శ్రీరస్తు.

శ్రీమద్రాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర వైదికమార్గ ప్రవర్తక

శ్రీవీరబుక్కణ్ణోపాల సార్వభౌమ సామ్రాజ్యధౌరేయైః

శ్రీమద్విద్యారణ్యాఽపరనామధేయైః.

ఆత్మీయత్రయీవ్యాఖ్యాన పర్యాలోచన ప్రముదిత

శ్రీమద్వేదవ్యాస సబహుమాన వితీర్ణ సర్వజ్ఞత్వబిరుదాభిమండితైః

శ్రీమాధవపండితైః

పరాశరస్మృతి రాజధర్మవ్యాఖ్యానావసరే ప్రణీతోఽయం

వ్యవహారకాండః.

శాత్తనూరు - కల్యాణసుందరశాస్త్రిభిః

యథామతి పరిశోధితః.

చెదలవాడ - సుందరరామశాస్త్రిణః

చెన్నపురీ తండయార్పేటశాఖానగర వర్తిన్యాం

శారదాంబావిలాసముద్రాక్షరశాలాయాం

సమ్ముద్ర్య ప్రకటీకృతో విజయతే.

ఏతద్గ్రంథమూల్యం రూప్యద్వయమ్.

౧౮౯౬ సం॥ చెన్నపురీ.

శ్రీరస్తు

విషయానుక్రమసూచికా

విషయానుక్రమసూచికా.

ఇతి ప్రధానవిషయా స్సూచితా తత్తత్ప్రకరణే తదవాంతర విషయాః ద్రష్టవ్యాః. గ్రంథవిస్తరభయా న్నేహ సూచితాః.

విషయసూచికా సమాప్తా.

శ్రీ

శ్రీ గణేశాయ నమః.

శ్రీ మాధవీయ,

వ్యవహారకాండప్రారంభః.

శ్లో॥ వాగీశాద్యాస్సుమనసస్సర్వార్థానాముపక్రమే యన్న
త్వా కృతకృత్యాస్స్యుస్తన్నమామి గజాననమ్॥

సోహంప్రాప్య వివేకతీర్థపదవీమామ్నాయతీర్థేపరం మజ్జన్సజ్జనతీర్థసంగనిపుణస్సద్వృత్తతీర్థంశ్రయన్। లబ్ధామాకలయన్ప్రభావలహరీంశ్రీభారతీతీర్థతోవిద్యాతీర్థముపాశ్రయన్హృదిభజేశ్రీకంఠమవ్యాహతం॥ సత్యైకవ్రతపాలకోద్విగుణధీస్త్ర్యర్థీచతుర్వేదితా పంచస్కంధకృతీషడన్వయదృఢస్సప్తాంగసర్వంసహః। అష్టవ్యక్తికలాధరోనవనిధిఃపుష్యద్దశప్రత్యయస్స్వాత్మోచ్చాప్రియధురంధరోవిజయతాం శ్రీబుక్కణక్ష్మాపతిః॥ ఇంద్రస్యాంగిరసోనలస్యసుమతిశ్శైబ్యస్యమేధాతిథిర్ధౌమ్యోధర్మసుతస్యవైన్యనృపతేస్స్వౌజానిమేర్గౌతమః। ప్రత్యగ్దృష్టిరరుంధతీసహచరో రామస్యపుణ్యాత్మనో యద్వత్తస్యవిభోరభూత్కులగురుర్మంత్రీతథా మాధవః॥ ప్రజ్ఞామూల మహీవివేకసలిలైస్సిక్తాబలోపఘ్నికా మంత్రైః పల్లవితావిశాలవిటపా సంధ్యాదిభిష్షడ్గుణైః। శక్త్యాకోరకితాయశస్సురభితా సిద్ధ్యాసముద్యత్ఫలాసంప్రాప్తా భువిభాతినీతిలతికాసర్వోత్తరంమాధవం॥ శ్రీమతీయస్యజననీసుకీర్తిర్మాయణఃపితా। సాయణభోగనాథశ్చమనోబుద్ధీసహోదరౌ॥ యస్యబోధాయనం సూత్రం శాఖాయస్యచయాజుషీ। భారద్వాజకులం యస్య సర్వజ్ఞస్సహిమాధవః॥ సమాధవస్సకలపురాణసంహితాప్రవర్తకస్స్మృతిసుషమాపరాశరః। పరావరస్మృతజగతీహితాప్తయే పరాశరస్మృతివివృతౌప్రవర్తతే॥

వ్యాఖ్యాతే, ఆచారప్రాయశ్చిత్తే-అథవ్యవహారః ప్రస్తూయతే-యద్యపిఋణాదానాదీనామష్టాదశపదానాంవ్యవహారాణాంమధ్యేకమపివ్యవహారంపరాశరోనవ

త్యాదిత్వాత్. తథాప్యాచారకాండే చతుర్ణాం వర్ణానాం క్రమేణాచారాన్ బ్రు
వన్ "క్షత్రియస్తు ప్రజాశ్చైవ క్షితిం ధర్మేణ పాలయేత్" ఇత్యస్మిన్వచనే క్షత్రియ
విశేషస్య రాజ్ఞ ఆచారవిశేషమేవమవోచత్- క్షితింధర్మేణ పాలయేదితి- తత్ర క్షితి
పాలనం నామ క్షిత్యాశ్రితాసు ప్రజాసు దుష్టానాం నిగ్రహః శిష్టోపద్రవపరిహారశ్చ- ఏ
తదర్థమేవహి జగదీశ్వరస్య రామకృష్ణాదిక్షత్రియావతారః- తచ్చ గీతాసు భగవతా
విస్పష్టమభిహితం - యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లానిర్భవతి భారత। అభ్యుత్థానమధ
ర్మస్య తదాత్మానం సృజామ్యహం ॥ పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దు
ష్కృతాం। ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే ॥ ఇతి- యథా మ
హతాం రావణాదీనాం శిక్షాయై రామాద్యవతారః - తథా క్షుద్రాణాం చోరాదీ
నాం శిక్షాయై రాజావతార ఇతి ద్రష్టవ్యం - అత ఏవ మనుః - అరాజకే హి లోకే
స్మిన్ సర్వతో విద్రుతే భయాత్ । రక్షార్థమస్య సర్వస్య రాజానమసృజత్ప్ర
భుః ॥ చంద్రానిలయమార్కాణా మగ్నేశ్చ వరుణస్య చ । ఇంద్రవిత్తేశయోశ్చై
వ మాత్రా ఆహృత్య శాశ్వతీః ॥ యస్మాదేవ సురేంద్రాణాం మాత్రాభిర్నిర్మితో
నృపః । తస్మాదభిభవత్యేష సర్వభూతాని తేజసా ॥ తపత్యాదిత్యవచ్చైవ చ
క్షూంషి చ మనాంసి చ । న చైనం భువి శక్నోతి కశ్చిదప్యభివీక్షితుం ॥ సోఽగ్నిర్భవతి
వాయుశ్చ సోఽర్కస్సోమస్స ధర్మరాట్ । స కుబేరస్స వరుణ స్స మహేంద్రః ప్రభా
వతః ॥ బాలోఽపి నావమంతవ్యో మనుష్య ఇతి భూమిపః । మహతీ దేవతా హ్యేషా న
రరూపేణ తిష్ఠతి ॥ ఏకమేవ దహత్యగ్ని ర్నరం దురుపసర్పిణమ్ । కులం దహతి రాజా
గ్ని స్సపశుద్రవ్యసంచయం ॥ కార్యం సోఽపేక్ష్య శక్తించ దేశకాలౌ చ తత్త్వతః । కురు
తే ధర్మసిద్ధ్యర్థం విశ్వరూపం పునః పునః ॥ ఇతి- ఏతచ్చ సర్వమస్మాభిరాచారకాండ ఏ
వ రాజధర్మాన్ వ్యాచక్షాణైః ప్రపంచితం- బృహస్పతిస్తు విశేషతః- ఋణాదానా
దివ్యవహారవిచారణమేవ రాజోత్పత్తిప్రయోజనమభిప్రేత్య తద్విచారక్షమత్వము
పపాదయితుం ఇంద్రాద్యాత్మకత్వం రాజ్ఞ ఉదాజహార- గుణధర్మమహూ రాజ్ఞః
కథయామ్యానుపూర్వశః । ధనికర్ణికసందిగ్ధా ప్రతిభూలేఖ్యసాక్షిణః । విచార
యాణి యస్సమ్యక్ తస్యోత్పత్తిం నిబోధత । సోమాగ్న్యర్కానిలేంద్రాణాం విత్తాప్ప
త్యోర్యమస్య చ । తేజోమాత్రాస్సముద్ధృత్య రాజ్ఞో మూర్తిర్వినిర్మితా। తతస్స
ర్వాణి భూతాని స్థావరాణి చరాణి చ । భయాత్ భోగాయ కల్పంతే స్వధర్మా
న్న చలంతి చ । నారాజ్ఞి కృషివాణిజ్యం కుసీదపశుపాలనం । తస్మాద్ధర్మాశ్రమా

ణాం తు నేతాఽసి మిత్యస్మరే ౨౦॥ శ్లోకే హి రాజా భూపో నృప ఇత్యేతే శబ్దాః ఏ
కార్థవాచిత్వేన ప్రయుజ్యంతే - తత్ర రాజశబ్దో రూఢః - భూపనృపశబ్దౌ యౌగి
కౌ- భువం పాతీతి భూపః నౄన్ పాతీతి నృపః - తథా చ రాజ్ఞో భూపాలకత్వం మ
నుష్యపాలకత్వం చ గుణః- తత్ప్రయుక్తో ధర్మో వ్యవహారవిచారః - స చ పూర్వం
నాభిహితః కింతు వర్ణాశ్రమధర్మానాచక్షాణేన బృహస్పతినా రాజ్ఞోఽపి క్ష
త్రియత్వవర్ణప్రయుక్తో గృహస్థాశ్రమప్రయుక్తశ్చ ధర్మో విహితః - అతః ప
రం భూపత్వగుణప్రయుక్తో వ్యవహారవిచారాత్మకో రాజధర్మోఽభిధీయతే- ధనికో
ధనప్రదాతా ఋణికస్తదీయస్య ధనస్య గ్రహీతా తయోస్సందిగ్ధే వివాదే ప్రతిభూ
స్తస్య ప్రత్యర్పణం కారయిష్యామీతి ప్రతిశ్రుత్య తదీయస్య భారస్య వోఢా లేఖ్యం
ధనసంఖ్యావృద్ధివిశేషాదియుక్తం పత్రం సాక్షిణః ఉత్తమాధమర్ణయోస్సంప్రతిప
న్నా మధ్యస్థాః ఏతేషాం ప్రతిభ్వాదీనాం త్రయాణాం సందిగ్ధార్థ్యైర్యా న్యాయవర్తి
త్వాభ్యాం సందేహః తస్మిన్ సందేహే సతి యో రాజా విచారయితుం ప్రభవతి తస్యో
త్పత్తిరభిధీయత ఇత్యర్థః యస్మాద్రాజాసౌ మహేంద్రాది దేవతాంశసంభూతత్వా
దృణాదానాదీన్ వ్యవహారాన్ విచారయితుం ప్రభవతి తస్మాత్తానసౌ విచార
యేత్॥ తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః - వ్యవహారాన్ నృపః పశ్యేద్విద్వద్భిర్బ్రాహ్మ
ణైస్సహ। ధర్మశాస్త్రానుసారేణ క్రోధలోభవివర్జితః॥ ఇతి అత్ర వ్యవహారశబ్దో రూ
ఢియోగాభ్యాం నిర్ణయఫలకం అర్థిప్రత్యర్థివివాదమాచష్టే - తత్ర రూఢిః కా
త్యాయనేన నిరూపితా- ప్రయత్నసాధ్యే విచ్ఛిన్నే ధర్మాఖ్యే న్యాయవిస్తరే। సాధ్య
మూలస్తు యో వాదో వ్యవహారస్స ఉచ్యత ఇతి- న్యాయః- శిష్టసంప్రతిపన్నం లౌకికాచ
రణం తస్య విస్తరః- ఇదమీయం ధనమన్యేనాపహృతం తత్తత్ర ధనాదికమేతస్య యు
క్తం నాన్యస్యేత్యుపపత్తిపురస్సరో నిర్ణయః తస్మిన్ న్యాయవిస్తరే విషయీభూ
తే సతి తత్ప్రవర్తకోఽర్థిప్రత్యర్థినోర్యో వివాదస్స వ్యవహార ఉచ్యతే - మదీ
యం ధనమనేనాపహృతం తత్పునర్మయా సాధనీయమిత్యర్థీ యదుద్దిశ్య ప్రవర్త
తే తద్ధనం సాధ్యం తచ్చ మూలం యస్య వివాదస్య సోఽయం సాధ్యమూలః- అయం చ
తదా సంపద్యత ఇత్యపేక్షాయాముక్తం- ప్రయత్నసాధ్యే విచ్ఛిన్నే ధర్మాఖ్య ఇతి- స
త్యం బ్రూయాత్ప్రియం బ్రూయాన్న స్తేనస్స్యాన్న వార్ధుషిరిత్యాదివిధినిషేధావుప
లభ్య విహితానుష్ఠానే ప్రతిషిద్ధవర్జనే చోత్పద్యతే య ఉత్సాహస్స ప్రయత్నః తేన
సాధ్యః ధర్మాఖ్యః ధర్మనామకః పదార్థో యదా విచ్ఛిన్నో భవతి తదానీమయం

వివాద ఉత్పద్యతే అసతి తు ధర్మవిచ్ఛేదే నాస్తి వ్యవహారస్యావకాశః - అత ఏవ నారదః- మనః ప్రజాపతిర్యస్మిన్ కాలే రాజ్యమభూభుజత్। ధర్మైకతానాః పురుషాస్తదాసన్ సత్యవాదినః॥ తదా న వ్యవహారోభూన్న ద్వేషో నాపి మత్సరః । నష్టే ధర్మే మనుష్యేషు వ్యవహారః ప్రవర్తత ఇతి- బృహస్పతిస్తు ద్వేషలోభాదిదుష్టస్యైవ వ్యవహర్తృత్వమాహ- ధర్మప్రధానాః పురుషాః పూర్వమాసన్నహింసకాః। లోభద్వేషాభిభూతానాం వ్యవహారః ప్రవర్తతే - తస్మాద్ధర్మే విచ్ఛిన్నే సతి సాధ్యమూలో న్యాయనిర్ణయఫలకో వివాదో వ్యవహారశబ్దేన రూఢ్యా అభిధీయతే- హారీతోపి రూఢిమభిప్రేత్యాహ- స్వధర్మస్య యథా ప్రాప్తిః పరధర్మస్య వర్జనం। న్యాయేన క్రియతే యత్ర వ్యవహారస్స ఉచ్యతే॥ వ్యవహారశబ్దయౌగికమర్థమాహ కాత్యాయనః - వి నానార్థేవ సందేహే హరణం హార ఉచ్యతే । నానా సందేహహరణాద్వ్యవహార ఇతి స్మృత ఇతి - వ్యవహార ఇత్యత్ర విశబ్దో నానేత్యేతస్మిన్నర్థే వర్తతే అవశబ్దశ్చ సందేహే వర్తతే తానేవం విధానేకసందేహాహారిణో వ్యవహారాన్ అర్థ్యాదిగతరాగద్వేషవశాత్ప్రస్తాన్ రాజా సమ్యగ్విచారయేత్, తద్విచారశ్చ రాజ్ఞో గుణధర్మరూప ఆచారః - అత ఏవాచారకాండే వ్యవహారాణామంతర్భావమభ్యుపేత్య పరాశరః పృథగ్వ్యవహారకాండమకృత్వా క్షితిం ధర్మేణ పాలయేదితి సూచనమాత్రం వ్యవహారాణాం కృతవాన్- తానేవాత్ర సూచితాన్ వ్యవహారాన్వయం స్మృత్యంతరాణి తన్నిబంధనాని చానుసృత్య యథా శక్తి నిరూపయామః॥

తత్ర పూర్వోదాహృతాభ్యాం రూఢియోగస్మృతిభ్యాం వ్యవహారస్వరూపం నిరూపితం అథ తద్భేదా నిరూప్యంతే- తత్ర సపణత్వాపణత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యమాహ- నారదః - సోత్తరోనుత్తరశ్చేతి స విజ్ఞేయో ద్విలక్షణః। సోత్తరోభ్యధికో యత్ర విలేఖాపూర్వకః పణ ఇతి - అహం యది పరాజయేయ తదా శాస్త్రప్రాపిత దండద్రవ్యాదధికమేవ ద్రవ్యం రాజ్ఞే తుభ్యం చ దాస్యామీతి పత్రేంలిఖిత్వా యదభిభాషణం తదుత్తరం తేన సహ వర్తత ఇతి సోత్తరః తద్రహితోనుత్తరః-పునరపి చతుష్పాత్త్వాదిభిః త్రయోదశప్రకారైః వ్యవహారస్యావాంతరభేదాన్ స ఏవ నిర్దిశ్య వివృణోతి- చతుష్పాచ్చ చతుస్స్థానశ్చతుస్సాధన ఏవ చ। చతుర్హితశ్చతుర్వ్యాపీ చతుష్కారీ తు కీర్తితః । త్రియోనిర్ద్వ్యభియోగశ్చ ద్విద్వారో ద్విగతిస్తథా। అష్టాంగోష్టాదశపదశ్శతశాఖస్తథైవ చ । ధనుర్జశ్చ వ్యవహార

శ్చ చరిత్రం రాజశాసనం । చతుష్పాద్వ్యవహారోఽయ ముత్తరః పూర్వబాధకః। తత్రసత్యేస్థితో ధర్మో వ్యవహారస్తు సాక్షిషు। చరిత్రం పుస్తకరణే రాజాజ్ఞాయాంతు శాసనం। సామాద్యుపాయ సాధ్యత్వాత్ చతుస్సాధన ఉచ్యతే । చతుర్ణామపి వర్ణానాం రక్షణాచ్చ చతుర్హితః । కర్తౄనథో సాక్షిణశ్చ సభ్యాన్రాజానమేవచ। వ్యాప్నోతి పాదశో యస్మాచ్చతుర్వ్యాపీ తతస్స్మృతః । ధర్మస్యార్థస్య యశసో లోకరక్తేస్తథైవచ । చతుర్ణాం కారణాదేషాం చతుష్కారీ ప్రకీర్తితః । కామాత్క్రోధాచ్చలోభాచ్చ త్రిభ్యో యస్మాత్ప్రవర్తతే। త్రియోనిః కీర్త్యతే తేన త్రయమేతద్వివాదకృత్। ద్వ్యభియోగస్తు విజ్ఞేయశ్శంకా తత్త్వాభియోగతః। శంకాఽసతాంతు సంసర్గాత్తత్త్వం హోఢాభిదర్శనాత్। పక్షద్వయాభిసంబంధాద్ద్విద్వారస్సముదాహృతః। పూర్వపాదస్తయోః పక్షః ప్రతివాదస్తదుత్తరః। భూతచ్ఛలానుసారిత్వాద్ద్విగతిస్సముదాహృతః॥ భూతం తత్త్వార్థసంయుక్తం ప్రమాదాభిహితం ఛలం। రాజా సపురుషస్సభ్యాశ్శాస్త్రం గణకలేఖకౌ। హిరణ్యమగ్నిరుదకమష్టాంగస్సముదాహృతః॥ నారదః॥ ఋణాదానం హ్యుపనిధిః సంభూయోత్థానమేవచ। దత్తస్య పునరాదానమశుశ్రూషాభ్యుపేత్యచ। వేతనస్యానపాకర్మ తథైవాస్వామివిక్రయః । విక్రీయాసంప్రదానంచ క్రీత్వాసంశయ ఏవచ । సమయస్యానపాకర్మ వివాదః క్షేత్రజస్తథా। స్త్రీపురుషయోశ్చ సంబంధో దాయభాగోథసాహసం। వాక్పారుష్యం తథైవోక్తం దండపారుష్యమేవచ । ద్యూతంప్రకీర్ణకంచైవమష్టాదశపదస్స్మృతః । క్రియాభేదాన్మనుష్యాణాం శతశాఖో నిగద్యత ఇతి॥ ననుధర్మాదీనాం పాదత్వమయుక్తం ప్రతిజ్ఞోత్తరప్రమాణనిర్ణయానాం వ్యవహారపాదత్వాద్యతో యాజ్ఞవల్క్యః ప్రతిజ్ఞాదీన్ప్రకృత్యాహ - చతుష్పాద్వ్యవహారోఽయం వివాదేషూపదర్శిత ఇతి॥ బృహస్పతిరపి- పూర్వః పక్షః స్మృతః పాదో ద్వితీయశ్చోత్తరః స్మృతః । క్రియాపాదస్తృతీయస్తు చతుర్థో నిర్ణయస్స్మృతః॥ ఇతి నాయం దోషః ధర్మాదీనాం ప్రకారాంతరేణ పాదత్వోపపత్తేః- యోఽయం నిర్ణయాఖ్యశ్చతుర్థః పాదోఽభిహితః సధర్మాదిభిశ్చతుర్భిః నిష్పద్యతే తదాహ బృహస్పతిః- ధర్మేణ వ్యవహారేణ చరిత్రేణ నృపాజ్ఞయా। చతుష్ప్రకారోఽభిహితః సందిగ్ధార్థే వినిర్ణయ ఇతి- తస్మాన్నిర్ణయహేతుతయా ధర్మాదీనాం వ్యవహారపాదత్వం భవిష్యతి - తేషాంచ నిర్ణయహేతుత్వం కాత్యాయనేన ప్రపంచితం- దోషకారీతు కర్తృత్వం ధనస్వామిస్వకం ధనం। వివాదే ప్రాప్నుయాద్యత్ర సధర్మో

తైవనిర్ణయః ॥ ఇతి-దోషకారీవాక్పారుష్యాదికారీచ యస్మిన్వివాదే వ్యవహారచరిత్రరాజశాసనైరపేక్ష్యేణ ధర్మాభిముఖస్సన్నధర్మాద్భీతః స్వకీయం దోషకారిత్వం స్వయమేవాంగీకరోతి- యత్ర ధనస్వామీ వ్యవహారాది ప్రయాసమంతరేణాధర్మాభిముఖాద్ధనాపహారిణః స్వకీయధనం ప్రాప్నోతి - తత్ర దోషకారిణో ధర్మాభిముఖ్యమేవ నిర్ణయహేతుః- వ్యవహారస్య నిర్ణయహేతుత్వం స ఏవాహ- స్మృతిశాస్త్రం తు యత్కించిత్ ప్రథితం ధర్మసాధకైః । కార్యాణాం నిర్ణయార్థంతో వ్యవహారస్స్మృతో హి సః ఇతి- యత్ర ధర్మశాస్త్రకుశలైర్విద్వద్భిరర్థిప్రత్యర్థివ్యవహారే నిర్ణయాయ ధర్మశాస్త్రం ప్రఖ్యాపితం భవతి స నిర్ణయో వ్యవహారజన్యః- చరిత్రజన్యం నిర్ణయమాహ స ఏవ- యద్యదాచర్యతే యేన ధర్మ్యం వాధర్మ్యమేవ వా । దేశస్యాచరణం నిత్యం చరిత్రం తద్ధి కీర్తితమితి శాస్త్రోక్తధర్మాదనపేతం ధర్మ్యం తద్విపరీతమధర్మ్యం తదుభయం దేశాచారానుసారేణ యత్ర స్వీక్రియతే తచ్చ చరిత్రం నిర్ణయహేతుః- రాజశాసనస్య నిర్ణయహేతుతామాహ స ఏవ- న్యాయశాస్త్రావిరోధేన దేశదృష్టేస్తథైవ చ । యద్ధర్మం స్థాపయేద్రాజా న్యాయ్యం తద్రాజశాసనమితి న్యాయశాస్త్రం వ్యవహారప్రతిపాదకస్మృతిశాస్త్రం తస్య దేశాచారస్య వా విరోధేన రాజాజ్ఞయా మనుశాస్తి స నిర్ణయో రాజశాసనజన్యః - యథోక్తానాం ధర్మాదీనాం చతుర్ణాం మధ్యే పూర్వపూర్వస్య బాధ్యత్వం ఉత్తరోత్తరస్య బాధకత్వం చ బృహస్పతినా ప్రపంచితం- శాస్త్రమేవ సమాశ్రిత్య క్రియతే యత్ర నిర్ణయః । వ్యవహారస్స విజ్ఞేయో ధర్మస్తేనాపహీయతే ॥ దేశస్థిత్యానుమానేన నైగమానుమతేన చ । క్రియతే నిర్ణయస్తత్ర వ్యవహారస్తు బాధ్యతే । విహాయ చరితాచారం యత్ర కుర్యాత్పునర్నృపః । నిర్ణయం సా తు రాజాజ్ఞా చరిత్రం బాధ్యతే తయేతి- చతుర్ష్వవర్ణేషు యః కశ్చిద్రాజద్రోహం కృత్వా రాజ్ఞో భీతస్సన్నతిభీరుతయా స్వాపరాధమంగీచకార తత్ర సమీపవర్తినస్సాక్షిణో వర్ణవధం నివారయితుమిచ్ఛంతః సత్యముల్లంఘ్య తత్ర సాక్ష్యనృతం వదేదిత్యేతాదృశం శాస్త్రమేవాశ్రిత్య తదీయమపరాధం సంజిహీర్షవస్తత్ర వ్యవహారేణ ధర్మో బాధ్యతే- కేరళదేశాదౌ వేశ్యాగమనే సాక్షిభిరాపాదితేపి దేశాచారత్వాదయం న రాజ్ఞా దండ్యతే తత్ర చరిత్రేణ వ్యవహారస్య బాధః- సత్యపి తాదృశే దేశాచారే త్వయైతన్న కర్తవ్యమితి రాజా యదానుశాస్తి తదా రాజాజ్ఞయా చరిత్రస్య బాధః - య ఏతే ప్రోక్తాః ధర్మాదయశ్చత్వారః పాదాః- తే సత్యాదిషు చతుర్షు ప్రతిష్ఠితాః

చోషకారిస్వామ్యమన్యతాద్భితో మయ్యపరాధో స్తీతి సత్యం బ్రూతే అతో ధర్మ
స్య సత్యేవస్థానం-ప్రశ్నోత్తరయోః కృతయోః సాక్షిణా యస్యపక్షోభ్యుపగమ్య
తే తస్యజయః తేన వ్యవహారస్య సాక్షిత్యేవావస్థానం - కర్నాటక దేశే బలాన్మా
తులకన్యావివాహో సదోషాయ-కేరళదేశే కన్యాయా ఋతుమత్వంనదోషాయే
త్యేవమాదిక స్తత్తద్దేశసమయః తత్రతత్ర పత్రాదిశాసనే అవతిష్ఠతే-శిష్యత ఇతి శా
సనం రాజాజ్ఞానుసారేణ ప్రజానాంవర్తనం తత్తు రాజాజ్ఞాయాం ప్రతిష్ఠితం-
సామదానభేదదండైః శ్చతుర్భిర్దోషకారిణో దోషనిరాకరణాత్ చతుస్సాధన
త్వం చతుర్హితత్వం విస్పష్టం- కర్త్రాదిచతుష్పాద్వ్యాపిత్వం మనునాస్పష్టీకృతం-
పాదోధర్మస్యకర్తారం పాదోగచ్ఛతిసాక్షిణః । పాదస్సభాసదస్సర్వాన్పాదో
రాజానమృచ్ఛతి ॥ జేతుర్నృపస్యవాధర్మార్థయశోలోకానురాగసంపాదనాచ్చతు
ష్కారిత్వం-త్రియోనిత్వంస్పష్టం-అసతాంక్షితవస్త్రేనాదీనాంసంసర్గంయఃకరోతితస్మి
న్నపిచౌర్యాదిశంకాజాయతేహోఢోపహృతద్రవ్యాదిదర్శనంతల్లింగంవా తస్మా
దుభయథాభియోగోభవతీతి ద్వ్యభియోగత్వం-అర్థిప్రత్యర్థినోశ్యాం పూర్వో
త్తరపక్షౌతౌ వ్యవహారస్య ప్రవర్తకౌ తస్మాత్ ద్విద్వారః॥ద్రవ్యసంఖ్యాదికంయా
థార్థ్యేనాన్యథావా రాజాదీనామగ్రే యదాబ్రూతేతదాతస్యోభయస్యోప
రివ్యవహారఃప్రవర్తతే అతోద్విగతిత్వం- అష్టాంగేషుసపురుషోరాజేత్యేకమంగమ
తోనాస్తివపుష్వ సంఖ్యాప్రసక్తిః - ఋణాదానాదీనా మష్టాదశపదానాం స్వ
రూపముపరిష్టా త్తత్రతత్ర విచారయిష్యతే ఏతేషా మష్టాదశపదానామప్యే
కైకస్యపదస్యావాంతరక్రియాభేదాదనంతభేద భిన్నత్వం శతశాఖత్వం-తానేతా
నష్టాదశపదా నవాంతరానంతభేదభిన్నాన్వ్యవహారాన్ ప్రకారాంతరేణ ద్వే
ధాసంగృహ్ణాతి కాత్యాయనః-ద్విపదేసాధ్యభేదాత్తు పదాష్టాదశతాంగతే।అష్టా
దశక్రియాభేదా ద్భిన్నాన్యష్ట సహస్రశ ఇతి-ద్విపదత్వం విశదయతి బృహస్పతిః॥ద్వి
పదో వ్యవహారస్స్యాద్ధనహింసా సముద్భవః। ద్విసప్తకోర్థమూలస్తు హింసా
మూలశ్చతుర్విధః ఇతి।తదేతదుభయవిధం సఏవవివృణోతి-కుసీదనిధ్యాధేయాఖ్యం
సంభూయోత్థానమేవచ। భృత్యాదానమశుశ్రూషా భూవాదోస్వామివిక్రయః।
క్రీయవిక్రయానుశయస్సమయాతిక్రమ స్తథా। స్త్రీపుంసయోగస్తేయంచదాయ
భాగోక్షదేవనం।ఏతాన్యర్థసముత్థానిపదానితుచతుర్దశ। పునరేవపరిభిన్నాని క్రి
యాభేదైరనేకధా। పారుష్యేద్వేసాహసంచపరస్త్రీ సంగ్రహ స్తథా। హింసో

ద్భవానిచత్వారి పదాన్యాహ బృహస్పతిః ॥ జగత్సంభావితా నశేషాన్వివాదానుక్త్వష్టాదశనుసవివాంతభావయతి । పదాన్యష్టాదశైతాని ధర్మశాస్త్రోదితానితు। మూలంసర్వవివాదానాంయేవిదుస్తే పరీక్షకా ఇతి॥

—*సభానిరూపణం*—

అథ సభానిరూప్యతే తత్రబృహస్పతిః॥ దుర్గమధ్యే గృహంకుర్యాత్ జలవృక్షాన్వితంపృథక్। ప్రాగ్దిశిప్రాఙ్ముఖీం తస్య లక్షణ్యాంకల్పయేత్సభాం। మాల్యధూపాసనోపేతాంబీజరత్నసమన్వితాం। ప్రతిమాలేఖ్యదేవైశ్చయుక్తామగ్న్యంబునాతథేతి-గృహంరాజగృహంతస్య ప్రాగ్దిశిధర్మాద్యధికరణభూతా సభా సాతువాస్తుశాస్త్రలక్షణోపేతా కర్తవ్యా-తస్యాస్సభాయాధర్మాధికరణత్వం కాత్యాయనోదర్శయతి॥ ధర్మశాస్త్రవిచారేణ మూలసార వివేచనం । యత్రాధిక్రియతే స్థానే ధర్మాధికరణంహి తదితి - మూలస్యవేదితార్థస్య సారాసారవివేచనేనతత్వనిర్ధారణః-తత్రప్రవేశనంచ సఏవాహ-ప్రాతరుత్థాయనృపతిః శౌచంకృత్వా విధానతః। గురూన్జ్యోతిర్విదోవైద్యాన్దేవాన్విప్రాన్పురోహితః। యథార్హమేతాన్సంపూజ్య సుపుష్పాభరణాంబరః। అభివాద్యచగుర్వాదీన్ సుముఖఃప్రవిశేత్సభామితి-ప్రవిశ్యచవిద్వద్భిర్మంత్రిభిస్సహకార్యాణ్యనుసందధ్యాత్- తథాహమనుః-వ్యవహారాన్ దిదృక్షుస్తు బ్రాహ్మణైస్సహపార్థివః । మంత్రజ్ఞైర్మంత్రిభిశ్చైవ వినీతఃప్రవిశేత్సభాం। తత్రాసీనస్థితోవాపి పాణిముద్యమ్య దక్షిణం। వినీతవేషాభరణః పశ్యేత్కార్యాణికార్యిణాం । ప్రత్యహందేశదృష్టైశ్చ శాస్త్రదృష్టైశ్చహేతుభిః । అష్టాదశసుమార్గేషు నిబంధాని పృథక్పృథక్॥ విచారకాలమాహ కాత్యాయనః - దివసస్యాష్టమంభాగం ముక్త్వాకాలత్రయంచయత్ । సకాలోవ్యవహారాణాం శాస్త్రదృష్టః పరఃస్మృతః॥ఇతి-దివసమష్టధాకృత్వా ప్రథమభాగమగ్నిహోత్రాద్యర్థం ముక్త్వా అనంతరభాగత్రయం వ్యవహారకాలః- తత్ర వర్జ్యాంస్తిథీనాహసంవర్తకః-చతుర్దశీహ్యమావాస్యా పౌర్ణమాసీతథాష్టమీ।తిథిష్వాసునపశ్యేత్తు వ్యవహారాంస్తునిత్యశఇతి - యేయముక్తా సభాతస్యాశ్చాతుర్విధ్యమాహబృహస్పతిః - ప్రతిష్ఠితాప్రతిష్ఠీచ ముద్రితాశాస్త్రితాతథా। చతుర్విధా సభాప్రోక్తా సభ్యాశ్చైవచతుర్విధాః । ప్రతిష్ఠితాపురేగ్రామే సభారణ్యే ప్రతిష్ఠికా । ముద్రితాధ్యక్షసహితా రాజయుక్తాచశాస్త్రితేతి - రాజగృహసమీపవర్తి

నః-సభాస్థానాన్ముఖ్యాదన్యాన్యముఖ్యానిస్థానాన్యాహ॥భృగుః॥ దశస్థానానివాదా
నాంపంచచైవాబ్రువీన్మనుః॥ నిర్ణయంయేనగచ్ఛంతి వివాదంప్రాప్యవాదినః। ఆర
ణ్యాస్తుస్వకైః కుర్యుఃసార్థికాస్సార్థికైస్తథా॥సైనికాస్సైనికైరేవ గ్రామేప్యుభ
యవాసిభిః। ఉభయానుమతంచైవ గృహ్యతేస్థానమీప్సితమ్ । కులికాస్సార్థము
ఖ్యాశ్చ పురగ్రామనివాసినః। గ్రామపౌరగణశ్రేణ్య శ్చాతుర్విద్యాశ్చ వర్గిణః॥కు
లాని కులికాశ్చైవ నియుక్తానృపతిస్తథేతి॥ స్వకైరారణ్యకైర్యేతు అరణ్యకాః-
గ్రామేపినివసంతితేప్యుభయవాసిభిః - గ్రామవాసిభిరారణ్యవాసిభిర్నిర్ణయంకు
ర్యుః - కులికాఃకులశ్రేష్ఠినఃసార్థాః గ్రామయాత్రాదౌ మిళితో జనసంఘః ముఖ్యాః-
గ్రామణ్యాదయఃపురంముఖ్యంనగరం తస్మాదర్వాచీనో గ్రామఃఇతిపురగ్రామనివా
సినాంభవః కులికాదీనిపంచస్థానానితానిచారణ్యకాది జనవిశేషాణామేవగ్రామా
కారేణావస్థితజనవివాదే సమీపగ్రామనివాసిభిర్నిర్ణయః - అర్థిప్రత్యర్థినోరన
నుశయానుమతంస్థానంఅత్రకులికసార్థముఖ్యపురగ్రామనివాసినోగృహ్యంతే-గ్రా
మాదీనిదశస్థానానిసాధారణాని- గ్రామోగ్రామాకారేణావస్థితోజనః-పౌరఃపుర
వాసినాంసమూహః గణఃకులానాంసమూహః శ్రేణ్యఃరజకాద్యష్టాదశహీనజాత
యః - చాతుర్విద్యాః ఆన్వీక్షిక్యాదివిద్యాచతుష్టయోపేతాః - వర్గిణోగణప్ర
భృతయః-తథాచకాత్యాయనః - గణాఃపాషండపూగశ్చ వ్రాతాశ్చశ్రేణయస్త
థా। సమూహస్థాశ్చయేచాన్యే వర్గాఖ్యాస్తే బృహస్పతిరితి॥ ఆయుధధరా
ణాంసమూహఃవ్రాతాః-కులానిఅర్థిప్రత్యర్థినోస్సగోత్రాణి-కులికాఃకేచనార్థి
ప్రత్యర్థిగోత్రజాఃవృద్ధాః-నియుక్తాఃప్రాడ్వివాకసహితాస్త్రయస్సభ్యాః నృపతి
బ్రాహ్మణాదిభిస్సహితః॥ సభ్యానాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ శ్రుతాధ్యయనసంప
న్నాధర్మజ్ఞాస్సత్యవాదినః । రాజ్ఞాసభాసదఃకార్యాశ్శత్రౌమిత్రేచయేసమాఇతి-
తేషాం సంఖ్యామాహబృహస్పతిః॥ లోకవేదాంగధర్మజ్ఞాస్సప్తపంచత్రయోపి
వా। యత్రోపవిష్టావిప్రాస్స్యుస్సాయజ్ఞసదృశీసభేతి॥ వర్జ్యానాహసఏవ॥ దేశా
చారానభిజ్ఞాయే నాస్తికాశ్శాస్త్రవర్జితాః। ఉన్మత్తక్రుద్ధలుబ్ధార్తా నప్రష్టవ్యా
వినిర్ణయఇతి॥ రాజ్ఞఃప్రతినిధిమాహ-యాజ్ఞవల్క్యః॥ అపశ్యతాకార్యవశాద్వ్యవ
హారాన్నృపేణతు। సభ్యైస్సహనియోక్తవ్యోబ్రాహ్మణస్సర్వధర్మవిదితి॥సోపి
రాజవత్సర్వకార్యాణివిచారయేత్॥ తదాహమనుః॥ యదాస్వయంనకుర్యాత్తునృ
పతిఃకార్యదర్శనే। తదా నియుంజ్యాద్విద్వాంసం బ్రాహ్మణం కార్యదర్శనే॥

వక్తవ్యం ధర్మార్థసహితం వచః। శృణోతి యదినో రాజా స్యాత్తు సభ్యస్త
తోఽనఘః। యదా తు రాజా యథాశాస్త్రం ధర్మం శ్రుత్వా దోషకారిణి పక్షపా
తం న కరోతి - తదా రాజా నిష్పాపో భవతి॥ తదాహ మనుః॥ రాజా భవత్యనేనాస్తు ము
చ్యంతే చ సభాసదః। ఏనో గచ్ఛతి కర్తారం నిందార్హో యత్ర నింద్యత ఇతి అన్యథా
వాదినస్సభ్యస్య దండమాహ నారదః॥ రాగాదజ్ఞానతో వాపి యో లోభాదన్యథా వ
దేత్। సభ్యోఽసభ్యస్స విజ్ఞేయస్తం పాపం వినయేద్భృశమితి॥ కాత్యాయనోఽపి॥
స్నేహాదజ్ఞానతో వాపి మోహాద్వా లోభతోఽపి వా। తత్ర సభ్యోఽన్యథావాదీ సభ్యో
దండ్యస్స్మృతో హి స ఇతి॥ యాజ్ఞవల్క్యోఽపి॥ రాగాల్లోభాద్భయాద్వాపి స్మృత్యపే
తాదికారిణః। సభ్యాః పృథక్ పృథగ్దండ్యా వివాదాద్ద్విగుణం దమమితి॥ బృహస్పతిర
పి॥ అన్యాయవాదినస్సభ్యాస్తథైవోత్కోచజీవినః। విశ్వస్తవంచకాశ్చైవ నిర్వా
స్యాస్సర్వ ఏవ త ఇతి॥ కాత్యాయనః॥ అనిర్ణీతే తు యద్యర్థే సంభాషేత రహోఽర్థి
నా। ప్రాడ్వివాకోఽపి దండ్యస్స్యాత్ సభ్యాశ్చైవ విశేషత ఇతి॥ రాజాదీనాం సభా
యాముపవేశనప్రకారమాహ - బృహస్పతిః॥ పూర్వాభిముఖస్తూపవిశేద్రాజా స
భ్యా ఉదఙ్ముఖాః। గణకః పశ్చిమాస్యస్తు లేఖకో దక్షిణాముఖః। సభాం ప్రవిష్టాన్నృ
పాదయో యస్యాంగాని తమంగినం వ్యవహారం పురుషరూపేణ పరికల్పయతి స ఏవ-
తేషాం మూర్ధా నృపోఽంగానాం ముఖం చాధికృతః కృతః। బాహూ సభ్యాస్స్మృతి
ర్హస్తౌ జంఘౌ గణకలేఖకౌ। హేమాగ్న్యంబు దృశౌ తత్ర పాదౌ స్వపురుషాస్తథేతి॥
యా వృద్ధరాహిత్యాదిదోషరహితా సా ముఖ్యా సభా॥ తదుక్తం మహాభారతే॥ న సా
సభా యత్ర న సంతి వృద్ధాః న తే వృద్ధా యే న వదంతి ధర్మం। నాసౌ ధర్మో యత్ర న స
త్యమస్తి న తత్సత్యం యచ్ఛలేనానువిద్ధం॥ ఇతి సభానిరూపణం॥

అథ వ్యవహారదర్శనవిధిర్నిరూప్యతే.

తత్ర ప్రజాపతిః॥ రాజాభిషేకసంయుక్తో బ్రాహ్మణో వా బహుశ్రుతః। ధ
ర్మాసనం గతః పశ్యేద్వ్యవహారాననుల్బణ ఇతి॥ నారదః॥ తస్మాద్ధర్మాసనం ప్రా
ప్య రాజా విగతమత్సరః। సమస్స్యాత్సర్వభూతేషు బిభ్రద్వైవస్వతం వ్రతం॥ య
థా యమః ప్రియద్వేష్యౌ ప్రాప్తకాలే నియచ్ఛతి। తథా రాజ్ఞా నియంతవ్యాః ప్రజా
స్తద్ధి యమవ్రతమితి॥ యద్వ్యవహారప్రతిపాదకం ధర్మశాస్త్రం యచ్చ తదంతర్గ
తం ద్రవ్యదండ్యాదిప్రతిపాదకరూపమర్థశాస్త్రం తదుభయమపి వ్యవహారదర్శి

సా రాజ్ఞా అనుసరణీయా-తదాహ స ఏవ॥ ధర్మశాస్త్రార్థశాస్త్రాభ్యామవిరోధేన పార్థివః ॥ సమీక్షమాణో నిపుణం వ్యవహారగతిం నయేదితి - ధర్మశాస్త్రాణి పితామహేన దర్శితాని॥ వేదాస్సాంగాస్తు తత్త్వార్థో మీమాంసా స్మృతయస్తథా।ఏతాని ధర్మశాస్త్రాణి పురాణం న్యాయదర్శనమితి - నను న ధర్మశాస్త్రాంతర్గతమర్థశాస్త్రం కింత్వన్యదేవ నీత్యాత్మకం యచ్చ విష్ణుపురాణే దర్శితం॥ షాడ్గుణ్యస్యాప్రయోగశ్చ ప్రయోగః కార్యగౌరవాత్ । సామాదీనాముపాయానాం యోగో వ్యాససమాసతః॥ అధ్యక్షాణాం చ నిక్షేపః కంటకానాం నిరూపణం। దృష్టార్థేయం స్మృతిః ప్రోక్తా ఋషిభిర్గరుడాగ్రజేతి॥ బాధమస్మిన్నర్థశాస్త్రే ధర్మశాస్త్రావిరుద్ధో యోంశస్స ఉపాదేయః - ఇతరస్తు పరిత్యాజ్యః॥ తదాహ నారదః॥ యత్ర విప్రతిపత్తిస్స్యాద్ధర్మశాస్త్రార్థశాస్త్రయోః । అర్థశాస్త్రోక్తముత్సృజ్య ధర్మశాస్త్రోక్తమాచరేదితి ధర్మశాస్త్రయోర్ద్వయోర్విరోధే న్యాయేన నిర్ణేతవ్యం॥ తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ స్మృత్యోర్విరోధే న్యాయస్తు బలవాన్వ్యవహారత ఇతి-వ్యవహారతో వృద్ధవ్యవహారాత్ ప్రసిద్ధో న్యాయో బలవాన్ - న్యాయానాశ్రయణే బాధకమాహ బృహస్పతిః॥ కేవలం శాస్త్రమాశ్రిత్య న కర్తవ్యో వినిర్ణయః। యుక్తిహీనే విచారే తు ధర్మహానిః ప్రజాయతే॥ చోరోచోరోస్సాధ్వసాధుర్జాయతే వ్యవహారతః । యుక్తిం వినా విచారేణ మాండవ్యశ్చోరతాం గతః॥ అసత్యాస్సత్యసదృశాస్సత్యాశ్చాసత్యసన్నిభాః। దృశ్యంతే భ్రాంతిజనకాస్తస్మాద్యుక్త్యా విచారయేదితి॥ న్యాయస్య నిర్ణాయకత్వముపపాదయతి మనుః॥ యథా నయత్యసృక్పాతైర్మృగస్య మృగయుః పదం। నయేత్తథానుమానేన ధర్మస్య నృపతిః పదం॥ బాహ్యైర్విభావయేల్లింగైర్భావమంతర్గతం నృణామ్। స్వరవర్ణేంగితాకారైశ్చక్షుషా చేష్టితేన చ॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ అసాక్షికహతే చిహ్నైర్యుక్తిభిశ్చాగమేన చ। ద్రష్టవ్యో వ్యవహారస్తు కూటచిహ్నకృతాద్భయాదితి॥ యత్తు పూర్వముక్తం భూతచ్ఛలానుసారిత్వాత్ ద్విగతిరితి తత్ర ఛలం హేయం భూతముపాదేయం॥ తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ ఛలం నిరస్య భూతేన వ్యవహారాన్నయేన్నృపః । భూతమప్యనుపన్యస్తం హీయతే వ్యవహారత ఇతి॥ నిర్ణయే ప్రమాణం సాక్ష్యాదికం తదాహ గౌతమః॥ విప్రతిపత్తౌ సాక్షినిమిత్తా సత్యవ్యవస్థేతి॥ మనురపి॥ ప్రత్యహం దేశదృష్టైశ్చ శాస్త్రదృష్టైశ్చ హేతుభిః। అష్టాదశసు మార్గేషు నిబంధాని పృథక్ పృథక్ । దేశాచారైః శాస్త్రోక్తసాక్షివ్యాదిభిశ్చాష్టదశపదసంబంధీని కార్యాణి నిర్ణయేత్ । తత్ర దేశాచారోను క

ల్పః॥తదాహ కాత్యాయనః॥తస్మాచ్ఛాస్త్రానుసారేణ రాజా కార్యాణిసాధయేత్। వాక్యాభావేతుసర్వేషాం దేశదృష్టంమతంనయేదితి ॥ దేశదృష్టస్యలక్షణమాహ స ఏవ ॥ యస్యదేశస్యయోధర్మః ప్రవృత్తస్సార్వకాలికః । శ్రుతిస్మృత్యవిరోధేన దేశదృష్టస్సఉచ్యతఇతి- తత్తద్దేశీయానాంమిధోవివాదేదేశదృష్టేననిర్ణయః ॥ తదాహసఏవ॥దేశపట్టణగోష్ఠేషు పురగ్రామేషువాసినాం। తేషాంస్వసమయైర్ధర్మశాస్త్రతోన్యైస్తుతైస్సహ । యత్రతత్తద్దేశీయానామితరైస్సహవివాదః . తత్రశాస్త్రతోనిర్ణయో నతుదేశదృష్టతః॥లేఖ్యాదిప్రమాణాభావే రాజాస్వేచ్ఛయానిర్ణయేత్ ॥ తదాహసఏవ॥ లేఖ్యంయత్రనవిద్యేత నభుక్తిర్నచసాక్షిణః । నచదివ్యావహారోస్తిప్రమాణం తత్రపార్థివఇతి॥ వణిగాదిసమయేషు సమయిభిరేవనిర్ణేతవ్యం॥తదాహవ్యాసః ॥ వణిక్శిల్పిప్రభృతిషు కృషిరంగోపజీవిషు।నశక్యోనిర్ణయోహ్యన్యైస్తజ్జ్ఞైరేవతుకారయేత్। గురుస్స్వామీకుటుంబీచపితాజ్యేష్ఠః పితామహః ॥ వివాదానథపశ్యేయు స్స్వాధీనేవిషయేన్నృణామితి- నిర్ణయకారిణాముత్తమాధమభావమాహ॥ నారదః॥ కులానిశ్రేణయశ్చైవగణాశ్చాధికృతోనృపః। ప్రతిష్ఠావ్యవహారాణాంగుర్వేషాముత్తరోత్తరమితి॥పితామహోపి॥గ్రామేదృష్టః పురంయాయాత్పురేదృష్టస్తురాజని। రాజ్ఞాదృష్టః కుదృష్టోవానాస్తితస్య పునర్భవ ఇతి॥రాజ్ఞోనియమమాహపితామహః ॥ నరాగేణనలోభేననక్రోధేనగ్రసేన్నృపః। పరైరప్రాపితానర్థాన్ నచాపిస్వమనీషయేతి॥ అస్యాపవాదమాహసఏవ॥ ఛలానిచాపరాధాంశ్చపదానినృపతిస్తథా । స్వయమేతానిగృహ్ణీయాన్నృపస్త్వావేదకైర్వినేతి॥ తత్రఛలాన్యాహసఏవ॥ పథిభంగీకరాక్షేపీ ప్రాకారోపరిలంఘకః। నిపానస్యవినాశీచ తథైవాయతనస్యచ । పరిఖాపూరకశ్చైవరాజచ్ఛిద్రప్రకాశకః। అంతఃపురంవాసగృహం భాండాగారంమహానసం । ప్రవిశత్యనియుక్తోయోభోజనంచ నిరీక్షతే । విణ్మూత్రశ్లేష్మవాంతానాం క్షేప్తుకామోనృపాగ్రతః । పర్యంకాసనబంధశ్చాప్యగ్రస్థానవిరోధకః । రాజాతిరిక్తవేషశ్చ వివృతఃప్రవిశేత్తుయః । యశ్చాద్వారేణప్రవిశే దవేళాయాంతథైవచ। శయ్యాసనేపాదుకేచ శయనాసనరోహణే । రాజన్యాసన్నశయనే యస్తిష్ఠతిసమీపతః । రాజ్ఞోవిద్విష్టసేవీచాప్యదత్తవిహితాసనః । వస్త్రాభరణయోశ్చైవ సువర్ణపరిధాయకః । స్వయంగ్రాహేణతాంబూలం గృహీత్వాభక్షయేత్తుయః । అనియుక్తప్రభాషీచనృపాక్రోశకఏవచ । ఏకవాసాస్తథాభ్యక్తో ముక్తకేశోవకుంఠితః । విచిత్రాంగశ్చస్రగ్వీచపరిధా

నఃధూసకః । శిరఃప్రచ్ఛాదకశ్చైవ ఛిద్రాన్వేషణతత్పరః । ఆసంగీముక్తకేశశ్చ యోక్షికర్ణాదిఘర్షకః । దంతోల్లేఖనకశ్చైవ కర్ణనాసావిశోధకః । ఛలాన్యేతానిపంచాశద్భవంతినృపసన్నిధావితి- అపరాధానాహ- నారదః- ఆజ్ఞాలంఘనకర్తృత్వం స్త్రీవధోవర్ణసంకరః । పరస్త్రీగమనంచౌర్యం గర్భశ్చైవపతింవినా । వాక్పారుష్యమవాచ్యంయద్దండపారుష్యమేవచ।గర్భస్యపాతనంచైవేత్యపరాధాదశైవత్విత్తి॥ వివాదమంతరేణాపిదండస్యహేతుత్వాదేతేషామపరాధత్వం॥ అతఏవసంవర్తః॥ఆసేధంపథిభంగంచ యశ్చగర్భఃపతింవినా। యస్యద్రవ్యస్యచోత్పత్తిర్నదృశ్యేతాగమఃక్వచిత్ । సీమాభంగంతరుచ్ఛేదం సస్యవ్యాఘాతమేవచ। స్వయమన్వేషయేద్రాజా వినాచైవవివాదినా । కన్యాపహారకంపాపంవిప్రంచపతితంతథా । పరాపవాదసంయుక్తం స్వయంరాజావిచారయేత్।షడ్భాగకరశుల్కార్థ మార్గభేదకమేవచ। స్వరాష్ట్రచౌర్యభీతించ పరదారాభిమర్శనం।గోబ్రాహ్మణనిహంతారం సస్యానాంచైవఘాతకం । దశైతానపరాధాంశ్చస్వయంరాజావిచారయేత్॥ పదాన్యాహపితామహః॥ ఉత్క్రాంతీసస్యఘాతీచాప్యగ్నిదశ్చతథైవచ। విధ్వంసకఃకుమార్యాశ్చ నిధానస్యోపభోగకృత్। సేతుకంటకభేత్తాచ క్షేత్రసంచారకస్తథా। ఆరామచ్ఛేదకశ్చైవ గరదశ్చతథైవచ। రాజ్ఞోద్రోహప్రకర్తాచ తన్ముద్రాభేదకస్తథా। తన్మంత్రస్యప్రభేత్తాచ బద్ధస్యైవవిమోచకః।భోగదండౌచకృష్టౌతి దానముత్సేకమేవచ । పటహాఘోషణేచ్ఛాదిద్రవ్యమస్వామికంచ యత్। రాజావలీఢద్రవ్యంచ యచ్చైవాంగవినాశనం। ద్వావింశతిపదాన్యాహుర్నృపజ్ఞేయానిపండితాఇతి- యత్రాఛలాదీనిరాజాస్వయంద్రష్టుమశక్తఃతదాస్తోభకాత్సూచకాద్బోద్ధవ్యాని॥తయోస్స్వరూపమాహకాత్యాయనః॥శాస్త్రేణనిందితంత్వర్థ ముఖ్యశ్చార్థప్రచోదితః।ఆవేదయాతియఃపూర్వం స్తోభకస్సఉదాహృతః। నృపేణైవనియుక్తోయః పరదోషమవేక్షితుం। నృపస్యసూచయేజ్జ్ఞాత్వా సూచకస్సఉదాహృతః॥ శాస్త్రనిందితంఛలాదికం అర్థముఖ్యోధనలాభప్రధానః-రాజ్ఞాశాస్త్రాదిపర్యాలోచనపురస్సరమేవకార్యం కర్తవ్యంతదాహ॥ హారీతః॥ శాస్త్రాణివర్ణధర్మాంశ్చప్రకృతీనాంచభూపతిః। వ్యవహారస్వరూపంచజ్ఞాత్వాకార్యంసమాచరేదితి॥ ప్రకృతయః పితామహేన దర్శితాః॥ రజకశ్చర్మకారశ్చ నటోబురుడఏవచ।కైవర్తకశ్చవిజ్ఞేయో మ్లేచ్ఛభిల్లౌతథైవచ।మేదిరస్త్రీరపవ్యాళహస్తలిఖికఘుట్టితాః। కోశేతుకాభిరుపదమాతంగాడంబకోపకాః।ఏతాఃప్రకృతయఃప్రోక్తాఅ

ష్టాదశమనీషిభిః। వర్ణానామాశ్రమాణాంచ సర్వధాతుబహిస్థితా ఇతి॥ మనుశ్చ జాత్యాదిసమీక్షణీయమిత్యాహ॥ జాతిజానపదాన్ధర్మాన్ శ్రేణిధర్మాంశ్చ శాశ్వతాన్। సమీక్ష్య కులధర్మాంశ్చ స్వధర్మం ప్రతిపాదయేదితి॥ ఉన్మార్గవర్తినః కులాదీన్ బలాత్స్వమార్గే స్థాపయేదిత్యాహ-యాజ్ఞవల్క్యః॥ కులాని ప్రకృతీశ్చైవ శ్రేణీర్జానపదానపి। స్వధర్మాచ్చలితాన్రాజా వినీయ స్థాపయేత్పధీతి ॥ కార్యదర్శనప్రకారమాహ-నారదః॥ ధర్మశాస్త్రం పురస్కృత్య ప్రాడ్వివాకమతౌ స్థితః। సమాహితమతిః పశ్యేద్వ్యవహారాననుక్రమాత్॥ ఆగమః ప్రథమః కార్యో వ్యవహారపదం తతః। విచారో నిర్ణయశ్చేతి దర్శనం స్యాచ్చతుర్విధమితి- ఆగమోర్థివచనశ్రవణం-తదాదౌ కర్తవ్యం-తతస్తద్వచనం- ఋణాదానాద్యన్యతమస్మిన్ పదే అంతర్భావ్యం తతః ప్రతిజ్ఞోత్తరప్రమాణానాం విచారః-తతః ప్రమాణతో జయావధారణం-ఇతి వ్యవహారదర్శనవిధిః॥

అథాసేధః॥

తత్ర నారదః ॥ వక్తవ్యేర్థే హ్యతిష్ఠంతముత్క్రామంతం చ తద్వచః। ఆసేధయేద్వివాదార్థీ యావదాహ్వానదర్శనం ॥ ప్రథమం తావదర్థీ ప్రత్యర్థినం ప్రతి త్వమ్మై తావన్మహ్యం దేయమిత్యాదికం కార్యం బ్రూయాత్ । తత్ర యది తదుక్తమనభ్యుపగమ్యోత్క్రాంతుమిచ్ఛేత్తదా స్వకార్యపర్యంతం రాజాజ్ఞయా తం రుంధ్యాత్ ॥ ఆసేధభేదానాహ స ఏవ ॥ స్థానాసేధః కాలకృతః ప్రవాసాత్కర్మణస్తథా। చతుర్విధః స్యాదాసేధో నాసిద్ధస్తం విలంఘయేదితి - అస్మాత్స్థానాత్త్వయా న చలితవ్యమితి స్థానాసేధః - మదీయద్రవ్యప్రదానాదినమేతన్నోల్లంఘనీయమితి కాలాసేధః - అదత్వా న గ్రామాంతరం గంతవ్యమితి ప్రవాసాసేధః - అదత్వా న సంధ్యావందనాదినిత్యకర్మాతిరిక్తం కర్మ కర్తవ్యమితి కర్మాసేధః-సంధ్యావందనాదివదింద్రియనిరోధో నాసేధార్హః॥ తథాహ-కాత్యాయనః॥ యస్త్వింద్రియనిరోధేన వ్యాహారోచ్ఛ్వసనాదిభిః। ఆసేధయేదనాసేధ్యం స దండ్యో న త్వతిక్రమాదితి॥ ఇంద్రియనిరోధవద్విషమదేశాదౌ నాసేధ్య ఇత్యాహ-నారదః ॥ నదీసంతారకాంతారదుర్దేశోపప్లవాదిషు । ఆసిద్ధస్తం పరాసేధముత్క్రామన్నాపరాధ్నుయాత్ । ఆసేధ్యాసేధకయోస్తత్కాలోల్లంఘనే దండమాహ- స ఏవ॥ ఆసేధకాల ఆసిద్ధ ఆసేధం యోతివర్తతే। స వినేయోన్యథా కుర్వన్ ఆసేద్ధా దండభాగ్భవేదితి- అన్యథా కుర్వన్ అయోగ్యే నిశీథాదికాలే తమాసె

[illegible] నాసేధ్యానాహ-కాత్యాయనః॥ వృక్షం పర్వతమారూఢా హస్త్యశ్వర
థనౌగతాః। విషమస్థాశ్చ తే సర్వే నాసేధ్యాః కార్యసాధకైః। వ్యాధ్యార్తా వ్యస
నస్థాశ్చ యజమానస్తథైవచ। అనుత్తీర్ణాశ్చ నాసేధ్యాః మత్తోన్మత్తా జడాస్త
థా। నకర్షకా బీజకాలే సేనాకాలేచ సైనికాః। ప్రతిజ్ఞాయ ప్రయాతశ్చ కృతకా
లశ్చ నాంతరా। ఉద్యుక్తః కర్షకస్సస్యే తోయస్యాగమనే తథా। ఆరంభాత్సంగ్ర
హం యావత్తత్కాలం న వివాదయేదితి॥ బృహస్పతిరపి॥ సతోఽద్వాహోద్యతో రోగి
శోకార్తోన్మత్తబాలకాః। మత్తో వృద్ధోభియుక్తశ్చ నృపకార్యోద్యతో వ్రతీ। అసన్న
సైనికస్సంఖ్యే కర్షకో వాపసంగ్రహే। విషమస్థాశ్చ నాసేధ్యాః స్త్రీ సనాథాస్త
థైవచ॥ నారదః॥ నిర్వేష్టుకామో రోగార్తో యియక్షుర్వ్యసనే స్థితః। అభియుక్తస్త
థాన్యేన రాజకార్యోద్యతస్తథా। గవాం ప్రచారే గోపాలాః సస్యారంభే కృషీవ
లాః। శిల్పినశ్చాపి తత్కాలే ఆయుధీయాశ్చ విగ్రహే। అప్రాప్తవ్యవహారశ్చ దూ
తో దానోన్ముఖో వ్రతీ। విషమస్థాశ్చ నాసేధ్యాః నచైతానాహ్వయేన్నృపః- ఇతి-
కథంతర్హి ద్రవ్యం దాపనీయమిత్యాకాంక్షాయామాహ॥ బృహస్పతిః॥ వణిక్ప్రక్రీ
తపణ్యాస్తు సస్యే జాతే కృషీవలః। సతోఽద్యతాశ్చైవ తథా దాపనీయాః కృతక్రి
యా ఇతి॥ తదాహ బృహస్పతిః, యద్యాసిద్ధో నాగచ్ఛేత్తదా రాజ్ఞా సమానేయః॥
యస్యాభియోగం కురుతే సత్యేనాశంకయాథవా। తమేవానాయయేద్రాజా ముద్ర
యా పురుషేణ వేతి॥ నారదోపి॥ దేశం కాలం చ విజ్ఞాయ కార్యాణాం చ బలాబలం। అ
కల్యాదీనపి శనైర్యానైరాహ్వాయయేన్నృప ఇతి॥ ఆహ్వానానర్హానాహ హారీతః॥ అ
కల్యబాలస్థవిర విషమస్థ క్రియాకులాన్। కార్యాతిపాతివ్యసని నృపకార్యోత్సవా
కులాన్। మత్తోన్మత్తప్రమత్తార్త భృత్యాన్నాహ్వాయయేన్నృప ఇతి॥ కాత్యాయ
నోపి॥ ధర్మోత్సుకానభ్యుదయే రోగిణోథ జడానపి। అస్వస్థమత్తోన్మత్తార్తాన్ స్త్రీ
యో నాహ్వాయయేన్నృప ఇతి - నహీనపక్షాం యువతీం కులేజాతాం ప్రసూతికాం। స
ర్వవర్ణోత్తమాం కన్యాం తా జ్ఞాతిప్రభుకాస్స్మృతాః। తదధీనాః కుటుంబిన్యః స్వై
రిణ్యో గణికాశ్చయాః। నిష్కులాయాశ్చ పతితాస్తాసామాహ్వానమిష్యతే- తాః
కారోక్తాః పంచ॥ దృష్టస్యదండమాహ బృహస్పతిః॥ ఆహూతో యస్తు నాగచ్ఛేద్ద
ర్పాద్బంధుబలాన్వితః। అభియోగానురూపేణ తస్య దండం ప్రకల్పయేదితి॥ కాత్యా
యనోపి॥ ఆహూతస్త్వవమన్యేత యశ్శక్తో రాజశాసనం। తస్య కుర్యాన్నృపో
దండం విధిదృష్టేన కర్మణా। హీనే కర్మణి పంచాశన్మధ్యమే తు శతావరః। గురుకా

ర్వ్యేషుదండస్స్యా న్నిత్యంపంచశతావరఇతి - కార్షాపణానాంసంఖ్యేయం॥ఆపన్న
స్యానాగమనేపినదండఇత్యాహ॥ వ్యాసః॥ పరానీకహతేదేశేదుర్భిక్షేవ్యాధిపీడితే।
కుర్వీతపునరాహ్వానం దండంనపరికల్పయేదితి- ఇత్యాసేధాదివిధిః ॥

అథదర్శనోపక్రమః-

మనుః- ధర్మాసనమధిష్ఠాయ సంవీతాంగస్సమాహితః । ప్రణమ్యలోకపాలేభ్యః కార్యదర్శనమారభేదితి॥ ఆరభ్యకర్తవ్యమాహ కాత్యాయనః ॥ కాలేకార్యార్థినంపృచ్ఛే త్ప్రణతంపురతస్థ్సితం।కింకార్యంకాచతేపీడా మాభైషీర్బ్రూహిమానవేతి- కేనకస్మిన్కదాకస్మా త్పృచ్ఛేదేవంసభాగతమితి॥ బృహస్పతిరపి ॥ ఆగతానాంవివదతా మసకృద్వాదినాంనృపః । వాదాన్పశ్యేన్నిత్యకృతా న్నవాధ్యకనివేదితాన్ ।పీడితస్సన్యయమాయాతశ్శాస్త్రేప్రాపార్థీయదాభవేత్। ప్రాడ్వివాకస్తుసంపృచ్ఛే త్పురుషోవాశనైర్నరైరితి॥ పృష్టశ్చకార్యంయథావదావేదయేదిత్యాహ- యాజ్ఞవల్క్యః॥ స్మృత్యాచారవ్యపేతేన మార్గేణాధర్షితఃపరైః। ఆవేదయతిచేద్రాజ్ఞే వ్యవహారపదంహితదితి- యదికేనచిన్నిమిత్తేన సనావేదయేత్తదా సవ్యవహారో సబలాత్కారయితవ్యఇత్యభిప్రేత్యచేదిత్యుక్తం ॥ ఆవేదనకాలే శస్త్రాదయోవర్జనీయా ఇత్యాహోశనా ॥ సశస్త్రోసుత్తరీయోవా ముక్తకచ్ఛస్సహాసనః । వామహస్తేనవాస్రగ్వీ వదన్దండమవాప్నుయాదితి॥ అర్థినఃప్రతినిధిమప్యుపగచ్ఛతికాత్యాయనః ॥ అర్థినాసన్నియుక్తోవా ప్రత్యర్థిప్రహితోపివా। యోయస్యార్థేవివదతేతయోర్జయపరాజయావితి- అంతరేణాపినియోగంపిత్రాదయోవివాదంకుర్యురిత్యాహ॥పితామహః- పితాభ్రాతాసుహృద్వాపిబంధుసంబంధినోపివా । యదికుర్యురుపస్థానం వాదంతత్ర ప్రవర్తయేదితి- యఃకశ్చిత్కారయేత్కించిన్నియోగాద్యేనకేనచిత్ । తత్తేనైవకృతంజ్ఞేయమనివర్త్యంహితత్స్మృతం ॥ ఉక్తేభ్యోవ్యతిరిక్తస్య వివాదంనిషేధతి॥ నారదః॥ యోనభ్రాతానచపితాన పుత్రోననియోగకృత్ । పరార్థవాదీ దండ్యస్స్యా ద్వ్యవహారేషు విబ్రువన్నితి॥ కాత్యాయనోపి॥ దాసాఃకర్మకరా శ్శిష్యా నియుక్తాబాంధవా స్తథా । వాదినోనచదండ్యాస్స్యు ర్యస్తతోన్యస్సదండభాగితి ॥ ఆవేదితార్థో లేఖనీయ ఇత్యాహ॥ నారదః॥ రాగాదినాయదేకేన కోపితఃకరణే వదేత్ । తదోమితిలిఖేత్సర్వం వాదినఃఫలకాదిష్వితి॥ కరణే ధర్మాధికరణే లిఖితస్యార్థస్య సంభావితత్వే సతి ప్రభుస్తత్ర ప్రవర్తతే ఇత్యాహ కాత్యాయనః॥ ఏవంపృష్టస్సయద్బ్రూయా త్తత్స

త్రైవ బ్రాహ్మణస్త్వేతైస్సహ । విమృశ్యకార్యం న్యాయ్యం చేదాహ్వానార్థమతః పరం॥ ముద్రాం వా నిక్షిపేత్తస్మిన్ పురుషం వా సమాదిశేదితి॥ ఆహూతం ప్రత్యర్థినంసు రక్షితస్థానే స్థాపయేదిత్యాహ పితామహః॥ సభాయాః పురతస్థాప్యోభియోగీ వాదినా తథా । ఈప్సితే స్వత్రవాస్థానే ప్రమాణం సోన్యథా నచేత్॥ స్థాపితస్యాఫలవాదిత్వం భూతవాదిత్వం వా లింగైర్నిశ్చేయమత ఏవ మనుః॥ ఆకారైరింగితైర్గత్యా చేష్టయా భాషణేనచ । నేత్రవక్త్రవికారైశ్చ గృహ్యతేంతర్గతం మనః॥ లింగాంతరాణ్యాహ - యాజ్ఞవల్క్యః॥ దేశాద్దేశాంతరం యాతి సృక్విణీ పరిలేఢీచ । లలాటంస్విద్యతేచాస్య ముఖం వైవర్ణ్యమేతిచ । పరిశుష్యత్స్ఖలద్వాక్యో విరుద్ధం బహుభాషతే । వాక్చక్షుః పూజయతినో తథోష్ఠౌ నిర్భుజత్యపి । స్వభావాద్వికృతింయాతి మనోవాక్కాయ కర్మభిః । అభియోగేథసాక్ష్యేచ దుష్టస్సపరికీర్తిత ఇతి॥ ఛలవాదపక్షస్స ఏవాహ॥ ఉభయోః ప్రతిభూర్గ్రాహ్యస్సమర్థః కార్యనిర్ణయ ఇతి॥ తత్రవర్జ్యానాహ కాత్యాయనః॥ నస్స్వామీనచ వై శత్రుస్స్వామినాధికృతస్తథా । నిరుద్ధో దండితశ్చైవ సంశయస్థశ్చనక్వచిదితి॥ నైవ రిక్థీ నమిత్రం చ నచైవాత్యంతవాశినః । రాజకార్యనియుక్తశ్చ యే చ ప్రవ్రజితా నరాః॥ నాశక్తో ధని నే దాతుం ధనం రాజ్ఞేచ తత్సమం । నావిజ్ఞాతో గృహీతవ్యః ప్రతిభూస్తత్క్రియాం ప్రతీతి॥ యదివాదీ వివాద ప్రతిభువం దాతుమసమర్థస్తదాపి తేనైవోక్తం॥ అథ చేత్ప్రతిభూర్నాస్తి కార్యయోగ్యంతు వాదినః । సరక్షితో దినస్యాంతే దద్యాద్భృతాయ వేతనం॥ ద్విజాతిః ప్రతిభూహీనో రక్ష్యస్స్యాద్బాహ్యచారిభిః । శూద్రాదీన్ ప్రతిభూహీనాన్ బంధయేన్నిగళేనతు॥ అతిక్రమే పయాతేచ దండమేత్తంపణాష్టకం । నిత్యకర్మాపరోధస్తు నకార్యస్సర్వవర్ణినామితి॥ అభియోక్తాదీనాముక్తిక్రమస్తేనైవోక్తః॥ తత్రాభియోక్తా ప్రాగ్బ్రూయాదభియుక్తస్స్వనంతరం । తయోరంతే సదస్యాస్తు ప్రాడ్వివాకస్తతః పరమితి॥ ప్రాగ్బ్రూయాత్ప్రతిజ్ఞాం కుర్యాదిత్యర్థః॥ తథాచ నారదః॥ అజ్ఞాలేఖ్యే పట్టకే శాసనే వా హ్యాధాపత్రే విక్రయే వా క్రయే వా । రాజ్ఞేకుర్యాత్పూర్వమావేదనం యస్తస్యజ్ఞేయః పూర్వవాదో విధిజ్ఞైః - వివాదే పూర్వాభియోక్తురేవ ప్రతిజ్ఞావాదిత్వమిత్యర్థః॥ అత్రాపవాదమాహ స ఏవ॥ యస్యవాభ్యధికా పీడా కార్యం వాభ్యధికం భవేత్ । తస్యార్థివాదో దాతవ్యో నయః పూర్వం నివేదయేదితి॥ అర్థివాదః పూర్వపక్షః॥ తథాచ కాత్యాయనః॥ యస్యస్యాదధికా పీడా కార్యం వాభ్యధికం భవేత్ పూర్వ

పక్షో భవేత్తస్య నయః పూర్వం నివేదయేదితి॥ యత్రోభయోరపి పరస్పరమర్థి
త్వం సాధ్యభేదాద్యుగపద్భవతి - తత్రోత్పన్నజాతే బహుపీడస్యావా అర్థివా
దిః పూర్వం ద్రష్టవ్యః ॥ తథాచ బృహస్పతిః ॥ అహంపూర్వికయా యాతావర్థిప్రత్య
ర్థినౌ యదా వాదో వర్ణానుపూర్వ్యేణ గ్రాహ్యః - పీడామపేక్ష్య వేతి - సమా
నవర్ణత్వే పీడాపేక్షయా గ్రాహ్యః - అనేకవాదియుగ్మానాం యుగపదుపస్థానే ద
ర్శనక్రమమాహ॥ మనుః॥ అర్థానర్థావుభౌ బుద్ధ్వా ధర్మాధర్మౌ చ కేవలౌ।
వర్ణక్రమేణ సర్వాణి పశ్యేత్కార్యాణి కార్యిణామితి॥

ఇతి దర్శనోపక్రమో నిరూపితః.

అథ చతుష్పాద్వ్యవహారః ప్రస్తూయతే ప్రతిజ్ఞోత్తరం ప్రమాణం నిర్ణయ
శ్చేతి చత్వారః పాదాః - తత్ర ప్రతిజ్ఞాం సంగృహ్ణాతి యాజ్ఞవల్క్యః॥ ప్రత్యర్థినో
గ్రతో లేఖ్యం యథావేదితమర్థినా। సమామాసతదర్ధాహర్నామజాత్యాదిచి
హ్నితమితి॥ ఏతద్బృహస్పతినా స్పష్టీకృతం॥ ఉపస్థితే తత స్తస్మిన్వాదీ పక్షం ప్ర
కల్పయేత్। నిరవద్యం సుప్రతిజ్ఞం ప్రమాణాగమసంయుతం॥ దేశస్థానసమామా
సపక్షాహర్నామజాతితః। ద్రవ్యం సంఖ్యోదయం పీడాం క్షమాం లింగం చ లేఖ
యేత్॥ ప్రతిజ్ఞాదోషనిర్ముక్తం సాధ్యం సత్కారణాన్వితం। నిశ్చితం లోకసిద్ధం చ
పక్షం పక్షవిదో విదుః॥ అల్పాక్షరస్త్వసందిగ్ధో బహ్వర్థశ్చాప్యనాకులః। యు
క్తో విరోధికరణైర్విరోధప్రతిషేధక ఇతి॥ తతః ప్రత్యర్థ్యాహ్వానానంతరం త
స్మిన్నుపస్థితే ప్రత్యర్థినోऽగ్రతే సతి నిరవద్యం పక్షదోషరహితం - పక్షదోషాశ్చ
కాత్యాయనేన దర్శితాః॥ దేశకాలవిహీనశ్చ ద్రవ్యసంఖ్యాదివర్జితః। సాధ్య
ప్రమాణహీనశ్చ పక్షో నాదేయ ఇష్యతే॥ ఇతి స్మృత్యంతరేపి అప్రసిద్ధం నిరాబాధం
నిరర్థం నిష్ప్రయోజనం। అసాధ్యం వా విరుద్ధం వా పక్షాభాసం వివర్జయేదితి॥
అప్రసిద్ధం మదీయం శశవిషాణం గృహీత్వాయం న ప్రయచ్ఛతీత్యాది నిరాబాధ మస్మ
ద్గృహప్రదీపప్రకాశేనాయం స్వగృహే వ్యవహరతీత్యాది - నిరర్థకమభిధేయ
రహితం కచటతపమిత్యాది నిష్ప్రయోజనం యథాయం దేవదత్తో స్వగృహస
న్నిధౌ సుస్వరమధీత ఇత్యాది అసాధ్యం యథాహం దేవదత్తేన సభ్రూభంగమ
పహసిత ఇత్యాది - విరుద్ధం యథాహం మూకేన శప్త ఇత్యాది - పురరాష్ట్రాది
విరుద్ధం వా - ఏవం పక్షదోషరహితం నిరవద్యం మదీయం ద్రవ్యమనేన గృహీతం
తన్న ప్రయచ్ఛతీయమితి ప్రతిజ్ఞయా యుక్తం - సుప్రతిజ్ఞం - ప్రమాణం లిఖితభు

క్త్యాది - ఆగమో ద్రవ్యప్రాప్తి ప్రకారః ॥ కాత్యాయనోపి - స్పష్టముదాజహార॥ నిర్దిశ్యకాలం వర్షంచ మాసంపక్షం తిథిం తథా । వేలాంప్రదేశంవిషయం స్థానంజాత్యా కృతీవయః॥ సాధ్యద్రవ్య ప్రమాణంచ సంఖ్యాంనామ తథాత్మనః । రాజ్ఞాంచక్రమశోనామ నివాసంసాధ్యనామచ॥ క్రమాత్పితౄణాంనామాని పీడామాహర్తృదాయకౌ । క్షమాలింగానిచాన్యానిపక్షం సంకీర్త్యకల్పయేత్॥ దేశఃకాలస్తథాస్థానం సన్నివేశస్తథైవచ । జాతిస్సంజ్ఞానివాసశ్చ ప్రమాణం క్షేత్రనామచ॥ పితృపైతామహంచైవ పూర్వరాజానుకీర్తనం । స్థావరేషువివాదేషు దశైతానినివేదయేదితి॥ దేశాదీనాంస్థావరవివాదేషు పునరుపాదానం యత్ర యావదుపయుజ్యతే తత్ర తావదుపాదేయం నతుసర్వం సర్వత్రేతి ప్రదర్శనార్థం॥ సంగ్రహకారోపి॥ అర్థవద్ధర్మసంయుక్తం పరిపూర్ణమనాకులం । సాధ్యవద్వాచకపదం ప్రకృతార్థానుబంధిచ॥ ప్రసిద్ధమవిరుద్ధంచ నిశ్చితంసాధనక్షమం । సంక్షిప్తంనిఖిలార్థంచ దేశకాలావిరోధిచ॥ వర్షర్తుమాసపక్షాహర్వేలాదేశప్రదేశవత్ । స్థానావసథసాధ్యాఖ్యా జాత్యాకారవయోయుతం॥ సాధ్యప్రమాణసంఖ్యావ దాత్మప్రత్యర్థి నామవత్ । పరాత్మపూర్వజానేక రాజనామభిరంకితం॥ క్షమాలింగాత్మపీడావ త్కథితాహర్తృదాయకం । యదావేదయతేరాజ్ఞే తద్భాషేత్యభిధీయతేఇతి॥ పరాత్మపూర్వజానేకరాజనామభిః - పరఃప్రతివాదీ ఆత్మావాదీతయోః పూర్వజాః పిత్రాదయః అనేకేరాజానః - భూతకాలికాస్తేషాం నామభిః - భాషాదోషాస్తునారదేన దర్శితాః - అన్యార్థమర్థహీనంచ ప్రమాణాగమవర్జితం । లేఖ్యహీనాధికంభ్రష్టం భాషాదోషా ఉదాహృతాఇతి॥ తాంశ్చస్వయమేవవ్యాచష్టే॥ అర్థేసాధారణేప్యేకోను బంధీవానియుక్తకః । లేఖయేద్యస్తు భాషాంయామన్యార్థాంతాం విదుర్బుధాః - ఏకఏవగణీగణస్యకార్యం ఏకస్యవా కార్యమనియుక్తో సంబంధీవా లేఖయేద్యస్యాంభాషాయామిత్యర్థః బ్రహ్మహాయమితి జ్ఞేయో ద్వేషాన్మోహాద్వదేత్తుయః। సాధ్యంచమోచయే త్తత్రద్రవ్యహీనాంతుతాం విదుః॥ ఉక్తంసాధ్యంవాదినా యస్యాంత్యజ్యతే సార్థహీనేత్యర్థః - గణితే తులితే మేయే తథాక్షేత్రగృహాదికే । యత్రసంఖ్యానిర్దిష్టా సాప్రమాణవివర్జితా॥ విద్యయాప్రాప్తమాధ్యాప్తం లబ్ధంక్రీతం క్రమాగతం । నత్వేవం లిఖ్యతే యత్ర సాభాషానాగమామతా॥ సమామాసస్తథాపక్ష స్తిథిర్వారస్తథైవచ। యత్రైతానినలిఖ్యంతే లేఖ్యహీనాంతు తాంవిదుః॥ లేఖయిత్వాతు యోభాషా మనిర్దిష్టే

తథోత్తరే । ఉద్దిశేత్సాక్షిణః పూర్వ మధికాంతాం వినిర్దిశేత్ । యత్ర స్యాదుత్తరం సర్వం నిర్దిష్టం పూర్వవాదినా । సందిగ్ధమివ లిఖ్యేత భ్రష్టాం భాషాం తు తాం విదురితి - అర్థేసాధారణే బహుసంబంధిని కార్యే పునరర్పితే హి యష ష్టాన్ సంగృహ్యా వివృణోతి - భిన్నక్రమో వ్యత్యస్తార్థః ప్రకీర్ణార్థో నిరర్థకః । అతీతకాలో ద్విష్టశ్చ పక్షో నాదేయ ఇష్యతే ॥ తత్ర భిన్నక్రమాదిస్తే నైవదర్శితః ॥ యథాస్థాన నివేశేన నైవపక్షార్థ కల్పనా । శక్యతే నసపక్షస్తు భిన్నక్రమ ఉదాహృతః । మూలమర్థం పరిత్యజ్య తద్గుణో యత్ర లిఖ్యతే । నిరర్థకస్స వై పక్షో భూతసాధన వర్జితః । భూతకాల మతిక్రాంతం ద్రవ్యం యత్రాభిలిఖ్యతే । అతీతకాలపక్షోసౌ ప్రమాణే సత్యపి స్మృతః । యస్మిన్ పక్షే ద్విధా సాధ్యం భిన్నకాల విమర్శనం । విమృశ్యతే క్రియాభేదాత్స పక్షో ద్విష్ట ఉచ్యతే । ఏకేనార్థినా బహుసాధ్యని దేశో యుగపన్న కర్తవ్యః కాలభేదేనతు కర్తవ్యః ॥ తదుభయం కాత్యాయన ఆహ ॥ పురరాష్ట్ర విరుద్ధశ్చ యశ్చ రాజ్ఞా వివర్జితః । అనేకపదసంకీర్ణః పూర్వపక్షో న సిధ్యతి ॥ బహుప్రతిజ్ఞం యత్కార్యం వ్యవహారేషు నిశ్చితం । కామం తదపి గృహ్ణీయా ద్రాజా తత్వ బుభుత్సయేతి ॥ పూర్వవాదినో నియమమాహ - బృహస్పతిః ॥ మృషాయుక్తం క్రియాహీన మసారం వ్యర్థమాకులమ్ । పూర్వపక్షం లేఖయతో వాదహానిః ప్రజాయతే । అపదిశ్యాభియోగం యస్తు మతీత్యా పరం వదేత్ ॥ క్రియాం ముక్త్వా న్యథా బ్రూయా త్స వాదీ హానిమాప్నుయాత్ । నదద్యా దుత్తరం యావత్ప్రత్యర్థీ నృపసన్నిధావితి ॥ కాత్యాయనోపి ॥ అధికాంశ్ఛేదయే దర్థాన్ హీనాంశ్చ ప్రతిపూరయేత్ । భూమావివేశయేత్తావద్యావదర్థో విశోధిత ఇతి ॥ నారదః ॥ భాషాయా ఉత్తరం యావత్ప్రత్యర్థీన నివేశయేత్ । అర్థీ తు లేఖయేత్తావ ద్యావద్వస్తు వివక్షితమితి ॥ అప్రగల్భవాదినం ప్రతి బృహస్పతిరాహ ॥ అభియోక్తా ప్రగల్భత్వాద్వక్తుం నోత్సహతే యదా । తస్య కాలః ప్రదాతవ్యః కార్యశక్త్యనురూపత ఇతి ॥ కాలేయత్తామాహ - కాత్యాయనః ॥ శ్వోలేఖనం వా లభతే త్ర్యహం సప్తాహమేవవా । మతిరుత్పద్యతే యావ ద్వివాదేవక్తుమిచ్ఛత ఇతి ॥ పూర్వపక్షస్య చాతుర్విధ్యం ప్రతిపాదయతి బృహస్పతిః ॥ చతుర్విధః పూర్వపక్షః ప్రతిపక్షస్తథైవచ । చతుర్ధా నిర్ణయః ప్రోక్తః కైశ్చిదష్టవిధ స్మృతః ॥ శంకాభియోగస్తత్వంచ లబ్ధేర్థే భ్యర్థనం తథా । వృత్తే వాదే పునర్న్యాయ పక్షోజ్ఞేయశ్చతుర్విధః ॥ శ్రాంతిశ్శంకాసముద్దిష్టా తత్వం నష్టార్థదర్శనం । ల

ర్థే ఫేఽభ్యర్థనంమోహాః తథావృత్తేపునఃక్రియా॥ ఏత త్పాండులేఖేన లిఖిత్వా రాపోద్ధారేణ శోధితంపత్రే నివేశయేదిత్యాహ - కాత్యాయనః॥ పూర్వపక్షఃస్వభావోక్తం ప్రాడ్వివాకోఽభిలేఖయేత్ । పాణ్డులేఖేనఫలకే తతఃపత్రే విశోధితమితి॥ శోధనంయావదుత్తరదర్శనం నాతఃపరమత ఏవనారదః ॥ శోధయేత్పూర్వవాదం తు యావన్నోత్తరదర్శనం । అవష్టబ్ధస్యోత్తరేణ నివృత్తంశోధనంభవేదితి - హేయానాదేయాః పూర్వపక్షా వివినక్తి॥ బృహస్పతిః ॥ రాజ్ఞాపవర్జితోయస్తు యశ్చ పౌరవిరోధకృత్ । రాష్ట్రస్యవాసమస్తస్య ప్రకృతీనాంతథైవచ। అన్యేషాంవాపుర గ్రామ మహాజనవిరోధకాః । అనాదేయాస్తు తేసర్వే వ్యవహారాః ప్రకీర్తితాః॥ న్యాయ్యంవానేచ్ఛతేకర్తుమన్యాయ్యంవాకరోతియః । నలేఖయతియస్త్వేవంతస్య పక్షోనసిధ్యతి । విరుద్ధశ్చావిరుద్ధశ్చ ద్వావప్యర్థౌ నివేశితౌ । ఏకస్మిన్యత్ర దృశ్యేతాం తంపక్షందూరతస్త్యజేత్ । ఉన్మత్తమత్తధూర్తాశ్చ మహాపాతకదూషితాః । జడాతివృద్ధబాలాశ్చ విజ్ఞేయాస్స్యుర్నిరుత్తరాః। పక్షఃప్రోక్తస్త్వనాదేయో వాదీచానుత్తరస్తథా । యాదృగ్వాదినియః పక్షో గ్రాహ్యస్తంకథయామ్యహం। పీడాతిశయమాశ్రిత్య యంబ్రవీతివివక్షితం । స్వార్థసిద్ధిపరోవాదీ పూర్వపక్షస్సఉచ్యతే॥ ... ...

—(ఇతి ప్రతిజ్ఞాపాదోనిరూపితః)—

అథోత్తరపాదోనిరూప్యతే - తచ్చ యాజ్ఞవల్క్యస్సంగృహ్ణీతే॥ శ్రుతార్థస్యోత్తరంలేఖ్యం పూర్వావేదకసన్నిధావితి॥ తదేతద్బృహస్పతిర్వివృణోతి॥యథాత్వేవంవిధఃపక్షః కల్పితఃపూర్వవాదినా । దద్యాత్తత్పక్షసంబంధం ప్రతివాదీతథోత్తరం । వివక్షితేపూర్వపక్షే గ్రాహ్యాగ్రాహ్యవిశేషితే । ప్రతిజ్ఞాతస్థిరీభూతే లేఖయేదుత్తరంతత ఇతి - ఉత్తరేస్వతఃప్రవృత్త్యభావేబలాద్దాపనీయమిత్యాహ - స ఏవ ॥ పూర్వపక్షే యదార్థేన నదద్యాదుత్తరంతుయః। ప్రత్యర్థీదాపనీయస్స్యాత్సామాదిభిరుపక్రమైః । ప్రియపూర్వవచస్సామ భేదస్తుభయదర్శనం । అర్థప్రకర్షణందండ స్తాడనం బంధనంతథేతి॥ ఉత్తరలక్షణమాహ ప్రజాపతిః ॥ పక్షస్యవ్యాపకంసార మసందిగ్ధమనాకులం । అవ్యాఖ్యాగమ్యమిత్యేత దుత్తరం తద్విదోవిదురితి - అత్రపక్షస్యవ్యాపకంకృత్స్నపక్షవ్యాపకం - సారంస్వాభియోగోత్తరణక్షమం - అసందిగ్ధంఅఖండశ్లేషాదిరహితం అనాకులమన్వితార్థ మవ్యాఖ్యాగమ్యం సుబోధం॥ హారీతోపి॥ పూర్వపక్షార్థసంబంధ మనేకార్థమనాకులం । అనల్పమవ్య

స్త్రపదం వ్యాపకంనాతిభూరిచ । సారభూతమసందిగ్ధమపక్షైకాంశసంభవమ్ । అ
ర్థిన్యవమగూఢార్థం దేయముత్తరమీదృశమితి॥ అపక్షైకాంశసంభవం-అనశేషిత
స్వపక్షైకదేశం - సంపూర్ణస్వపక్షమితి యావత్ ॥ సహసోత్తరం దాతుమశ
క్తం ప్రత్యాహ కాత్యాయనః॥ శ్రుత్వాలేఖ్యగతంత్వర్థం ప్రత్యర్థీ కారణాద్యది।
కాలంవివాదేయాచేత. తస్యదేయోనసంశయః ॥ కాలభేదంకారణవిశేషంచాహ॥
నారదః ॥ శాలీనత్వాద్భయార్తత్వా త్ప్రత్యర్థీస్మృతివిభ్రమాత్ । కాలంప్రార్థ
యతేయత్ర తత్రేమంలబ్ధుమర్హతి । ఏకాహంచత్ర్యహంపంచ సప్తాహం పక్షమే
వవా। మాసంత్వృతుత్రయంవర్షం లభతేశక్త్యపేక్షయేతి ॥ తత్రవ్యవస్థామా
హాసఏవ ॥ సద్యః కృతే సద్యఏవ. సమాతీతే దినంక్షిపేత్ । షడబ్దికే త్రిరా
త్రంతు సప్తాహంద్వాదశాబ్దికే। వింశత్యబ్దే దశాహంతు మాసార్ధం కాలభేత
సః॥ మాసస్త్రింశత్సమాతత్ర త్రిపక్షంపరతోభవేత్ । అస్వతంత్రజడోన్మత్త బా
లదీక్షితరోగిణాం॥ కాలంసంవత్సరాదర్వాక్స్వయమేవయథేప్సితమితి॥ కాత్యా
యనోపి॥ సంవత్సరం జడోన్మత్త మానసే వ్యాధిపీడితే । దిగంతరం ప్రపన్నేవా
ప్రజ్ఞాతార్థేచవస్తుని॥ మూలంవా సాక్షిణోవాథ పరదేశే స్థితాయదా । తత్ర
కాలోభవేత్పుంసా మాస్వదేశసమాగమాత్॥ కాలేదత్తేయదాదైవ రాజకంభ
యంభవతి తదాన్యఃకాలోదాతవ్యః - దత్తైపికాలేదేయంస్యాత్పునఃకార్యస్యగౌ
రవాత్ ఇతి॥ కాలదానస్య విషయమాహ॥ నారదః॥ గహనత్వాద్వివాదానా మ
సామర్థ్యాత్స్మృతేరపి।ఋణాదిషుహరేత్కాలం యథాకామంబుభుత్సయేతి॥ ఋ
ణాదీన్దర్శయతి-పితామహః॥ ఋణోపనిధినిక్షేప దానసంభూయకర్మణాం।
దాయభాగేచసమయే కాలఃకార్యఃప్రయత్నతఇతి॥కాలదానస్యానర్హవిషయమా
హ - యాజ్ఞవల్క్యః॥ సాహసస్తేయపారుష్య గోభిశాపాత్యయేస్త్రియాం । వి
వాదయేత్సద్యఏవ కాలోన్యత్రేచ్ఛయా స్మృతః- ఇతి ॥ బృహస్పతిరపి॥ సాహస
స్తేయపారుష్య గోభిశాపే త్వథాత్యయే । భూమావివాదయేత్క్షిప్ర మకాలేపి
బృహస్పతిరితి ॥ కాత్యాయనోపి॥ ధేన్వామనడుహక్షేత్రే స్త్రీషుప్రజననే తథా।
న్యాసేయాచితకేదత్తే తథైవక్రయవిక్రయే॥ కన్యాయాందూషణేస్తేయే కలహే
సాహసేనిధౌ । ఉపధౌకూటసాక్ష్యేచ సద్యఏవవివాదయేదితి॥ ఉపధిర్భయాది
వశాత్ప్రాప్తంకార్యం ॥ ఉత్తరస్యభేదానాహ నారదః॥ మిథ్యాసం ప్రతిపత్త్యా
వా ప్రత్యవస్కంధనేనవా। ప్రాఙ్న్యాయవిధిసిద్ధ్యావా ప్యుత్తరంస్యాచ్చతుర్విధ మి

తిపాతః - మిథ్యాదీనాం స్వరూపమాహ బృహస్పతిః ॥ అభియుక్తోఽభియోగస్య
యదికుర్యాత్తు నిహ్నవమ్ । మిథ్యాతత్తువిజానీయా దుత్తరం వ్యవహారతః । శ్రు
త్వాభియోగం ప్రత్యర్థీ యదితత్ప్రతిపద్యతి ॥ సాతుసంప్రతిపత్తిస్స్యాచ్ఛాస్త్ర
విద్భిరుదాహృతా । అర్థినాభిహితోయోఽర్థః ప్రత్యర్థీయదితంతథా । ప్రప
ద్యకారణంబ్రూయా త్ప్రత్యవస్కందనంస్మృతమ్ । ఆచారేణావసన్నోఽపిపున
ర్లేఖయతే యది । సవినేయోజితఃపూర్వం ప్రాఙ్న్యాయస్తు సఉచ్యతే ॥ ఇతి-
ప్రజాపతిరపి ॥ యాంవదాసేదితంకించి న్మత్సంబంధమిహార్థినా । తావత్సర్వమ
సంభూతమితిమిథ్యోత్తరంస్మృతమ్। అస్యైవదేయమేవైత న్నాసంభావితమర్థి
నః ॥ ఇతిసంప్రతిపత్త్యాఖ్యం ద్వితీయమిదముత్తరమ్ । దత్తమేవమయానేన కింత్వ
స్యాపి మయాపునః ॥ ప్రతిదత్తమితిప్రోక్తం ప్రత్యవస్కందనంస్మృతమ్ । అస్మిన్
నసంగతేపూర్వం ప్రారబ్ధోఽస్య్యహమర్థినా । జితశ్చాయం మయా తత్ర ప్రా
ఙ్న్యాయ విధిరుచ్యతఇతి ॥ మిథ్యోత్తరస్యావాంతరభేదమాహ సఏవ - మిథ్యై
తన్నాభిజానామి తదాతత్రనసన్నిధిః । అజాతశ్చాస్మితత్కాల ఇతిమిథ్యా చతు
ర్విధమితి ॥ ఉత్తరాభాసానాహ కాత్యాయనః ॥ అప్రసిద్ధం విరుద్ధంయ దత్యల్ప
మతిభూరిచ । సందిగ్ధాసంభవావ్యక్త మన్యార్థంచాతిదోషవతిది ॥ యద్వ్యస్త
పదమవ్యాపి నిగూఢార్థం తథాకులమ్ । వ్యాఖ్యాగమ్యమసారంచ నోత్తరంస్వా
ర్థసిద్ధయే ॥ అప్రసిద్ధాదీన్ సఏవవ్యాచష్టే ॥ చిహ్నకారసహస్రంతు సమయం
హావిజానతా । భాషాంతరేణవాప్రోక్త మప్రసిద్ధం తదుత్తరమ్ । ప్రతిదత్తం మ
యాభార్యే ప్రతిదత్తంమయానహి ॥ యద్దైవమాహావిజ్ఞేయం విరుద్ధంతదిహోత్త
రమ్ । జితఃపురామయాయంతు వాదేస్మిన్నితిభాషితే । పురా మయాయమితీయు
త్తదూనంచోత్తరంస్మృతమ్ । గృహీతమితివాచ్యేతు కార్యంతేన కృతం మయా।
పురాగృహీతంయద్ద్రవ్య మితిచే దతిభూరితత్ । దేయగమయేతివక్తవ్యే మయా
దేయమితీదృశమ్ । సందిగ్ధముత్తరంజ్ఞేయం వ్యవహారేబుధైస్తదా। బలాబలేనచైతే
న సాహసంస్థాపితంపురా । అనుక్తమేతన్మన్యంతే తదన్యార్థమితీరితమ్।అస్మై
దత్తంమయాసార్థం సహస్రమితిభాషితే । ప్రతిదత్తంతదర్థంయ త్తదిహావ్యా
పకంస్మృతమ్ । పూర్వవాది క్రియాంయావ త్సమ్యజ్ఞైవ నివేశయేత్ । మయా
గృహీతంపూర్వం నోతద్వ్యస్తపదముచ్యతే । తత్కింతామరసంకశ్చి దగృహీతం
ప్రదాస్యతి । నిగూఢార్థంతుతజ్జ్ఞేయ ముత్తరంవ్యవహారతః॥ కింతేనైవసదాదే

యః మయా దేయం భవేదితి । ఏతదాకులమిత్యుక్త ముత్తరంతద్విధో౽పి విధః ॥ కా
కస్య దంతాః సో౽సంతి సంతీత్యాత్ యదుత్తరమ్ । అసారమితి తత్త్వేన సమ్యగ్జ్ఞో
త్తరమిష్యతఇతి ॥ తత్ర చిహ్నాత్యాకారేయమర్థః - వివాదవిషయస్య గోహిర
ణ్యాదిద్రవ్యస్య వర్ణవిశేషాదికంచిహ్నః - దీర్ఘశృంగత్వాదిరాకారః - సహ
స్రాదిసంఖ్యాసమయఃకాలవిశేష సంకేతవిశేషో వా తత్సర్వమజానతా యత్ప్రో
క్తం జానతా వా సభ్యానామపరిచితయా భాషయా యదుక్తంతదుభయమప్రసిద్ధం
బాల్యఏవ మయా సర్వంద్రవ్యం ప్రతిదత్తమిత్యుక్త్వా సపునరపి విస్మృత్యావా సత్యా
వాటీ బుద్ధింప్రచారయితు కామోవా న దత్తమితి యద్బ్రూయాత్తద్విరుద్ధం - అ
స్మిన్నర్థే పురా మయా యాచిత ఇతివక్తవ్యే సతి మయా యాచితో తావన్మాత్రమ
త్యల్పం గృహీతమిత్యేతావన్మాత్రే వక్తవ్యే ప్రథమతస్తదనుక్త్వా తేన కర్తవ్యం
తత్కార్యం మయాకృతమిత్యేతాదృశంప్రస్తుతానుపయోగికంచి దుక్త్వా పశ్చాద్గృ
హీతమితి యద్బ్రూయాత్తదుత్తరమతి భూరి దేయం మయేత్యుక్తే సతిసందేహ
మంతరేణ దాతవ్యనిశ్చయోభవతి - తదనుక్త్వాయదా మయా దేయమితిబ్రూయా
త్తదానీ మదేయమితి దేయమితివాపదస్య ఛేత్తుంశక్యత్వాదుత్తరంసందిగ్ధం - య
దిషోడశవర్షః ప్రతివాదీమత్పిత్రేణ దత్తమితిబ్రూయాత్తదసంభవమ్ । ఏకా
దశవర్షాణి మయా దత్తానీతి వక్తవ్యే సతి రుద్రాకాశనామకాని యుష్మత్ప్రతియో
గిశబ్దవాచ్యం నవిహితానీత్యేవ మప్రసిద్ధైః పదైరభిహితముత్తరమవ్యక్తం - ప్ర
కృతస్య ప్రతిజ్ఞాతార్థస్యోచితముత్తరమనుక్త్వా చానుపయుక్తమేవ కించిద్బ్రూ
తే . ఏతేనవాదినా ప్రాబల్యేన దౌర్బల్యేన వా కించిత్సాహసంకృతమిత్యాది తత్ర
తస్యాప్రకృతస్యానుపయుక్తత్వాత్తదుత్తరమన్యార్థం భవతి - శతం దేయమితి-
ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య శతద్వయం దత్తమిత్యుత్తరం దోషవత్ - సార్ధం సహ
స్రం మహ్యం దేయమితి ప్రతిజ్ఞాతస్యతదర్ధం ప్రత్యర్పితమిత్యుత్తరమవ్యాపి - ప
క్షవాదినా స్వపక్షస్య సమ్యగ్లేఖనాత్పూర్వమేవ మయా గృహీతమిత్యుపన్యస్తం
వ్యస్తపదం మయా న గృహీతమితి వక్తవ్యే సతివిస్పష్టం నవదతి కింతు లోకేయః కో౽పి
కిమగృహీతం తామరసంప్రదాస్యతీత్యేవం అప్రసిద్ధశబ్దేన వ్యతిరేకముఖేన కాకు
స్వరేణాభిహితముత్తరం నిగూఢార్థం కింత్వేనైవ సదా దేయం మయా దేయమిత్య
తో౽భయోర్వాక్యయోర్దేయమదేయమితివా పదచ్ఛేదసంభవాదర్థానిశ్చయా
త్కిమితికాకువ్యజ్యమానస్యాప్యనిశ్చయాదిదముత్తరంవ్యాకులం - త్వత్పిత్రాసువర్ణ

శతం గృహీతమిత్యభియోగే అహం పిత్రవాక్యం నజానామీత్యేవ వక్తవ్యే సతివ్యత్య
స్తాన్వయేనమబోధనంవచోబ్రూతే గృహీతంశతంవచనా త్సాక్షిణాం పితు
ర్నజానామితి తదిదముత్తరంవాచ్యాగమ్యం కాకదంతాదివిషయం నిష్ప్రయోజన
మసారమితి - సంకరాఖ్యముత్తరా భాసమాహకాత్యాయనః ॥ పక్షైకదేశేయ
త్సత్య మేకదేశేచకారణమ్ । మిథ్యాచైవైకదేశేచ సంకరాత్తదనుత్తరమితి॥అ
నుత్తరత్వంచసఏవ విశదయతి ॥ నచైకస్మిన్వివాదేతు క్రియాస్యాద్వాదినోర్ద్వ
యోః । నచార్థసిద్ధిరుభయో నచైకత్రక్రియాద్వయమితి॥ మిథ్యాకారణోత్తర
యోస్సంకరే అర్థిప్రత్యర్థినోర్ద్వయోరపి విక్రియాప్రాప్నోతి-మిథ్యాక్రియాపూ
ర్వవాదే కారణే ప్రతివాదినీతిస్మరణాత్ - తదుభయమేకస్మిన్ వ్యవహారే విరు
ద్ధం - యథాసువర్ణరూపక శతంచానేన గృహీతమిత్యభియోగే సువర్ణం న
గృహీతంరూపకశతం గృహీతంప్రతిదత్తంచేతి కారణ ప్రాఙ్న్యాయ సంకరేతు
ప్రత్యర్థిన ఏవ క్రియాద్వయం - ప్రాఙ్న్యాయకారణోక్తౌతు ప్రత్యర్థీనిర్దిశే
త్క్రియామితిస్మరణాత్ । యథాసువర్ణంరూపంచ తంచానేన గృహీతమిత్యభి
యోగే సువర్ణంగృహీతం ప్రతిదత్తంరూపకే వ్యవహారమార్గేణ పరాజితఇతి-
అత్ర ప్రాఙ్న్యాయే జయపత్రేణవాప్రాఙ్న్యాయ దర్శిభిర్వాభావయితవ్యం కా
రణోత్తరేతు లేఖ్యాదిభిర్భావయితవ్యఇతివిరోధః - ఏవముత్తరత్రసంకరేపి ద్రష్ట
వ్యం - యథానేనసువర్ణంరూపకశతం వస్త్రాణిచ గృహీతానీత్యభియోగేసత్యం
సువర్ణం గృహీతంప్రతిదత్తంచ రూపకశతంతునగృహీతం వస్త్రవిషయేపూర్వ
న్యాయేనైన పరాజితఇతి ॥ ఏవంచతుస్సంకరేపి - ఏతేషాంచానుత్తరత్వం యోగప
ద్యేన సత్యస్యతస్యాం శస్యతేనతేన వినాసిద్ధేః - క్రమేణోత్తరత్వమేవ క్రమశ్చార్థి
నః ప్రత్యర్థినః సభ్యానాంచేచ్ఛయాభవతి - యత్ర పునరుభయోస్సంకరః - తత్ర
యస్యప్రభూతార్థవిషయత్వం - తత్క్రియోపాదానేనవ్యవహారః ప్రవర్తయి
తవ్యః పశ్చాదల్పవిషయోత్తరోపాదానేన యత్రచసంప్రతిపత్తే రుత్తరాంతరస్య
చసంకరః - తత్రోత్తరాంతరోపాదానేనవ్యవహారోద్రష్టవ్యః - సంప్రతిపత్తేఃప్ర
యోజనాభావాత్ ॥ యథాహారీతేనోక్తం ॥ మిథ్యోత్తరంకారణంచ స్యాతామే
కత్రచేదుభే । సత్యంచాపి సహాన్యేనతత్రగ్రాహ్యం కిముత్తరమిత్యుక్త్వా - ఉక్తం-
యత్ప్రభూతార్థవిషయం యత్రవాస్యాత్క్రియాఫలమ్। ఉత్తరంతత్రతజ్జ్ఞేయ
మసంకీర్ణమతోన్యథా॥ సంకీర్ణంభవతీతి శేషః - ఐచ్ఛికఃక్రమోభవతీత్యర్థః-త

త్ప్రభూతార్థవిషయం యథా - అనేన సువర్ణం రూపకశతం వస్త్రాణిచ గృహీతానీత్యభియోగే సువర్ణం రూపకశతం - నగృహీతం వస్త్రాణి గృహీతాని ప్రతిదత్తాని చేతి అత్రమిథ్యోత్తరస్య ప్రభూతవిషయత్వా దర్థినః క్రియామాదాయ ప్రథమం వ్యవహారః ప్రవర్తయితవ్యః - పశ్చాద్వస్త్రవిషయే వ్యవహారః ఏవం మిథ్యాప్రాఙ్న్యాయసంకరే కారణప్రాఙ్న్యాయ సంకరేచయోజనీయం-యదాస్మిన్నేవాభియోగే సత్యం సువర్ణం రూపకశతంగృహీతం - దాస్యామి వస్త్రాణి నగృహీతాని ప్రతిదత్తానివా - వస్త్రవిషయే పూర్వంపరాజితఇతిచోత్తరే - సంప్రతిపత్తేర్భూరివిషయత్వేపి తత్ర క్రియాభావాన్మిథ్యాద్యుత్తరక్రియామాదాయ వ్యవహారః ప్రవర్తయితవ్యః - యత్రతు మిథ్యాకారణోత్తరయోః కృత్స్నపక్షవ్యాపిత్వం యదా శృంగగ్రాహికయా కశ్చిద్వదతి - ఇయం గౌర్మదీయా అముకస్మిన్కాలేనష్టా అద్య అస్య గృహే దృష్టేతి - అన్యస్తుమిథ్యైతత్ప్రదర్శిత కాలా త్పూర్వమేవాస్మిద్గృహే స్థితాస్మద్భవనేజాతాచేతి - వదతి - ఇదం తావత్పక్షనిరాకరణసమర్థత్వా న్నానుత్తరం నాపిమిథ్యైవ కారణోపన్యాసాత్ - నాపికారణమేకదేశాభ్యుపగమాత్ తస్మాత్సకారణం మిథ్యోత్తరమిదం - అత్రచప్రతివాదినః క్రియా కారణే ప్రతివాదినీతివచనాత్ - ననుమిథ్యాక్రియాపూర్వవాదే ఇతిపూర్వవాదినః- కస్మాత్క్రియానభవతి-తస్యశుద్ధమిథ్యావిషయత్వాత్ - కారణేప్రతివాదినీతి - ఏతదపి కస్మాచ్ఛుద్ధకారణవిషయం నభవతి - నైతత్సర్వస్యాపి కారణోత్తరస్య మిథ్యాసహచరితరూపత్వా చ్ఛుద్ధకారణస్యోత్తరస్యాభావాత్ ప్రసిద్ధకారణోత్తరే ప్రతిజ్ఞాతార్థస్యైకదేశస్యా భ్యుపగమ నైకదేశస్య మిథ్యాత్వం యథా - సత్యం రూపకం శతం గృహీతం నధారయామి దత్తత్వాదితి - ప్రకృతోదాహరణేతు ప్రతిజ్ఞాతైకదేశస్యాభ్యుపగమోనాస్తీతివిశేషః॥ఏతచ్చహారీతేన స్పష్టముక్తం॥ మిథ్యాకారణయోర్వాపి గ్రాహ్యంకారణముత్తరం-ఇతి - యత్రమిథ్యాప్రాఙ్న్యాయయోః కృత్స్నపక్షవ్యాపిత్వం యథా రూపకశతం ధారయతీత్యభియోగే మిథ్యైతస్మిన్నర్థే పూర్వమయంపరాజితఇతి-అత్రాపిప్రతివాదినఏవక్రియా ప్రాఙ్న్యాయకారణోక్తౌతుప్రత్యర్థీనిర్దిశేత్క్రియామితి - వచనాచ్ఛుద్ధస్యప్రాఙ్న్యాయస్యాభావా దనుత్తరత్వప్రసంగాత్సం ప్రతిపత్తైరపిసాధ్యత్వేనోపదిష్టస్య పక్షస్య సిద్ధత్వేనోపన్యాసాంతాస్సాధ్యత్వ నిరాకరణాదేవోత్తరత్వం యత్రతుకారణప్రాఙ్న్యాయసంకరః-యథారూపకశతమనేనగృహీతమిత్యభియుక్తః ప్రతివదతి।

సత్యం గృహీతం ప్రతిదత్తం చేత్యస్మిన్స్వార్థే ప్రాడ్వాక్యేనాయం పరాజిత ఇతి॥ తత్ర ప్రతివాదినో యథారుచి। నక్వచిద్వాది ప్రతివాదినోరేకస్మిన్వ్యవహారే క్రియా ప్రసంగ ఇతి నిర్ణయః ॥ నిరుత్తరం ప్రత్యర్థినం ప్రత్యాహ కాత్యాయనః॥ ఉపాయైశ్చోద్యమానస్తు నదద్యాదుత్తరం తుయః । అతిక్రాంతే సప్తరాత్రే జితోసౌ దాతుమర్హతీతి ॥ హీనవాదినం దర్శయతి నారదః॥ పూర్వవాదం పరిత్యజ్య యోన్యమాలంబతే పునః । వాదసంక్రమణాజ్జ్ఞేయో హీనవాదీస వై నరః । నమయాభిహితం కార్య మభియుజ్యా పరం వదేత్ । విబ్రువంశ్చ భవేదేవం హీనం తమపి నిర్దిశేత్ ॥ అన్యవాదీ క్రియాద్వేషీ నోపస్థాతా నిరుత్తరః । ఆహూతవ్యపలాయీ చ హీనః పంచవిధః స్మృతః- తస్యాపి దోషీ వివృణోతి స ఏవ ॥ లేఖయిత్వా తు యో వాక్యం న్యూనం వాభ్యధికం పునః। వదేద్వాదాత్స హీయేత నాభియోగం న సోర్హతి। సభ్యాశ్చ సాక్షిణశ్చైవ క్రియా జ్ఞేయా మనీషిభిః। తాం క్రియాం ద్వేష్టియో మోహాత్ క్రియాద్వేషీస ఉచ్యతే ॥ ఆహ్వానాదనుపస్థానాత్సద్య ఏవ ప్రహీయతే। బ్రూహీత్యుక్తోపి న బ్రూయాత్సద్యో బంధనమర్హతి ॥ ద్వితీయే హ్నిదుర్బుద్ధే ర్విద్యాత్తస్య పరాజయ మితి॥ బృహస్పతిః ॥ ఆహూతవ్యపలాయీ చ మౌనీ సాక్షిపరాజితః । స్వవాక్యప్రతిపన్నశ్చ హీనవాదీ చతుర్విధః ॥ హీనత్వే కాలావధిమాహ స ఏవ । ప్రపలాయీ త్రిపక్షేణ మౌన కృత్సప్తభిర్దినైః । సాక్షిభిస్సప్తపక్షేణ పత్రిపన్నశ్చ హీయత ఇతి ॥ దైవికాదివిఘ్నే న యథోక్తకాలాతిక్రమేపి నాపరాధ ఇత్యాహ స ఏవ॥ దైవ రాజ కృతో దోష స్తత్కాలే తు యదా భవేత్ । అవధిత్యాగ మాత్రేణ నభవేత్స పరాజితః॥ హీనవాదినం దండే సపునః పునర్వాదాధికారమాహ॥ కాత్యాయనః॥ అన్యవాదీ పణాన్పంచ క్రియాద్వేషీ పణాన్దశ। నోపస్థాతా దశద్వౌ చ షోడశైవ నిరుత్తరః ॥ ఆహూతవ్యపలాయీ చ పణాన్ద్వావింశతిం॥ త్రిరాహూతమనాయాంత మాహూతవ్యపలాయినం । పంచరాత్రమతిక్రాంతం వినయేత్తం మహీపతిరితి ॥ యత్తు తేనైవ పునర్వాద నిషేధకథనం దోషానురూపం సంగ్రాహ్యా పునర్వాదో న విద్యత ఇతి తదేతన్న్యూక లితవివాదవిషయం॥ ఇతరత్ర తు ప్రకృత హానిర్నాస్తీత్యాహ నారదః ॥ సర్వేష్వర్థ వివాదేషు వాక్ఛలే నావసదతి । పశుస్త్రీ భూమ్యృణాదానే శాస్యోప్యర్థాన్న హీయతే - ఇతి - నావసీదతీతి ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య న హీయత ఇత్యుదాహరణం ॥ తత్రాపవాద మాహ కాత్యాయనః ॥ ఉభయోర్లిఖితే వాక్యే ప్రారబ్ధే కార్యనిర్ణయే । అయుక్తం తత్ర యో బ్రూయాత్తస్మాద

థార్థత్సహాయతఇతి॥ యాజ్ఞవల్క్యః॥ సందిగ్ధార్థంస్వతంత్రో యస్సాధయేద్యశ్చ
నిష్పతేత్ । నచాహూతో వదేత్కించిద్ధీనో దండ్యశ్చసస్మృతః - ఇతి - అత్రదం
డగ్రహణే నైవహీనత్వేసిద్ధే పునర్హీనగ్రహణంప్రకృతాదర్థాద్ధీనఇతి జ్ఞాపనా
ర్థం॥ వాదముపక్రమ్యనివృత్తయోర్ద్వయోరపి దండమాహబృహస్పతిః ॥ పూ
ర్వోత్తరేసన్నివిష్టే విచారేసంప్రవర్తితే । ప్రశమంయేమిథో యాంతిదాప్యా
స్తేద్విగుణందమమితి ॥ తదేతన్నృపవంచన విషయమిత్యాహకాత్యాయనః॥ ఆవే
ద్యప్రగృహీతార్థం ప్రశమంయాంతియేమిథః।సర్వేద్విగుణదండ్యాస్స్యుర్విప్రలం
భాన్నృపస్యతఇతి - ఏవంచావంచనయా ప్రశాంతానాంనదండః ॥ అతఏవబృహ
స్పతిః॥ పూర్వోత్తరేపిలిఖితే ప్రక్రాంతేకార్యనిర్ణయే।ద్వయోస్సంతప్తయోస్సం
ధిస్స్యాద్దయయోః ఖండయోరివ । సాక్షిసభ్యవికల్పస్తుభవేత్తత్రోభయోరపి। డోలా
యమానౌయాసంధిం ప్రకుర్యాతాంవిచక్షణౌ । ప్రమాణసమతాయత్ర భేదశా
స్త్రచరిత్రయోః । తత్రరాజాజ్ఞయాసంధి రుభయోరపిశస్యతఇతి - అర్థప్రత్య
ర్థినోరభియోగేకించిన్నియమమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ అభియోగమనిస్తీర్య నై
నంప్రత్యభియోజయేత్ । అభియుక్తంచనాన్యేన నోక్తంవిప్రకృతింనయేదితి॥ అభి
యోగి స్వస్మిన్నపి నాసంపాదితమభియోగ మపరిహృత్య ప్రత్యభియోగం నకు
ర్యాత్ - అర్థీచాన్యేనార్థినాభియుక్తప్రత్యర్థినితదభియోగపరిహారాత్ప్రాగా
స్వయంనాభియుంజ్యాత్ - ఉభాభ్యామపిప్రతిజ్ఞా రూపముత్తరరూపంవావచఃయ
ద్యథాహితంతత్తథైవసమాప్తిపర్యంతం నిర్వాహ్యంప్రత్యభియోగనిషేధ స్యాప
వాదమాహసఏవ॥కుర్యాత్ప్రత్యభియోగంకలహేసాహసేషుచేతి - కలహేవాగ్దం
డపారుష్యాత్మకే సాహసేషువిషశస్త్రాది నిమిత్తప్రాణవ్యాపాదనాదిషు ప్రత్యభి
యోగసంభవే అభియోగమనిస్తీర్య అభియోక్తారంప్రత్యభి యోజయేత్ నన్వ
త్రాపి పూర్వపక్షోను పమర్దన రూపోనుత్తర త్వాత్ప్రత్యభియోగస్య ప్రతి
జ్ఞాంతరత్వేయుగ పద్వ్యవహారా సంభవస్సమానః - సత్యంనాత్రయుగపద్వ్య
వహారాయప్రత్యభియోగోపదేశః - అపితున్యూనదండప్రాప్తయే అధికదండనివృ
త్తయేవా॥ తథాహి-అనేనాహంశప్తస్తాడిత ఇతివాభియోగేపూర్వమనేనాహం
శప్తస్తాడితఇతివాభియోగే దండాల్పత్వంయథాహకాత్యాయనః॥ పూర్వమాక్షా
రయేద్యస్తు నియతంస్యాత్సదండభాక్ । పశ్చాద్యస్సోప్యసత్కారీ పూర్వేతు విన
యోగురురితి ॥ పశ్చాద్యఆక్షారయేత్సోప్యసత్కారీ దండభాక్తయోర్మధ్యేపూ

ర్ణస్యదండాధిక్యం॥ ఇత్యుత్తరపాదః॥ — అథక్రియాపాదః - తచ్చయాజ్ఞవల్క్య స్సంగృహ్ణాతి తతోఽర్థీ లేఖయేత్సద్యః ప్రతిజ్ఞాతార్థసాధనమితి॥ నారదః॥ పూర్వపాదే భిలిఖితే యథాక్షరమశేషతః । అర్థీతత్ప్రతివాదేతు క్రియయా ప్రతిపాదయే దితి - క్రియయాఉపయోగమాహ కాత్యాయనః ॥ కారణాత్పూర్వపక్షోపి చో త్తరత్వంప్రపద్యతే । అతఃక్రియాసదాప్రోక్తా పూర్వపక్షప్రసాధినీ ॥ క్రియాభేదా నాహ బృహస్పతిః ॥ ద్విప్రకారాక్రియాప్రోక్తా మానుషీదైవికీతథా। ఏకైకానేక ధాభిన్నా ఋషిభిస్తత్త్వవేదిభిః । సాక్షిలేఖోనుమానంచ మానుషీత్రివిధాక్రియా॥ సాక్షిద్వాదశభేదస్తు లిఖితంత్వష్టధాస్మృతం । అనుమానంద్విధాప్రోక్తం నవధా దైవికీక్రియా ॥ దైవమానుషక్రియయో ర్మానుషప్రాబల్యమాహకాత్యాయనః॥ యద్యేకోమానుషీంబ్రూయా దన్యోబ్రూయాత్తుదైవికీం । మానుషీంతత్రగృహ్ణీయా న్నతుదైవీంక్రియాంనృపః ॥ యద్యేకదేశవ్యాప్తాపి క్రియావిద్యేతమానుషీ । సా గ్రాహ్యానతుపూర్ణాపి దైవికీవదతాంనృణామితి ॥ మానుషయోస్సాక్షిలేఖ్యయో స్సన్నిపాతలేఖ్యస్యప్రాబల్యమాహసఏవ॥ క్రియానదైవికీప్రోక్తా విద్యమానేషుసా క్షిషు । లేఖ్యేచ సతివాదేషు నదివ్యం నచసాక్షిణ ఇతి ॥ లేఖ్యప్రాబల్యస్య వి షయమాహసఏవ ॥ పూగశ్రేణిగణాదీనాం యాస్థితిఃపరికీర్తితా । తస్యాస్తు సా ధనంలేఖ్యం నదివ్యంనచసాక్షిణఇతి ॥ క్వచిత్తుసాక్షిణః ప్రాబల్యంతదాహ సఏవ॥ దత్తాదత్తేచభృత్యానాం స్వామినాంనిర్ణయేసతి । విక్రయాదానసంబంధేక్రీత్వా ధనమనిచ్ఛతి ॥ ద్యూతేసమాహ్వయేచైవ వివాదేసముపస్థితే।సాక్షిణస్సాధనంప్రో క్తం నదివ్యంనచలేఖ్యకం ॥ క్వచిదనుమానంప్రబలం- అనుమానంనామభుక్తిః।యా జ్ఞవల్క్యానానుమానస్థానేభుక్తిశబ్దప్రయోగాత్ ॥ ప్రమాణంలిఖితంభుక్తిసాక్షిణ శ్చేతి॥ భుక్తిప్రాబల్యవిషయమాహనారదః ద్వారమార్గక్రియాభోగజలవాహాదికే తథా।భుక్తిరేవహి గుర్వీస్యాన్నలేఖ్యం నచసాక్షిణః ॥ దైవికక్రియాయాఃవిషయ మాహవ్యాసః॥రహఃకృతంప్రకాశంచద్వివిధంకార్యముచ్యతే।ప్రకాశంసాక్షిభిర్భా వ్యం దైవికేనరహఃకృతమితి ॥ ప్రకాశంసాక్షిభిర్భావ్య మిత్యస్యాపవాదమాహ బృహస్పతిః ॥ మహాపాపాభిశాపేషు నిక్షేపహరణేతథా । దివ్యైఃకార్యంపరీక్షే త రాజాసత్స్వపిసాక్షిషు॥ మణిముక్తాప్రవాళానాం కూటకృన్న్యాసమారకాః। హింసకోన్యాంగనాసేవీపరీక్ష్యశ్శపథైస్సహ।।చిరంతనోపాంశుకృతేచిరనష్టేషుసా క్షిషు।ప్రనష్టేష్వనుమానేషుదివ్యైఃకార్యంవిశోధయేదితి॥ కాత్యాయనోపి॥ సమ

త్వంసాక్షిణాంయత్రదివ్యైస్తత్రాపిశోధయేత్। ప్రాణాంతికవివాదేషువిద్యమానే
షు సాక్షిషు॥ దివ్యమాలంబతేవాదీ నపృచ్ఛేత్తత్రసాక్షిణః। ఉత్తమేషుచసర్వేషు
సాహసేషువిచారయేత్ ॥ సద్భావందివ్యదృష్టేన సత్సుసాక్షిషువైభృగురితి॥ వ్యా
సోపి॥ నాయమేతత్కృతంపత్రంకూటమేతేనకారితం। అధరీకృత్యతత్పత్రమర్థేదివ్యేన
నిర్ణయః। యన్నామలేఖ్యంతల్లేఖ్య తుల్యంలేఖ్యంక్వచిద్భవేత్॥ అగృహీతేధనేత
త్రకార్యోదివ్యేననిర్ణయః॥ కాత్యాయనః॥యత్రస్యాత్సోపధంలేఖ్యంతత్ప్రాజ్ఞైశ్రా
వితంయది॥ దివ్యేనశోధయేత్తత్ర రాజాధర్మాసనస్థితః - ఇతి॥ దివ్యసాక్షివిషయ
వికల్పమాహసఏవ॥ప్రకీర్ణేసాహసేవాదేపారుష్యేదండవాచికే। బలోద్భూతే
షుకార్యేషు సాక్షిణోదివ్యమేవవా। ఋణేలేఖ్యంసాక్షిణోవా యుక్తిలేశాదయోపి
వా।దైవికీవాక్రియాప్రోక్తాప్రజానాంహితకామ్యయేతి॥ యుక్తిస్తేనైవదర్శితా॥సా
క్షిణోలిఖితంభుక్తిః ప్రమాణంత్రివిధంవిదుః। లింగోద్దేశస్తుయుక్తిస్స్యాద్దివ్యానీ
హావిషాదయః - ఇతి - చోదనాదీనాంతు ముఖ్యానుకల్పమాహ - సఏవ - చోద
నాప్రతికాలంతు యుక్తిలేశస్తథైవచ। తృతీయశ్శపథః ప్రోక్తస్తైఋణంసాధయే
త్క్రమాదితి - అస్యార్థస్తేనైవవివృతః॥ అభీక్ష్ణంచోద్యమానోపిప్రతిహన్యాన్నత
ద్వచః। త్రిచతుఃపంచకృత్వోవా పరతోర్థంసమాచరేత్ - చోదనాప్రతిఘాతేతు
యుక్తిలేశైస్సమన్వియాత్ । దేశకాలార్థసంబంధపరిమాణక్రియాదిభిః। యుక్తి
ష్వప్యసమర్థాసు శపథైరేవ నిర్ణయేత్। అర్థకాలబలాపేక్ష మగ్న్యంబుసు
కృతాదిభిః। యేయంప్రమాణవ్యవస్థా సావశ్యంపరిపాలనీయా॥ యదాహనార
దః॥ ప్రమాణాని ప్రమాణజ్ఞైఃపరిపాల్యానియత్నతః। సీదంతిహిప్రమాణాని
ప్రమాణైరవ్యవస్థితైః - అవ్యవస్థితైఃప్రమాణైః - ప్రమాణకర్తారో యతోవిన
శ్యంతి అతః - కస్యకింప్రమాణమితి ప్రత్యాకలనకుశలైః ప్రత్యాకలనయితవ్య
మిత్యర్థః॥ యత్రప్రమాణైఃనిర్ణయః కర్తుంనశక్యతే తత్రరాజేచ్ఛయానిర్ణయః
కార్యః॥ తదాహపితామహః॥ లేఖ్యం యత్రనవిద్యేత నభుక్తిర్నచ సాక్షిణః।
నచదివ్యావతారోస్తి ప్రమాణంతత్రపార్థివః॥ నిశ్చేతుం యేనశక్యాస్స్యుర్వా
దాస్సందిగ్ధరూపిణః। తేషాంనృపఃప్రమాణంస్యాత్ససర్వస్యప్రభుర్యతఇతి॥ ఇతి
క్రియాభేదానిరూపితాః॥— అథసాక్షినిరూపణం॥ తత్రసాక్షిశబ్దార్థంవివినక్తిమనుః॥
సమక్షదర్శనాత్సాక్షీ శ్రవణాచ్చైవసిద్ధ్యతి॥ విష్ణురపి॥ సమక్షదర్శనాత్సాక్షీశ్రవ
ణాద్వేతి॥ చక్షుషాశ్రోత్రేణవాసహమనోవ్యాపారోయస్యససాక్షీ-సాక్షాద్ద్రష్టరి

సంజ్ఞాయామితి పాణినిస్మరణాత్ ॥ సాక్షిణాంప్రయోజనం మనురేవాహ ॥ సం
దిగ్ధేషుతుకార్యేషు ద్వయోర్వివదమానయోః । దృష్టశ్రుతానుభూతత్వాత్సాక్షి
భ్యోవ్యక్తదర్శనమితి ॥ సాక్షిలక్షణంసఏవాహ ॥ యాదృశాఅర్థిభిఃకార్యా వ్య
వహారేషుసాక్షిణః । తాదృశాన్సంప్రవక్ష్యామి యథావాచ్యమృతంచతైః ॥ గృహి
ణఃపుత్రిణోమౌలాః క్షత్రవిట్శూద్రయోనయః । అర్థజ్ఞాః సాక్ష్యమర్హంతి న
యేకేచిదనాపది॥ ఆప్తాస్సర్వేషువర్ణేషు కార్యాఃకార్యేషుసాక్షిణః । సర్వధర్మ
విదోలుబ్ధాః విపరీతాంస్తువర్జయేత్ ॥ వ్యాసోపి ॥ ధర్మజ్ఞాఃపుత్రిణోమౌలాః కు
లీనాస్సత్యవాదినః । శ్రౌతస్మార్తక్రియాయుక్తాః విగతద్వేషమత్సరాః ॥ శ్రోత్రి
యా అపరాధీనాః సూరయశ్చాప్రవాసినః । యువానఃసాక్షిణఃకార్యాః ఋణా
దిషువిజానతేతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ తపస్వినోదానశీలాః కులీనాస్సత్యవాదినః । ధ
ర్మప్రధానాఋజవఃపుత్రవంతోధనాన్వితాః । త్ర్యవరాస్సాక్షిణోజ్ఞేయాః శ్రౌత
స్మార్తక్రియాపరాః॥ యథాజాతియథావర్ణం సర్వేసర్వాసువాస్మృతాః॥ స్మృ
త్యంతరేపి ॥ కులీనా ఋజవశ్శుద్ధాః జన్మతఃకర్మతోర్థతః । త్ర్యవరాస్సాక్షిణో
జ్ఞేయా శ్శుచయశ్చసుబద్ధయః । బ్రాహ్మణాఃక్షత్రియావైశ్యా శ్శూద్రాయే చాప్య
నిందితాః । ప్రతివర్ణంభవేయుస్తే సర్వేసర్వేషువాపునః॥ శ్రేణీషుశ్రేణిపురుషాః
స్వేషువర్గేషువర్గిణః । బహిర్వాసిషుబాహ్యాస్స్యుః స్త్రియస్స్త్రీషుచసాక్షి
ణః॥ సంఖ్యామాహ బృహస్పతిః ॥ నవసప్తపంచవాస్యుశ్చత్వారస్త్రయఏవవా।
ఉభౌవాశ్రోత్రియాఖ్యాతౌ నైకంపృచ్ఛేత్కదాచనేతి ॥ యత్పునస్తేనైవోక్తం॥
దూతకఃఖండికాగ్రాహీ కార్యమధ్యగతస్తథా । ఏకఏవప్రమాణంస్యా న్నృపో
ధ్యక్షస్తథైవచేతి ॥ ఖండికాగ్రాహీగణకః ॥ వ్యాసః॥ శుచిస్థిరాత్మాధర్మజ్ఞస్సా
క్షీయత్రానుభూతవాక్ । ప్రమాణమేకోపిభవేత్సాహసేషువిశేషతఇతి ॥ యద
పికాత్యాయనేన ॥ అభ్యంతరస్తునిక్షేపే సాక్ష్యమేకోపివాదయేదితి ॥ తదేతత్సర్వ
ముభయాఽనుమతసాక్షివిషయం॥ తథాచనారదః ॥ అథవానుమతోయస్స్యాద్ద్వ
యోర్వివదమానయోః । ససాక్ష్యేకోపిసాక్షిత్వే ప్రష్టవ్యస్స్యాత్తుసంసది॥ సాక్షి
త్వేవర్జ్యానాహమనుః ॥ నార్థసంబంధినోనాప్తా నసహాయానవైరిణః। నదృష్టదో
షాఃకర్తవ్యాః నవ్యాధ్యార్తానదూషితాః ॥ నసాక్షీనృపతిఃకార్యో నకారుకకు
శీలవౌ । నశ్రోత్రియోనలింగస్థో ససంగేభ్యోవినిర్గతః॥ నాధ్యధీనోనవక్తవ్యో నద
స్యుర్నవికర్మకృత్ । నవృద్ధోనశిశుర్నైకః నాంత్యోనవికలేంద్రియః॥ నార్తోనమత్తో

మాన్యధర్మజ్ఞః కుల్యస్సపరికీర్తితః । అర్థిప్రత్యర్థివచనే శృణుయాత్ప్రేషితస్తు యః । ఉభయోస్సమ్మతస్సాధు ర్దూతకస్సఉదాహృతః । క్రియమాణేతు కర్తవ్యే యః కశ్చిత్స్వయమాగతః । అత్రసాక్షిత్వమస్మాక ముక్తోయాదృచ్ఛికస్తుసః। యత్రసాక్షీదిశంగచ్ఛ న్ముమూర్షుర్వాయథాశ్రుతమ్ । అన్యంసుశ్రావయేత్తంతు విద్యాదుత్తరసాక్షిణమితి ॥ ఉభాభ్యాంయస్యవిశ్వస్తం కార్యంచాపినివేదితమ్।కూటసాక్షీసవిజ్ఞేయః కార్యమధ్యగతస్తథా । అర్థిప్రత్యర్థినోర్వాక్యంయచ్ఛ్రితం భూభృతాస్వయం । సఏవతత్రసాక్షీస్యా ద్విసంవాదేద్వయోరపి ॥ నిర్ణీతేవ్యవహారేతు పునర్న్యాయోయదాభవేత్ । అధ్యక్షః సభ్యసహితఃసాక్షీస్యాత్తత్ర నాన్యథా । ముషితంఘాతితంయత్ర సీమాయాశ్చసమంతతః। అకృతోపిభవేత్సాక్షీ గ్రామస్తత్రనసంశయః॥ తేష్వేవద్వాదశసువిశేషాంతరమాహ - సఏవ॥ లిఖితౌద్వౌతథాగూఢౌ త్రిచతుఃపంచలేఖితాః । యాదృచ్ఛాస్స్మారితాఃకుల్యా స్తథాచోత్తరసాక్షిణః॥ దూతకఃఖండికాగ్రాహీ కార్యమధ్యగతస్తథా। ఏకఏవప్రమాణంస్యా న్నృపోధ్యక్షస్తథైవచేతి ॥ లిఖితాదావపరవిశేషమాహ నారదః॥ సుదీర్ఘేణాపికాలేన లిఖితస్సిద్ధిమాప్నుయాత్ । ఆత్మనైవలిఖేత్ జ్ఞాత మజ్ఞస్త్వన్యేన లేఖయేదితి ॥ యత్పునస్తేనైవోక్తం ॥ అష్టమాద్వత్సరాత్సిద్ధి స్స్మారితస్యేహసాక్షిణః ॥ ఆపంచమాత్తథాసిద్ధి ర్యదృచ్ఛోపగతస్యతు । ఆతృతీయాత్తథా వర్షాత్సిద్ధిర్గూఢస్యసాక్షిణః । ఆద్విసంవత్సరాత్సిద్ధి ర్భవత్యుత్తరసాక్షిణః॥ ఇతి - తదేతత్పరమతాభిప్రాయేణోక్తం ॥ యస్తదుపరిష్టాదాహ ॥ అథవా కాలనియమోనదృష్టస్సాక్షిణంప్రతి । స్మృత్యపేక్షంహిసాక్షిత్వ మాహుః శాస్త్రవిదోజనాః॥ యస్యనోపహతాబుద్ధిః స్మృతితంత్రేషుసాక్షిణః । సుదీర్ఘేణాపికాలేనస సాక్షీ సాక్ష్యమర్హతీతి॥ సాక్షిదోషోద్భావనంవిదధాతిబృహస్పతిః॥ సాక్షిణోర్థిసముద్దిష్టాన్ సత్సుదోషేషుదూషయేత్ । అదుష్టందూషయేద్వాదీ తత్సమం దండమర్హతీతి॥ సాక్షిణోదూషణంకార్యం పూర్వంసాక్షిపరీక్షణాత్। శుద్ధేషు సాక్షిషుతతః పశ్చాత్కార్యంవిశోధయేదితి ॥ కాత్యాయనోపి ॥ సభాసదాప్రసిద్ధం యల్లోకసిద్ధమథాపివా । సాక్షిణోదూషణంగ్రాహ్య మసాధ్యంనాన్యదిష్యత ఇతి ॥ సంసదిప్రతివాదినా సాక్షిదూషణే కృతే సాక్షిణః ప్రష్టవ్యాఃయుష్మాస్వభిహితోదోషస్సత్యంనవేతి - తేచయదిదూషణమభ్యుపగచ్ఛంతి తదానసాక్షిణః- అథనాంగీకుర్వంతితదా దూషణవాదినాదూషణక్రియాభావ్యాఃఅథసంభావయితుంన

శక్నోతి తదాదూషణవాదీతదనుసారేణదండ్యః - యదివిభావయతి తదాతేన సా
క్షిణః యదాపునర్దిష్టాఃసర్వఏవదుష్టాభవంతి తదార్థినః పరాజయఃవిపర్యయ
స్యానిశ్చితత్వాత్ ॥ అథసాక్షిణాందోషైస్సభ్యానాం సాధ్యార్థసందేహః తదా
వాదవిశేషః సాధనాంతరేణప్రవర్తయితవ్యః - యదిసాధనాంతరంపూర్వంనిర్ది
ష్టం తదావాదసమాప్తిః పూర్వమావేదితం నచేదితివచనాత్ - నచైతత్ప్రస్తుత
వ్యవహారాంతరం తస్మిన్నేవవ్యవహారే ప్రమాణం సాధనదూషణవ్యవహారాదితి
తత్సర్వంకాత్యాయనఆహ॥ పత్రేభిలిఖితాన్సర్వాన్వాచ్యాప్రత్యుత్తరంతు తైఃప్ర
తిపత్త్యానసాక్షిత్వ మర్హంతీతుకదాచన॥అతోన్యయాభావనీయాఃక్రియయాప్రతివా
దినా।సాక్షిదోషాఃప్రయోక్తవ్యాస్సంసదిప్రతివాదినా।అభావయన్ధనందాప్యఃప్ర
త్యర్థీసాక్షిణంస్ఫుటమ్।భావితాస్సాక్షిణస్సర్వేసాక్షిధర్మనిరాకృతాః। ప్రత్యర్థినో
ర్థినోవాపిసాక్షిదూషణసాధనే।ప్రస్తుతార్థోపయోగేనవ్యవహారాంతరంనచ।జిత
స్సవినయందాప్యః శాస్త్రదృష్టేనకర్మణా।యదివాదీనిరాకాంక్షస్సాక్షిసత్యేవ్యవ
స్థితఇతి ॥ దోషోద్భావనకాలమాహ సఏవ॥ లేఖ్యదోషాశ్చయేకేచి త్సాక్షిణాం
చైవయేస్మృతాః । వాదకాలేషువక్తవ్యాః పశ్చాదుక్తాన్నదూషయేత్ ॥ ఉక్తాన్ప
శ్చాద్దూషయతోదండమాహ - సఏవ॥ ఉక్తార్థేసాక్షిణోయస్తు దూషయేత్ప్రాగ
దూషితాన్ । నచతత్కారణంబ్రూయాత్ప్రాప్నుయాత్పూర్వసాహసమ్॥ నాత
థ్యేనప్రమాణంతు దోషేణైవతుదూషయేత్ । మిథ్యాభియోగేదండ్యస్స్యాత్సా
ధ్యార్థాచ్చాపహీయతే ఇతి॥ సాక్షిపరీక్షామాహ కాత్యాయనః ॥ రాజాక్రియాం
సమీక్ష్యైవ యథాన్యాయంవిచారయేత్। లేఖ్యాకారేణలిఖితం సాక్ష్యాచారేణసా
క్షిణః॥బృహస్పతిరపి॥ఉపస్థితాఃపరీక్ష్యాస్స్యు స్స్వరవర్ణేంగితాదిభిరితి॥ ఇంగితా
న్యాహయతినారదః॥యస్త్వాత్మదోషదుష్టత్వా దస్వస్థఇవలక్ష్యతే।స్థానాత్స్థానాంత
రంగచ్ఛేదేకైకంచానుధావతి॥క్రోశత్యథాంశ్చబహులమాభీక్ష్ణంనిశ్వసత్యపి।విలిఖ
త్యవనీంపద్భ్యాంబాహువాసశ్చధూనయేత్।భిద్యతేముఖవర్ణశ్చ లలాటంస్విద్యతే
తథా॥శోషమాగచ్ఛతశ్చోష్ఠౌ పూర్వార్థంచాపరార్ధంచ వీక్షతే । త్వరమాణఇవాత్యర్థమస్ప
ష్టాబహుభాషతే । కూటసాక్షీసవిజ్ఞేయస్తంపాపంవినయేద్భృశమితి॥ అథసాక్ష్య
నుయోజనమాహమనుః॥ సభాంతస్సాక్షిణస్సర్వానర్థిప్రత్యర్థిసన్నిధౌ।ప్రాడ్వి
వాకోనియుంజీత విధినానేనసాంత్వయన్॥ యద్ద్వయోరనయోర్వేత్థ కార్యే
స్మిన్ చేష్టితంమిథః । తద్బ్రూతసర్వంసత్యేన యుష్మాకంహ్యత్రసాక్షితా ॥ సత్యం

సాక్ష్యే బ్రువన్ సాక్షీ లోకానాప్నోతి పుష్కలాన్ । ఇహచానుత్తమాం కీర్తిం వాగే
షా బ్రహ్మపూజితా । బ్రాహ్మణోవా మనుష్యాణా మాదిత్యస్తేజసామివ । శి
రోవా సర్వగాత్రాణాం ధర్మాణాం సత్యముత్తమం । సత్యేనపూయతే సాక్షీ ధర్మః
సత్యేనవర్ధతే । తస్మాత్సత్యం హివక్తవ్యం సర్వవర్ణేషు సాక్షిభిః ॥ నారదః ॥ స
త్యమేవపరందానం సత్యమేవపరంతపః ॥ సత్యమేవపరోధర్మో లోకానామితి
హి శ్రుతిః । సత్యందేవాస్సమాసేన మనుష్యాస్త్వనృతంవిదుః । ఇహైవతస్యదేవ
త్వం యస్యసత్యే స్థితామతిః । నాస్తిసత్యాత్పరోధర్మో నానృతాత్పాతకంప
రమ్ । సాక్షిధర్మవిశేషేణ సత్యమేవ వదేత్తత ఇతి ॥ వ్యాసోపి ॥ సాక్షిభావేని
యుక్తానాం దేవతానియతస్థితాః । పితరశ్చావలంబంతే వితథాఖ్యానశంకయా ।
సత్యవాక్యైర్వ్రజంత్యూర్ధ్వ మధోయాంత్యన్యథాకృతే । తస్మాత్సత్యంప్రవక్త
వ్యం భవద్భిస్సభ్యసన్నిధావితి ॥ నారదోపి ॥ కుబేరాదిత్యవరుణ శక్రవైవస్వతా
దయః । పశ్యంతిలోకపాలాశ్చ నిత్యందివ్యేనచక్షుషా ॥ మనురపి ॥ ఆత్మైవహ్యా
త్మనస్సాక్షీగతిరాత్మా తథాత్మనః । మావమంస్థాస్స్వమాత్మానం నృణాంసాక్షిణ
ముత్తమం । మన్యంతేవై పాపకృతోన కశ్చిత్పశ్యతీతినః । తాంస్తుదేవాః ప్రపశ్యంతి
స్వస్యైవాంతరపూరుషః । ద్యౌర్భూమిరాపోహృదయం చంద్రార్కాగ్నియమాని
లాః । రాత్రిస్సంధ్యాచధర్మశ్చ వృత్తజ్ఞాస్సర్వదేహినామితి ॥ వసిష్ఠోపి ॥ అథచేద
నృతంబ్రూయాత్స్వర్గతోమేధ్యభక్షణః । మృతోనరకమాయాంతి తిర్యగ్గచ్ఛత్యనం
తరం ॥ వ్యాసోపి ॥ బధ్యంతేవారుణైఃపాశైః సాక్షిణోనృతవాదినః । షష్టివర్ష
సహస్రాణి తిష్ఠంతినరకే ధ్రువం । తేషాంవర్షశతేపూర్ణే పాశఏకః ప్రముచ్యతే ।
కాలేతితేముక్తపాశా స్తిర్యగ్యోనిషు జాయతే ॥ వసిష్ఠోపి ॥ సూకరో దశవర్షా
ణి దశవర్షాణి గర్దభః । శ్వాచైవదశవర్షాణి భాసోవర్షాణి వింశతిః । క్రి
మికీటపతంగేషు చత్వారింశత్తథైవచ । మృగస్తు దశవర్షాణి జాయతేమానవ
స్తథా । మానుష్యంతుయదాప్నోతి మూకోంధస్తుభవేత్తుసః । దారిద్ర్యంచభవేత్త
స్య పునర్జన్మనిజన్మని ॥ వ్యాసోపి ॥ మానవో జాయతేపశ్చా త్సంపరిత్యక్తబాం
ధవః । పంగ్వంధబధిరోమూకః కుష్టీనగ్నఃపిపాసితః । బుభుక్షితశ్శత్రుగృహేభి
క్షుతేభార్యయాసహ । జ్ఞాత్వాత్వనృతతోదోషాన్ జ్ఞాత్వాసత్యేచసద్గుణాన్ । శ్రేయ
స్కరమిహాముత్ర సత్యంసాక్ష్యంవదేదత ఇతి ॥ — సాక్షిప్రశ్నప్రకారం దర్శయ
తిమనుః ॥ దేవబ్రాహ్మణసాన్నిధ్యే సాక్ష్యంపృచ్ఛేత్తతోద్విజాన్ । ఉదఙ్ముఖాన్ప్రా

జ్ఞాత్వా పూర్వాహ్ణే వైశుచిశ్శుచీన్ । సత్యేన శాపయేద్విప్రం క్షత్రియం వాహ
నాయుధైః । గోబీజకాంచనైర్వైశ్యం శూద్రం సర్వైస్తు పాతకైః । బ్రహ్మఘ్నో
యే స్మృతా లోకాః యే చ స్త్రీబాలఘాతినః । మిత్రద్రుహః కృతఘ్నస్య తే తే స్యుర్బ్రు
వతో మృషా । జన్మప్రభృతి యత్కించిత్పుణ్యం భద్ర త్వయా కృతం । తత్తే సర్వం
శునో గచ్ఛేద్యది బ్రూయాస్త్వమన్యథా । యావతో బాంధవాన్యస్మిన్ హంతి సాక్ష్య
నృతం వదేత్ । తావతస్సంఖ్యయా తస్మిన్ శృణు సౌమ్యానుపూర్వశః । పంచప
శ్వనృతే హంతి దశ హంతి గవానృతే । శతమశ్వానృతే హంతి సహస్రం పురుషానృ
తే । హంతి జాతానజాతాంశ్చ హిరణ్యార్థేనృతం వదన్ ॥ సర్వం భూమ్యనృతే
హంతి మాస్మ భూమ్యనృతం వదేః । అప్సు భూమివదిత్యాహుః స్త్రీణాం భోగే చ మై
థునే । అబ్జేషు చైవ రత్నేషు సర్వేష్వశ్మమయేషు చ । ఏతాన్దోషానవేక్ష్య త్వం స
ర్వాననృతభాషణే । యథాశ్రుతం యథాదృష్టం సత్యమేవాంజసా వదేత్ ॥ బృహస్ప
తిరపి ॥ విహాయోపానహావుష్ణీషౌ దక్షిణం పాణిముద్ధరన్ । హిరణ్యం గోశకృద్దర్భాం
స్తమాదాయ ఋతం వదేత్ ॥ కాత్యాయనః ॥ సభాంతస్స్థైశ్చ వక్తవ్యం సాక్ష్యం
నాన్యత్ర సాక్షిభిః । సర్వసాక్ష్యేష్వయం ధర్మో నిత్యస్స్యాత్స్థావరేషు తు । అర్థ
స్యోపరి వక్తవ్యం ద్వయోరపి వినా క్వచిత్ । చతుష్పాదేష్వయం ధర్మో ద్విపదస్థా
వరేషు చ ॥ తయోః పూర్వోక్తయోస్స్థానయోః క్వచి ద్వ్యర్థరూపవివాదే తాభ్యాం స్థా
నాభ్యాం వినాపి సాక్ష్యం వదేత్ ॥ తథా చ స ఏవ ॥ వధే చేత్ప్రాణినాం సాక్ష్యం
వాచయేచ్ఛవసన్నిధౌ । తదభావే తు చిహ్నం స్యాన్నాన్యథైవ ప్రవాదయేత్ ॥ ఋతం వ
దేదిత్యస్య క్వచిద్విషయే అపవాదమాహ మనుః ॥ శూద్రవిట్క్షత్రవిప్రాణాం యత్రో
క్తౌ తు భవేద్వధః । తత్ర వక్తవ్యమనృతం తద్ధి సత్యాద్విశిష్యత ఇతి ॥ సాక్ష్యుక్తౌ తు
కంచిద్విశేషమాహ - వసిష్ఠః ॥ సమవేతైస్తు యద్దృష్టం వక్తవ్యం తు తథైవ తత్ । భి
న్నే నైవ తు యత్కార్యం వక్తవ్యం చ పృథక్పృథక్ । భిన్నకాలే చ యత్కార్యం జ్ఞాతం
వా యత్ర సాక్షిభిః । ఏకైకం వాదయేత్తత్ర విధిరేష ప్రకీర్తిత ఇతి ॥ సాక్ష్యుక్తావుపాదే
యం హేయం చ విభజతే మనుః ॥ స్వభావేనైవ యద్బ్రూయుస్తద్గ్రాహ్యం వ్యావ
హారికం । అతో యదన్యద్విబ్రూయుర్ధర్మార్థం తదపార్థకమితి ॥ బృహస్ప
తిః ॥ దేశకాలవయోద్రవ్య సంజ్ఞాజాతిప్రమాణతః । అన్యూనం చేన్నిగదితం సిద్ధం
సాధ్యం వినిర్దిశేత్ ॥ నారదః ॥ నిర్దిష్టేష్వర్థజాతేషు సాక్షీ చేత్సాక్ష్య ఆగతే । న
బ్రూయాదక్షరసమం న తన్నిగదితం భవేత్ ॥ బృహస్పతిః ॥ యత్రాశేషప్రతిజ్ఞార్థః

సాక్షిభిఃప్రతివర్ణితః । సజయీస్యాదన్యథాతు సాధ్యార్థంనసమాప్నుయాత్ । ఊనమభ్యధికంవార్థం విబ్రూయుర్యత్రసాక్షిణః। తదప్యనుక్తంవిజ్ఞేయ మేషసాక్షువిధిస్స్మృతమితి ॥ కాత్యాయనః॥ ఋణాదిషువివాదేషు స్థిరప్రాయేషునిశ్చితం । ఊనేవాభ్యధికేవార్థే ప్రోక్తేసాధ్యంనసిధ్యతి । దేశంకాలంధనంసంఖ్యాం రూపంజాత్యాకృతీవయః। విసంవదత్యత్ర సాక్ష్యేతదనుక్తంవిదుర్బుధాఇతి ॥ కూటసాక్ష్యమాహనారదః॥ శ్రావయిత్వాతతోన్యేభ్య స్సాక్షిత్వంయోనినిహ్నుతే। సవినేయోభృశతరం కూటసాక్ష్యపరోహిసఃఇతి॥యాజ్ఞవల్క్యః॥ నదదాతిహియస్సాక్ష్యంజానన్నపినరాధమః । సకూటసాక్షిణాంపాపైస్తుల్యోదండేనచైవహి॥ కూటసాక్షిణోదండమాహమనుః ॥ లోభాన్మోహాద్భయాన్మైత్రాత్కామాత్క్రోధాత్తథైవచ।అజ్ఞానాద్బాలభావాచ్చ సాక్ష్యంవితథముచ్యతే । ఏషామన్యతమేస్థానే యస్సాక్ష్యమనృతంవదేత్। తస్యదండవిశేషంతు ప్రవక్ష్యామ్యనుపూర్వశః॥లోభాత్సహస్రదండస్తు మోహాత్పూర్వంతుసాహసం । భయాత్తుమధ్యమోదండోమైత్రాత్పూర్వంచతుర్గుణం । కామాద్దశగుణంపూర్వం క్రోధాత్తుద్విగుణంపరం। అజ్ఞానాద్ద్వేశతేపూర్ణేబాలిశ్యాచ్ఛతమేవతు । ఏతానాహుఃకూటసాక్ష్యే ప్రోక్తాన్దండాన్మనీషిభిః । ధర్మస్యావ్యభిచారార్థ మధర్మనిధనాయచ।కూటసాక్ష్యంతుకుర్వాణాం స్త్రీన్వర్ణాన్ధార్మికోనృపః।ప్రవాసయేద్దండయిత్వాబ్రాహ్మణంతువివాసయేత్।యస్యదృశ్యేతసప్తాహాదుక్తవాక్యస్యసాక్షిణః।రోగోగ్నిర్జ్ఞాతిమరణమృణందాప్యోద మంచసఇతి॥ కాత్యాయనః॥ సాక్షీసాక్ష్యంనచేద్బ్రూయాత్సమదండంవహేదృణం । అతోన్యేషువివాదేషు త్రిశతందండమర్హతి । ఆహూతోయస్తునాగచ్ఛేత్సాక్షీరోగవివర్జితః । ఋణందమంచదాప్యస్స్యాత్త్రిపక్షాత్పరతస్తుసః ॥ కాత్యాయనః। అపృష్టస్సత్యవచనే పృష్టస్యాకథనేతథా । సాక్షిణస్స్యుర్నిరోద్ధవ్యాః గర్హ్యాదండ్యాశ్చధర్మతఇతి ॥ సాక్షిణామనేకవిధత్వేగ్రాహ్యాన్విభజతేబృహస్పతిః ॥ సాక్షిద్వైధేప్రభూతాస్తు గ్రాహ్యాస్సామ్యేగుణాన్వితాః । గుణిద్వైధేక్రియాయుక్తాస్తత్సామ్యేశుచిమత్తరాఇతి॥ మనురపి॥ బహుత్వంప్రతిగృహ్ణీయాత్సాక్షిద్వైధేనరాధిపః ॥ సమేషుతుగుణోత్కృష్టాన్గుణిద్వైధేద్విజోత్తమానితి ॥ యత్తుకాత్యాయనేనోక్తం ॥ సాక్షిణాం నిఖిలానాంచనిర్దిష్టానాంతువాదినా। తేషామేకోన్యథావాదీ భేదాత్సర్వేనసాక్షిణఇతి ॥ తత్రసర్వశబ్దేనాన్యథావాది సహితానామేవ - బహూనామసాక్షిత్వముక్తం నపునఃకేవలా

నామితిమంతవ్యం - అన్యథా ద్వైవిధ్యబహుత్వానిత్రివచనవిరోధాత్॥ సాక్షిత్వే
విశేషాంతరమాహనారదః॥ ద్వయోర్వివదతోరర్థే ద్వయోస్సత్సుచసాక్షిషు। పూ
ర్వపక్షో భవేద్యస్య భవేయుస్తస్యసాక్షిణః । ఆధర్యంపూర్వపక్షస్య యస్మిన్న
ర్థవశాద్భవేత్ ।వివాదేసాక్షిణస్తత్ర పృష్టవ్యాఃప్రతివాదినః॥ అత్రోదాహరణం॥ యు
త్రైత్రికక్షేత్రంప్రతిగ్రహేణ ప్రాప్యభుక్త్వాత్యక్త్వాసకుటుంబో దేశాంతరంప్రాప్తః
పునరన్యేనలబ్ధంభుక్తంచసోపి దేశవిప్లవాదినా దేశాంతరంసకుటుంబోగతః పునస్తౌ
ద్వావపి చిరకాలాపగమే స్వవృత్తిలోభేన స్వస్థానమాగత్య క్షేత్రవివాదనిర్ణయా
య స్థానంయుగపదాగతౌ - తత్రైత్రికః ప్రతిజానీతే హాయవర్మాఖ్యేన రాజ్ఞాస్వ
రాజ్యకాలేమహ్యందత్తంమదీయంక్షేత్రంఅన్యోపిప్రజానీతే ధర్మపాలేనరాజ్ఞామ
హ్యందత్తం మదీయమేవక్షేత్రం అథవాన్యస్యైవంప్రతిజ్ఞాసత్యం హాయవర్మాఖ్యే
నాస్మైదత్తం ఏతస్యహస్తాద్ధర్మపాలేనైతత్క్షేత్రంక్రమేణగృహీత్వా మహ్యందత్త
మితి సంతిచ ద్వయోర్వివాదినోస్సాక్షిణః తదిదముక్తం ద్వయోర్వివదతోరర్థ ఇ
తి॥ అయమర్థః - యస్యవివదమానస్య పూర్వపక్షోభవేత్ పూర్వకాలికస్యదా
నస్య సత్వహేతుతయోపన్యాసేన పక్షోభవేత్ - తస్యసాక్షిణః సభ్యైఃప్రష్ట
వ్యాభవేయుః - నేతరస్యసాక్షిణః - తేషాముత్తరకాలదాన సాక్షిత్వే నా సాక్షి
ప్రాయత్వాత్ -యదాపునరితరప్రతిజ్ఞాతార్థవశేనతస్యహస్తాత్క్రీత్వామహ్యం
దత్తమిత్యాదినా పూర్వదానపక్షోపన్యాసస్యాధర్యమకించిత్కరత్వంభవేత్ - త
దాపశ్చాత్ప్రతిజానానస్యసాక్షిణఃప్రష్టవ్యాః - నపూర్వంప్రతిజానానస్యసిద్ధసాధ
నత్వేన వైయర్థ్యాత్ - కింత్వసాక్షివదుపేక్షణీయాస్తఇతి - పూర్వపక్షేధరీభూ
తే భవంత్యుత్తరవాదినఇతి - సాక్షిణమంతరేణ జ్ఞానోపాయమాహ ॥ నారదః॥
అసాక్షిప్రత్యయాస్త్వన్యే షడ్వాదాః పరికీర్తితాః।ఉల్కాహస్తోగ్నిదో జ్ఞేయశ్శస్త్ర
పాణిశ్చఘాతుకః ॥ కేశాకేశిగృహీతశ్చ యుగపత్పారదారికః । కుద్దాలపాణిర్వి
జ్ఞేయస్సేతుభేత్తాసమీపగః।తథాకుఠారపాణిస్తు వనచ్ఛేత్తాప్రకీర్తితః । ప్రత్యగ్ర
చిహ్నైర్విజ్ఞేయో దండపారుష్యకంనరః । అసాక్షిప్రత్యయాహ్యేతే పారుష్యే
తుపరీక్షణమ్॥ శంఖలిఖితావపి॥ కేశాకేశగ్రహణాత్పారదారికః - ఉల్కాహస్తో
గ్నిదశ్శస్త్రపాణిర్ఘాతుకః కుద్దాలపాణిస్సేతుభేత్తాలోప్త్రహస్తశ్చోరఇతి॥ లిఖి
తంనిరూప్యతే సాక్షినిరూపణోపసంహారానంతరం ॥ తత్రబృహస్పతిః ॥ సాక్షిణా
మేషనిర్దిష్ట సంఖ్యాలక్షణనిశ్చయః । లిఖితస్సాధునావచ్మి విధానమనుపూర్వశః॥

ఋణాదికేఽపిసమయే భ్రాన్తిస్సంజాయతేయతః। యత్రాతురాజ్ఞాసృష్టాని పత్రారూఢాన్యతఃపురా ॥ దేశాచారయుతంవర్షమాసపక్షాద్యవృద్ధిమత్ । ఋణిసాక్షిలేఖకానాం హస్తాంకంలేఖ్యముచ్యతే। రాజలేఖ్యస్థానకృతం స్వహస్తలిఖితం తథా । లేఖ్యంతుత్రివిధంప్రోక్తం భిన్నంతద్బహుధాపునరితి ॥ ఏతత్త్రైయంద్వైవిధ్యేనసంగృహ్ణాతివసిష్ఠః ॥ లౌకికంరాజకీయంచలేఖ్యంవిద్యాద్ద్విలక్షణమితి ॥ తయోరవాంతరభేదమాహబృహస్పతిః ॥ భాగదాన క్రియాదాస సంవిద్గ్రాసఋణాదిభిః। సప్తధాలౌకికంలేఖ్యం త్రివిధంరాజశాసనమ్ । భ్రాతరస్సంవిభక్తాయే స్వరుచ్యాతుపరస్పరమ్ । విభాగలేఖ్యంకుర్వంతి భాగలేఖ్యంతదుచ్యతే । భూమిందత్వాతు యత్పత్రం కుర్యాచ్చంద్రార్కకాలికమ్। అనాచ్ఛేద్యమనాహార్యం దానలేఖ్యంచ తద్విదుః।గృహక్షేత్రాదికంక్రీత్వాతుల్యమూల్యాక్షరాన్వితమ్। పత్రంకారయతేయత్తు క్రయలేఖ్యంతదుచ్యతే । జంగమస్థావరంబంధం దత్వాలేఖ్యం కరోతియత్॥గోప్యభోగ్యక్రియాయుక్తమాధిలేఖ్యంతదుచ్యతే। గ్రామోదేశశ్చయత్కుర్యాన్మతంలేఖ్యంపరస్పరం ॥ రాజావిరోధిధర్మార్థం సంవిత్పత్రంవదంతితత్। వస్త్రాన్నహీనఃకాంతారే లిఖితంకురుతేతుయత్॥కర్మాణితేకరోమీతి దాసపత్రంతదుచ్యతే। ధనంగృహీత్వాఋణ్యంతు స్వయంకుర్యాచ్చకారయేత్॥యజ్ఞానపత్రంతత్రోక్తమృణలేఖ్యంమనీషిభిః । దత్వాభూమ్యాదికంరాజా తామ్రపట్టేపటేథవా ॥ శాసనంకారయేద్ధర్మ్యం స్థానవంశాదిసంయుతం । అనాచ్ఛేద్యమనాహార్యం సర్వభాగవివర్జితం ॥ చంద్రార్కసమకాలీనం పుత్రపౌత్రాన్వయానుగం । దాతుఃపాలయితుఃస్వర్గం హర్తుర్నరకమేవచ । షష్టిర్వర్షసహస్రాణి దానభేదఫలంలిఖేదితి ॥ స్వముద్రవర్షమాసాది దాత్రధ్యక్షాక్షరాన్వితం ॥ జ్ఞాతంమయేతిలిఖితం సంధివిగ్రహలేఖకైః।ఏవంవిధంరాజకృతం శాసనంసముదాహృతం । దేశాదికంయస్యరాజా లిఖిత్వాతుప్రయచ్ఛతి । సేవాశౌర్యాదినాతుష్టః ప్రసాదలిఖితంహితత్ । పూర్వోత్తరక్రియాయుక్తం నిర్ణయాంతంయదానృపః । ప్రదద్యాజ్జయినేలేఖ్యం జయపత్రం తదుచ్యతే। యద్యపూర్వమభిహితంలిఖితందశధాస్మృతమితి॥తదత్రాపిదశసంపన్నంలౌకికస్యసప్తవిధత్వాద్రాజపత్రస్యత్రివిధత్వాత్ - శాసనమేకంజయపత్రంద్వితీయమాజ్ఞా ప్రజ్ఞాపనయోరేకీకరణేన తృతీయంద్రష్టవ్యం ॥ తస్మిన్ స్మృతయోర్భేదమాత్రేణచాతుర్విధ్యమాహ ॥ శాసనం ప్రథమంజ్ఞేయంజయపత్రంతథాపరం। ఆజ్ఞాప్రజ్ఞాపనాపత్రం రాజకీయంచతుర్విధం ॥ తత్రశాసనజ

యపత్రేణపూర్వ్వముదాహృతే శాసనేవిశేషమాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ దత్వాభూమిం
నిబంధంవా కృత్వాలేఖ్యంతు కారయేత్ । ఆగామిభద్రనృపతి పరిజ్ఞానాయపార్థి
వః॥ఇతి- అత్రనిబంధోవాణిజ్యాదికారిభిః - ప్రతిమాసంప్రతివర్షంవా కించిద్ధనమ
స్మైబ్రాహ్మణాయాస్యైదేవతాయైవా దేయమిత్యాది ప్రభుసమయలేఖ్యార్థః-
అత్రయద్యపిధనదాతృత్వంవాణిజ్యాదికర్తుస్తథాపినిబంధనకర్తురేవపుణ్యంతదు
ద్దేశేనైవేతరస్యప్రవృత్తేః॥ వ్యాసోపి ॥ రాజ్ఞాతుస్వయమాదిష్టం సంధివిగ్రహలే
ఖకః । తామ్రపట్టేపటేవాపి ప్రలిఖేద్రాజశాసనం ॥ క్రియాకారకసబంధంసమా
సార్థంక్రియాన్వితం ॥ క్రియాకారకయోస్సంబంధోయస్మిన్నాసనేతత్తథోక్తం- స
మాసార్థం క్రియాన్వితం సంక్షిప్తార్థంక్రియాన్వితమిత్యర్థః ॥ తత్రలేఖనీయార్థ
మాహయాజ్ఞవల్క్యః ॥ అభిలేఖ్యాత్మనోవంశ్యానాత్మానంచమహీపతిః । పరిగ్ర
హపరీమాణం దానంఛేదోపవర్ణనం ॥ వ్యాసోపి ॥ సమామాసతదర్థాహర్నృ
పనామోపలక్షితం । ప్రతిగ్రహీతృజాత్యాది సగోత్రబ్రహ్మచారికం ॥ స్థానంవం
శానుపూర్వ్యాంచ దేశంగ్రామముపాగతం । బ్రాహ్మణాంస్తు తథైవాన్యాన్మాన్యా
నధికృతాంల్లిఖేత్ । కుటుంబినోథ కాయస్థ దూతవైద్య మహత్తరాన్ ॥ మ్లే
చ్ఛచండాలపర్యంతాన్సర్వాన్ సంబోధయన్నితి । మాతాపిత్రోరాత్మనశ్చ పు
ణ్యాయాముకసూనవే । దత్తంమయాముకాయాత్ర దానంసబ్రహ్మచారిణఇతి ॥ అ
పరమపివిశేషంసఏవాహ॥సన్నివేశంప్రమాణంచ స్వహస్తంచలిఖేత్స్వయం।ఏతన్మే
ముకగోత్రస్యాస్యముకస్యమహీపతేః॥సామాన్యోయంధర్మసేతు ర్నృపాణాం
కాలేకాలేపాలనీయోభవద్భిః । సర్వానేతాన్భావినః పార్థివేంద్రాన్ యోసౌ
భూయోయాచతేరామచంద్రః ॥ జయపత్రేవిశేషమాహసఏవ॥వ్యవహారంస్వయం
దృష్ట్వాశ్రుత్వావాప్రాడ్వివాకతః। జయపత్రంతతోదద్యాత్పరిజ్ఞానాయపార్థివః॥
జంగమస్థావరంయేన ప్రమాణేనాత్మసాత్కృతమ్ । భోగాభిశాపసందిగ్ధో యస్స
వ్యాప్యజయీభవేత్ । తస్యరాజ్ఞాప్రదాతవ్యం జయపత్రం సులేఖితమ్ । పూర్వో
త్తరక్రియాపాదం ప్రమాణంతత్పరీక్షణమ్ । నిగదంస్మృతివాక్యంచ యథాసభ్యం
వినిశ్చితమ్ । ఏతత్సర్వంసమాసేన జయపత్రేవిలేఖయేత్॥—ఇతిక్రియాపాదం-ప్ర
త్యాకలితపాదంనిగదంసాక్షివచనం ॥ వసిష్ఠోపి ॥ ప్రాడ్వివాకాదిహస్తాంకం ము
ద్రితంరాజముద్రయా । సిద్ధేర్థేవాదినేదద్యాజ్జయినేజయపత్రకమితి॥ జయపత్ర
భేదమాహకాత్యాయనః॥ అనేనవిధినాలేఖ్యం పశ్చాత్కారంవిదుర్బుధాః । నిర

స్తాతుక్రియా యత్ర ప్రమాణేనైవ వాదినా । పశ్చాత్కారో భవేత్తత్ర న సర్వాసు
విధీయతే । అన్యవాద్యాదిహీనేభ్య ఇతరేషాం ప్రదీయతే । వృత్తానువాద సంసి
ద్ధం తచ్చ స్యాజ్జయపత్రకమితి ॥ క్రియాసాధనం ప్రమాణేనేతి వదన్ ద్విపాద్వ్యవహారే
న పశ్చాత్కార ఇతి సూచయతి- అన్యవాద్యాదయో యే హీనాస్తేభ్య ఇతరేషామహీ
నవాదినామితి యావత్ ॥ ఆజ్ఞాప్రజ్ఞాపనపత్రయోర్లక్షణమాహ వసిష్ఠః ॥ ఆజ్ఞాప్ర
జ్ఞాపనాపత్రే ద్వే వసిష్ఠేన దర్శితే । సామన్తేష్వథ భృత్యేషు రాష్ట్రపాలాదికేషు
చ । కార్యమాదిశ్యతే యేన తదాజ్ఞాపత్రముచ్యతే । ఋత్విక్పురోహితాచార్యమా
న్యేష్వభ్యర్హితేషు చ । కార్యం నివేద్యతే యేన పత్రం ప్రజ్ఞాపనాత్మకమ్ ॥ పాఠః యు
తత్ ॥ జ్ఞానపదం పునర్వ్యాసేన నిరూపితమ్ । లిఖేజ్జ్ఞానపదం లేఖ్యప్రసిద్ధం స్థానలేఖకః ।
రాజవంశక్రమయుతం వర్షమాసార్ధవాసరైః । పితృపూర్వం నామజాతీ ధనికర్ణి
కయోర్లిఖేత్ । ద్రవ్యభేదం ప్రమాణం చ వృద్ధిం చోభయసమ్మతామితి ॥ వసిష్ఠః ॥ కా
లం నివేశ్య రాజానం స్థానం నివసనం తథా । దాయకం గ్రాహకం చైవ పితృనామ్నా చ సం
యుతమ్ । జాతిం స్వగోత్రశాఖాశ్చ ద్రవ్యమాధిం ససంఖ్యకమ్ । వృద్ధిం గ్రాహకహస్తం
చ విదితార్థౌ చ సాక్షిణావితి ॥ గ్రాహకహస్తప్రవేశమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ స
మాప్తేఽర్థే ఋణీ నామ స్వహస్తేన నివేశయేత్ । మతం మేఽముకపుత్రస్య యదత్రో
పరి లేఖితమితి ॥ సాక్షిభిరపి స్వహస్తనివేశనం కర్తవ్యమిత్యాహ స ఏవ ॥ సాక్షి
ణశ్చ స్వహస్తేన పితృనామకపూర్వకమ్ । అత్రాహమముకస్సాక్షీ లిఖేయురితి తే స
మాః । ఉభయాభ్యర్థితేనైతన్మయా హ్యముకసూనునా । లిఖితం హ్యముకేనేతి
లేఖకస్త్వన్తతో లిఖేదితి ॥ లౌకికలిఖితస్య సప్తవిధత్వం బృహస్పతినా దర్శితం ॥ వ్యా
సస్తు ప్రకారాన్తరేణాష్టవిధత్వమాహ ॥ చిరకం చ స్వహస్తం చ తథోపగతసంజ్ఞి
తమ్ । ఆధిపత్రం చతుర్థం చ పఞ్చమం క్రయపత్రకమ్ । షష్ఠం తు స్థితిపత్రాఖ్యం సప్త
మం సన్ధిపత్రకమ్ । విశుద్ధిపత్రకం చైవ మష్టధా లౌకికం స్మృతమితి ॥ తేషాం లక్షణ
ముచ్యంతే ॥ తత్ర సంగ్రహకారః ॥ చిరకం నామ లిఖితం పురాణైః ప్రౌఢలేఖకైః ।
అర్థిప్రత్యర్థినిర్దిష్టైర్యథాసంభవసంస్తుతైః । స్వకీయైః పితృనామాద్యైరర్థి
ప్రత్యర్థిసాక్షిణామ్ । ప్రతినామభిరాక్రాన్త మర్థిసాక్షిస్వహస్తవత్ । స్పష్టా
పగమసంయుక్తం యదాస్మృత్యుపలక్షణమితి ॥ కాత్యాయనః ॥ గ్రాహకేణ స్వహ
స్తేన లిఖితం సాక్షివర్జితమ్ । స్వహస్తలేఖ్యం విజ్ఞేయం ప్రమాణం తత్స్మృతం బు
ధైః ॥ ఏవమేవ దాయకేన లిఖితం గ్రాహకేణాభ్యుపగతం లేఖ్యముపగతాఖ్యం విజ్ఞే

యం ॥ ఆధిపత్రమాహ నారదః ॥ ఆధీకృత్యాతుయోద్రవ్యం ప్రయుక్తేస్వధనంధనీ । యత్తత్రక్రియతేలేఖ్య మాధిపత్రంతదుచ్యతఇతి॥ అన్వాధిలేఖ్యవిశేషమాహప్రజాపతిః ॥ ధనీధనేనతేనైవ పరమాదంనయేద్యది । కృత్వా తదాధి లిఖితం పూర్వంవాస్యసమర్పయేదితి ॥ పితామహః ॥ క్రీతేక్రయప్రకాశార్థం ద్రవ్యేయత్క్రియతేక్వచిత్ । విక్రేత్రనుమతంక్రేత్రా జ్ఞేయంతత్క్రయపత్రకమితి॥ చాతుర్విద్యపురశ్రేణి గణపౌరాదికస్థితేః । తత్సిద్ధ్యర్థంతుయల్లేఖ్యం తద్భవేత్స్థితిపత్రకం। ఉత్తమేషుసమస్తేషు త్వభిశాపేసమాగతే । వృత్తానువాదలేఖ్యంయ జ్జ్ఞేయం తత్సంధిపత్రకమ్ । అభిశాపేసముత్తీర్ణే ప్రాయశ్చిత్తేకృతేజనైః । విశుద్ధిపత్రకం జ్ఞేయం తేభ్యస్సాక్షిసమన్వితమితి ॥ అన్యదపిలేఖ్యమాహకాత్యాయనః ॥ సీమావివాదేనిర్ణీతే సీమాపత్రంవిధీయతఇతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ దత్వర్ణం పాటయేత్పత్రం శుద్ధ్యైవాన్యత్తుకారయేదితి ॥ లేఖ్యస్యప్రయోజనమాహమరీచిః ॥ స్థావరే విక్రయాధానే విభాగేద్యూతస్తథైవచ । లిఖితేనాప్నుయాత్సిద్ధి మవిసంవాద ఏవచ। లిప్యనభిజ్ఞస్త్వన్యేన లేఖయేదిత్యాహనారదః॥ అలిపిజ్ఞఋణీయస్స్యా ల్లేఖయేత్స్వమతంతుసః । సాక్షీవాసాక్షిణాన్యేన సర్వసాక్షిసమీపతఇతి ॥ పత్రనాశాదౌ పత్రాంతరంలేఖ్యమిత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ దేశాంతరస్థేదుర్లేఖ్యే నష్టోన్మృష్టే హృతేతథా । భిన్నేదగ్ధేతథాఛిన్నే లేఖ్యమన్యత్తుకారయేత్ ఇతి॥ యచ్చనారదేనోక్తం ॥ లేఖ్యేదేశాంతరన్యస్తే శీర్ణేదుర్లిఖితేహృతే । సతస్తత్కాలకరణ మసతోదృష్టదర్శనమితి ॥ తద్ధనదానోద్యతఋణికవిషయం ॥ లేఖ్యపరీక్షామాహ బృహస్పతిః॥ త్రివిధస్యాపిలేఖ్యస్య భ్రాంతిస్సంజాయతేతథా।ఋణిసాక్షిలేఖకానాం హస్తాత్సంశోధయేత్తతఇతి॥ కాత్యాయనః॥ రాజాక్రియాంసమాహూయయథాన్యాయ్యం విచారయేత్ । లేఖ్యాచారేణలిఖితం సాక్ష్యాచారేణ సాక్షిణః । వర్ణవాక్యక్రియాయుక్త మసందిగ్ధంస్ఫుటాక్షరమ్ । అహీనక్రమచిహ్నంచ లేఖ్యం తత్సిద్ధిమాప్నుయాదితి ॥ లేఖ్యస్యప్రామాణ్యస్య సిద్ధిమాహసఏవ ॥ లేఖ్యంతుద్వివిధంప్రోక్తం స్వహస్తాన్యకృతంతథా । అసాక్షిమత్సాక్షిమచ్చ సిద్ధిర్దేశస్థితిస్తయోరితి॥ దేశస్థితిర్దేశాచారః॥స్వహస్తకృతేవిశేషమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ వినాపిసాక్షిభిర్లేఖ్యం స్వహస్తలిఖితంతుయత్ । తత్ప్రమాణంస్మృతం సర్వంబలోదధికృతాదృతేఇతి ॥ పరహస్తకృతేవిశేషమాహ॥ వాదిభ్యామభ్యనుజ్ఞాతం లేఖకేనససాక్షికమ్ । లిఖితంసర్వకార్యేషు తత్ప్రమాణంశ్రుతంబుధైరితి ॥ ఆధిపత్రే నా

రదఆహ ॥ దేశాచారవిరుద్ధంయ ద్వ్యక్తాధి విధిలక్షణమ్ । తత్ప్రమాణంస్మృతం లేఖ్యం అవిలుప్తక్రమాక్షరమితి॥ లేఖ్యదోషమాహ కాత్యాయనః ॥ స్థానభ్రష్టా స్త్వపఙ్క్తిస్థా స్సందిగ్ధాలక్షణచ్యుతాః । యదాసంస్థాపితావర్ణాః కూటలేఖ్యంతదాభవేత్ । దేశాచారవిరుద్ధంయ త్సందిగ్ధంక్రమవర్జితమ్ । కృతమస్వామినాయచ్చ సాక్ష్యహీనంచదుష్యతీతి॥ హారీతోపి ॥ యచ్చకాకపదాకీర్ణం తల్లేఖ్యం కూటతామియాత్ ।విహీనంయత్కూటసాక్ష్యంసహితం చరితంచయత్॥ బృహస్పతిః॥దూషితోగర్హితస్సాక్షీ యత్రైకోపినివేశితః।కూటలేఖ్యంతుతత్ప్రాహు ర్లేఖకోవాధతద్విధః। ముమూర్షుశిశుభీరార్త స్త్రీమత్తవ్యసనాతురైః॥ నిశోపధిబలాత్కార కృతంలేఖ్యంనసిధ్యతి । అత్యుజ్జ్వలంచిరకృతం మలినం స్వల్పకాలికమ్ । భగ్నోన్మృష్టాక్షరయుతం లేఖ్యంకూటత్వమాప్నుయాత్ ॥ నారదోపి ॥ మత్తాభియుక్తస్త్రీబాల బలాత్కారకృతంతుయత్। తదప్రమాణలిఖితం భయోపధికృతంతథా॥ కాత్యాయనోపి ॥ సాక్షిదోషాద్భవేద్దుష్టం పత్రంవై లేఖకస్యవా। ధనికస్యాపివా దోషా త్తథావాఋణికస్యచేతి ॥ దోషాన్భావయితుం సఏవాహ॥ ప్రమాణస్య హియేదోషాః వక్తవ్యాస్తేపివాదినా । గూఢాస్తుప్రకటాస్సభ్యైః కార్యాశాస్త్రప్రదర్శనాత్॥ ఉద్భావనప్రకారాంశ్చ సఏవాహ ॥ సాక్షిలేఖకకర్తారః కూటతాయాంతితేయదా। తదాదోషాఃప్రవక్తవ్యా దుష్టేలేఖ్యేప్రదూష్యతి। నలేఖకేనలిఖితం నదృష్టంసాక్షిభిస్తథా। ఏవంప్రత్యర్థినోక్తేతు కూటలేఖ్యం ప్రకీర్తితమ్ । నాతథ్యేనప్రమాణంతు దూషణైవతుదూషయేత్ । మిథ్యాభియోగేదండ్యస్స్యా త్సాధ్యార్థాచ్చపిహీయతే ॥ అనంతరంభావిరాజకృత్యమాహ బృహస్పతిః ॥ ఏవందుష్టంనృపస్థానే యస్మిన్నర్థేవిచార్యతే । విమృశ్యబ్రాహ్మణైస్సార్ధం పత్రదోషాన్నిరూపయేత్ ॥ యదా పునస్స్వహస్తనిహ్నవేన లిఖితందూషయతితదాతదారూఢసాక్ష్యాదితోదుష్ట మదుష్టంవేతినిశ్చేతవ్యమిత్యాహ సఏవ॥ దత్తంలేఖ్యేస్వహస్తంతు ఋణికోయదినిహ్నుతే । పత్రస్థైస్సాక్షిభిర్వాచ్యో లేఖకస్యానుతేనవా ॥ నిశ్చయం కుర్యాదితిశేషః ॥ సందిగ్ధలేఖ్యనిర్ణయమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ సందిగ్ధలేఖ్య శుద్ధిస్స్యాత్ స్వహస్తలిఖితాదిభిః । యుక్తిప్రాప్తిక్రియాచిహ్నసంబంధాగమహేతుభిరితి ॥ నారదోపి॥ యస్మింస్తుసంశయోలేఖ్యేభూతాభూతేకృతేఃక్వచిత్ । తత్స్వహస్తక్రియాచిహ్న ప్రాప్తియుక్తిభిరుద్ధరేదితి॥బృహస్పతిరపి ॥ వివిధస్యాస్యలేఖస్య భ్రాంతిస్సంజాయతే యదా । ఋణిసాక్షిలేఖ

కానాం హస్తాత్సంశోధయేత్తత ఇతి ॥ కాత్యాయనః ॥ అథపంచత్వమాపన్నే
లేఖకస్సహసాక్షిభిః । తత్స్వహస్తాదిభిస్తేషాం విశుద్ధ్యేత న సంశయః ॥ ఋణీ స్వహ
స్తసందేహే జీవతో వా మృతస్య చ । తత్స్వహస్తకృతైరన్యైః పత్రైర్లేఖ్యా విని
ర్ణయః । సముద్రేషు యదా లేఖ్యే మృతాస్సర్వేపి తద్విదాః । లిఖితం తత్ప్రమా
ణంతు మృతేష్వపి హి తేషు వై ॥ విష్ణురపి ॥ యత్రర్ణీ ధనికో వాపి సాక్షీ వా లేఖకో
పి వా । మ్రియతే తత్ర తల్లేఖ్యం తత్స్వహస్తైః ప్రసాధయేదితి ॥ నిరాకరణే వ్యవస్థి
తాని సాధనాన్యాహ ॥ కాత్యాయనః ॥ లిఖితం లేఖితేనైవ సాక్షిమత్సాక్షిభిర్హ
రేత్ । కూటోక్తాః సాక్షిణో వా స్యుః లేఖకస్య చ పత్రకం । అథవా సన్నికటస్థస్య య
చ్ఛక్తేన నయాచితమ్ । శుద్ధగనశంకయా తత్తు లేఖ్యం దుర్బలతామియాత్ । లేఖ్యం
వింశత్సమాతీతం మదృష్టాశ్రావితంచ యత్ । న తత్సిద్ధిమవాప్నోతి తిష్ఠత్స్వపి హి సా
క్షిషు । ప్రయుక్తే కాంతలాభే తు లిఖితం యో న దర్శయేత్ । నజ్ఞాయతే చ ఋణికం
తత్సందిగ్ధత్వమాప్నుయాత్ ॥ నారదోపి ॥ యోఽశ్రుతార్థమదృష్టార్థం వ్యవ
హారార్థమాగతం । న లేఖ్యం సిద్ధిమాప్నోతి జీవత్స్వపి హి సాక్షిషు । మృతాస్స
సాక్షికా యత్ర ధనికర్ణికలేఖకాః । తదప్యపార్థలిఖితం నచేదాధిస్స్థిరాశ్ర
యః । అదృష్టాశ్రావితం లేఖ్యం ప్రమీతధనికర్ణికమ్ । అబద్ధం లగ్నకంచైవ బహు
కాలం న సిధ్యతి ॥ లేఖ్యహానేరపవాదమాహ - బృహస్పతిః ॥ ఉన్మత్తజడమూకా
నాం రాజభీతప్రవాసినామ్ । అప్రగల్భభయార్తానాం లేఖ్యం హానిమవాప్ను
యాత్ ॥ ఇతి॥ లేఖ్యసిద్ధిప్రకారమాహ నారదః॥ దర్శితం ప్రతికాలం యచ్ఛ్రావితం
స్మారితం తథా । లేఖ్యం సిధ్యతి సర్వత్ర మృతేష్వపి హి సాక్షిషు॥ కాత్యాయనోపి॥
సమక్షం ప్రథితం యత్తు లేఖ్యం తత్సిద్ధిమాప్నుయాత్ । దుష్టే పత్రే స్ఫుటం దోషం నో
క్తవాన్ఋణికో యది । తతో వింశతివర్షాణి క్రాంతం పత్రం స్థిరం భవేత్ । శక్తస్య
సన్నిధావర్థో యస్య లేఖ్యేన భుజ్యతే । వర్షాణి వింశతిర్యావత్తత్పత్రం దో
షవర్జితం । అథవింశతివర్షాణి భాదిభుక్తస్సునిశ్చితః । యేన లేఖేన తత్సిద్ధం
లేఖ్యం దోషవివర్జితమ్ । సీమావివాదే నిర్ణీతే సీమాపత్రం విధీయతే । తస్యాదో
షాః ప్రవక్తవ్యాః యావద్వర్షాణి వింశతిః । ఆధానసహితం యత్ర ఋణం లేఖ్యే ని
వేశితమ్ । మృతసాక్షిప్రమాణం తు స్వల్పభోగేతు తద్విదుః ॥ ప్రాప్తం వానేన చే
త్కించిద్భాధశ్చాత్ర నిరూపితం । వినాపి ముద్రయా లేఖ్యం ప్రమాణం మృతసాక్షి
కమ్ । యది లబ్ధం న చేత్కించిత్ప్రతిజ్ఞప్తిర్వాక్యతా భవేత్ । ప్రమాణమేవ లిఖితం

మృతాయద్యపిసాక్షిణఇతి ॥ లేఖ్యానాంమిథోవిరోధే బాధ్యబాధక ప్రకారమాహవ్యాసః ॥ స్వహస్తకాజ్జానపదం తస్మాత్తున్నృపశాసనమ్ । ప్రమాణతరమిష్టం హి వ్యవహారార్థమాగతం ॥ సాక్ష్యోద్యసంభవేహారీతః ॥ నమన్మైతత్కృతం పత్రం కూటమేతేనకారితం । అధ్యకృత్యతతత్పత్రమర్థేఽదివ్యేననిర్ణయః॥ప్రజాపతిః॥ స్వనామగోత్రైస్తత్తుల్యం రూపంలేఖ్యంక్వచిద్భవేత్ । అగృహీతేధనేతత్ర కార్యోదివ్యేననిర్ణయఇతి ॥ కృత్స్నదానాసమర్థంప్రతియాజ్ఞవల్క్యః॥ లేఖస్యపృష్ఠేఽభిలిఖేద్దత్వా తదృణికోధనమ్ । ధనికోపగతందద్యాత్స్వహస్తపరిచిహ్నితమితి ॥ లేఖ్యదోషమనుద్ధరతోదండమాహ కాత్యాయనః ॥ కూటోక్తౌ సాక్షిణాం వాక్యం లేఖకస్యచపత్రకమ్ । నయేచ్ఛుద్ధింనయఃకూటం సదాప్యోదండముత్తమమితి॥ సాక్షిణాం వాక్యంలేఖకస్యపత్రంచ కూటోక్తౌ ఉక్తవిధంయోవాదీ కూటం శుద్ధింననయేత్ సఉత్తమసాహసందండ్యఇత్యర్థః ॥ స్థావరాదౌతు విశేషమాహ సఏవ ॥ స్థావరేవిక్రయాధానే లేఖ్యంకూటం కరోతియః । ససమ్యగ్భావితఃకార్యో జిహ్వాపాణ్యంఘ్రివర్జితః ॥ తేనఅస్యలేఖ్యధారకస్తైః తల్లేఖ్యాగమన కారణముద్భావనీయమిత్యాహవ్యాసః ॥ యచ్చాన్యస్యకృతంలేఖ్య మన్యహస్తే ప్రదృశ్యతే । అవశ్యంతేనవక్తవ్యం పత్రస్యాగమనంతతఇతి ॥ నారదోపి ॥ లేఖ్యం యచ్చాన్యనామాంకం వాద్యంతరకృతంభవేత్ । వివృత్యవై పరీక్ష్యంతత్సర్వైరాగమహేతుభిః॥

—(*) ఇతి లేఖ్యప్రకరణమ్. (*)—

లిఖితోపసంహారపురస్సరం భుక్తిముపక్రమతే॥ బృహస్పతిః ॥ ఏతద్విధానమాఖ్యాతం సాక్షిణాంలిఖితస్యచ । సాంప్రతంస్థావరప్రాప్తౌ భుక్తేస్తువిధిరుచ్యత ఇతి ॥ స్థావరప్రాప్తినిమిత్తాని సఏవాహ॥ విద్యయాక్రయబంధేన శౌర్యాప్తంచాన్వయాగతమ్ । సపిండస్యాప్రజస్యాంశః స్థావరంసప్తధాప్యతేఇతి ॥ నారదోపి॥ లబ్ధదానాత్క్రయాత్ప్రాప్తం శౌర్యాత్వైవాహికంతథా । బాంధవాదప్రజాజ్జాతం షడ్విధస్తుధనాగమఇతి ॥ ఆగమపూర్వకమేవ భుక్తేః ప్రామాణ్యమిత్యాహహారీతః ॥ నమూలేనవినాశాఖా అంతరిక్షేప్రరోహతి । ఆగమస్తుభవేన్మూలం భుక్తిశ్శాఖాప్రకీర్తితేతి॥నారదోపి॥ ఆగమేనవిశుద్ధేన భోగోయాతి ప్రమాణతామ్। అవిశుద్ధాగమోభోగః ప్రామాణ్యంనైవగచ్ఛతీతి॥ఆగమాద్దీర్ఘకాలత్వాదికమపిభుక్తేః ప్రామాణ్య కారణమిత్యాహ సఏవ ॥ ఆగమాద్దీర్ఘకాలశ్చ విచ్ఛేదోపరవోజ్ఝితః।ప్రత్యర్థిసన్నిధానశ్చపంచాంగోభోగఇష్యతే॥అన్యతరాంగవైకల్యే భోగస్య

ప్రామాణ్యం నాస్తీత్యాహ నారదః॥ సంభోగం కేవలం యస్తు కీర్తయేన్నాగమం క్వచిత్ । భోగచ్ఛలాపదేశేన విజ్ఞేయస్స తు తస్కరః ఇతి॥ కాత్యాయనోపి॥ ప్రణష్టాగమలేఖ్యేన భోగారూఢేన వాదినా । కాలః ప్రమాణం దానం చ కీర్తనీయాని సంసదీతి॥ దానమిత్యాగమోపలక్షణార్థం-చ- సంతత్యాది సముచ్చయార్థః- పంచాంగేషు విప్రతిపత్తౌ సాధనీయమిత్యాహ ॥ సంగ్రహకారః॥ భుక్తిః ప్రసాధనే ముఖ్యాః ప్రథమం తు కృషీవలాః । గ్రామణ్యః క్షేత్రసామంతాః స్తత్స్వామీపతయః క్రమాత్॥ లిఖితం సాక్షిణో భుక్తిః క్రియా క్షేత్రగృహాదిషు । ఆగమే క్రయదానాదౌ ప్రత్యాఖ్యాతే చిరంతనా ॥ ఉత్పన్నసత్తా ప్రవాదే క్రయదానాద్యాగమే ప్రతివాదినా ప్రత్యాఖ్యాతే లిఖితసాక్షిభుక్తయః క్రియాః ప్రమాణం ॥ భుక్తిభేదానాహ ॥ కాత్యాయనః॥ భుక్తిస్తు ద్వివిధా ప్రోక్తా సాగమానాగమా తథా॥ త్రిపూరుషీయా స్వతంత్రా నాగమాల్పా తు సాగమేతి । పురుషత్రయానుగతా భుక్తిరాగమానుపన్యాసేపి ప్రమాణం-స్వల్పా తు భుక్తిరాగమసహితైవ ప్రమాణం - ఏతదేవాహ బృహస్పతిః॥ భుక్తిస్త్రైపురుషీ యత్ర చతుర్థే సంప్రవర్తతా । తద్భోగస్థిరతాం యాతి న పృచ్ఛేదాగమం క్వచిత్ ॥ అనిషేధేన యద్భుక్తం పురుషైస్త్రిభిరేవ తు । తత్రనైవాగమః కార్యో భుక్తిస్త్రిపురుషీ యతః ॥ తత్రానైవాగమః కార్యో భుక్తిస్తత్రగరీయసీతి వా పాఠః ॥ త్రిపురుషభోగేన షష్టి సంవత్సరాదయ ఉపలక్ష్యంతే॥ అత ఏవ వ్యాసః॥ వర్షాణి వింశతిం భుక్తా స్వామినా వ్యాహతా సతీ । భుక్తిస్సా పౌరుషీ జ్ఞేయా ద్విగుణా చ ద్విపౌరుషీ ॥ త్రిపౌరుషీ త్రిగుణితా న తతోన్వేష్య ఆగమ ఇతి ॥ బృహస్పతిః ॥ నవతిసంవత్సరానుపలక్షయతి॥ పితా పితామహో యస్య జీవేచ్చ ప్రపితామహః । త్రింశత్సమా యా తు భుక్తా భూమిరవ్యాహతా పరైః ॥ భుక్తిస్స పౌరుషీ జ్ఞేయా ద్విగుణా చ ద్విపౌరుషీ । త్రిపౌరుషీ చ త్రిగుణా పరతస్స్యాచ్చిరంతనీ॥ స్మృత్యంతరే॥ పంచత్రింశద్వర్షో పౌరుషో భోగః ఇత్యుక్తం॥ వర్షాణి పంచత్రింశత్తు పౌరుషో భోగ ఉచ్యతే॥ ఇతి॥ యది వింశతివర్షః పౌరుషో భోగః యది వా త్రింశద్వర్షః పంచత్రింశద్వర్షో వా సర్వథాపి త్రిపురుషభోగేన తత్పూరణయోగ్యకాల ఉపలక్ష్యతే॥ అత ఏవ కాత్యాయనః॥ స్మార్తే కాలే క్రియా భూమేస్సాగమా భుక్తిరిష్యతే । అస్మార్తేనుగమాభావాత్ క్రమాత్ త్రిపురుషాగతేతి ॥ అనుగమాభావాదితి యోగ్యానుపలబ్ధ్యభావేనాగమాభావనిశ్చయాసంభవాత్ ॥ ఏతదుక్తం భవతి॥ స్మరణయోగ్యపంచాశద్వర్ష పర్యంతాతీతే కాలమధ్యే ప్రారబ్ధా భుక్తిస్స్వత

రప్రమాణావగతాగమమూలైవ. స్వత్వేప్రమాణం స్వతః స్వమూలాగమావ
గతేర్యోగ్యానుపలబ్ధ్యాబాధ్యమానత్వాత్ - స్మరణాయోగ్యేపునః పంచాధిక
శతవర్షాతీతకాలాత్పరాచీనేకాలే ప్రారబ్ధాభుక్తిః స్వదార్ఢ్యాధ్యవసితాగమ
మూలికాం వినాపిమానాంతరావగతాగమమూలతాసత్వేప్రమాణమితి - అస్మా
త్తేఽపికాలే అనాగమస్మృతిపరంపరాయాం సత్యాంనభోగఃప్రమాణం॥ అతఏవ
నారదః॥ అనాగమంతుయోభుంక్తే బహూన్యబ్దశతాన్యపి। చోరదండేనతంపా
పం దండయేత్పృథివీపతిరితి॥ నిశ్చితానాగమాశ్చ భోగాస్తేనైవదర్శితాః॥ అన్వా
హితంహృతంన్యస్తం బలావష్టబ్ధయాచితే। అప్రత్యక్షంచయద్భుక్తంషడేతాన్యా
గమంవినా॥ అన్వాహితమన్యస్మై దాతుమర్పితంహృతమాహృతం న్యస్తంని
క్షిప్తంబలావష్టబ్ధం రాజప్రసాదాదిబలావష్టంభేన భుక్తంయాచితం పరకీయమలం
కారాద్యర్థమానీతం॥ సంవర్తోఽపి॥ యారాజ్ఞాక్రోధలోభేన ఛలాన్యాయే
నవాకృతా। ప్రదత్తాన్యస్యతుష్టేన నసాసిద్ధిమవాప్నుయాదితి॥ యత్తుహారీతే
నోక్తం॥ అన్యాయేనాపి యద్భుక్తం పిత్రాపూర్వతరైస్త్రిభిః। నతచ్ఛక్యం
పరాహర్తుంక్రమాత్త్రిపురుషాగతమితి॥ ఏతచ్చాన్యాయేనాపి భుక్తమాహ
ర్తుమశక్యం కింపునర్న్యాయేన భుక్తమితి॥ శాసనవిరోధే భుక్తేరప్రామాణ్యమా
హబృహస్పతిః॥ యస్య త్రిపురుషీభుక్తిః పారంపర్యక్రమాగతా। నశాచలయి
తుంశక్యా పూర్వకాచ్ఛాసనాదృతే॥ యత్తుపితామహేనోక్తం॥ స్వహస్తాజ్ఞానప
దం తస్మాత్తునృపశాసనం। తతస్త్రిపురుషోభోగః ప్రమాణతరమిష్యత ఇతి॥ త
త్ప్రవాదపరంపరయా తత్ప్రసిద్ధ్యనిశ్చితాగమభోగవిషయం - సత్యవిచ్ఛేదేపూ
ర్వపురుషప్రసాధితాగమాగమాంభుక్తిః ప్రమాణమిత్యాహబృహస్పతిః॥ భుక్తి
ర్బలవతీశాస్త్రే ప్రవిచ్ఛిన్నాచిరంతనీ। విచ్ఛిన్నాపిహిసాజ్ఞేయా యాతుపూర్వ
ప్రసాధితా॥ చిరంతన్యాఃభుక్తేః క్వచిదపవాదమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ యోభి
యుక్తఃపరేతస్స్యాత్తస్యదీక్షితముద్ధరేత్। నతత్రకారణంభుక్తిరాగమేనవినాకృతా॥
నారదోపి॥ తథారూఢవివాదస్య ప్రేతస్యవ్యవహారిణః। పుత్రేణసోఽర్థస్సంసా
ధ్యేన తద్భోగాన్నివర్తతే ఇతి॥ అనుద్ధారేత్వభియుక్తస్యైవదండః నతత్పుత్రాదేః-
తదుక్తంస్మృత్యంతరే॥ ఆగమస్తుకృతోయేన సదండ్యస్తమనుద్ధరన్। నతత్సుతస్త
త్సుతోవాభోగహానిస్తయోరపి॥ ఏతదేవాభిప్రేత్యాహకాత్యాయనః॥ ఆహర్తా
భుక్తియుక్తోపిలేఖ్యదోషాన్విశోధయేత్। తత్సుతోభుక్తిదోషాంస్తులేఖ్యదోషాంస్తు

నాప్నుయాత్ ॥ త్రిప్రకారేషు వ్యవస్థితం సాధకం క్రమేణ దర్శయతి నారదః ॥ ఆదౌ తు కారణం దానం మధ్యే భుక్తిస్తు సాగమా । అంతతో భుక్తిరేవైకా సంతతా యా చిరంతనీ ॥ అస్యార్థస్సంగ్రహకారేణ దర్శితః ॥ కృతాగమస్యైక కాలే భుక్తేశ్చ ప్రథమాగమః । తస్యైవాత్మతృతీయస్య ప్రభుభుక్తిస్స్ఫుటాగమా । భుక్తిర్యాసా చతుర్థస్యా ప్రమాణం సంతతాగతా । పరిత్యక్తాగమా భుక్తిః కేవలైవ ప్రభుర్మతేతి ॥ క్వచిద్భుక్తేరేవ ప్రాబల్యమితరాభ్యామిత్యాహ కాత్యాయనః ॥ రథ్యానిర్గమనద్వారజలవాహాదిసంశయే । భుక్తిరేవ తు గుర్వీ స్యాత్ప్రమాణేష్వితి నిశ్చయ ఇతి ॥ నారదోపి ॥ విద్యమానేపి లిఖితే జీవత్స్వపి హి సాక్షిషు । విశేషతస్స్థావరాణాం యన్న భుక్తం న తత్స్థిరం ॥ సంవర్తోపి ॥ భుజ్యమానే గృహక్షేత్రే విద్యమానే తు రాజని । భుక్తిర్యస్య భవేత్తస్య న లేఖ్యం తత్ర కారణమితి ॥ ఏతచ్చ లేఖ్యవైయర్థ్యం కథనార్థముక్తం న పునస్సభోగస్య స్వామిప్రతిపాదనార్థం తస్య భోగమాత్రేణ స్వామితాసిద్ధేః అపహారేణాపి భోగసంభవాత్ ॥ అత ఏవ కాత్యాయనః ॥ నోపభోగే బలం కార్యమాహర్త్రా తత్సుతేన వా । పశుస్త్రీపురుషాదీనామితి ధర్మో వ్యవస్థిత ఇతి ॥ యత్తు యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తం ॥ పశ్యతోబ్రువతో భూమేర్హానిర్వింశతివార్షికీతి ॥ యదపి ప్రజాపతినోక్తం ॥ అధ్యాసనాత్సమారభ్య భుక్తిర్యస్యావిఘాతినీ । సమావింశత్యవధికా తస్య తాం న విచారయేదితి ॥ తదేతదాసేధమకుర్వతాం ఫలహానివిషయం నతు భూహానివిషయం - అస్మార్తకాలోపలక్షితభుక్తేరేవ తత్ర ప్రామాణ్యాత్ ॥ అత ఏవ బృహస్పతిః ॥ త్రిపురుషం భుజ్యతే యేన సమక్షం భూరవారితా । తస్య సా నాపహర్తవ్యా క్షమాలింగతచేద్వదేదితి ॥ ఆధ్యాదిషూపేక్షకస్య న ఫలహానిరిత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ఆధిస్సీమోపనిక్షేప జడబాలధనైర్వినా । తథోపనిధిరాజస్త్రీ శ్రోత్రియాణాం ధనైరపీతి ॥ మనురపి ॥ ఆధిస్సీమా బాలధనం నిక్షేపోపనిధిస్త్రియః । రాజస్వం శ్రోత్రియద్రవ్యం నోపభోగేన నశ్యతీతి ॥ శ్రోత్రియగ్రహణమన్యాసక్తోపలక్షణార్థం ॥ అత ఏవ కాత్యాయనః ॥ బ్రహ్మచారీ చరేత్కించిద్వ్రతం షట్త్రింశతాబ్దికమ్ । అర్థార్థీ చాన్యవిషయే దీర్ఘకాలం వసేన్నరః ॥ సమావృత్తో వ్రతీ కుర్యాత్స్వధనాన్వేషణం తతః ॥ పంచాశదాబ్దికో భోగస్తద్ధనస్యాపహారకః । ప్రతివేదం ద్వాదశాబ్దః కాలో విద్యార్థినాం స్మృతః ॥ శిల్పవిద్యార్థినాం చైవ గ్రహణాంతః ప్రకీర్తితః । సుహృద్భిర్బంధుభిశ్చైవ యత్స్వం భుక్తమపశ్యతామ్ । నృపాపరాధినాం చైవ న తత్కాలేన హీయత ఇతి ॥ ధనస్య దశవార్షికీ

హానిరితియదుక్తం తస్యవిషయవిశేషసంకోచమాహమరీచిః॥ ధేనుర్వాహ్యాలంకరణం యాచితంప్రతిపూర్వకమ్ । చతుఃపంచాబ్దికం దేయ మన్యథా హానిమాప్నుయాదితి ॥ అత్రాపవాదమాహ మనుః ॥ సంప్రీత్యాభుజ్యమానాని ననశ్యంతి కదాచన । ధేనురుష్ట్రోవహన్నశ్వో యశ్చదమ్యః ప్రయుజ్యతే ॥ యాచితేష్వపవాదమాహవ్యాసః ॥ యాచ్ఞాధర్మేణయద్భుక్తం శ్రోత్రియైరాజపూరుషైః । సుహృద్భిర్బాంధవైర్వాపి నతద్భోగేనహీయతే ॥ బృహస్పతిరపి ॥ అనాగమంతు యద్భుక్తం గృహక్షేత్రాపణాదికమ్ । సుహృద్భిర్బంధుభిశ్చైవ నతద్భోగేనహీయతఇతి ॥ అహానౌ కారణమాహ సఏవ ॥ ధర్మతఃయచ్ఛ్రోత్రియేస్యా ద్భయంస్యాద్రాజపూరుషే । స్నేహాత్సుహృద్బాంధవేషు భుక్తమేతైర్నహీయతేఇతి॥ క్వచిదేకదేశభోగ అనుపభుక్తప్రదేశాంతరేషు ప్రమాణం॥తదాహ బృహస్పతిః॥ యద్యేకశాసనే గ్రామే క్షేత్రారామాశ్చలేఖితాః । ఏకదేశోపభోగేపి సర్వేభుక్తాభవంతితఇతి॥ ... ... ※

—(※) ఇతి భుక్తిప్రకరణమ్. (※)—

భుక్త్యుపసంహారపురస్సరందివ్యముపస్థాపయతి॥బృహస్పతిః॥ స్థావరస్యోక్తదాఖ్యాతం లాభభోగప్రసాధనం । ప్రమాణహీనేవాదే తుకర్తవ్యాదైవికీక్రియేతి॥ దివ్యముపదిశతి బృహస్పతిః॥ ధటోగ్నిరుదకంచైవ విషంకోశశ్చపంచమః । షష్ఠశ్చతండులఃప్రోక్తః సప్తమంతప్తమాషకమ్ । అష్టమం ఫాలమిత్యుక్తం నవమం ధర్మజంతథా । దివ్యాన్యేతానిసర్వాణి నిర్దిష్టాని స్వయంభువా । యస్మాద్దైవైః పరియుక్తాని వ్యస్తరార్థేమహాత్మభిరితి॥శంఖః॥ తత్రదివ్యంనామతులాధారణం-విషాశనమగ్ని ప్రవేశోలోహధారణమిష్టాపూర్తప్రదానమన్యాంశ్చశపథాన్కా-రయేదితి ॥ శపథాశ్చబృహస్పతినాదర్శితాః॥ సత్యవాహనశస్త్రాణి గోబీజకనకానిచ । దేవబ్రాహ్మణపాదాశ్చ పుత్రదారశిరాంసిచ । ఏతేచశపథాఃప్రోక్తాఃఅల్పార్థేసుకరాస్సదేతి॥ శంఖలిఖితావపి ॥ ఇష్టాపూర్తప్రదానమన్యాంశ్చ శపథాన్కారయేదితి ॥ ఉద్దిష్టానాందివ్యానాం మధ్యేతులాదీనిమహాభియోగే ప్రయోక్తవ్యానీతి ॥ తథాచయాజ్ఞవల్క్యః ॥ తులాగ్న్యాపోవిషంకోశో దివ్యానిహ విశుద్ధయే । మహాభియోగేష్వేతాని శీర్షకస్థేభియోక్తరీతి॥ ఏషామగ్నిశబ్దేనతప్తాయఃపిండః-తప్తమాషః - తప్తఫాలంచ-గృహ్యతే - కోశమల్పేపిదాపయేదితి - స్వల్పాభియోగేనిహితస్యకోశస్యతు తులాదిషుపాఠః సావష్టంభాభియోగేపిప్రాప్త్యర్థః-

సమూహాభియోగేష్వేవేతి నియమార్థః - అన్యథా కోశస్య శంకాభియోగ ఏవ ప్రాప్తిస్స్యాత్॥ అవష్టంభాభియుక్తానాం ధటాదీని వినిర్దిశేత్ । తండులాశ్చైవ కోశశ్చ శంకాస్వేవ న సంశయః ఇతి స్మరణాత్ ॥ కాత్యాయనః॥ శంకావిశ్వాససంధానే విభాగే రిక్థినాం సదా । క్రియాసమూహకర్తృత్వే కోశమేవ ప్రదాపయేదితి॥ పితామహోఽపి॥ విస్రంభే సర్వశంకాసు సంధికార్యే తథైవ చ॥ ఏషు కోశః ప్రదాతవ్యో నిత్యం చిత్తవిశుద్ధయే । శీర్షకం వివాదపరాజయనిబంధనో వాదండః ॥ తత్ర తిష్ఠతీతి శీర్షకస్థః - యదా శీర్షకస్థోఽభియోక్తా న స్యాత్తదైతాని దివ్యాని న దేయాని॥ తథా చ నారదః ॥ శిరోవర్తీ యదా న స్యాత్తదా దివ్యం న దాయత ఇతి ॥ దివ్యదాననియమమాహ పితామహః॥ అభియోక్తా శిరస్థానే దివ్యేషు పరికల్పితః। అభియుక్తాయ దాతవ్యం దివ్యం శ్రుతినిదర్శనాత్ ఇతి॥ కాత్యాయనోఽపి ॥ నకశ్చిదభియోక్తారం దివ్యేషు వినియోజయేత్ । అభియుక్తాయ దాతవ్యం దివ్యం దివ్యవిశారదైరితి ॥ అభియుక్తాయ దాతవ్యమిత్యస్య నియమస్యాపవాదమాహ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ రుచ్యావాన్యతరః కుర్యాదితరో వర్తయేచ్ఛిర ఇతి ॥ నారదోఽపి॥ అభియోక్తా శిరస్థానే దివ్యేషు పరికల్పితః । ఇచ్ఛయా త్వితరః కుర్యాదితరో వర్తయేచ్ఛిర ఇతి ॥ క్వచిద్విషయవిశేషే శిరో వినాపి దివ్యం దేయమిత్యాహ ॥ కాత్యాయనః ॥ పార్థివైశ్శంకితానాం తు తులాదీని నియోజయేత్ । ఆత్మశుద్ధివిధానే చ నశిరస్తత్ర కల్పయేత్ । లోకాపవాదదుష్టానాం శంకితానాం చ దస్యుభిః । తులాదీని నియోజ్యాని నశిరస్తత్ర వై భృగుః । నశంకాసు చిరం కోశే కల్పయేత్తు కదాచన । అశిరాంసి చ దివ్యాని రాజా భృత్యేషు దాపయేదితి ॥ విషయవిశేషేషు దివ్యవిశేషాన్వ్యవస్థాపయతి సంగ్రహకారః॥ ధటాదీని విషాంతాని గురుష్వర్థేషు దాపయేదితి ॥ పితామహః ॥ అవష్టంభాభియుక్తానాం ధటాదీని వినిర్దిశేత్ । తండులాశ్చైవ కోశశ్చ శంకాస్వేతాన్నియోజయేదితి॥ కాత్యాయనః ॥ శిరస్థాయివిహీనాని దివ్యాని పరివర్జయేత్ । ధటాదీని విషాంతాని కోశ ఏకోఽశిరాః స్మృతః ఇతి ॥ ధనతారతమ్యే దివ్యవ్యవస్థామాహ బృహస్పతిః॥ విషం సహస్రే పహృతే పాదోనే చ హుతాశనః। త్రిభాగోనే చ సలిలమర్ధే దేయో ధటస్సదా । చతుశ్శతాభియోగే తు దాతవ్యస్తప్తమాషకః । త్రిశతే తండులా దేయాః కోశశ్చైవ తదర్ధకే । శతే హృతే పహృతే చ దాతవ్యం ధర్మశోధనమ్ । గోచోరస్య ప్రదాతవ్యం సభ్యైః ఫాలం ప్రయత్నతః। ఏషాం సంఖ్యా నికృష్టానాం మధ్యానాం ద్విగుణా స్మృతా । చతుర్గుణోత్తమానాం తు కల్పనీయా పరీక్షకైరితి ॥ కాత్యాయ

ప్రకల్పయేన్నైవ రాజా ధర్మపరాయణః ॥ ఏతైరేవనియుక్తానాం సాధూనాం దివ్య
మర్హతీతి । నెచ్ఛంతిసాధవోయత్ర తత్రశోధ్యస్స్వకైర్నరైరితి॥యదపిపితామహే
నోక్తం॥సవ్రతానాం కుశాంగానాంబాలవృద్ధతపస్వినాం । స్త్రీణాంతునభవేద్ది
వ్యం యదిధర్మ స్త్వవేక్ష్యత ఇతి ॥ తదగ్న్యంబువిషవిషయం ॥ యత్తుకాత్యాయనే
నోక్తం ॥ అస్పృశ్యాధమదాసానాం మ్లేచ్ఛానాంపాపకారిణాం। ప్రాతిలోమ్యప్ర
సూతానాం నిశ్చయోనతురాజని ॥ తత్ప్రసిద్ధానిదివ్యాని సంశయే తేషునిర్దిశేదితి॥
తత్తైర్నియుక్తస్వజనాలాభవిషయం॥హారీతస్తువర్ణవిషయే విశేషమాహ । రాజ
న్యగ్నిఘటంవిప్రె వైశ్యేతోయంనియోజయేదితి ॥ సర్వేషుసర్వదివ్యంవా విషవర్జం
ద్విజోత్తమె । నవిషంబ్రాహ్మణేదద్యాద్విషంవర్ణాంతరేస్మృతం ॥ కోశతండులధ
ర్మాంస్తు ధర్మసంభవమేవచ । పుత్రదారాదిశపథాన్ సర్వవర్ణేప్రయోజయేదితి ॥
దివ్యానాంకాలవిశేష మాహపితామహః ॥ చైత్రోమార్గశిరాశ్చైవ వైశాఖశ్చత
థైవచ ॥ ఏతే సాధారణామాసా దివ్యానామవిరోధినః। ధటస్సర్వర్తుకఃప్రోక్తో
వాతేవాతివిసర్జయేత్ ॥ అగ్నిశ్శిశిరహేమంతే వర్షాస్వపిచదాపయేత్ । గ్రీష్మేస
లిలమిత్యుక్తం హిమకాలేతు వర్జయేదితి ॥ నారదోపి ॥ అగ్నిశ్శిశిరహేమం
తే వర్షాసుపరికీర్తితః । శరద్గ్రీష్మేతుసలిలం హేమంతేశిశిరేవిషం ॥ నశీతేతోయ
శుద్ధిస్స్యాన్నోష్ణకాలేగ్నిశోధనమ్ । నప్రావృషివిషం దద్యాత్ప్రవాతేనతులాం
నృపఇతి॥ విష్ణురపి ॥ స్త్రీబ్రాహ్మణవికలాసమర్థరోగిణాంతులాదేయాసాచ నవాతి
తాయా - నకుష్ఠ్యసమర్థలోహకారిణామగ్నిర్దేయః - శరద్గ్రీష్మయోశ్చ నకుష్ఠి
పైత్తికబ్రాహ్మణానాం విషందేయం - ప్రావృషిచ నశ్లేష్మవ్యాధ్యర్దితానాంభీరూ
ణాంశ్వాసకాసినామంబుజీవానాం చోదకం - హేమంత శిశిరయోశ్చ ననాస్తికే
భ్యఃకోశోదేయోవ్యాధిమరణోపసృష్టేచేతి ॥ పితామహోపి॥ పూర్వాహ్ణేగ్నిప
రీక్షాస్యాత్పూర్వాహ్ణేచధటోభవేత్ । మధ్యాహ్నేతుజలందేయం ధర్మతత్త్వ
మభీప్సతా । దివసస్యతుపూర్వాహ్ణే కోశశుద్ధిర్విధీయతే । రాత్రౌతు పశ్చిమే
యామే విషందేయం సుశీతలమితి ॥ దివ్యదేశానాహ ॥ ప్రాఙ్ముఖోనిశ్చలఃకార్య
శ్శుచౌదేశేధటస్సదా । ఇంద్రస్థానేసభాయాంవా రాజద్వారేచతుష్పథఇతి॥ ఇం
ద్రస్థానంప్రఖ్యాతదేవతాయతనోపలక్షణం ॥ అతఏవనారదః ॥ సభారాజకుల
ద్వార దేవాయతన చత్వరఇతి ॥ అధికారివిశేషేణ దేశవిశేషాన్వ్యవస్థాపయతి
కాత్యాయనః ॥ ఇంద్రస్థానేభిశస్తానాం మహాపాతకినాం నృణాం। నృపద్రోహ

ప్రివృత్తానాంరాజద్వారేప్రయోజయేత్ । ప్రాతిలోమ్యప్రసూతానాం దివ్యం దేయంచతుష్పథే । అతోన్యేషుతుకార్యేషు సభామధ్యేవిదుర్బుధాఇతి ॥ దివ్యదేశాద్యనాదరే దివ్యస్యాప్రామాణ్యహాని రిత్యాహనారదః ॥ అదేశకాలదత్తానిబహిర్వాసకృతానిచ । వ్యభిచారంసదార్థేషు కుర్వంతీహనసంశయః ॥ ఇతి - వాసోనివాసఃజనస్థానంతస్మాద్బహిఃనిర్జనప్రదేశఇతియావత్॥ తథాచపితామహః॥ దివ్యేషుసర్వకార్యాణి ప్రాడ్వివాకస్సమాచరేత్ । అధ్వరేషుయథాధ్వర్యుః సోపవాసోనృపాజ్ఞయేతి॥ తతఆవాహయేద్దేవాన్ విధినానేనధర్మవిత్ । ప్రాఙ్ముఖః ప్రాంజలిర్భూత్వా ప్రాడ్వివాకస్తతోవదేత్ । ఏహ్యేహి భగవన్ధర్మ అస్మిన్దివ్యేసమావిశ । సహితోలోకపాలైశ్చ వస్వాదిత్యమరుద్గణైః । ఆవాహ్యాతు ధటే ధర్మం పశ్చాదంగానివిన్యసేదితి॥ ధటగ్రహణంసర్వదివ్యోపలక్షణార్థం- ఏషాం ధర్మాణాంసర్వదివ్యసాధారణత్వాత్॥అలింగవిన్యాసప్రకారస్తైనైవదర్శితః॥ ఇంద్రంపూర్వేతుసంస్థాప్య ప్రేతేశందక్షిణేతథా। వరుణంపశ్చిమేభాగేకుబేరంచోత్తరేతథా । అగ్న్యాదిలోకపాలాంశ్చ కోణభాగేషువిన్యసేత్ ॥ ఇంద్రఃపీతోయమశ్శ్యామో వరుణస్స్ఫటికప్రభః। కుబేరస్తుసువర్ణాభ స్త్వగ్నిశ్చాపిసువర్ణభః। తథైవనైరృతిశ్శ్యామో వాయుధూమ్రఃప్రశస్యతే । ఈశానస్తుభవేద్రక్త ఏవంధ్యాయేత్క్రమాదిమాన్ ।ఇంద్రస్యదక్షిణేపార్శ్వేవసూనావాహయేద్బుధః।ధర్మోధ్రువస్తథా సోమఆపశ్చైవానిలోనలః । ప్రత్యూషశ్చప్రభాసశ్చవసవోష్టౌప్రకీర్తితాః । దేవేశేశానయోర్మధ్యే ఆదిత్యానాంతథాయనమ్ । ధాతార్యమాచమిత్రశ్చ వరుణశ్చభగస్తథా । ఇంద్రోవివస్వాన్పూషాచ పర్జన్యోదశమస్స్మృతః। తతస్త్వష్టా తతోవిష్ణు రజఘన్యోజఘన్యజః । ఇత్యేతే ద్వాదశాదిత్యానామభిఃపరికీర్తితాః । అగ్నేఃపశ్చిమభాగేతు రుద్రాణామయనంవిదుః ॥ వీరభద్రశ్చశంభుశ్చ గిరిశశ్చమహాయశాః। అజైకపాదహిర్బుధ్న్యః పినాకీచాపరాజితః। భువనాధీశ్వరశ్చైవ కపాలీచవిశాంపతిః । స్థాణుర్భగశ్చభగవాన్ రుద్రస్త్వేకాదశస్స్మృతాః। ప్రేతేశరక్షో మధ్యేచ మాతృస్థానం ప్రకల్పయేత్ । బ్రాహ్మీమాహేశ్వరీచైవ కౌమారీవైష్ణవీతథా । వారాహీచైవమాహేంద్రీ చాముండాగణసంయుతా । నిర్ఋతేరుత్తరేభాగేగణేశాయతనంవిదుః॥ వరుణస్యోత్తరే భాగే మరుతాంస్థానముచ్యతే । గగనస్స్పర్శనోవాయు రనిలోమరుతస్తథా । ప్రాణఃప్రాణేశజీవౌచ మరుతోష్టౌప్రకీర్తితాః । ధటస్యోత్తరభాగేతుదుర్గామావా

హామయేద్బుధః । ఏతాసాం దేవతానాంచ స్వనామ్నాపూజనంవిదుః। ధూపావసా నంధర్మాయ దత్వాచార్ఘ్యాదికంక్రమాత్। అర్ఘ్యాదిపశ్చాదంగానాం ధూపాంతాంపరికల్పయేత్ । గంధాదికాంనివేద్యాంతాం పరిచర్యాంప్రకల్పయేత్ । చతుర్దిక్షు తథాహోమః కర్తవ్యో వేదపారగైః । ఆజ్యేన హవిషాచైవ సమిద్భి హోమసాధనైః । సావిత్ర్యా ప్రణవేనాథ స్వాహాంతేనైవ హోమయేదితి ॥ ప్రణవాదికాం గాయత్రీ ముచ్చార్య పునస్స్వాహాకారాంతే ప్రణవ ముచ్చార్య సమిదాజ్యచరూన్ ప్రత్యేక మష్టోత్తరశతం జుహుయాత్ - అనుక్తసంఖ్యాయత్రస్యా చ్ఛతమష్టోత్తరం స్మృతమితి ॥ ఏతత్సర్వముపవాసాది పూర్వకం కర్తవ్యం॥ తదాహ నారదః ॥ అహోరాత్రోషితేస్నాత ఆర్ద్రవాససిమానవే। పూర్వాహ్ణే సర్వదివ్యానాం ప్రదాన మనుకీర్తిత మితి ॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి ॥ సచేలస్నాతమాహూయ సూర్యోదయ ఉపోషితమ్ । కారయేత్సర్వదివ్యాని నృపబ్రాహ్మణసన్నిధావితి ॥ పితామహోపి॥త్రిరాత్రోపోషితాయైవఏక రాత్రోషితాయవా । నిత్యం దేయానిదివ్యాని శుచయేచార్ద్రవాససఇతి ॥ అయం చోపవాసవికల్పోబలవదబలవద్విషతయాద్రష్టవ్యః॥హోమానంతరంపితామహః ॥ యంచార్థమభియుక్తస్స్యాల్లిఖిత్వాతంతుపత్రకే । మంత్రేణానేనసహితం తత్కార్యంచశిరోగతమ్ ॥ మంత్రశ్చ ॥ ఆదిత్యచంద్రావనిలోనలశ్చ ద్యౌర్భూమిరాపోహృదయం యమశ్చ । అహశ్చరాత్రిశ్చ ఉభేచసంధ్యే ధర్మశ్చజానాతి నరస్య వృత్తమితి ॥ అయంచవిధిస్సర్వదివ్యసాధారణః ॥ ఇమంమంత్రవిధింకృత్స్నంసర్వదివ్యేషుయోజయేదితి పితామహ స్మరణాత్ ॥ ప్రయోగావసానే దక్షిణాందద్యాత్ ॥ తథాచసఏవ ॥ ఋత్విక్పురోహితాచార్యాన్ దక్షిణాభిశ్చతోషయేదితి॥ ఇతి దివ్యమాతృకా.

(*) అథ ఘటవిధిః. (*)

తత్రపితామహః ॥ ప్రాఙ్ముఖోనిశ్చలఃకార్యః శుచౌ దేశేఘటస్సదా । ఇంద్రస్థానేసభాయాంవా రాజద్వారేచతుష్పథఇతి ॥ నారదోపి ॥ సభారాజగృహద్వార సురాయతనచత్వరఇతి ॥ పితామహః ॥ విశాలాముచ్ఛ్రితాంశుభ్రాం ఘటశాలాంతుకారయేత్ । తత్రస్థోనోపహన్యేత శ్వభిశ్చాండాలవాయసైః । కవాట బీజసంయుక్తాం పరిచారకరక్షితాం । పానీయాదిసమాయుక్తా మశూన్యాంకారయేన్నృపఇతి ॥ ఘటనిర్మాణప్రకారమాహ - పితామహః ॥ చతుర్హస్తౌతులాకా

ర్యా పాదౌ కార్యౌతధాదృఢౌ । అంతరంతుతయోర్హస్తౌ భవేదధ్యర్ధమేవవా।
ఛిత్వాతుయజ్ఞియంవృక్షం యూపవన్మంత్రపూర్వకమ్ । ప్రణమ్య లోకపాలేభ్య
స్తులాకార్యామనీషిభిరితి ॥ నారదః ॥ ఖాదిరీంకారయేత్తత్రనిర్వ్రణాంశుక్లవర్జి
తామ్ । శింశపాంతదలాభేతు సాలంవాకోటరైర్వినా । అర్జునస్తిలకోశోకాతి
నిశారక్తచందనః । ఏవంవిధానికాష్ఠాని ధటార్థంపరికల్పయేత్ । చతురశ్రాస్థితిః
స్థానైర్ధటఃకర్కటకాదిభిః ॥ పితామహః ॥ చతురశ్రాతులాకార్యా దృఢాఋ
జ్వీతథైవచ । కటకానిచదేయాని త్రిషుస్థానేషుయత్నతః । హస్తద్వయంనిఖేదంతు
పాదయోరుభయోరపి ॥ వ్యాసః ॥ హస్తద్వయంనిఖేయంతు ప్రోక్తంముండకయో
ర్ద్వయోః॥ షడ్ఢస్తంతుతయోఃప్రోక్తం ప్రమాణంపరిమాణతఇతి॥ పితామహోపి॥
తోరణేతుతథాకార్యే పార్శ్వయోరుభయోరపి ॥ ధటాదుచ్ఛ్రితదేస్యాత్తాం ని
త్యందశభిరంగులైః । అవలంబౌతుకర్తవ్యౌ తోరణాభ్యామధోముఖౌ । మృణ్మ
యాసూత్రసంబంధౌ ఘటమస్తకచుంబినావితి ॥ నారదః ॥ శిక్యద్వయంసమాసజ్య
ధటకర్కటయోర్దృఢః । ఏకత్రశిక్యేపురుషమన్యత్రతులయేచ్ఛిలామ్ । మృత్పిండమ
భిశస్తంచ తులాయాంధారయేత్సమమ్। ధారయేదుత్తరేపార్శ్వే పురుషందక్షిణేశి
లామ్ । పిటకంపూరయేత్తస్మిన్నిష్టకాగ్రావపాంసుభిరితి॥పితామహోపి॥పరీక్షకా
నియోక్తవ్యాస్తులామానవిశారదాః । వణిజోహేమకారశ్చ కాంస్యకారాస్తథై
వచ । కార్యాఃపరీక్షకైర్నిత్యమవలంబసమోధటః । ఉదకంచప్రదాతవ్యంధటస్యో
పరిపండితైః । యస్మిన్నస్తపతేతోయం సవిశ్లేషస్సమోధటఇతి ॥ పితామహః॥
తోలయిత్వానరంపూర్వం పశ్చాత్తమవతారయేత్ । ధటంతుకారయేన్నిత్యం ప
తాకాధ్వజశోభితమ్।తతఆవాహయేద్దేవాన్విధినానేనమంత్రవిత్ । వాదిత్రతూర్య
ఘోషేణ గంధమాల్యానులేపనైరితి॥ అత్రవిశేషమాహనారదః ॥ రక్తైర్గంధైశ్చ
మాల్యైశ్చదధ్యపూపాక్షతాదిభిః । అర్చయేత్తుధటంపూర్వంతతశ్శిష్టాంస్తుపూజ
యేదితి ॥ ఇంద్రాదీనిత్యర్థః - తతఃప్రాడ్వివాకస్తులామామంత్రయేత్॥ తదా
హ పితామహః ॥ ధటమామంత్రయేచ్చైవం విధినానేన శాస్త్రవిత్ । త్వం
ధటబ్రహ్మణాసృష్టః పరీక్షార్థం దురాత్మనామ్ । ధకారోధర్మమూర్తిస్త్వం
టకారాత్కుటిలంనరమ్ । ధృతోభావయసేయస్మాద్ధటస్తేనాభిధీయసఇతి ॥ శా
స్త్రవిత్ప్రాడ్వివాకః॥ త్వమేవధటజానీషే నవిదుర్యానిమానవాః । వ్యవహారాభి
శస్తోయం మానుషస్తోల్యతేత్వయి । తదేనంసంశయాత్తస్మాద్ధర్మతస్త్రాతుమర్హ

సీతి ॥ తతఃశోధ్యాస్తులామంత్రమేత్తదాహ ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ తులాధార
ణవిద్వద్భి రభియుక్తస్తులాశ్రితః । ప్రతిమానసమీభూతో రేఖాంకృత్వావ తారి
తః । త్వంతులేసత్యధామాసి పురాదేవై ర్వినిర్మితా । తత్సత్యంవదకల్యాణి సంశ
యాన్మాంవిమోచయ । యద్యస్మి పాపకృన్మాతః తతోమాం త్వమధోనయ । శుద్ధ
శ్చేద్గమయే దూర్ధ్వం మాంతులే త్యభిమంత్రయేదితి ॥ తతఃప్రాడ్వివాక స్తులా
ధారకం శపథైర్నియమ్యశోధ్యం పునరారోపయేత్॥ తథాచనారదః ॥ సమయం
పరిగృహ్యాథపునరారోపయేన్నరమ్ । నివాతేవృష్టిరహితే శిరస్యారోప్యపత్రకమి
తి ॥ సమయాఃశపథాః॥తేచ విష్ణునాదర్శితాః ॥ బ్రహ్మఘ్నేయేకృతాలోకాః యే
లోకాఃకూటసాక్షిణః । తులాధారస్యతేలోకా స్తులాంధారయతోమృషేతి ॥ పు
నరారోపణానంతరం ॥ నారదః ॥ త్వంవేత్సిసర్వభూతానాం పాపాని సుకృతా
నిచ । త్వమేవదేవజానీషే నవిదుర్యానిమానవాః । వ్యవహారాభిశస్తోయం మాన
వస్తోల్యతేత్వయా। తదేనంసంశయారూఢంధర్మత స్త్రాతుమర్హసీతి॥దేవాసురమను
ష్యాణాం సత్యేత్వమతిరిచ్యతే।సత్యసంధోసిభగవన్ శుభాశుభవిభావనైః॥ఆదిత్య
చంద్రావనిలోనలశ్చ ద్యౌర్భూమిరాపోహృదయంయమశ్చ । అహశ్చరాత్రిశ్చ ఉభేచ
సంధ్యే ధర్మశ్చజానాతి నరస్యవృత్తమితి ॥ తదనంతరంపితామహః ॥ జ్యోతిర్వి
ద్బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠః కుర్యాత్కాలపరీక్షణం । వినాడ్యఃపంచవిజ్ఞేయాఃపరీక్షాకాల
కోవిదైః ॥ సాక్షిణోబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠా యథాదృష్టార్థవాదినః । జ్ఞానినశ్శుచయో
లుబ్ధా నియోక్తవ్యానృపేణతు ॥ తేషాంవచనతోగమ్య శ్శుద్ధ్యశుద్ధివినిర్ణయఇతి॥
త్రిశతగుర్వక్షరోచ్చారణకాలః పంచవినాడ్యాత్మకోభవతి ॥ ఉక్తంచ ॥ దశగుర్వ
క్షరఃప్రాణః షట్ప్రాణాస్స్యాద్వినాడికేతి ॥ శుద్ధ్యశుద్ధినిర్ణయకారణ మాహనా
రదః ॥ తులితోయదివర్ధేత సశుద్ధస్స్యాన్నసంశయః । సమోవాహీయమానో
వా నవిశుద్ధోభవేన్నరఇతి ॥ వ్యాసః॥ అధోగతోనవై శుద్ధ్యే చ్ఛుద్ధ్యేదూర్ధ్వగతి
స్తథా । సమోపినవిశుద్ధ స్స్యాదేషాశుద్ధిరుదాహృతా ॥ శిక్యచ్ఛేదేక్షభంగేచ
భూయశ్చారోపయేన్నరం । ఏవంనిస్సంశయజ్ఞానా త్తతోభవతినిర్ణయః॥ శుద్ధే
స్తుసంశయోనారదేనప్రపంచితః॥తులాశిరోభ్యాముద్భ్రాంతంవిచలన్యస్తులక్షణం।
యదావాయు ప్రేపన్నోవాచలత్యూర్ధ్వమధోపివా।నిర్ముక్తస్సహసావాపి తదానైక
తరంవ్రజేదితి ॥ అయమర్థః ॥ యదాతులాంతౌ తిర్యక్చాలితౌ , యదాచస మ
మతాజ్ఞానార్థం న్యస్తముదకాదిచలితం , యదాచ వాయునాప్రేరితాతులాధా

ర్ధ్వజమధశ్చకంపతే,యదాచతులాధారకేనవాస్త్రాత్ప్రముచ్యతే,తదాజయంపరా జయంవానవిశ్చేనుయాదితి॥రాజ్ఞఃకర్తవ్యమాహపితామహః॥ నసంతిసాక్షిణస్సర్వే శుద్ధ్యశుద్ధినృపేతదా । సద్భిఃపరివృతోరాజా శుద్ధమాహూయపూజయేత్ ॥ ఋత్విక్పురోహితాచార్యాన్ దక్షిణాభిశ్చతోషయేత్ । ఏవంకారయితా రాజా భుక్త్వాభోగాన్మనోరమాన్ ॥ మహతీం కీర్తిమాప్నోతి బ్రహ్మభూయాయకల్పతఇతి ॥

—(*) ఇతి ధటవిధిః. (*)—

అథాగ్నివిధిః తత్రపితామహః ॥ అగ్నేర్విధిం ప్రవక్ష్యామి యథావచ్ఛాస్త్రచోదితమ్ । కారయేన్మండలాన్యష్టౌ పురస్తాన్నవమం తథా ॥ ఆగ్నేయం మండలం చాద్యం ద్వితీయంవారుణం తథా । తృతీయం వాయుదైవత్యం చతుర్థం యమదైవతమ్ । పంచమం త్వింద్రదైవత్యం షష్ఠం కౌబేర ముచ్యతే ॥ సప్తమంసోమదైవత్యం సావిత్రంత్వష్టమంతథా ॥ పురస్తాన్నవమంయత్తు తన్మహాద్దైవతంవిదుః। గోమయేనకృతానిస్యుః రద్భిఃపర్యుక్షితానిచ । ద్వాత్రింశదంగులం ప్రాహుర్మండలాన్మండలాంతరమ్ । అష్టభిర్మండలైరేవ మంగులీనాం శతద్వయం । షట్పంచాశత్సమధికం భూమేస్తు పరికల్పనా ॥ మండలేమండలేదేయాః కుశాఃశాస్త్రప్రచోదితాఃఇతి॥తత్రనవమంమండలమపరిమితాంగుళిప్రమాణకం॥ తద్విహాయాష్టభిర్మండలైరష్టభిశ్చాంతరాళైఃప్రత్యేకం షోడశాంగులిప్రమాణకైరంగులానాంషట్పంచాశదధికశతద్వయంసంపద్యతే॥అంగులిప్రమాణంచ స్మృత్యంతరేభిహితం॥తిర్యగ్యవోదరాణ్యష్టావూర్ధ్వావాప్రీహయస్త్రయః॥ప్రమాణమంగులస్యోక్తంవితస్తిర్ద్వాదశాంగులేతి॥అత్రచగమ్యానిసప్తైవమండలానిసతమాదాయ సప్తైవమండలానిశనైర్వ్రజేదితియాజ్ఞవల్క్యస్మరణాత్॥నారదోపి ॥ హస్తాభ్యాంతంసమాదాయప్రాడ్వివాకసమీరితః।స్థిత్వైకస్మింస్తతోన్యానివ్రజేత్సప్తత్వజిహ్మగః। అసంభ్రాంతశ్శనైర్గచ్ఛేదక్రుద్ధస్సోష్టమంప్రతి।నపాతయేత్తామప్రాప్యయాభూమిఃపరికల్పితా।నమండలమతిక్రామేన్నచార్వాగర్పయేత్పదం।మండలంచాష్టమంగత్వాతతోగ్నింవిసృజేన్నరఇతి॥ అగ్నివిసర్గశ్చనవమేమండలేకార్యః॥తదాహపితామహః॥అష్టమంమండలంగత్వా నవమేనిక్షిపేద్బుధఇతి ॥ అథపిండపరిమాణ మాహపితామహః ॥ అశ్రీహీనంసమంకృత్వా అష్టాంగులమయోమయం । పిండంతుపాతయేదగ్నౌపంచాశత్పలికంసమమితి॥ప్రథమమండలాద్దక్షిణతోగ్నింప్రతిష్ఠాప్య - అగ్నయేపావకాయస్వాహేతిమంత్రేణాష్టోత్తరశతవారంప్రాడ్వివాకోజుహుయాత్ - శాం

త్యర్థం జుహుయాదగ్నౌ ఘృతమష్టోత్తరం శతమితి స్మరణాత్ ॥ తస్మిన్నేవాగ్నావ
యఃపిండం లోహకారేణ తాపయేత్ ॥ తదాహ నారదః॥ జాత్యైవలోహకారో
యః కుశలశ్చాగ్నికర్మణి । దృష్టప్రయోగశ్చాన్యత్ర తే నాయోఽగ్నౌ తు తాపయే
త్ । అగ్నివర్ణమయః పిండం సస్ఫులింగం సురంజితం। పంచాశత్పలికం భూయః కా
రయిత్వా శుచిర్ద్విజః । తృతీయతాపే తప్యంతం బ్రూయాత్సత్యపురస్కృత
మితి ॥ లోహశుద్ధ్యర్థముపతప్తం లోహముదకే నిక్షిప్య పునస్సంతాప్యోదకే
నిక్షిప్య పునస్సంతాపనం తృతీయస్తాపః - తస్మిన్తాపే వర్తమానే ధర్మావా
హనాదిపూర్వోక్తవిధిం విధాయపిండస్థమగ్నిమేభిర్మంత్రైరభిమంత్రయేత॥
మంత్రాశ్చ నారదేన దర్శితాః ॥ త్వమగ్నే వేదాశ్చత్వార స్త్వంచ యజ్ఞేషు
హూయసే।త్వందేవముఖంసర్వంవానాంత్వంముఖంబ్రహ్మవాదినాం।జఠరస్థోఽసిభూ
తానాంతతో వేత్సిశుభాశుభం। పాపంపునాసి వైయస్మాత్తస్మాత్పావకముచ్య
సే । పాపేషుదర్శయాత్మానమర్చిష్మాన్భవపావక । అథవాశుద్ధభావేషు శీతో
భవహుతాశన । త్వమగ్నే సర్వభూతానాం తశ్చరసి సాక్షివత్।త్వమగ్నే దేవ
జానీషేన విదుర్యాని మానుషాః । వ్యవహారాభిశస్తోయం మానుషస్శుద్ధిమిచ్ఛతి। త
దేనం సంశయాదస్మాద్ధర్మతస్త్రాతుమర్హసీతి ॥ తత్రాదావేవవ్రీహీ విమర్దనే
నశోధ్యస్యకరౌలక్షయేత్ ॥ తదాహ విష్ణుః॥ కరౌవిమృదితవ్రీహేస్తస్యాదావేవలక్ష
యేదితి - లక్షయేదిత్యస్యార్థో నారదేనవివృతః ॥ లక్షయేత్తస్యచిహ్నాని హస్త
యోరుభయోరపి । ప్రకృతాని చగూఢానిసవ్రణాన్యవ్రణానిచ । హస్తక్షతేషుస
ర్వేషుకుర్యాద్ధంసపదానితం ॥ అగ్నిధారణాత్పూర్వమేతానీతిజ్ఞానార్థం తస్య
శోధ్యస్యకరద్వయస్థిత వ్రణాదిస్థానేషుఅలక్తకాదిరసేనహంసపదాని కుర్యాదిత్య
ర్థః ॥ తతఃకర్తవ్యమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ కరౌవిమృదితవ్రీహే లక్షయిత్వా
తతోన్యసేత్ । సప్తాశ్వత్థస్యపర్ణాని తావత్సూత్రేణవేష్టయేదితి ॥ పర్ణానిచ
సమాని పత్రైరంజలిమాపూర్య అశ్వత్థైస్సప్తభిస్సమైరితి స్మరణాత్ ॥ వేష్టన
సూత్రాణి చసితానిహర్తవ్యాని॥ వేష్టయేచ్ఛసితైర్హస్తౌ సప్తభిస్సూత్రతంతుభి
రితి నారదస్మరణాత్ ॥ తథాసప్తపిప్పలపత్రాణి సప్తైవదూర్వాపత్రాణి ద
ధ్యక్షతాంశ్చైకక్షతానపి॥అశ్వత్థపత్రాణాముపరివిన్యసేత్॥తదుక్తంస్మృత్యంతరే॥ స
ప్తపిప్పలపత్రాణి అక్షతాన్సుమనోదధి।హస్తయోర్నిక్షిపేత్తత్రసూత్రాణాం వేష్ట
నంతథేతి॥ యత్తుస్మృత్యంతరం॥అయస్తప్తంతు పాణిభ్యామర్కపత్రైస్తుసప్తభిః॥

అంతర్హితం హారస్సుదగ్ధస్త్వదగ్ధస్సప్తమే పద ఇతి॥ తదశ్వత్థపత్రాలాభవిషయం॥ య
తోశ్వత్థపత్రాణాం ముఖ్యత్వమాహ పితామహః॥ పిప్పలాజ్జాయతే వహ్నిః పి
ప్పలో వృక్షరాట్ స్మృతః। అతస్తస్య తు పత్రాణి హస్తయోర్నిక్షిపేద్బుధః ఇతి॥ అ
నంతరకర్తవ్యమాహ స ఏవ॥ తతస్తం సముపాదాయ రాజా ధర్మపరాయణః। స
దంశేన నియుక్తో వా హస్తయోస్తస్య నిక్షిపేత్॥ త్వరమాణో న గచ్ఛేత్తు స్వస్థో గచ్ఛే
చ్ఛనైశ్శనైః॥ న మండలమతిక్రామేన్నాంతరా స్థాపయేత్పదం। అష్టమం మండలం
గత్వా నవమే స్థాపయేద్బుధః। భయార్తః పాతయేద్యస్తు వ్రణం చ న విభావ్యతే।
పునరాహారయేల్లోహం స్థితిరేషా దృఢీకృతేతి॥ యదాదగ్ధాదగ్ధసందేహః - తదా
హ నారదః॥ జ్ఞానేన న విభావ్యశ్చ దగ్ధావితకరో తదా। వ్రీహీనత్రిప్రయత్నేన సప్త
వారాంస్తు మర్దయేత్। మర్దితో యది నోదగ్ధస్సభ్యైరేవ వినిశ్చితః। మోచ్యశ్శుద్ధ
స్తు సత్కృత్య దగ్ధో దండ్యో యథాక్రమం। పూర్వవదుష్టేషు చిహ్నేషు తతోన్య
త్రాపి లక్షణం। మండలం రక్తసంకాశం తత్రాన్యచ్చాగ్నిసంభవం। సోపి శుద్ధస్తు వి
జ్ఞేయస్సత్యధర్మవ్యవస్థిత ఇతి॥ యత్తు సంత్రాసాత్ప్రజ్వాలేన హస్తాభ్యామన్య
త్ర దహ్యేత తదాప్యశుద్ధో న భవతి॥ తథా కాత్యాయనః॥ ప్రజ్వాలేనాభిశస్తశ్చే
త్స్థానాదన్యత్ర దహ్యతే। అదగ్ధం తం విదుర్దేవాస్తస్య భూయోపి దాపయేదితి॥ శు
ద్ధికాలావధిమాహ పితామహః॥ హస్తే చ మర్దయేత్పశ్చాద్వ్రీహీన్వా యది వా య
వాన్। నిర్వికారౌ దినస్యాంతే శుద్ధం తమితి నిర్దిశేదితి॥ ఇత్యగ్నివిధిః॥

—(*) అథజలవిధిః. (*)—

తత్ర పితామహః॥ తోయస్యాథ ప్రవక్ష్యామి విధిం ధర్మ్యం సనాతనం। మం
డలం ధూపదీపాభ్యాం కారయేత విచక్షణః। శరాన్సంపూజయేద్భక్త్యా వైణవంచ
ధనుస్తదా। మండలైః పుష్పధూపైశ్చ తతః కర్మ సమాచరేదితి॥ ధనుషః ప్రమాణమా
హ నారదః॥ క్రూరం ధనుస్సప్తశతం మధ్యమం షట్ఛతం స్మృతం। మందం పంచశతం జ్ఞే
యమేష జ్ఞేయో ధనుర్విధిః। మధ్యమేన తు చాపేన ప్రక్షిపేచ్ఛరత్రయం। హస్తా
నాం తు శతే సార్ధే లక్ష్యం కృత్వా విచక్షణః। న్యూనాధికే తు దోషస్స్యాత్ క్షిపతస్సా
యకాంస్తథేతి। శరాంశ్చానాయసాగ్రాంశ్చ ప్రకుర్వీత విశుద్ధయే। వేణుకాం
డమయాంశ్చైవ క్షేప్తా తు సుదృఢం క్షిపేదితి॥ క్షేప్తా చ క్షత్రియస్తద్వృత్తిర్బ్రాహ్మ
ణో వా॥ తదాహ పితామహః॥ క్షేప్తా చ క్షత్రియః కార్యస్తద్వృత్తిర్బ్రాహ్మణోపి వా।
అక్రూరహృదయశ్శాంతస్సోపవాసః క్షిపేదిషూన్। శరస్యోత్పతనం గ్రాహ్యం సప

ణంతువివర్జయేత్ । సర్పకసర్పకశరో యా యాద్దూరాద్దూరతరంబహిః॥ ఇషూ న్నప్రక్షిపేద్విద్వాన్మారుతేవాతివాభృశం। విషమేభూప్రదేశేచవృక్షస్థాణుసమాకు లే॥తమగుల్మలతావల్లీపంకపాషాణసంయుతఇతి ॥ తోరణంచమజ్జనసమీపస్థానేస మేశోధ్వకర్ణప్రమాణోచ్ఛ్రితంకార్యం॥తదాహనారదః॥గత్వాతుతజ్జలస్థానంత టేతోరణమండితే। కుర్వీతకర్ణమాత్రంతుభూమిభాగేసమేశుచౌ॥ఉపాదేయాను పాదేయజలేవివిన క్తిపితామహః ॥ స్థిరవారిణిమజ్జేత్తుగంధవర్ణరసాన్వితే॥తృణశై వాలరహితేజలూకామత్స్యవర్జితే । నాభిమాత్రేనిమజ్జేతనచాగాధేనచాల్పకే॥దే వఖాతేషుయత్తోయంతస్మిన్కుర్యాద్విశోధనం। ఆహర్త్యవర్జయేత్తోయంశీఘ్రగాసు నదీషుచ॥అవిశేదమలేనిత్యమూర్మిపంకవివర్జితే। స్థాపయేత్ప్రథమంతోయే స్తం భవత్పురుషంనృపః ॥ అగతంప్రాఙ్ముఖం కృత్వాతోయమధ్యేతుకార్యిణం । తత స్త్వావాహయేద్దేవా న్సలిలంచానుమంత్రయేత్ ॥ తత్రచాదౌవరుణపూజా కర్త వ్యా॥తదాహనారదః॥ గంధమాల్యైస్సురభిభి ర్మధుక్షీరఘృతాదిభిః ॥ వరుణస్య ప్రకుర్వీత పూజామాదౌసమాహితఇతి॥ఏవంవరుణపూజాంకృత్వా ఆవాహనాది సకలదేవపూజా హోమంసమంత్రకంప్రతిజ్ఞాయు శిరోనివేశనాంతంకృత్వా ప్రా డ్వివాకోజలాభి మంత్రణంకుర్యాత్॥ మంత్రశ్చవిష్ణునాదర్శితః ॥ త్వమంభస్సర్వ భూతానామంతశ్చరసిసాక్షివత్॥ త్వమేవాంభోవిజానీషే నవిదుర్యానిమానవాః॥ వ్యవహారాభిశస్తోయం మానుషస్త్వయిమజ్జతి॥ తదేనంసంశయాదస్మా ద్ధర్మతస్త్రా తుమర్హసీతి ॥ పితామహోపి ॥ తోయత్వంప్రాణినాంప్రాణఃసృష్టేరాదౌతునిర్మి తః । శుద్ధేస్త్వంకారణంప్రోక్తంద్రవ్యాణాందేహినాంతథా॥ అత స్త్వందర్శయా త్మానంశుభాశుభపరీక్షణఇతి॥శోధ్యస్యేతికర్తవ్యతామాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ సత్యే నమాభిరక్షత్వం వరుణేత్యభిశాప్యకం। నాభిదఘ్నోదకస్థస్య గృహీత్వోరూజలం విశేదితి ॥ తదనంతరకర్తవ్య తామాహసఏవ ॥ సమకాలమిషుంముక్త మానీ యాన్యోజవీనరః ॥ గతేన్యస్మిన్నిమగ్నాంగం పశ్యేచ్చేచ్ఛుద్ధిమాప్నుయాదితి ॥ అ యమర్థః- త్రిషుశరేషు ముక్తేష్వేకోవేగవాన్మధ్యమశరస్థానం గత్వాతమాదా యతత్రైవతిష్ఠతి - అన్యోపివేగవాన్పురుషః శరమోక్షస్థానే తోరణమూలేతిష్ఠ తి - ఏవంతోరణమూలశరపతనస్థితయోస్తృతీయస్యాం కరతాలికాయాంశోధ్యో నిమజ్జతి - తత్సమకాలమేవ తోరణమూలస్థితోపిద్రుతతరం మధ్యమశరపాతస్థా నంగచ్ఛతి - అన్యోపి శరగ్రాహీతస్మిన్ప్రాప్తేద్రుతతరంతోరణమూలం ప్రాప్య

అంతర్జలగతం యది న పశ్యతి తదా స శుద్ధో భవతీతి - ఏతదేవ స్పష్టీకృతం ॥ పితామ
హేన ॥ గంతుశ్చాపి వికర్తుశ్చ సమం గమననిమజ్జనం । గచ్ఛేత్తోరణమూలాత్తు ల
క్ష్యస్థానం జవీ నరః ॥ తస్మిన్గతే ద్వితీయోఽపి వేగాదాదాయ సాయకమ్ । గచ్ఛేత్తోరణ
మూలం తు యతస్స పురుషో గతః । ఆగతస్తు శరగ్రాహీ న పశ్యతి యదా జలే । అం
తర్జలగతం సమ్యక్తదా శుద్ధం వినిర్దిశేదితి ॥ జవినోశ్చ నరయోర్నిర్ధారణం కృతం
నారదేన ॥ పంచాశతో ధావకానాం యౌ స్యాతామధికౌ జవే । తౌ చ తత్ర నియో
క్తవ్యౌ శరానయనకారిణావితి ॥ నిమగ్నస్థానాంతరగమనే అశుద్ధిమాహ ॥ పితా
మహః ॥ అన్యథా న విశుద్ధస్స్యాదేకాంగస్యాపి దర్శనాత్ । స్థానాదన్యత్ర గమనా
ద్యస్మిన్పూర్వం నివేశిత ఇతి ॥ ఏకాంగదర్శనాదితి - కర్ణాద్యభిప్రాయేణ ॥ శిరోమా
త్రం తు దృశ్యేత న కర్ణౌ నాపి నాసికా । అప్సు ప్రవేశనే యస్య శుద్ధం తమపి నిర్దిశే
దితి విశేషస్మరణాత్ - కారణాంతరేణోన్మజ్జనే పునరపి కర్తవ్యం ॥ తదాహ కా
త్యాయనః ॥ నిమజ్జన్ప్లవతే యస్తు దృష్టశ్చేత్ప్రాణిభిర్నరః । పునస్తత్ర నిమజ్జేత్స దేశ
చిహ్నవిభావిత ఇతి ॥ ❈

— ❈ ఇతి జలవిధిః. ❈ —

— (❈) అథ విషవిధిః. (❈) —

తత్ర ప్రజాపతిః ॥ విషస్యాథ ప్రవక్ష్యామి విధిం భక్షణచోదితమ్ । అభియు
క్తాయ దాతవ్యం యవమాత్రం ప్రదీయతే । యవాస్సప్త ప్రదాతవ్యా అథవా షట్ప్ర
సంఖ్యయా । శృంగిణో వత్సనాభస్య హైమవతస్య విషస్య వేతి ॥ విషభక్షణే వర్జ్యాన్యా
హ స ఏవ ॥ చరితాని చ జీర్ణాని కృత్రిమాణి తథైవ చ । భూమిజాతాని సర్వాణి వి
షాణి పరివర్జయేదితి ॥ నారదోఽపి ॥ భ్రష్టం చ చరితం చైవ భూమిష్ఠం మిశ్రితం త
థా । కాలకూటమథాశుద్ధం విషం యత్నేన వర్జయేదితి ॥ కాలశ్చ తేనైవోక్తః ॥ తో
లయిత్వేప్సితే కాలే దేయం శుద్ధిదినాగమే । నాపరాహ్ణే న మధ్యాహ్నే న సంధ్యా
యాం తు ధర్మవిదితి ॥ కాలాంతరే తూక్తప్రమాణాదల్పం దేయం తదాహ స ఏవ ॥
వర్షే చతుర్యవా మాత్రా గ్రీష్మే పంచయవాస్స్మృతాః । హేమంతే సప్త యవా
శ్శరద్యల్పా తతోఽపి హీతి ॥ విషం ఘృతప్లుతం దేయం ॥ తదాహ స ఏవ ॥ విషం తు పలషడ్భా
గాద్భాగో వింశతిమస్తు యః । తమష్టభాగహీనం తు శోధ్యే దద్యాద్ఘృతప్లుతమితి ॥ పలం
చాత్ర చతుస్సువర్ణకం - తస్య షష్ఠో భాగో దశ మాషా దశ యవాశ్చ భవంతి - త్రి

గురుస్త్వేవకృష్ణల ౹ పంచకృష్ణలకో మాషః పంచదశయవాభవంతి - ఏవం దశానాం మాషాణాం యవాస్త్వర్ధశతంభవంతి పూర్వేదశయవాః సలస్య షష్ఠోభాగః త స్యాస్త్రింశతితమోభాగోష్టయవాః - తస్యాష్టమభాగహీనః ఏకఏవహీనః తం విం శతితమంభాగం సప్తయవంఘృతప్లుతం దద్యాత్ - ఘృతంవిషాత్త్రింశద్గుణం గ్రా హ్యం ॥ తదాహకాత్యాయనః ॥ పూర్వాహ్ణే శీతలే దేశే విషం దేయంతు దేహి నామ్ ౹ ఘృతేనతుయోజితశ్లక్ష్ణం విషత్రింశద్గుణాన్వితమితి॥ నారదః ॥ ప్రదద్యా త్సోపవాసాయ దేవబ్రాహ్మణసన్నిధావితి ॥ ధూపోపహారమంత్రైశ్చ పూజయి త్వా మహేశ్వరమ్ ౹ ద్విజానాంసన్నిధావేవ దక్షిణాభిముఖేస్థితే ౹ ఉదఙ్ముఖఃప్రా ఙ్ముఖోవా దద్యాద్విప్రస్సమాహితఇతి ॥ ప్రాడ్వివాకఃకృతోపవాసఃమహేశ్వరం సంపూజ్యతత్పురతోవిషంస్థాపయిత్వా ధర్మావాహనాదిపూజాం హవనాంతాం పూర్వవద్విధాయ ప్రతిజ్ఞాపత్రం శోధ్యస్యశిరసినిధాయవిషమభిమంత్రయేత్॥ మం త్రశ్చపితామహేనోక్తః ॥ త్వంవిషబ్రహ్మణాసృష్టంపరీక్షార్థందురాత్మనాం౹పా పేషుదర్శయాత్మానం శుద్ధానామమృతంభవ ౹ మృత్యుమూర్తేవిషత్వంహి బ్ర హ్మణాహివినిర్మితం॥ త్రాయస్వైనంనరంపాపాత్సత్యేనాస్యామృతంభవేతి॥క ర్తాతువిషమభిమంత్ర్యశోధ్యంభక్షయేత్ ॥ మంత్రస్తుయాజ్ఞవల్క్యేనోక్తః ॥ త్వంవిష బ్రహ్మణఃపుత్రఃసత్యధర్మేవ్యవస్థితః ౹ త్రాయస్వాస్మాదభిశాపాత్సత్యేనభవమే మృతమ్ ౹ ఏవముక్త్వావిషంశార్ఙ్గం భక్షయేద్ధిమశైలజమ్ ౹ యస్యవేగైర్వినాజీర్యే చ్ఛుద్ధింతస్యవినిర్దిశేత్॥ వేగోరోమాంచమాద్యోరచయతివిషజస్స్వేదవక్త్రోపశో షౌతస్యోర్ధ్వస్తత్వరౌద్వావపుషిజనయతో వర్ణభేదప్రవేశౌ ౹ యోవేగఃపంచ మోసౌ జనయతివిషతాం కంఠభంగంచహిక్కాం షష్ఠోనిశ్వాసమోహౌవితరతి చమృతింసప్తమోభక్షకస్యేతి ॥ శోధ్యస్తు॥కుహకాదిభయాద్రాజా ధారయేద్దివ్య కారిణం ౹ ఓషధీమంత్రయోగాంశ్చ గూఢోత్పన్నాన్పరీక్షయేదితి ॥ శుద్ధేఃకాలా వధిమాహనారదః ॥ పంచతాలశతంకాలం నిర్వికారోయదాభవేత్ ౹ తదాభవ తిసంశుద్ధస్తతఃకుర్యాచ్చికిత్సితమితి ॥ యావత్కరతాలికం శతపంచకంతావత్ప్ర తీక్షణీయఇత్యర్థః ॥ యత్తుపితామహేనోక్తం ॥ భక్షితేతుయదాస్వస్థో మూర్ఛా ఛర్దివివర్జితః ౹ నిర్వికారోదినస్యాంతే శుద్ధంతమపినిర్దిశేదితి॥ తదేతదల్పమా త్రావిషయం ॥ ❋

—(❋) ఇతి విషవిధిః (❋)—

— ❋ అథ కోశవిధిః. ❋ —

తత్ర నారదః ॥ అతఃపరం ప్రవక్ష్యామి కోశస్య విధిముత్తమమ్। శాస్త్రవిద్భి ర్యథాప్రోక్తం సర్వకాలావిరోధినమ్। పూర్వాహ్ణే సోపవాసస్య స్నాతస్యార్ద్రపటస్య చ। అభిశస్తవ్యసనినః కోశపానం విధీయతే। ఇచ్ఛాతః శ్రద్దధానస్య దేవబ్రాహ్మణసన్నిధావితి॥ యాజ్ఞవల్క్యః॥ దేవానుగ్రాన్సమభ్యర్చ్య తత్స్నానోదకమాహరేత్ ॥ ఉగ్రాశ్చ రుద్రదుర్గాదయః॥ పితామహోఽపి॥ ప్రాఙ్ముఖం కారిణం కృత్వా పాయయేత్ప్రసృతిత్రయమ్। పూర్వోక్తేన విధానేన స్నాతమార్ద్రపటం చ తమితి॥ పూర్వోక్తేనేతి ధర్మావాహనాదిశోధ్యశిరసి పత్రారోపణాంత మంగలాసంవిధానోక్త్యర్థః ॥ అభియుక్తం ప్రాఙ్ముఖం కృత్వా ప్రసృతిత్రయం పాయయేత్- తత్ర విశేషో నారదేనోక్తః॥ తమాహూయాభిశస్తం తు మండలాభ్యంతరే స్థితమ్। ఏనశ్శ్రావయిత్వా తు పాయయేత్ప్రసృతిత్రయమితి॥ స్నాపనీయదేవానాహ పితామహః॥ భక్తో యో యస్య దేవస్య పాయయేత్తస్య తజ్జలమ్। సమభావే తు దేవానామాదిత్యస్య తు పాయయేత్। దుర్గాయాః పాయయేచ్చోరాన్ యే చ శస్త్రోపజీవినః। భాస్కరస్య తు యత్తోయం బ్రాహ్మణం తేన పాయయేదితి॥ స్నాపనీయ ప్రతిదేవవిశేషమాహ స ఏవ ॥ దుర్గాయాః స్నాపయేచ్ఛూలమాదిత్యస్య తు మండలం। ఇతరేషాం తు దేవానాం స్నాపయేదాయుధాని త్వితి॥ శుద్ధికాలావధిమాహ పితామహః॥ త్రిరాత్రాత్సప్తరాత్రాద్వా ద్విసప్తాహాదథాపి వా। వైకృతం యస్య దృశ్యేత పాపకృత్స తు మానవః। తస్యైకస్య న సర్వస్య జనస్య యది తద్భవేత్ ॥ రోగోఽగ్నిర్జ్ఞాతిమరణం నైవ తస్య విభావనా॥ విష్ణుః॥ యస్య పశ్యేద్ద్విసప్తాహాత్ త్రిసప్తాహాదథాపి వా। రోగోఽగ్నిర్జ్ఞాతిమరణం రాజదండమథాపి వా। తమశుద్ధం విజానీయాత్ తథా శుద్ధం విపర్యయ ఇతి॥ నారదోఽపి॥ సప్తాహాభ్యంతరే యస్య ద్విసప్తాహేన వా పునః। రోగోఽగ్నిర్జ్ఞాతిమరణమర్థభ్రంశో ధనక్షయః। ప్రత్యాత్మికం భవేద్యస్య విద్యాత్తస్య పరాజయమితి॥ ఏతాని త్రిరాత్రాదివ్యవధివచనాని దివ్యాల్పత్వమహత్త్వాభ్యాం వా వ్యవస్థాపనీయాని ॥ అవధేరూర్ధ్వం వైకృతదర్శనేన పరాజయ ఇత్యాహ నారదః ॥ ఊర్ధ్వం యస్య ద్విసప్తాహాద్వైకృతం సుమహద్భవేత్। నాభియోజ్యస్స విదుషా కృతకాల వ్యతిక్రమాదితి ॥ బృహస్పతిరపి॥ సప్తాహాద్వా ద్విసప్తాహాద్యస్యార్తిర్జాయతే న తు। పుత్రదారధనానాం వా స శుద్ధ

స్యాస్య సంశయ ఇతి ॥ ఇతి కోశవిధిః.

— ❋ అథ తండులవిధిః. ❋ —

తత్ర పితామహః॥ తండులానాం ప్రవక్ష్యామి విధిం భక్షణచోదితమ్ । చౌర్యే తు తండులా దేయా నాన్యస్మిన్నితి నిశ్చయః ॥ చౌర్యగ్రహణమర్థవివాద ప్రదర్శనార్థం తదర్ధార్థస్య తండులా ఇతి ధనవివాదే కాత్యాయనేన దర్శితత్వాత్ ॥ పూర్వేద్యుర్యత్కర్తవ్యం తదాహ స ఏవ ॥ తండులాన్ శోధయేచ్ఛుక్లాంశ్ఛాలేయాన్ యస్య కస్యచిత్ । మృణ్మయే భాజనే కృత్వా ఆదిత్యస్యాగ్రతశ్శుచిః । స్నానోదకేన సంమిశ్రాన్ రాత్రౌ తత్రైవ వాసయేత్ । ఆవాహనాది పూర్వం తు కృత్వా రాత్రౌ విధానత ఇతి ॥ ధర్మావాహనాదిసాధారణవిధినాదిత్యస్య పురతః కృత్వా దేవతాస్నానోదకేన తండులానాప్లుత్య ప్రభాతపర్యంతం ప్రాడ్వివాకస్తత్రైవ స్థాపయేత్ - తదనంతరకర్తవ్యం తేనైవ దర్శితం॥ ప్రభాతే కారయేదేయాంస్త్రిః కృత్వా ప్రాఙ్ముఖాయ తు । సోపవాసస్సూర్యగ్రహే తండులాన్ భక్షయేచ్ఛుచిః । శుద్ధస్యాస్య భక్షనిష్ఠీవే విపరీతే చ దోషభాక్ । శోణితం దృశ్యతే యస్య హనుస్తాలు చ శీర్యతే । గాత్రం ప్రకంపతే యస్య తస్యాశుద్ధిం వినిర్దిశేదితి ॥ — ❋ ఇతి తండులవిధిః. ❋ —

— ❋ అథ తప్తమాషవిధిః. ❋ —

తత్ర పితామహః॥ తప్తమాషస్య వక్ష్యామి విధిముద్ధరణే శుభమ్ । కారయేదాయసం పాత్రం తామ్రం వా షోడశాంగులమ్ । చతురంగులఖాతం తు మృణ్మయం వాథ మండలమితి॥ మండలం వర్తులం- ఏవంవిధ పాత్రం ఘృతతైలాభ్యాం పూరయేత్॥ తథా చ స ఏవ॥ పూరయేద్ఘృతతైలాభ్యాం వింశత్యా వా పలైస్తు తత్ । గవ్యం ఘృతముపాదాయ తదగ్నౌ తాపయేచ్ఛుచిః॥ సువర్ణమాషకం తస్మిన్ సుతప్తే నిక్షిపేత్తతః॥ అంగుష్ఠాంగుళియోగేన తప్తమాషకముద్ధరేత్ । కరాగ్రం యో న ధునుయాద్విస్ఫోటో వా న జాయతే । శుద్ధో భవతి ధర్మేణ నిర్వికారకరాంగులిరితి॥ అంగుష్ఠాంగుళియోగేన తర్జన్యంగుష్ఠమధ్యమానాం సమూహో నేత్యర్థః॥ కేవలగవ్యఘృతతాపనపక్షే విశేషమాహ స ఏవ ॥ సౌవర్ణే రాజతే తామ్రే ఆయసే మృణ్మయేపి వా । గవ్యం ఘృతముపాదాయ తదగ్నౌ తాపయేచ్ఛుచిః ॥ సౌవర్ణం రాజతం తామ్రం ఆయసం వా సుశోధితాం । సలిలేన సకృద్ధౌతాం ప్రక్షిపేత్తత్ర ముద్రికాం॥ భ్రమద్వీచీతరంగాఢ్యే అనఖస్పర్శ

గోచరే । పరీక్షే తామ్రపర్ణేన సచీత్కార సఘూత్కమితి ॥ ప్రాడ్వివాకో ధ
ర్మావాహనాది శోధ్యశిరః పత్రారోపణాంతం కర్మ కృత్వాభిమంత్రణం కు
ర్యాత్ ॥ మంత్రస్తు తేనైవ దర్శితః ॥ త్వంపవిత్రమమృతంఘృతత్వం యజ్ఞకర్మ
షు । దహపావకపాపత్వం హిమశీతంశుచౌభవ ॥ ఉపోషితంతతస్స్నాత మా
ర్ద్రవాససమాగతం । గ్రాహయేన్ముద్రికాంతాంతు ఘృతమధ్యగతాం తథేతి॥
శోధ్యస్తుత్వమగ్రేసర్వభూతానామిత్యస్య పఠనంకుర్యాత్॥ శుద్ధిలింగాన్యాహసప
వ ॥ ప్రదేశినీంచతస్యాథ పరీక్షేయుః పరీక్షకాః । యస్యవిస్ఫోటకానస్యుః శుద్ధో
సావన్యథాశుచిరితి ॥ —(*) ఇతి తప్తమాషవిధిః. (*)—

—(*) అథ ఫాలవిధిః. (*)—

తత్ర బృహస్పతిః ॥ ఆయసంద్వాదశపలం ఘటితంఫాలముచ్యతే । అష్టాం
గులంభవేద్దీర్ఘం చతురంగులవిస్తృతం ॥ అగ్నివర్ణంతుతచ్చోరో జిహ్వయాలే
హయేత్సకృత్ । నదగ్ధశ్చేచ్ఛుద్ధిమియాదన్యథాతుసహీయతఇతి॥ అత్రాపిధర్మా
వాహనాదిశోధ్యశిరః పత్రారోపణాంతంకార్యం॥

—(*) ఇతి ఫాలవిధిః. (*)—

—(*) అథ ధర్మాధర్మవిచారవిధిః. (*)—

తత్ర పితామహః ॥ అధునాసంప్రవక్ష్యామి ధర్మాధర్మపరీక్షణం । రా
జతంకారయేద్ధర్మ మధర్మంసీసకాయసం ॥ లిఖేద్భూర్జేపటేవాపి ధర్మా
ధర్మౌసితాసితౌ । అభ్యుక్ష్యపంచగవ్యేన గంధమాల్యైస్సమర్చయేత్ ॥ సిత
పుష్పస్తుధర్మస్స్యాదధర్మోఽసితపుష్పధృక్ । ఏవంవిధాయోపలిప్య పిండయో
స్తౌనిధాపయేత్ ॥ గోమయేనమృదావాపి పిండౌకార్యౌసమంతతః। మృద్భాం
డకేనుపహతే స్థాప్యౌచానుపలక్షితౌ ॥ ఉపలిప్తేశుచౌదేశే దేవబ్రాహ్మణసన్నిధౌ॥
ఆవాహయేత్తతోదేవాన్ లోకపాలాంశ్చపూర్వవత్ । ధర్మావాహనపూర్వంతు
తు ప్రతిజ్ఞాపత్రకంలిఖేత్ ॥ యదిపాపవిముక్తోహం ధర్మస్త్వాయాతుమేకరే । అ
భియుక్తస్తతశ్చైకం ప్రగృహ్ణీతావిలంబితం । ధర్మేగృహీతేశుద్ధస్స్యాదధర్మే
తుసహీయతే ॥ ఏవంసమాసతఃప్రోక్తం ధర్మాధర్మపరీక్షణమితి ॥ సీసకాయ
సంసీసకమిశ్రాయసం॥ —(*) ఇతి ధర్మాధర్మవిచారవిధిః. (*)—

—(*) ఇతి క్రియాపాదః. (*)—

—(*) అథ నిర్ణయపాదః. (*)—

అథ క్రమప్రాప్తో నిర్ణయపాదః కథ్యతే॥ అత్ర బృహస్పతిః॥ ధర్మేణ వ్యవహారేణ చరిత్రేణ నృపాజ్ఞయా। చతుష్ప్రకారోఽభిహితస్సందిగ్ధేఽర్థే వినిర్ణయః॥ ఏకైకో ద్వివిధః ప్రోక్తః క్రియాభేదాన్మనీషిభిరితి॥ అపరాధానురూపం తు దండం చ పరికల్పయేత్ ॥ ప్రతివాదీ ప్రపద్యేత యత్ర ధర్మస్స నిర్ణయః । దివ్యైర్వా శోధితస్సమ్యగ్ద్వితీయస్సముదాహృతః । ప్రమాణనిశ్చితో యస్తు వ్యవహారస్స ఉచ్యతే । వాక్ఛలానుత్తరత్వేన ద్వితీయః పరికీర్తితః । అనుమానేన నిర్ణీతం చరిత్రమితి కథ్యతే । దేశస్థిత్యా తృతీయస్తు తత్త్వవిద్భిరుదాహృతః। ప్రమాణరహితో యస్తు రాజాజ్ఞానిర్ణయస్స్మృతః। శాస్త్రసభ్యావిరోధేన చతుర్థః పరికీర్తిత ఇతి ॥ సంగ్రహకారోఽపి॥ రాజా పరీక్ష్య సభ్యైశ్చ స్థాప్యో జయపరాజయౌ । యో యథోక్తాన్యతమక్రియయా ఫలం ప్రసాదయేత్ । భాషోత్తరసమం సాధ్యం స జయీ పరికీర్తితః । అసాధయన్ సాధయిత్వా విపరీతార్థమాత్మనః । ఇష్టకారణదోషో వా యః పునస్స పరాజయీతి॥ వ్యాసోఽపి॥ జితం తు దండయేద్రాజా జేతుః పూజాం ప్రవర్తయేత్ ।అజితా అపి దండ్యాస్స్యుర్వేదశాస్త్రవిరోధిన ఇతి॥ పూజాకరణానంతరం॥ కాత్యాయనః॥ సిద్ధేనార్థేన సంయోజ్యో వాదీ సత్కారపూర్వకం । లేఖ్యం స్వహస్తసంయుక్తం తస్మై దద్యాత్తు పార్థివ ఇతి॥ నారదోఽపి॥ మధ్యే యత్స్థాపితం ద్రవ్యం చలం వా యది వా స్థిరం।పశ్చాత్తత్తోయదం దాప్యో జయీ సపత్రసంయుతమితి॥ పత్రం జయపత్రం॥ తదాహ బృహస్పతిః॥ పూర్వోత్తరక్రియాయుక్తం నిర్ణయాంతం యదా నృపః। ప్రదద్యాజ్జయినే లేఖ్యం జయపత్రం తదుచ్యత ఇతి ॥ ధనదాపనప్రకారవిశేషమాహ కాత్యాయనః ॥ రాజా తు స్వామినే విప్రం సాంత్వేనైవ ప్రదాపయేత్ । దేశాచారేణ చాన్యాంస్తు దుష్టాన్ సంపీడ్య దాపయేత్ । రిక్థినం సుహృదం వాపి ఛలేనైవ ప్రదాపయేదితి॥ న కేవలం స్వామినే ధనదాపనమాత్రం- స్వయమపి దండం గృహ్ణీయాదిత్యాహ నారదః॥ ఋణికస్సధనో యస్తు దౌరాత్మ్యాన్న ప్రయచ్ఛతి। రాజ్ఞా దాపయితవ్యస్స్యాద్గృహీత్వాం శం తు వింశకమితి ॥ ఏతదవిపన్నఋణికవిషయం- విప్రతిపన్నఋణికవిషయే తు॥ విష్ణురాహ॥ ఉత్తమర్ణశ్చేద్రాజానమియాత్తద్విభావితోఽధమర్ణో రాజ్ఞే ధనదశభాగసమం దండం దద్యాత్ । ప్రాప్తార్థశ్చోత్తమర్ణో వింశతితమమంశమితి॥ ఉత్తమర్ణేన ధనదానం భృతిత్వేన న దండత్వేన - యదా తు రాజ్ఞః ప్రియోఽధమర్ణో పలాపబుద్ధ్యా రాజ్ఞే పూర్వం నివేదయతి ॥ తత్ర దండవిశేషమాహ మనుః॥

గుణస్సాధయంతం సందేన వేదయేద్ధనికం నృపేః సరాజ్ఞ ఋణచతుర్భాగం దాప్యస్త స్స్వచ తద్ధనమితిః॥ యత్తు తేనైవోక్తం॥ రాజాయావిన్నిహ్నుపీతా ఋణం మిథ్యాభియావ తివాదవేత్ । తౌ నృపేణహ్యధమర్ణజ్ఞౌ దాప్యౌ తద్ద్విగుణందమమితి । తద్ధూతాధమర్ణోత్తమర్ణవిషయం॥ యత్తుయాజ్ఞవల్క్యేనోక్తం ॥ నిహ్నవే భావితోదద్యాద్ధనం రాజ్ఞే చ తత్సమమితిః॥ తద్ద్విగుణదండపర్యాప్తధనాభావవిషయం॥ మిథ్యాభియోగినసు అపర్యాప్తధనస్యాపి నతత్సమో దండః॥ యదాహ స ఏవ॥ మిథ్యాభియోగీద్విగుణ మభియోగాద్ధనం వహేదితి ॥ తావద్ధనాభావే తు అన్యూనాంకమర్ణాగచ్ఛేదిత్యనుకల్పో ద్రష్టవ్యః - ప్రథమం నిహ్నవం కృత్వా పశ్చాత్స్వయం సంప్రతిపద్యతేత స్యాల్పం దండమాహ॥ వ్యాసః॥ నిహ్నవే తు యదా వాదీ స్వయం తత్ప్రతిపద్యతే । క్షేయా సా ప్రతిపత్తిస్తు తస్యార్థోఽపనయస్స్మృత ఇతి ॥ యత్పునర్మనునోక్తం॥ అర్థే వ్యయసమానం తు కారణేన విభావితం । దాపయేద్ధనికస్యార్థం దండలేశం చ శక్తితఇతి ॥ తత్సద్వృత్తసద్వ్రీస్తాధమర్ణవిషయం - సిద్ధేనార్థేన సంయోజ్య ఇత్యస్య క్వచిద్విషయే విశేషమాహ॥ యాజ్ఞవల్క్యః॥ నిహ్నుతే లిఖితం నైక మేకదేశవిభావితః। దాప్యస్సర్వం నృపేణార్థం నగ్రాహ్య స్త్వనివేదిత ఇతి ॥ హిరణ్యవస్త్రాభరణాద్యనేకం ప్రతిజ్ఞాకాలే లిఖితమభియుక్తః ప్రత్యర్థీ యదిసర్వమేవమిథ్యేతదితి ప్రతిజానీతే తదార్థినాపకదేశ భూతహిరణ్యవిషయే ప్రమాణతః ప్రత్యర్థీ భావితః అంగీకారితః తదాసర్వం పూర్వలిఖితమర్థినే నృపేణార్థం దాప్యః- భాషాభావే అర్థినా ఽనివేదితః పశ్చాన్నివేద్యమానో నగ్రాహ్యః - నాదత్తోఽన్యో నృపేతేర్త్యర్థః॥ నారదోఽపి॥ అనేకార్థాభియుక్తేన సర్వార్థవ్యపలాపినా । విభావితైకదేశేన దేయం యదభియుజ్యత ఇతి ॥ నను ప్రాచీనవచనానాం ప్రాగుక్తార్థాభిధానే ధర్మనిర్ణయార్థతా న స్యాత్ - ఛలానుసారేణ తేషాం వ్యవహారనిర్ణయాభిధాయకత్వా - త్సత్యం॥ తథాపి న దోషః- ప్రాగుక్తవిషయే వ్యవహార నిర్ణయస్య ధర్మనిర్ణయబాధ్యత్వాత్॥ అతఏవ బృహస్పతిః॥ కేవలం శాస్త్రమాశ్రిత్య క్రియతే యత్ర నిర్ణయః॥ వ్యవహారస్స విజ్ఞేయో ధర్మస్తేనాపహీయత ఇతి॥ యత్తు కాత్యాయనవచనం॥ అనేకార్థాభియోగేపి యావత్సంసాధయేద్ధనీ। సాక్షిభిస్తావ దేవాసౌ లభతే సాధితం ధనమితి - తత్పుత్రాదిదేయపిత్రాద్యృణవిషయం - తత్ర హి బహూనర్థానభియుక్తః - పుత్రాదిః న జానామీతి వదతి న నిహ్నవవాదీ న భవతీతి ఏకదేశవిభావితన్యాయస్య తత్రాప్రవృత్తేః ॥ దివ్యేజయపరాజయావధారణే దండవిశేషః కాత్యాయనేనద

శీతః॥ శతార్ధం దాపయేచ్ఛుద్ధముత్కృష్టో దండభాగ్భవేత్। విషేతో రూపకులా శ్చ తులాః కోశేచ తండులాః। తత్ర మాషకే దివ్యేచ క్రమాద్దండం ప్రకల్పయేత్। సహస్రం షట్ఛతం చైవ తథా పంచశతాని చ। చతుస్త్రిద్వ్యేక మేవం తు హీనం హీనేషు కల్పయేదితి॥ సపణవివాదే విశేషమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ సపణశ్చేద్వివాదస్స్యాత్తత్ర హీనంతు దాపయేత్। దండంచ స్వపణం చైవ ధనినే ధనమేవ చేతి॥ ఉక్తస్య దండస్య ద్వైవిధ్యమాహ స ఏవ॥ శారీరశ్చార్థదండశ్చ దండస్తు ద్వివిధస్స్మృత ఇతి॥ శారీరస్తాడనాదిస్తు మరణాంతః ప్రకీర్తితః। కాకణ్యాదిస్త్వర్థదండస్సర్వస్వాంతస్తథైవ చ। శారీరో దశధా ప్రోక్తో హ్యర్థదండస్త్వనేకధేతి॥ దశధేతి న సంఖ్యానియమార్థం బహువిధస్య బంధనాంకకరణకర్ణకరణబంధనాగారప్రవేశన తాడనరూపస్య శారీరస్య విద్యమానత్వాత్॥ తత్ర నవవిధత్వం శారీరదండస్య దర్శయతి॥ మనుః॥ దశస్థానాని దండస్య మనుస్స్వాయంభువో బ్రవీత్। ఉపస్థముదరం జిహ్వా హస్తౌ పాదౌ చ పంచమం॥ చక్షుర్నాసా చ కర్ణౌ చ ధనం దేహస్తథైవ చేతి॥ ద్వివిధ ఇత్యుపలక్షణార్థం శిరసో ముండనం దండస్తస్య నిర్వాసనం పురాత్। లలాటే చాభిశస్తాంకం ప్రయాణం గర్దభేన చేతి॥ విధ్యంతరస్యాపిస్మృతత్వాత్॥ యాజ్ఞవల్క్యస్తు దండస్య చాతుర్విధ్యమాహ॥ వాగ్దండస్త్వథ ధిగ్దండో ధనదండో వధస్తథా। యోజ్యావ్యస్తాస్సమస్తా వాప్య పరాధవశాదిమ ఇతి॥ వాగ్దండః పురుషశాపవచనాత్మకః ధిగ్దండో ధిగితి భర్త్సనం॥ సమస్తానాం యోజనే క్రమమాహ మనుః॥ వాగ్దండం ప్రథమం కుర్యా ద్ధిగ్దండం తదనంతరం। తృతీయం ధనదండం తు వధదండమతః పరమితి॥ వ్యవస్థానాం యోజనే వ్యవస్థామాహ బృహస్పతిః॥ స్వల్పేపరాధే వాగ్దండో ధిగ్దండః పూర్వసాహసే। మధ్యమే ధనదండస్తు రాజద్రోహే చ బంధనం। నిర్వాసనం వధో వాపి కార్యమాత్మహితైషిణా॥ వ్యస్తాస్సమస్తా ఏకస్య మహాపాతకకారిణ ఇతి॥ పురుషతారతమ్యేన వ్యవస్థామాహ స ఏవ॥ మిత్రాదిషు ప్రయుంజీత వాగ్దండం ధిక్తపస్వినాం। వివాదినో నరాంశ్చాన్యాన్ దోషిణోర్థేన దండయేత్॥ గురూన్ పురోహితాన్ పూజ్యాన్ వాగ్దండేనైవ దండయేత్। వివాదినో నరాంశ్చాన్యాన్ ధిగ్ధనాభ్యాంశ్చ దండయేదితి॥ యత్తు శంఖేనోక్తం॥ అదండ్యా మాతాపితరౌ స్నాతకపురోహితౌ పరివ్రాజకవానప్రస్థౌ జన్మకర్మశ్రుతశీలశౌచాచారవంతశ్చేతి॥ యదపి కాత్యాయనేన॥ ఆచార్యస్య పితుర్మాతుర్బాంధవానాంతథైవ చ। ఏతేషామపరాధేషు దండో నైవ విధీయత ఇతి॥ యత్తు గౌతమేన తు॥ షడ్భిః పరిహార్యో రాజ్ఞా వధ్యశ్చ బంధ్యశ్చాదండ్యశ్చా బహిష్కార్యశ్చాపరివాద్య

శ్చపరిహార్యశ్చేతి। తదేతత్సర్వమపి బహుశ్రుతో భవతి లోకవేదవేదాంగవిద్వాకోవా
క్యేతిహాసపురాణకుశలస్తదపేక్షస్తద్వృత్తిశ్చత్వారింశత్సంస్కారైస్సంస్కృత
స్త్రిషుకర్మస్వభిరతః షట్సు వా సామయాచారికేషు అభివినీత ఇతి ప్రతిపాదితబహు
శ్రుతవిషయం॥ యత్తుపిత్రాదీనాం దండవిధానం మనుబృహస్పతిభ్యాముక్తం॥ పి
తాచార్యస్సుహృన్మాతా భార్యాపుత్రః పురోహితః। నాదండ్యోనామ రాజ్ఞోస్తి ధ
ర్మాద్విచలితస్స్వకాత్॥ ఋత్విక్పురోహితామాత్యాః పుత్రాస్సంబంధిబాంధవాః।
ధర్మాద్విచలితాదండ్యానిర్వాస్యా రాజహింసకా ఇతి॥ తదేతచ్ఛరీరార్థదండవ్యతి
రిక్తవిషయం॥ గురూన్ పురోహితాన్ పూజ్యాన్ వాగ్దండేనైవ దండయేత్। ఇత్యు
క్తత్వాత్॥ బ్రాహ్మణస్యవధదండో నైవ కార్య ఇత్యాహ కాత్యాయనః॥ న జాతు
బ్రాహ్మణం హన్యాత్సర్వపాపేష్వవస్థితం। రాష్ట్రాదేనం బహిష్కుర్యాత్సమగ్ర
ధనమక్షతమితి॥ యస్య తు న బహిష్కారః తస్య క్షత్రియాదివద్దేవదండ ఇత్యాహ
స ఏవ॥ చతుర్ణామపి వర్ణానాం ప్రాయశ్చిత్తమకుర్వతాం। శారీరం ధనసం
యుక్తం దండం ధర్మ్యం ప్రకల్పయేదితి॥ యత్తు గౌతమేన॥ న శారీరో బ్రాహ్మణదం
డ ఇతి॥ తదంగభంగరూపదండనిషేధార్థం- నత్వంగభేదం విప్రస్య ప్రవదంతి మనీ
షిణ ఇతి హారీతేనోక్తత్వాత్॥ యత్తు శంఖేనోక్తం॥ త్రయాణామపి వర్ణానాం
ధనాపహారవధబంధక్రియా-వివాసనాంకకరణే బ్రాహ్మణస్యేతి - తదకించనబ్రాహ్మ
ణవిషయం॥ తథా చ గౌతమః॥ కర్మవియోగవిఖ్యాపనవివాసనాంకకరణాన్యవృ
త్తావితి - అవృత్తిర్నిర్ధనః॥ ధనదానాసమర్థం ప్రత్యాహ మనుః॥ క్షత్ర
విట్శూద్రయోనిస్తు దండం దాతుమశక్నువన్। ఆనృణ్యం కర్మణా గచ్ఛేద్విప్రో ద
ద్యాచ్ఛనైశ్శనైరితి॥ కర్మకరణాసామర్థ్యే తు కాత్యాయన ఆహ॥ ధనదా
నాసహం బుద్ధ్వా స్వాధీనం కర్మ కారయేత్। అశక్తౌ బంధనాగారం ప్రవేశ్యో బ్రా
హ్మణాదృత ఇతి॥ మనురపి॥ స్త్రీబాలోన్మత్తవృద్ధానాం దరిద్రానాథరోగిణాం।
శిఫావిదలరజ్జ్వాద్యైర్విదధ్యాన్నృపతిర్దమమితి॥ బ్రాహ్మణవధస్థానే మౌండ్యం
విదధాతి మనుః॥ మౌండ్యం ప్రాణాంతికో దండో బ్రాహ్మణస్య విధీయతే। ఇతరేషాం
తు వర్ణానాం దండః ప్రాణాంతికో భవేత్। న బ్రాహ్మణవధాద్భూయానధర్మో వి
ద్యతే క్వచిత్। తస్మాదస్య వధం రాజా మనసాపి న చింతయేదితి॥ లలాటేంకో బ్రా
హ్మణస్య నాన్యో దండో విధీయతే। మహాపాతకయుక్తోపి న విప్రో వధమర్హతీతి॥ ని
ర్వాసనాంకనే మౌండ్యం తస్య కుర్యాన్నరాధిప ఇతి॥ అంకనే చ విశేషో నారదేన ద

ఛేత్తః॥ గురుతల్పేభగఃకార్యస్సురాపానేసురాధ్వజః । స్తేయేతుశ్వపదఃకార్యం
బ్రహ్మహణ్యశిరాఃపుమాన్॥అంకనంనస్త్రియాదిషుకేతరవ్యంతదాపిబాశనా॥బ్రా
హ్మణస్యాపరాధేతు చతుష్వంకోవిధీయతే। గురుతల్పేసురాపానే స్తేయేబ్రాహ్మ
ణహింసనే। ఇతరేషాంతువర్ణానామంకనంనాత్రకారయేదితి॥ నకేవలంసభ్యాదీ
నామేవదండః కింతుజయినోపీత్యాహ॥బృహస్పతిః॥ నిశ్చిత్యబహుభిస్సార్ధం బ్రాహ్మ
ణైశ్శాస్త్రపారగైః।దండయేజ్జయినాసాకం పూర్వంసభ్యాంస్తుదోషిణఇతి । యా
జ్ఞవల్క్యోపి॥ దుర్దృష్టాంస్తుపునర్దృష్ట్వా వ్యవహారాన్నృపేణతు।సభ్యాస్సజయి
నోదండ్యా వివాదాద్ద్విగుణందమమితి ॥ రాగలోభాదినావ్యవహారస్యాన్యథాకర
ణేజయిసహితా స్సభ్యాఃప్రత్యేకం వివాదపరాజయనిమిత్తాద్దమాద్ద్విగుణందమం
దండ్యాఃయదాపునస్సాక్షిణఏవదండ్యాః - నసభ్యాదయఇత్యర్థః - యఃపునర్న్యా
యతోనిర్ణీతమపి వ్యవహారమాధర్మత్వాదధర్మతోజాతమితి మన్యతే తంప్రత్యా
హనారదః ॥ తీరితంచానుశిష్టంచ యోమన్యేతవిధర్మతః । ద్విగుణందండమాస్థాయ
తత్కార్యంపునరుద్ధరేదితి ॥ వసిష్ఠోపి ॥ యోమన్యేతాజితోస్మీతి న్యాయేనాపి ప
రాజితః । తమాయాంతంపునర్జిత్వా దాపయేద్ద్విగుణందమమితి॥ తీరితానుశిష్ట
యోర్భేదః కాత్యాయనేన స్పష్టీకృతః ॥ అసత్యాదితియఃపక్షః సభ్యైరాజావ
ధార్యతే । తీరితస్సోనుశిష్టస్తు సాక్షివాక్యాత్ప్రకీర్తితఇతి॥ యత్తుపునర్మనునోక్తం॥
తీరితంచానుశిష్టంచ యత్రక్వచనయద్భవేత్ । కృతం యద్ధర్మతోవిద్యాన్నతద్భూ
యోనివర్తయేదితి॥తత్ స్త్రీకృతత్వాదినివృత్తిహేత్వభావవిషయం-స్త్ర్యాదివిషయే
తుసర్వ్యవహారఃప్రవచనీయః॥తదాహనారదః॥ స్త్రీషురాత్రౌబహిర్గ్రామ దంతవే
శ్మస్వరాతిషు । వ్యవహారఃకృతోప్యేషః పునఃకర్తవ్యతామియాదితి ॥ బలాత్కా
రాదినాకృతోపి వ్యవహారోనివర్తనీయఇత్యాహ ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ బలోపధివిని
ర్వృత్తాన్వ్యవహారాన్నివర్తయేత్ । స్త్రీనక్తమంతరాగార బహిశ్శత్రుకృతాం
స్తథేతి ॥ వ్యవహర్తృవైగుణ్యేపిపునర్వ్యవహారాసిద్ధిమాహ-సఏవ ॥ మత్తోన్మ
త్తార్తవ్యసని బాలభీతాదియోజితః । అసంబంధ కృతశ్చైవ వ్యవహారోనసిధ్యతీ
తి ॥ ఆదిశబ్దేనవృద్ధాది ప్రయుక్తవ్యవహారోగృహ్యతే ॥ తథాచమనుః ॥ మత్తోన్మ
త్తార్తవ్యసని బాలేనస్థవిరేణవా । అసంబంధకృతశ్చైవ వ్యవహారోనసిధ్యతీతి॥ నా
రదోపి ॥ పురరాష్ట్రవిరుద్ధశ్చ యశ్చరాజ్ఞావివర్జితః । అనాదేయోభవేద్వాదా ధ
ర్మవిద్భిరుదాహృతఇతి ॥ హారీతోపి ॥ రాజ్ఞావివర్జితోయస్తు స్వయంపౌరవిరోధి

కృత్ । రాష్ట్రస్యావాసమస్తస్య ప్రకృతీనాం తథైవచ । అన్యాయాయే పురగ్రామ
మహాజనవిరోధకాః । అనాదేయాస్తు తేసర్వే వ్యవహారాఃప్రకీర్తితాః- ఇతి॥ స్వ
వాక్యజితస్యతుపునర్న్యాయఇత్యాహనారదః ॥ సాక్షిసభ్యావసన్నానాం దూష
ణేదర్శనంపునః । స్వవాచైవజితానాంతు నోక్తఃపౌనర్భవోవిధిరితి ॥ అన్యాన్యపిని
వర్తనీయ వ్యవహారానాహమనుః॥ యోగాధమనవిక్రీతం యోగదానప్రతిగ్రహం।
యత్రవాప్యుపధింపశ్యే త్తత్సర్వంతునివర్తయేదితి॥పరకీయధనస్యాత్మీ యత్వాపా
దకహేత్వభావేపి యాచితకాదినాప్రాప్తిర్యోగః ఆధనమాధిః- యోగేనాధమనం
యోగాధమనంఏవంయోగవిక్రీతాదావపివిగ్రహః ॥ యమోపి ॥ బలాద్దత్తంబలా
ద్భుక్తం బలాద్యచ్చాపి లేఖితమ్ । సర్వాన్బలకృతానర్థా న్నివర్త్యాననాహ వై మ
నురితి ॥ కాత్యాయనోపి॥ ఉన్మత్తేనైవమత్తేన తథాభావాంతరేణవా । యద్దత్తం
యత్కృతంవాదంప్రమాణంనైవతద్భవేదితి । యద్బాలఃకురుతేకార్య మస్వతంత్ర
స్తథైవచ । అకృతంతదపిప్రాహు శ్శాస్త్రే శాస్త్రవిదోజనాః । గర్భస్థైస్సదృ
శోజ్ఞేయ అష్టమాద్వత్సరాచ్ఛిశుః । బాలఆషోడశాద్వర్షా త్పోగండశ్చేతి కథ్యతే।
పరతోవ్యవహారజ్ఞ స్స్వతంత్రఃపితరావృతే। జీవతోస్యస్వతంత్రస్స్యాజ్జరయాపిస
మన్వితః । తయోరపిపితాశ్రేయా న్బీజప్రాధాన్యదర్శనాత్ । అభావే బీజినో
మాతా తదభావేతుపూర్వజఇతి॥ కేచిత్కార్యవిశేషేషు స్త్రీణామస్వాతంత్ర్యమి
త్యాహ హారీతః ॥ దానేచవమనేవాపి ధర్మార్థేవావిశేషతః । ఆదానేవా విస
ర్గేవా నస్త్రీస్వాతంత్ర్యమర్హతీతి ॥ నారదః ॥ అస్వతంత్రాఃప్రజాస్సర్వా స్స్వ
తంత్రఃపృథివీపతిః । అస్వతంత్రస్స్మృతశ్శిష్య ఆచార్యేతుస్వతంత్రతేతి ॥ అత్రా
స్వతంత్రకృతవ్యవహారనివర్తనం స్వతంత్రాసమ్మత్యభావవిషయంవేదితవ్యం ॥ త
థాచనారదః॥ ఏతాన్యేవప్రమాణాని భర్తాయద్యనుమన్యతే । పుత్రపత్యురభా
వేవా రాజావాపతిపుత్రయోః । తథాదాసకృతంకార్య మకృతంపరిచక్షతే । అ
న్యత్రస్వామిసందేశా న్నదాసఃప్రభురాత్మనః । పుత్రేణచకృతంకార్యం యత్స్యా
దచ్ఛందతఃపితుః। తదప్యకృతమేవాహుః దాసఃపుత్రశ్చతౌసమావితి ॥ కాత్యాయ
నోపి ॥ నక్షేత్రగృహదాసానాం దానాధమనవిక్రయాః । అస్వతంత్రకృతాస్సిద్ధిం
ప్రాప్నుయుర్నానువర్ణితాః । ప్రమాణంసర్వఏవైతే పణ్యానాంక్రయవిక్రయే।
యదిసంవ్యవహారంతే కుర్వంత్యనుమోదితాః। క్షేత్రాదీనాంతథైవస్యుర్భార్యా
తాభ్రాతృసుతసుతః । నిసృష్టాఃకృత్యకరణే గురుణాయదిగచ్ఛతేతి ॥ బృహస్పతి

[illegible]ః ॥ యస్స్వామినావియుక్తస్తు ధనాయవ్యయపాలనే । [illegible] స్పష్టార్థస్తు సంస్మృతః । ప్రమాణంతత్కృతంసర్వం లాభాలాభ[illegible]మ్। స్వదేశేవావిదేశేవా స్వామీతన్నవిసంవదేదితి ॥ అనుమత్యభావేపిమనుర్బభర[illegible] ర్థం అస్వతంత్రకృతంస్వతంత్రో నాన్యథాకర్తుమర్హతీత్యాహ మనుః ॥ కుటుం బార్థేత్వధీనోపి వ్యవహారంసమాచరేత్ । స్వదేశేవావిదేశేవాతంజ్యాయాన్నవి చాలయేదితి॥ ప్రకృతిస్థస్వతంత్రకృతంకార్యంసిద్ధ్యతినాప్రకృతిస్థస్వతంత్రకృతం॥త థాచనారదః॥కులజ్యేష్ఠస్తథాశ్రేష్ఠఃప్రకృతిస్థశ్చయోభవేత్ । తత్కృతంస్యాత్కృ తంకార్యం నాస్వతంత్రకృతంకృతమితి॥స్వతంత్రప్రకృతిస్థకృతమపి కార్యంక్వచిన్న సిద్ధ్యతీత్యాహ - కాత్యాయనః ॥ మృతస్యసుతదారాణాంవశిత్వంత్వనుశాసనే । విక్రయేచైవదానేచ వశిత్వంనసుతేపితురితి॥ ఏవంశాస్త్రోక్తమార్గేణ నిర్ణయంకు ర్వతో రాజ్ఞః ఫలందర్శయతి॥బృహస్పతిః॥ ఏవంశాస్త్రోదితంరాజా కుర్వన్నిర్ణయ పాలనం।వితత్యేహయశోలోకే మహేంద్రసదృశోభవేత్। సాక్షిసభ్యానుమానేన ప్రకుర్వన్ కార్యనిర్ణయమ్ । వితత్యేహయశోరాజా బ్రహ్మస్యాప్నోతివిష్టపమితి॥

—※ ఇతి నిర్ణయపాదస్సమాప్తః. ※—

—(※) అష్టాదశపదోపయోగిసీవ్యవహారమాతృకానిరూపితా. (※)—

అథేదానీమష్టాదశపదానిక్రమశోనిరూప్యంతే ॥ తత్రబృహస్పతిః ॥ పదాం శస్సహితస్త్వేష వ్యవహారఃప్రకీర్తితః । వివాద కారణాన్యస్య పదాని శ్రుణుతాధునా । ఋణాదానప్రదానాని న్యాసాపహ్నవనాంతకానిచ । క్రమశస్సంప్రవక్ష్యా మి క్రియాభేదాంశ్చతత్వతఇతి ॥ తత్రప్రథమోద్దిష్టత్వేన ఋణాదానాఖ్యస్య పద స్యవిధిరుచ్యతే - తత్రఋణాదానంసప్తవిధం తదాహ ॥ నారదః ॥ ఋణందేయ మదేయంచ యేనయత్రయథాచయత్ । దానగ్రహణధర్మాశ్చ ఋణాదానమి తిస్మృతమితి॥ తత్రాధమర్ణేపంచవిధః - ఈదృశమృణందేయం ఈదృశమదేయం అ నేనాధికారిణాదేయం - అస్మిన్సమయే దేయం అనేనప్రకారేణ దేయమితి ॥ ఉత్త మర్ణేద్వివిధం - దానవిధిరాదానవిధిశ్చేతి - తత్ర దానవిధిపూర్వకత్వాదితరే షాం - తత్రాదౌదానవిధిరుచ్యతే ॥ తత్రబృహస్పతిః ॥ పరిపూర్ణంగృహీత్వా ధిం బంధంవా సాధులగ్నకమ్ । లేఖ్యారూఢం సాక్షిమద్వా ఋణం దద్యాద్ధనీ

సదేశ ॥ అథేః పరిభాషితత్వాంన వృద్ధికథనాల ప్రస్తావసంగత్యా స్తుతా ॥ వృద్ధిప్రకారాశ్చ బృహస్పతినా నిరూపితాః ॥ వృద్ధిశ్చతుర్విధా ప్రోక్తా పంచధాన్యైః ప్రకీర్తితా । షడ్విధాన్యైస్సమాఖ్యాతా తత్త్వతస్తాన్నిబోధత । కాయికా కాలికా చైవ చక్రవృద్ధిరతోఽపరా । కారితా చ శిఖా వృద్ధిర్భోగలాభస్తథైవ చ । కాయికా కర్మసంయుక్తా మాసగ్రాహ్యా తు కాలికా । వృద్ధేర్వృద్ధిశ్చక్రవృద్ధిః కారితా ఋణినా కృతా । ప్రత్యహం గృహ్యతే యా తు శిఖావృద్ధిస్తు సా మతా । గృహాస్తోమః శదక్షేత్రాద్భోగలాభః ప్రకీర్తిత ఇతి ॥ వృద్ధేస్తు పరిమాణో మనునోక్తః ॥ అశీతిభాగం గృహ్ణీయాన్మాసాద్వార్ధుషికశ్శత ఇతి ॥ వృద్ధ్యర్థం నిష్కశతే ప్రయుక్తే సపాదనిష్కపరిమితాం వృద్ధిం మాసి మాసి గృహ్ణీయాత్ - ఏతత్సబంధకవిషయం ॥ తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ అశీతిభాగో వృద్ధిస్స్యాన్మాసి మాసి సబంధకే । వర్ణక్రమాచ్ఛతం ద్విత్రిచతుః పంచకమన్యథేతి ॥ అన్యథా బంధకరహితే ప్రయోగే-అథ బ్రాహ్మణాదిక్రమేణ ద్వికం త్రికం చతుష్కం పంచకం శతం ధర్మ్యం భవతీత్యర్థః ॥ తథా చ మనుః ॥ ద్వికం త్రికం చతుష్కం చ పంచకం శతమేవ వా ॥ మాసస్య వృద్ధిం గృహ్ణీయాద్వర్ణానామనుపూర్వశ ఇతి ॥ సలగ్నకప్రయోగే వ్యాసః ॥ సబంధే భాగ ఆశీతం షష్ఠో భాగస్సలగ్నకే । నిరాధానే ద్వికశతం మాసలాభ ఉదాహృత ఇతి ॥ గృహీతృభేదేన వృద్ధేః పరిమాణాంతరమాహ ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ కాంతారగాస్తు దశకం సాముద్రా వింశకం శతమితి ॥ కాంతారగాః దుర్గమవర్త్మగంతారః తే ప్రతిమాసం దశకం శతం దద్యుః సాముద్రాః సముద్రగంతారః వింశకశతం దద్యురిత్యర్థః ॥ కారితాయాం తు న నియమ ఇత్యాహ స ఏవ ॥ దద్యుర్వా స్వకృతాం వృద్ధిం సర్వే సర్వాసు జాతిష్వితి ॥ సర్వే బ్రాహ్మణాదయోఽధమర్ణాః సబంధకేఽబంధకే వా సర్వాసు జాతిషూత్తమర్ణభూతాసు స్వాభ్యుపగతాం వృద్ధిం దద్యుః - క్వచిదనంగీకృతాపి వృద్ధిర్భవతి ॥ తదాహ విష్ణుః ॥ యో గృహీత్వా ఋణం పూర్వం శ్వో దాస్యామీతి సామకం । న దద్యాల్లోభతః పశ్చాత్తదహ్నో వృద్ధిమాప్నుయాదితి ॥ సమమేవ సామకం ప్రతిపాదన కాలావధిమంగీకృత్య గృహీతమవృద్ధికం ధనం యాచితతః ప్రాఙ్నదాతి తదాఽవధేరనంతరకాలాదారభ్య వర్ధత ఏవేత్యర్థః ॥ కాలావధిమనంగీకృత్యాస్వీకృతస్య ధనస్య షణ్మాసాదూర్ధ్వం వృద్ధిర్భవతీత్యాహ ॥ నారదః ॥ న వృద్ధిః ప్రీతిదత్తానాం స్యాదనాకారితా క్వచిత్ । అనాకారితమప్యూర్ధ్వం వత్సరార్ధాద్వివర్ధత ఇతి ॥ యాచితం గృహీత్వా దేశాంతరగమనే కాత్యాయనః ॥ యో యాచితకమాదాయ తమదత్త్వా దిశం వ్రజేత్ । ఊర్ధ్వం

సంవత్సరాత్త్వ్యతద్ధనంవృద్ధిమాప్నుయాదితి ॥ ఏతచ్చాప్రతియాచితవిషయం॥ ప్రతియాచితేతుసఏవాహ॥కృత్వోద్ధారమదత్వాయోయాచితస్తుదిశంవ్రజేత్।ఊర్ధ్వంమాసత్రయాత్తస్యతద్ధనంవృద్ధిమాప్నుయాదితి॥కృతోద్ధారంయాచితకమాదాయేత్యర్థః- యస్తుయాచితకంగృహీత్వాస్వదేశ ఏవస్థితోయాచితేపి యాచితకంనప్రయచ్ఛతి॥ తంప్రత్యాహసఏవ॥ స్వదేశేపిస్థితోయస్తు నదద్యాద్యాచితంక్వచిత్।తంతతోకారితాంవృద్ధిమనిచ్ఛంతంచదాపయేదితి॥ తతఃప్రతియాచనకాలాదారభ్యేత్యర్థః॥ప్రీతిదత్తేచప్రతియాచితేవృద్ధివిశేషస్తేనైవోక్తః॥ ప్రీతిదత్తంనవర్ధేతయావన్నప్రతియాచితం।యాచ్యమానమదత్తంచేద్వర్ధతేపంచకంశతమితి॥నిక్షేపాదావపిసఏవ॥ నిక్షిప్తంవృద్ధిశేషంచక్రయవిక్రయమేవచ। యాచ్యమానమదత్తంచేద్వర్ధతేపంచకంశతమితి॥గృహీత్వపణ్యమూల్యానర్పణవిషయేతుసఏవ॥ పణ్యంగృహీత్వాయోమూల్యమదత్త్వైవదిశంవ్రజేత్ । ఋతుత్రయస్యోపరిష్టాత్తద్ధనంవృద్ధిమాప్నుయాదితి ॥ ఏతచ్చాప్రతియాచితవిషయం॥అనాకారితవృద్ధేరపవాదోనారదేనదర్శితః॥ పణ్యమూల్యంభృతిర్న్యాసో దండోయశ్చప్రకల్పితః । వృథాదానాక్షికపణా వర్ధంతేనావివక్షితాఇతి ॥ వృథాదానంనటాదిభ్యఃప్రతిశ్రుతం ఆక్షికపణఃద్యూతద్రవ్యం అవివక్షితాఅనాకారితాః ॥ పణ్యమూల్యస్యవృద్ధ్యభావః ప్రవాసప్రతియాచనాభావే నాన్యస్యాపివృద్ధ్యభావః॥యథావస్థానేప్రతియాచనాచిరకాలికఇతి ॥ రూప్యంత్రపుసీసకం శదః క్షేత్రఫలంపుష్పమూలఫలాది, తత్సర్వంఅధమర్ణయోగ్యతానుసారేణదుర్భిక్షాదికాలవశేనవ్యవస్థాపనీయం ॥ దేశభేదేనాపిపరాంవృద్ధిం దర్శయతినారదః ॥ ద్విగుణంత్రిగుణంచైవతథాన్యస్మిన్చతుర్గుణం । తథాష్టగుణమన్యస్మిన్ దేయందేశేవతిష్ఠత ఇతి ॥ దేయమృణంవర్ధమానం చిరకాలావస్థితంక్వచిద్దేశేద్విగుణం క్వచిద్దేశేత్రిగుణంక్వచిద్దేశే చతుర్గుణంక్వచిదష్టగుణంవర్ధత ఇత్యర్థః॥ వసిష్ఠోపి॥ వజ్రశుక్తిప్రవాళానాం స్వర్ణస్యరజతస్యవా । ద్విగుణాదియతేవృద్ధిఃకృతకాలానుసారిణీ। తాంమ్రాయఃకాంస్యరీతానాంత్రపుణస్సీసకస్యచ॥త్రిగుణాతిష్ఠతేవృద్ధిఃకాలాచ్చిరకృతస్యత్వితి ॥ శుక్తిరితిముక్తాఫలంలక్ష్యతే వజ్రసాహచర్యాత్॥ వ్యాసోపి॥ శాకశాపాణసబీజేక్షౌ షడ్గుణాపరికీర్తితా । వదంత్యష్టగుణాంకాలే మద్యస్నేహరసాసవాన్ ఇతి॥ కాత్యాయనోపి॥ తైలానాంచైవసర్వేషాంమద్యానామథసర్పిషాం । వృద్ధిరష్టగుణాజ్ఞేయాగుడస్యలవణస్యచేతి । యత్రవృద్ధివిశేషశ్శ్రూయతేతత్రద్విగుణైవ॥తథాచవిష్ణుః॥అనుక్తానాంద్విగుణేతి॥అ

యంచ వృద్ధ్యుపరమః సకృత్ప్రయోగేన సకృదాహరణే చ వేదితవ్యః॥ తథాచ మనుః॥ కుసీదవృద్ధిర్ద్వైగుణ్యం నాత్యేతి సకృదాహితేతి॥ ఉపచయార్థం ప్రయుక్తం ద్రవ్యం కుసీదం తస్య వృద్ధిః కుసీదవృద్ధిః॥ ద్వైగుణ్యం నాత్యేతి॥ యది సకృదాహితా సకృత్ప్రయుక్తా-పురుషాంతరసంక్రమణాది నాపి ప్రయోగాంతరకరణే తస్మిన్నేవాపురుషే రేకసేకాభ్యాం ప్రయోగాంతరకరణే ద్వైగుణ్యమతిక్రమ్య పూర్వవద్వర్ధతే- సకృదాహృతేతి పాతిక శనైశ్శనైః ప్రతిదినం ప్రతిమాసం ప్రతిసంవత్సరం వాధమర్ణాదాహృతాత్ ద్వైగుణ్యమత్యేతీతి వ్యాఖ్యేయం॥ గౌతమోపి॥ చిరస్థానే ద్వైగుణ్యం ప్రయోగస్యేతి॥ ప్రయోగస్యైకవచననిర్దేశాత్ - ప్రయోగాంతరకరణే ద్వైగుణ్యాతిక్రమః చిరస్థాన ఇతి నిర్దేశాచ్ఛనైశ్శనైర్వృద్ధిగ్రహణాత్ ద్వైగుణ్యాతిక్రమోభిమతః- ఉక్తస్య వృద్ధ్యుపరమస్య క్వచిద్ద్రవ్యవిశేషే అపవాదమాహ బృహస్పతిః॥ తృణకాష్ఠేష్టకాసూత్ర కిణ్వచర్మాస్థివర్మణాం। హేతిపుష్పఫలానాంచ వృద్ధిస్తు న నివర్తత ఇతి॥ కిణ్వః సురాద్రవ్యోపాదానభూతో మూలవిశేషః - చర్మ బాణాదినివారకః ఫలకః - వర్మ తనుత్రం హేతిరాయుధం పుష్పఫలయోర్వృద్ధిర్నివృత్త్యభావః - అత్యంతసమృద్ధాధమర్ణవిషయః - అన్యథా త్రిగుణవృద్ధిప్రతిపాదక వసిష్ఠవచనవిరోధాపత్తేః॥ విష్ణురపి॥ కిణ్వకార్పాససూత్రచర్మవర్మాయుధేష్టకాభారాణామక్షయేతి॥ కార్పాసే తు షడ్గుణప్రతిపాదకవ్యాసవచనవిరోధః-పూర్వవద్విజ్ఞేయః॥ వసిష్ఠోపి॥ దంతవర్మాస్థిశృంగాణాం మృణ్మయానాం తథైవచ। అక్షయా వృద్ధిరేతేషాం పుష్పమూలఫలస్య చేతి॥ బృహస్పతిరపి॥ శిఖావృద్ధిం కాయికాంచ భోగలాభం తథైవచ। ధనీ తావత్సమాదద్యాద్యావన్మూలం న శోధితమితి॥ తదేవం పరిపూర్ణం గృహీత్వాధిమిత్యత్రాధిః - పరిపూర్ణత్వనిరూపణప్రసంగాత్ విశేషా వృద్ధిర్నిరూపితా॥ ఇదానీమాధిర్నిరూప్యతే॥ తత్ర నారదః॥ అధిక్రియత ఇత్యాధిర్విజ్ఞేయస్స ద్విలక్షణః। కృతకాలోపనేయశ్చ యావద్దేయోద్యతస్తథా॥ స పునర్ద్వివిధః ప్రోక్తో గోప్యో భోగ్యస్తథైవచ। గృహీతస్య ద్రవ్యస్యోపరి విశ్వాసార్థమధమర్ణేన॥ ఉత్తమర్ణే అధిక్రియతే అధీయత ఇత్యాధిః॥ కృతకాలేపి ఆదానకాల ఏవ తద్దివసాద్యవధి అయమాధిర్మయా మోచ్యతే- అన్యథా తవైవ భవిష్యతీత్యేవం నిరూపితకాలే ఉపనేయః మోచనీయ ఇత్యర్థః - యావద్దేయోద్యతః గృహీతధనప్రత్యర్పణావధి నిరూపితకాల ఇత్యర్థః - గోప్యో రక్షణీయః - భోగ్యః ఫలభోగ్యాదిః॥ బృహస్పతిరపి॥ ఆధిర్బంధః సమాఖ్యాతః స చ ప్రోక్తశ్చతుర్విధః।

జంగమస్థావరశ్చైవ గోప్యో భోగ్యస్తథైవచ ॥ యాదృచ్ఛికస్సావధిశ్చ లేఖ్యారూఢశ్చ సాక్షిమానితి॥ ఆధినామబంధః సద్వివిధః గోప్యో భోగ్యశ్చేతి-పునశ్చైకైకశో ద్వివిధః - జంగమస్థావరశ్చేత్యేవం చతుర్విధః- పునరపి ప్రత్యేకం ద్వివిధః యాదృచ్ఛికస్సావధిశ్చేతి-యావదృణం తావనదదామి తావదయమాధిరిత్యేవం కాలవిశేషావధిశూన్యతయాకృతో యాదృచ్ఛికః కృతకాలోపనేయస్సావధిః పునశ్చ లేఖ్యారూఢః - సాక్షిమానితి ద్వివిధః ॥ భరద్వాజః ప్రకారాంతరేణాధేశ్చాతుర్విధ్యమాహ॥ ఆధిస్తు ద్వివిధః ప్రోక్తో భోగ్యో గోప్యస్తథైవచ । అర్థప్రత్యయహేతుశ్చ చతుర్థస్త్వాజ్ఞయాకృతః । శ్రావణాపూర్వలిఖితో భోగ్యాధిశ్శ్రిష్ఠ ఉచ్యతే॥ గోప్యాధిస్తుపకేభ్యస్స్వందత్వా యో గోప్యతే గృహే । అర్థప్రత్యయహేతుర్యః ప్రత్యయాధిస్స ఉచ్యతే॥ ఆజ్ఞాధిర్నామ యో రాజ్ఞా సంసదావాజ్ఞయా కృతః । శ్రావణాసంసది ప్రకాశనం - ఆధే గ్రహణానంతరం నాశహ్రాసవికారాదయో యథానభవంతి తథా పాలనీయ ఇత్యాహ ॥ హారీతః ॥ బంధో యథా స్థాపితస్స్యాత్తథైవ పరిపాలయేత్ । అన్యథా నశ్యతే లాభో మూలం వా తద్వ్యతిక్రమాదితి ॥ బృహస్పతిరపి ॥ న్యాసవత్పరిపాల్యోసౌ వృద్ధిర్నశ్యేత్తథాపిసా । భుక్తే వా సారతాం ప్రాప్తే మూలహానిః ప్రజాయతే॥ బహుమూల్యో యత్ర నష్టః ఋణికం తత్ర తోషయేత్ । దైవరాజోపఘాతేన యత్రాధిర్నాశమాప్నుయాత్ ॥ తత్రాధిం దాపయేదద్యాత్సోదయం వాధనంత్వృణీతి ॥ దైవోపఘాతః అగ్న్యుదకదేశోపప్లవాదిః స్వాపరాధాభావేపి కృతో రాజోపఘాతః- యది తాభ్యామాధిర్నాశమాప్నుయాత్తదాన్యమాదద్యాత్ - సోదయం ధనం వాదద్యాత్ ॥ తథాచవ్యాసః॥ దైవరాజోపఘాతే తు న దోషో ధనినాం క్వచిత్ । ఋణం దాప్యస్తు తన్నాశే బంధం వాన్యమృణీత దేతి ॥ ఆధేరసారత్వేప్యేవమనుసంధేయం॥ తథాచనారదః॥ రక్ష్యమాణోపి యద్యాధిః కాలేనేయాదసారతాం । ఆధిరన్యోథవా కార్యో దేయం వా ధనినేధనమితి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి ॥ ఆధేస్స్వీకరణాత్సిద్ధీ రక్ష్యమాణోప్యసారతాం। యాతశ్చేదన్యఆధేయో ధనభాగ్వాధనీభవేదితి॥ అయమర్థః ఆధేర్గోప్యస్య భోగ్యస్య స్వీకరణాత్ గ్రహణాదుపభోగాచ్చ సిద్ధిః న సాక్షిలేఖమాత్రేణ నాప్యుద్దేశమాత్రేణ॥ తదాహ నారదః॥ ఆధిస్తుద్వివిధః ప్రోక్తో జంగమస్థావరస్తథా । సిద్ధిరస్యోభయస్యాపి భోగోయద్యస్తి నాన్యథేతి ॥ ఏవంచ సతి యా స్వీకారాంతా క్రియా సాపూర్వా బలవతీ । స్వీకార రహితా తు సా న బలవతీత్యుక్తం భవతి - ఏవం

సతి ఆధిః ప్రయత్నేన రక్ష్యమాణోఽపి కాలాదివశేన యద్యసారతాం గతస్తదా అన్య ఆధేయః - అథవా ధనినే ధనం దేయం సోదయం ఆధిస్సద్భోగ ఏవ ప్రమాణమిత్యాహ॥ విష్ణుః॥ ద్వయోర్నిక్షిప్త ఆధౌ తు వివదేతాం యదా నరౌ। యస్య భుక్తిర్జయస్తస్య బలాత్కారం వినా కృతేతి॥ ద్వయోరపి భుక్తిమత ఏవాహ॥ బృహస్పతిః॥ క్షేత్రమేకం ద్వయోర్బంధే యద్దత్తం సమకాలికం। యేన భుక్తం భవేత్పూర్వం తస్య తత్సిద్ధిమాప్నుయాదితి॥ వసిష్ఠోఽపి॥ తుల్యకాలేపి సృష్టానాం లేఖ్యానామాధికర్మణి। యేన భుక్తం భవేత్పూర్వం తస్యాధిర్బలవత్తర ఇతి॥ భోగావిశేషేపి స ఏవాహ॥ యద్యేకదివసే తౌ తు భోక్తుకామావుపాగతౌ। విభజ్యాధిస్సమస్తాభ్యాం భోక్తవ్య ఇతి నిశ్చయ ఇతి॥ ద్వయోరేకమాధిం కుర్వతో దండమాహ కాత్యాయనః॥ ఆధిమేకం ద్వయోర్యస్తు కుర్యాద్ద్వాప్రతిపద్య వేత్ । తయోః పూర్వకృతం గ్రాహ్యం తత్కర్తా చోరదండభాగితి॥ ప్రతిపత్ప్రతిపత్తిరిత్యర్థః॥ ఆధివిశేషే దండవిశేషమాహ॥ విష్ణుః॥ గోచర్మమాత్రాధికాం భువమన్యస్యాధికృతాం తస్మాదనిర్మోచ్యాన్యస్యాధిః ప్రయచ్ఛేత్స వధ్యః ఊనా చేత్ షోడశసువర్ణం దండ్య ఇతి॥ సాక్షిలేఖ్యసిద్ధయోర్లేఖ్యసిద్ధిర్బలవదిత్యాహ॥ కాత్యాయనః॥ ఆధానం విక్రయో దానం లేఖ్యసాక్షికృతం యదా। ఏకక్రియావిరుద్ధం తు లేఖ్యం తత్రాపహారకమితి॥ లేఖ్యసిద్ధత్వావిశేషేపి బలాబలం స ఏవాహ॥ అనిర్దిష్టం చ నిర్దిష్టమేకత్ర చ విలేఖితం। విశేషలిఖితం జయ్యమితి కాత్యాయనోఽబ్రవీదితి॥ నిర్దిష్టానిర్దిష్టయోః స్వరూపమాహ స ఏవ॥ యో విద్యమానం ప్రథమమనాదిష్టస్వరూపకం। ఆకాశభూతమాదధ్యాదనాదిష్టం నైవ తద్భవేత్॥ యత్తద్ద్రవ్యాద్యపి జ్ఞాయేత తదాదిష్టం వినిర్దిశేదితి॥ అయమర్థః॥ ఆధాతురాధానకాలే యద్విద్యమానం ధనం నిరూపితం స్వయంచ తద్ధనం ఆధిత్వేనాదిష్టం తన్నిర్దిష్టమిత్యుచ్యతే-తద్విపరీతం తు ధనమాధిత్వేన కల్ప్యమానమనిర్దిష్టమితి॥ నిర్దిశేదితి॥ నిర్దిష్టత్వావిశేషే యాజ్ఞవల్క్యః॥ ఆధౌ ప్రతిగ్రహే క్రీతే పూర్వా తు బలవత్తరేతి॥ ఏకమేవ క్షేత్రమేకస్యాధిం కృత్వా కిమపి గృహీత్వా పునరన్యస్యాధాయ క్రయం కిమపి గృహ్ణాతి - తత్ర పూర్వస్యైవ తత్ క్షేత్రం భవతి నోత్తరస్య-ఏవం ప్రతిగ్రహే క్రయే చ యోజనీయం॥ ఋణాదిషూత్తరక్రియాయాః ప్రాబల్యమాహ స ఏవ॥ సర్వేష్వర్థవివాదేషు బలవత్యుత్తరా క్రియేతి॥ యద్యేకం క్షేత్రమేకస్యాధిం కృత్వా అన్యస్య విక్రీయతే॥ తత్రాహ వసిష్ఠః॥ యం పూర్వతరమాధాయ విక్రీణీతే స తం పునః। క్రేతా తయోర్బలీయః స్యాత్ప్రాక్తనం బలవత్తరమితి॥ అ

ధ్యాదీనాం భోగపద్ధతిమాహ ॥ స ఏవ ॥ కృతం యత్రైకదివసే ధనాధమనవి
క్రయాః । త్రయాణాం స్వామిత్వసందేహే కథం తత్ర విచింతయేత్ ॥ త్రయోఽపి తద్ధనం ధన్యర్ణం
విభజేయుర్యథాంశతః ॥ ఉభౌ క్రియానుసారేణ త్రిభాగేన ప్రతిగ్రహీతః ॥ ఏతదాధి
భోగ్యాధికబంధవిషయం ॥ బంధపర్యవస్థానాం శేత్యాహ నారదః ॥ వినష్టే మూలనాశ
స్స్యాద్దైవరాజకృతాదృతే ఇతి ॥ గోప్యాధిభోగే లాభహానిమాహ ॥ యా
జ్ఞవల్క్యః ॥ గోప్యాధిభోగేనోవృద్ధిః సోపకారేథహాపితే । నష్టో దేయో వినష్టశ్చ
దైవరాజకృతాదృతే ఇతి ॥ అయమర్థః ॥ గోప్యసాధ్యే సమయాతిక్రమేణ భో
గేసతి మహత్యపి వృద్ధిర్హాతవ్యా - సోపకారే సద్వృద్ధికే భోగ్యాధౌ హాపితే వ్యవ
హారాక్షమత్వం ప్రాపితే సతి నవృద్ధిః - నష్టో వికారం ప్రాపితః పూర్వవత్కృత్వా దే
యః - వినష్టశ్చేదత్యంత నాశం ప్రాప్తశ్చేత్ మూల్యాదిద్వారేణైవ నివేద్యః
గోప్యాధిభోగేనోవృద్ధిరిత్యేతత్ బలాత్కార భోగవిషయం ॥ అతఏవ మనుః ॥
నభోక్తవ్యో బలాదాధిః భుంజానో వృద్ధిముత్సృజేదితి ॥ వంచనాదినాధిభోగే భోగా
నుసారేణ లాభద్రవ్యస్య నాశమాహ స ఏవ ॥ యస్స్వామినాననుజ్ఞాతమాధిం భుంక్తే
విచక్షణః । తేనార్థవృద్ధిర్మోక్తవ్యా తస్య భోగస్య నిష్కృతిరితి ॥ క్వచిద్విష
యే మూలద్రవ్యనాశేన సహ లాభనాశస్య వికల్పమాహ కాత్యాయనః ॥ అకా
మమననుజ్ఞాత మాధిం యః కర్మకారయేత్ । భోక్తా కర్మఫలం దాప్యో వృద్ధిం
వా లభతేనసః ఇతి ॥ దాస్యాద్యాధౌ కర్మఫలం వేతనం - ఆహితదాస్యాదిపీడనే స ఏ
వాహ ॥ యస్త్వాధిం కర్మకుర్వాణం వాచాదండేన కర్మభిః । పీడయేద్భర్త్స
యేచ్చైవ ప్రాప్నుయాత్పూర్వ సాహసమితి ॥ ఆహితస్య ద్రవ్యస్య స్వత్వనివృత్తి
కాలమాహ ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ఆధిః ప్రణశ్యేద్ద్విగుణే ధనే యది న మోక్ష్యతే । కాలే
కాలకృతో నశ్యేత్ఫలభోగ్యో న నశ్యతీతి ॥ ప్రయుక్తే ధనే స్వకృతం యావద్ధ్యాకాలి
కవేణ ద్వైగుణ్యం ప్రాప్తే సతి యద్యకృతకాలో గోప్యాధిః న మోక్ష్యతే తదాన
శ్యేదధమర్ణస్య నశనం - ప్రయోక్తుస్స్వం భవతి - కృతకాలో గోప్యో భోగ్యశ్చాధిః
సంప్రతిపన్నే కాలే యది న మోక్ష్యతే తదాధమర్ణస్య నశ్యేత్ - అకృతకాలః ఫలభో
గ్యః కదాచిదపి న నశ్యతి - ద్వైగుణ్యనిరూపితకాలయోరుపరి చతుర్దశ దివసప్ర
తీక్షణం కర్తవ్యమిత్యాహ వ్యాసః ॥ హిరణ్యే ద్విగుణీభూతే పూర్ణే కాలే కృతా
వధౌ । బంధకస్య ధనీ స్వామీ ద్విసప్తాహం ప్రతీక్ష్య తు । తదంతరా ధనం దత్వా ఋ
ణీ బంధకమాప్నుయాదితి ॥ నన్వాధేః స్వత్వనివృత్తికారణం నాస్తి ప్రయోగినాపి

మైవం । న కేవలం దానాదిరేవ స్వత్వనివృత్తికారణం ప్రతిగ్రహాదిరేవ వా స్వత్వాపత్తికారణం - కింతు ధనద్వైగుణ్యనిరూపితకాల ప్రాప్తాచ ద్రవ్యాదీనామపి యాజ్ఞవల్క్యవచనేనైవ ఋణిధనినోరాత్యంతిక స్వత్వనివృత్తిస్వత్వాపత్త్యోః కారణత్వావగమాత్ - నచ మనువచనవిరోధః - తస్యాకృతకాలభోగ్యాదివిషయత్వే నాప్యుపపత్తేః ॥ యత్తు బృహస్పతినా దశదివసప్రతీక్షణముక్తం ॥ పూర్ణేవధౌ శాంతలాభే బంధే స్వామి ధనీ భవేత్ । అసిద్ధ వేదశాహేతు ఋణీ మోక్షితుమర్హతీతి ॥ తద్వ్యధ్యర్థ ప్రయుక్త వస్త్రాదివిషయం హిరణ్యే ద్విగుణీభూత ఇతి వ్యాసేన విశేషోపాదానాత్ ॥ యత్తు వసిష్ఠేనైవోక్తం ॥ గోప్యాధిర్ద్విగుణాదూర్ధ్వం కృతకాలో యథావిధి । ఆవేదయిత్వా ధనికులే భోక్తవ్యస్తదనంతరమితి ॥ తద్భోగమాత్రవిధిపరం న పునస్స్వత్వాపత్తిపరం ॥ యదా తు గోంతలాభేన బంధస్య తద్ధేశాస్థితస్య మోచనాత్ప్రాక్ ఋణికస్య మరణాదిభవేత్ - తదా కిం కార్యమిత్యపేక్షితే త్వాహ ॥ బృహస్పతిః ॥ హిరణ్యే ద్విగుణీభూతే మృతే నష్టే ధమణికే । ద్రవ్యం తదీయం సంగృహ్య విక్రీణీత ససాక్షికమ్ । రక్షేద్వాకృతమూల్యం తు దశాహం జనసంసది । ఋణానురూపం పరతో గృహీత్వాన్యత్తు వర్జయేదితి ॥ హిరణ్యే ద్విగుణీభూతే అధిమోక్షణాదర్వాగధమర్ణికే మృతే నష్టే కుత్రచిద్గతే చిరకాలమవిజ్ఞాతే సతి ఆధీకృతం ద్రవ్యం ససాక్షికం విక్రీయ ఋణానురూపం ద్విగుణీభూత ద్రవ్యపర్యాప్తం గృహీత్వా తతోవశిష్టం వర్జయేదితి ॥ రాజ్ఞే సమర్పయేదిత్యర్థః ॥ తథాచ కాత్యాయనః ॥ అథాత్ర యత్ర సస్యాత్తు సంబంధం నివేదయేత్ । రాజ్ఞా తత స్స విఖ్యాతో విక్రేయ ఇతి ధారణా । సవృద్ధికం గృహీత్వా తు శేషం రాజన్యధార్పయేదితి ॥ రాజ్ఞే సమర్పణం చ జ్ఞాత్యాద్యభావవిషయం - తత్సద్భావే తత్రైవ సమర్పణస్య న్యాయ్యత్వాత్ - అన్యత్తు వర్జయేదిత్యనేన ధనద్వైగుణ్యేప్యకృతకాలావధికాధౌ - ధనికస్యాస్వామిత్వమవగమ్యతే - ధనద్వైగుణ్యే స్వత్వప్రతిపాదకం - యాజ్ఞవల్క్యవచనం సమయానాధివిషయం - అత ఏవ వ్యాసేన అధికే చ బంధే నాధినాశోస్తి - కింతు ద్విగుణీభూతం ద్రవ్యం సైవ రాజ్ఞా దాప్య ఇత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ చరిత్రబంధకకృతం సవృద్ధ్యా దాపయేద్ధనమ్ । సత్యంకారంకృతం ద్రవ్యం ద్విగుణం ప్రతిపాదయేదితి ॥ చరిత్రం శోభనాచరితం స్వాశ్రయత్వం తేన యద్బంధకం చరిత్రబంధకం తేన యద్ద్రవ్యమాత్మసాత్కృతం పరాధీనం వా కృతం తచ్చరిత్రబంధకకృతం - తత్సవృద్ధికమేవ దాపయేత్ - న ధనద్వైగుణ్యేప్యాధినాశః సత్యంకారకృతం తదపి ద్విగుణమేవ దేయం నాధినాశః

అయమభిప్రాయః బంధకార్పణసమయ ఏవ మయా ద్విగుణమేవ ద్రవ్యం దాతవ్యం నాధినాశ ఇతి - అథవాత్ర క్రయవిక్రయాదివ్యవస్థానిర్వాహాయ యదంగుళీయకాది పరహస్తే సమర్పితం తత్సత్యంకారకృతం తత్రాంగుళీయకాదిద్విగుణం ప్రతిపాదయేత్ - ఇతరశ్చేదంగుళీయకాదిమేవ జహ్యాత్ - అథవా చరిత్రమేవ బంధకం చరిత్రబంధకం - చరిత్రశబ్దేన గంగాస్నానాగ్నిహోత్రాదిజనితాపూర్వముచ్యతే - యత్ర తదేవాధీకృత్య యద్ద్రవ్యమాత్మసాత్కృతం తత్ర తదేవ ద్విగుణీభూతం దాతవ్యం నాధినాశ ఇతి - అన్యాధానియమమాహ ప్రజాపతిః ॥ ధనికేనేన తేనైవ పరమాధిం నయేద్యది । కృత్వా తదాధిలిఖితం పూర్వం చాస్య సమర్పయేదితి ॥ యద్బంధస్వామినిధనంప్రయుక్తం తత్తేనైవ ధనేన పరం ధనికాంతరమాధిం నయేన్న త్వధికేన అయం చాన్యాధివర్ధనస్య ద్వైగుణ్యే సతి - సంప్రతిపత్తౌ తు ద్వైగుణ్యాదర్వాగపి ద్రష్టవ్యః ॥ అథాధిమోచనం ॥ తత్ర బృహస్పతిః ॥ ధనమూలీకృతం దత్వా యదాధిం ప్రార్థయేదృణీ । తదైవ తస్య మోక్తవ్యస్త్వన్యథా దోషభాగ్ధనీతి ॥ మూలీకృతమధమర్ణేన దేయధనం - తచ్చ భోగ్యాధౌ మూలమాత్రం గోప్యాధౌ తు సవృద్ధికం తద్దత్వా ఋణీ ఆధిం ప్రార్థయతే తదా ధనినాసమోక్తవ్యః - అన్యథా దోషభాక్ స్తేయదోషభాక్స్యాదిత్యర్థః ॥ తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ఉపస్థితస్య మోక్తవ్య ఆధిః స్తేనోన్యథా భవేత్ । ప్రయోజకే సతి ధనం కులేన్యస్యాధిమాప్నుయాదితి ॥ ధనం ప్రయోక్తరి అసన్నిహితే సతి తదాప్తహస్తే సవృద్ధికం ధనం నిధాయ స్వకీయమాధిం గృహ్ణీయాత్ - భోగ్యాధిస్తు మూలమాత్రం దత్వా ఫలకాలాంతే మోక్తవ్య ఇత్యాహ ॥ వ్యాసః ॥ ఫలభోగ్యం పూర్ణకాలం దత్వా ద్రవ్యం తు సామకమితి ॥ సమక్షే వ సామకం మూలమాత్రం దత్వా ఋణీ బంధమవాప్నుయాదితి ॥ ఆధినాశనిబంధనద్వైగుణ్యాదికాలాదర్వాగేవాధిర్మోక్తవ్యః ॥ తథా చ స ఏవ ॥ అతోంతరా ధనం దత్వా ఋణీ బంధకమాప్నుయాదితి ॥ యత్తు తేనైవోక్తం ॥ గోప్యాధిం ద్విగుణాదూర్ధ్వం మోచయేదధమర్ణక ఇతి ॥ తత్ ద్వైగుణ్యాదూర్ధ్వమర్వాక్ ద్విసప్తాహాన్మోచయేదిత్యేవం పరం - అన్యథా ఆధిః ప్రణశ్యేద్ద్విగుణే ధన ఇతి యాజ్ఞవల్క్యవచనవిరోధాపత్తేః ॥ యది ప్రయోక్తర్యసన్నిహితే తత్కులే ధనగ్రహీతారో న సంతి - యది వాధివిక్రయేణ ధనదిత్సాధమర్ణస్య - తత్ర యత్కర్తవ్యం ॥ తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ తత్కాలకృతమూల్యో వా తత్ర తిష్ఠేదవృద్ధిక ఇతి - ఋణదానేచ్ఛాకాలే యస్తస్యాధేర్మూల్యం తత్పరికల్ప్య తత్రైవ ధనినితమాధిం వృద్ధిరహితం స్థాపయేత్ - త

తదూర్ధ్వం ధనం నవర్ధత ఇతి - భోగ్యాధిప్రమేకం విశేషమాహ బృహస్పతిః॥ క్షేత్రాదికం యదా భుక్తముత్పన్నమధికం తతః । మూలోదయం ప్రవిష్టం చేత్తదాధిం ప్రాప్నుయాదృణీ । పరిభాష్య యదా క్షేత్రం ప్రదద్యాద్ధనికే ఋణీ । త్వయైతచ్ఛస్యం తలాభేర్థే భోక్తవ్యమితి నిశ్చితం। ప్రవిష్టే సోదయే ద్రవ్యే ప్రదాతవ్యం త్వయా మమేతి ॥ ఋణగ్రహణకాలే ధనద్వైగుణ్యానంతరం భోగేన ప్రవిష్టే సోదయే ద్రవ్యే త్వయైతన్మోక్తవ్యమిత్యేవం పరిభాష్య యదా క్షేత్రాదికమాదధ్యాత్ - తదా భోగేన క్షేత్రార్థవ్యయసహితసవృద్ధికధనప్రవేశే సతి - ఆధిం ముంచేదుత్తమర్ణ ఇత్యర్థః॥ యాజ్ఞవల్క్యోఽపి ॥ యదా తు ద్విగుణీభూతమృణమాధౌ తథా కృతే । మోచ్య ఆధిస్తదుత్పన్నే ప్రవిష్టే ద్విగుణే ధన ఇతి ॥ అయమేవ క్షయాధిరిత్యుచ్యతే - లౌకికైః యత్ర తు వృద్ధ్యర్థ ఏవాధిర్భోగ్య ఇతి పరిభాషా - తత్ర భోగేనాధికే ధనప్రవేశేఽపి యావన్మూలదానం తావదాధిర్మోక్తవ్య ఇతి ॥ యత్ర వృద్ధేరప్యపర్యాప్తో భోగః తత్ర మూలద్రవ్యదానేనాపి నాధిలాభ ఇత్యాహ బృహస్పతిః ॥ యత్రాహితం గృహక్షేత్రం భోగేన ప్రతికర్షితం । తత్రర్ణీ నాప్నుయాద్బంధం ధనీ చైవ ఋణం తథా । పూర్ణే ప్రకర్షితత్వాత్స్వమ్యముభయోః పరికీర్తితం। అపూర్ణేఽపి ప్రకుర్యాతాం పరస్పరమతేన తావితి ॥ క్షేత్రాద్యర్థవ్యయాదధికో భోగః ప్రకర్షశబ్దవాచ్యః - తస్మిన్ సమగ్రవృద్ధ్యపర్యాప్తే ధనిని ప్రవిష్టే సతి మూలమాత్రం దత్వాధమర్ణో బంధం నాప్నోతి ॥ ధనీ చ ఋణం మూల మాత్రం న గృహ్ణీయాత్ - కింతు పూర్ణే ప్రకర్షే సమగ్రవృద్ధిపర్యాప్తే ధనే ప్రవిష్టే సతి - ధనినో మూలమాత్రం దేయం ఋణినో బంధలాభ ఇతి ॥ ఏతచ్చ పరస్పరానుమత్యభావే - పరస్పరానుమతౌ తు వృద్ధ్యపర్యాప్తభోగేఽపి మూలమాత్రదానేనైవాధిలాభ ఇత్యర్థః- పరిభాషితకాలైకదేశేనైవ సమగ్రవృద్ధిపర్యాప్తప్రకర్షప్రదేశే స ఏవాహ ॥ యది ప్రకర్షితం తత్స్యాత్తదా న ధనభాగ్ధనీ । ఋణీ న లభతే బంధం పరస్పరమతం వినేతి ॥

—(*) ఇత్యాధివిధిః. (*)—

—* అథ ప్రతిభూః ప్రకరణమ్. *—

తత్ర బృహస్పతిః ॥ దర్శనే ప్రత్యయే దానే ఋణద్రవ్యార్పణే తథా । చతుః ప్రకారః ప్రతిభూః శాస్త్రే దృష్టో మనీషిభిః । ఆహైకో దర్శయామీతి సాధురిత్యపరో బ్రవీత్ । దాతాహమేవ ద్రవిణమర్పయామీతి చాపర ఇతి ॥ అహమేతం పలాయన

పావృత్తం తవ దర్శయిష్యామీతి ప్రాతిభావ్యం భజత ఇత్యాహ - అపరః ప్రత్యయ ప్రతిభూః - ఏష సాధురవంచకో౽మత్ప్రత్యయేనాస్య ధనం ప్రయచ్ఛేతి బ్రూతే-దానప్రతిభూరపరః - యద్యయం న దదాతి ద్రవిణం గృహీతం సవృద్ధికం తర్హ్యహమేవ ప్రతిభూః యదాయం గృహీతం న దదాతి తదాహమేవ తదీయం ధనమర్పయామీతి బ్రవీతి- ఇతి చతుర్ణాం ప్రతిభువాం భేదః॥ దర్శనప్రతిభువః కృత్యమాహ స ఏవ॥ దర్శనప్రతిభూర్యస్తు దేశే కాలే చ దర్శయేత్ । నిబంధం వా వహేత్తత్ర దైవరాజకృతాదృత ఇతి॥ నిబంధం దేయద్రవ్యం వా వహేత్ - ధనినం ప్రాపయేత్ - యస్తు దర్శయతి ॥ తం ప్రత్యాహ మనుః ॥ యో యస్య ప్రతిభూస్తిష్ఠే ద్దర్శనాయేహ మానవః । అదర్శయన్స నం తస్య ప్రయచ్ఛేత్స్వధనాదృణమితి ॥ దర్శనాయ కాలం దద్యాదిత్యాహ బృహస్పతిః ॥ నష్టస్యాన్వేషణే కాలం దద్యాత్ప్రతిభువే ధనీ । దేశానురూపతః పక్షం మాసం సార్ధమథాపి వేతి॥ కాత్యాయనో౽పి ॥ నష్టస్యాన్వేషణార్థం తు దేయం పక్షత్రయం పరమ్ । యద్యసౌ దర్శయేత్తత్ర మోక్తవ్యః ప్రతిభూర్భవేత్ । కాలే వ్యతీతే ప్రతిభూర్యది తం నైవ దర్శయేత్ । స తమర్థం ప్రదాప్యస్స్యాత్ప్రేతే చైవం విధీయత ఇతి ॥ దానప్రత్యయప్రతిభువోః కృత్యమాహ నారదః॥ ఋణీ స్వప్రతి కుర్వత్సు ప్రత్యయే చాధమర్ణికే । ప్రతిభూస్తదృణం దద్యాదనుపస్థాపయంస్తథేతి॥ అప్రతికుర్వత్సు వంచనయా దారిద్ర్యేణ వా ఋణమధమర్ణేషు ప్రత్యయే౽పి తే విశ్వాసే౽పగతే ధనార్పణప్రతిభువః కృత్యమాహ స ఏవ ॥ విశ్వాసార్థం కృతస్త్వాధీ ర్నష్టః ప్రాప్తో ధనినా యదా । దాపనీయస్తదాదానే దేయం వాధని కే ధనమితి॥ ఆధిప్రత్యర్పణప్రతిభువం ప్రత్యాహ స ఏవ ॥ ఖాదకో౽విత్తహీనశ్చ లగ్నకో౽వి త్తవాన్యది । మూలం తస్య భవేద్దేయం న వృద్ధిం దాతుమర్హతీతి॥ ఖాదకో బంధభక్షకః - లగ్నకః ప్రతిభూః- న వృద్ధిం దాతుమర్హతి ॥ ఖాదకో౽ప్యత్ర మూలేన తోషయేద్ధనమితి వచనాత్-తన్మూలమాత్రమేవం దేయం - ఏవమితరేషాం ప్రతిభువామపి ॥ దేయాద్ద్వివిధయో ర్దృష్టవ్యాః॥ ప్రతిభూగ్రహణనిమిత్తాని దర్శయతి॥ హారీతః॥ అభయే ప్రత్యయే దానే ఉపస్థానే చ దర్శనే। పంచస్వేషు ప్రకారేషు గ్రాహ్యాః ప్రతిభువో బుధైరితి॥ కాత్యాయనో౽పి॥ దానోపస్థాపవాదేషు విశ్వాస శపథాయ చ । లగ్నకం కారయేదేవం యథా యోగం విపర్యయే ఇతి॥ ఉపస్థానం దర్శనం॥ వ్యాసో౽పి ॥ లేఖ్యం కృతే చ దివ్యే వా దానప్రత్యయదర్శనే। గృహీతబంధోపస్థానే ఋణద్రవ్యార్పణే తథేతి॥ ప్రతిభూర్గ్రాహ్య ఇతి శేషః గృహీతబంధోపస్థానం యాచితకత్వేన కతుర్దర్శనార్థం వా॥ ప

తిభూమరణే వ్యవస్థామాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ దర్శనప్రతిభూర్యత్ర మృతః ప్రాత్య
యికోపి వా । న తత్పుత్రా ఋణం దద్యుర్దద్యుర్దానాయ యస్స్థితః ॥ ఇతి ॥ యదా దర్శనప్ర
తిభూః ప్రాత్యయికో వా మృతస్తదా తయోః పుత్రాః ప్రాతిభావ్యాయాతం పితృకృత
మృణం న దద్యుః యస్తు దానాయ స్థితః ప్రతిభూర్మృతస్తత్పుత్రాః ఋణం దద్యుః ॥
స తత్పుత్రాః పుత్రైరపి మూలమేవ దేయం న వృద్ధిర్దేయా ॥ తథా చ వ్యాసః ॥ ఋణం
పైతామహం పౌత్రః ప్రాతిభావ్యాగతం సుతః । సమం దద్యాత్తత్సుతౌ తు న దాప్యా
వితి నిశ్చయః ॥ తత్సుతౌ పౌత్రప్రపౌత్రౌ ॥ బృహస్పతిః ॥ అథౌ తు వితథే దాప్యౌ త
త్కాలావేదితం ధనం । ఉత్తరౌ తు విసంవాదే తౌ వినా తత్సుతౌ తథేతి ॥ ఆద్యౌ దర్శ
నప్రత్యయప్రతిభువౌ వితథే అహమేనం దర్శయిష్యామి అసౌ సాధురిత్యేవం విధయో
ర్వాక్యయోర్మిథ్యాత్వే రాజ్ఞా దాప్యౌ ॥ ఉత్తరౌ దానఋణిద్రవ్యార్పణప్రతిభువౌ
విసంవాదే దాప్యౌ ధనినే ఋణికేనాప్రతిదత్తే దాప్యౌ । తయోరభావే తత్సు
తౌ దాప్యౌ ప్రత్యయప్రతిభూవత్ ప్రమాణప్రతిభూరేవ దాప్యో న తత్పుత్రః వివాదప్ర
తిభూస్తు సాధితం ధనం దండం చ దాప్యః । తదభావే తత్పుత్రోపీత్యాహ ॥ వ్యాసః ॥ విప్రత్య
యే లేఖ్యాదివ్యదర్శనే వా కృతే సతి । ఋణం దాప్యః ప్రతిభువః పుత్రం తేషాం న దాప
యేత్ । దానవాదప్రతిభువౌ దాప్యౌ తత్పుత్రకౌ తథేతి । యత్ర దర్శనప్రత్యయప్రతిభు
వౌ బంధకం గృహీత్వా ప్రాతిభావ్యమంగీకృతవంతౌ ॥ తత్ర విశేషమాహ కాత్యాయ
నః ॥ గృహీత్వా బంధకం యత్ర దర్శనేస్య స్థితో భవేత్ । వినా పిత్రా ధనం తస్మాద్దాప్య
స్స్యాత్తదృణం సుత ఇతి ॥ అనేకప్రతిభూదానప్రకారమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ బహవ
స్స్యుర్యది స్వాంశైర్దద్యుః ప్రతిభువో ధనమ్ । ఏకచ్ఛాయాశ్రితేష్వేషు ధనికస్య యథారుచీ
తి ॥ ఏకచ్ఛాయాశ్రితాః ప్రతిభువః ఋణం విభజ్య స్వాంశేన దద్యుః - ఏకచ్ఛాయా
శ్రితేషు యం ధనికః ప్రార్థయతే స ఏవ కృత్స్నం దద్యాత్ - నాంశతః ॥ ఏకచ్ఛా
యాశ్రితేషు యది కశ్చిద్దేశాంతరం గతః - తదా తత్పుత్రోపి దద్యాత్ - మృతే తు పితరి
పుత్రః పిత్రంశమేవ దద్యాత్ - న కృత్స్నం ॥ తథా చ కాత్యాయనః ॥ ఏకచ్ఛాయాప్ర
విష్టానాం దాప్యో యస్తత్ర దృశ్యతే । ప్రోషితే తత్సుతస్సర్వం పిత్రంశం తు మృతే సు
త ఇతి ॥ ప్రాతిభావ్యఫలాపేదండమాహ పితామహః ॥ యో యస్య ప్రతిభూర్భూ
త్వా మిథ్యా చైవ తు గచ్ఛతి । ధనికస్య ధనం దాప్యో రాజ్ఞా దండం చ తత్సమమ్ । కుర్యా
చ్చ ప్రతిభూర్యావద మృతేకార్థేఋణినా సహ । సోపసర్గస్తదా దండ్యో వివాదా
ద్ద్విగుణం దమమితి ॥ తదా ప్రతిభూదత్తప్రతిక్రియావిధిః ॥ తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ప్ర

తిభూర్దాపితో యత్ర ప్రకాశం ధనినాం ధనమ్। ద్విగుణం ప్రతిదాతవ్యమృణికైస్తస్య తద్భవేదితి ॥ ధనికేన పీడితస్సన్ ప్రతిభూస్తత్సుతో వా జనసమక్షం రాజ్ఞా యద్ధనం దాపితః తద్ద్విగుణమృణికః ప్రతిభువే దద్యాత్॥ తథాచ నారదః ॥ యం చార్థం ప్రతిభూర్దద్యాద్ధనికేనోపపీడితః । ఋణికస్తం ప్రతిభువే ద్విగుణం ప్రతిపాదయేదితి ॥ కదాపి ద్విగుణం దద్యాదిత్యపేక్షాయామాహ ॥ కాత్యాయనః ॥ ప్రాతిభావ్యంతు యో దద్యాత్పీడితం ప్రతిభావితః । త్రిపక్షాత్పరతస్సోఽర్థం ద్విగుణం లబ్ధుమర్హతీతి ॥ ద్వైగుణ్యం హిరణ్యవిషయం॥ పశ్వాదౌ తు విశేషో యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితః ॥ సంతతిః స్త్రీపశుష్వేవ ధాన్యం త్రిగుణమేవ చ । వస్త్రం చతుర్గుణం ప్రోక్తం రసశ్చాష్టగుణస్స్మృత ఇతి ॥ ధర్మాదీనుపాయాన్ బృహస్పతిరాహ ॥ ధర్మోపధిబలాత్కారైర్గృహసంరోధనేన చేతి ॥ ధర్మాదీన్స్వయమేవాహ ॥ సుహృత్సంబంధిసందిష్టైః సామోక్త్యానుగమేన చ॥ ప్రియేవా ఋణీ దాప్యో ధర్మ ఏష ఉదాహృతః । ఛద్మనా యాచితం చార్థమానీయ ఋణికాద్ధనీ । అన్వాహితాదిసంగృహ్య దాప్యతే యత్ర సోపధిః । బధ్వా స్వగృహమానీయ తాడనాద్యైరుపక్రమైః । ఋణికో దాప్యతే యత్ర బలాత్కారస్స ఉచ్యతే॥ పుత్రదారపశూన్బధ్వా దత్త్వా ద్వారోపవేశనమ్ । అత్రర్ణికో దాప్యతేఽర్థం తదాచరిత ముచ్యత ఇతి ॥ మనురపి ధర్మాదీనుపాయాన్దర్శయతి ॥ ధర్మేణ వ్యవహారేణ ఛలేనాచరితేన చ । ప్రయుక్తం సాధయేదర్థం పంచమేన బలేన చేతి ॥ ధర్మాదయశ్చోపాయాః పురుషాపేక్షయా ప్రయోక్తవ్యాః ॥ తదాహ కాత్యాయనః॥ రాజానం స్వామినం విప్రం సాంత్వేనైవ ప్రదాపయేత్ । రిక్థినం సుహృదం వాపి ఛలేనైవ ప్రదాపయేత్ । వణిజః కర్షకాంశ్చైవ శిల్పినశ్చ బ్రవీద్భృగుః ॥ దేశాచారేణ చాన్యాంస్తు దుష్టాన్సంపీడ్య దాపయేదితి॥ దాపనే విశేషమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ గృహీతానుక్రమాద్దాప్యో ధనినామధమర్ణికః । దత్త్వాతు బ్రాహ్మణాయైవ నృపతేస్తదనంతరమితి ॥ సమానజాతీయేషు ధనిషు యుగపత్ప్రవృత్తేషు గృహీతానుక్రమాద్ధనం దాప్యః భిన్నజాతీయేషు తు బ్రాహ్మణాదిక్రమేణ స్వయం సాధయితుమశక్తం ధనికం ప్రత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ రాజ్ఞాధమర్ణికో దాప్యస్సాధితాద్దశకం శతమ్ । పంచకం తు శతం దాప్యః ప్రాప్తార్థో హ్యుత్తమర్ణక ఇతి॥ ప్రతిపన్నస్యార్థస్య రాజా దశమాంశమధమర్ణికాద్దండరూపేణ గృహ్ణీయాత్ - ఉత్తమర్ణాద్వింశతితమం భాగం భృత్యర్థం గృహ్ణీయాదిత్యర్థః॥ ప్రాతిభావ్యనిషేధ్యానాహ కాత్యాయనః ॥ న స్వామీ న చ వై శత్రుః స్వా

ఋణాధికృతస్తథా । నిరుద్ధోదండితశ్చైవ సందిగ్ధశ్చైవనక్వచిత్ ॥ నైవరిక్థీనమి
త్రంచ నచైవాత్యంతవాసినః । రాజకార్యనియుక్తశ్చ యేచప్రవ్రజితానరాః॥ నా
శక్తో ధనినేదాతుం దండంరాజ్ఞేచతత్సమమ్ । నావిజ్ఞాతో గృహీతవ్యః ప్రతిభూ
త్వక్రియాంప్రతీతి॥ సందిగ్ధోఽభిశస్తః - అత్యంతవాసినఃనైష్ఠికబ్రహ్మచారిణః॥ యా
జ్ఞవల్క్యోఽపి ॥ భ్రాతౄణామథదంపత్యోః పితృపుత్రస్యచైవహి । ప్రాతిభావ్య
మృణంసాక్ష్యమవిభక్తేనతుస్మృతమితి॥ నారదోఽపి ॥ సాక్షిత్వ ప్రాతిభావ్యంచ
దానగ్రహణమేవచ । విభక్తాభ్రాతరఃకుర్యుర్నావిభక్తాఃపరస్పరమితి ॥ అస్వతం
త్రేషుధనప్రయోగనిషేధమాహకాత్యాయనః॥ నస్త్రీభ్యోదాసబాలేభ్యః ప్రయ
చ్ఛేత్క్వచిదధ్రువమ్। దత్తంసలభతేతత్తు తేభ్యోదత్తంతుయద్వస్వితి॥అథాధమర్ణ
గ్రహణధర్మాః - తత్రయాజ్ఞవల్క్యః ॥ ప్రపన్నంసాధయన్నర్థం నవాచ్యోనృ
పతేర్భవేత్ । సాధ్యమానోనృపంగచ్ఛేద్దండందాప్యశ్చతద్ధనమితి॥అస్యార్థః-అధ
మర్ణేనాభ్యుపగతం సాక్ష్యాదిభిర్భావితంవా ధర్మాదిభిరుపాయైస్సాధయన్
రాజ్ఞానివారణీయః - అధనికఋణదానప్రకారమాహసఏవ ॥ హీనజాతింపరి
క్షీణమృణార్థంకర్మకారయేత్ । బ్రాహ్మణస్తుపరిక్షీణశ్శనైర్దాప్యో యథోద
యమితి॥ అత్రబ్రాహ్మణగ్రహణముత్కృష్టజాత్యుపలక్షణార్థం॥కర్మణాపిసమం
కుర్యాద్ధనికంచాధమర్ణికః । సమోఽవకృష్టజాతిశ్చదద్యాచ్ఛ్రేయాంస్తు తచ్ఛనైరి
తి॥ నారదోఽపి ॥ అథశక్తివిహీనస్స్యాదృణీకాలవిపర్యయాత్ । శక్త్యపేక్షమృణం
దాప్యః కాలేకాలే యథోదయమితి ॥ దుష్టాధమర్ణికం ప్రత్యాహమనుః ॥ ఋ
ణికస్సధనోయస్తు దౌరాత్మ్యాన్నప్రయచ్ఛతి। రాజ్ఞాదాపయితవ్యస్స్యాద్గృహీ
త్వాద్విగుణంతత ఇతి॥సందిగ్ధేఽర్థేధనసంగ్రహణంకుర్వతః - అర్థహానిర్దండశ్చేత్యా
హబృహస్పతిః॥ అనావేద్యతురాజ్ఞేయస్సందిగ్ధేఽర్థేప్రవర్తతే । ప్రసహ్యసవినే
యస్స్యాత్సచాప్యర్థోనసిధ్యతి ॥ కాత్యాయనోఽపి ॥ పీడయేత్తుధనీయత్ర ఋ
ణికంన్యాయవాదినమ్ । తస్మాదర్థాత్సహీయేత తత్సమంచాప్నుయాద్దమమితి॥
యస్త్వధమర్ణస్తూత్తమర్ణసకాశాద్వ్యవహారార్థం ధనంగృహీతవాన్ - సతస్యై
వధనందద్యాత్ నాన్యేషాం- తదాహకాత్యాయనః॥ యస్యద్రవ్యేణయత్పణ్యంసాధి
తంయోవిభావయేత్ । తద్ద్రవ్యమృణికేనైవ దాతవ్యంతస్యనాన్యథేతి॥ నిర్ధనాధ
మర్ణవిషయే ఋణప్రతిదానప్రకారమాహ ॥ భరద్వాజః ॥ ఋణికస్యధనాభా
వేదేయోఽన్యోర్థస్తతఃక్రమాత్ । ధాన్యంహిరణ్యంలోహంవా గోమహిష్యాదికం

తథా । వస్త్రభూదాసవర్గంచ వాహనాదియథాక్రమమ్ । ధనికస్యతు విక్రీయ ప్రదేయమనుపూర్వశః। క్షేత్రాభావే తథారామ స్తస్యాభావేఋణక్రయః । ద్విజాతీనాంగ్రహాభావేశాంతిహోరో విధీయతే ॥ మనురపి ॥ ఋణందాతుమశక్తోయః కర్తుమిచ్ఛేత్పునక్రియామ్ । సదత్వానిర్జితాంవృద్ధిం కరణంపరివర్తయేదితి॥ అస్యాయమర్థః॥ ప్రతిదానకాలే ధనాసంపత్తివశాత్ - సవృద్ధికమాదానాశక్తోఽధమర్ణః ఋణస్య చిరంతనత్వపరిహారతోధనికస్య సమాసార్థక్రియాం లేఖ్యాదిరూపాంపునఃకర్తుమిచ్ఛేత్ - సనిష్పన్నాంవృద్ధిందత్వా కరణంపరివర్జయేత్ - పునర్లేఖ్యాదిక్రియాంవత్సరాదిచిహ్నితాంకుర్యాదితి॥ యఃపూర్వనిర్జితాంవృద్ధిందాతుమశక్తస్సతుతాంమూలత్వేనారోపయేత్ ॥ తదాహసఏవ ॥ అదర్శయిత్వా తత్రైవ హిరణ్యంపరివర్తయేత్। యావతీసంభవేద్వృద్ధి స్తావతీందాతుమర్హతీతి॥ హిరణ్యమదర్శయిత్వానిర్జితాంవృద్ధిమదత్వా తత్రైవలేఖ్యంపరివర్తయేత్॥ ఋణప్రతిదానకాలేసవృద్ధికం మూలందాతుంనశక్నోతి॥ తంప్రత్యాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ లేఖ్యస్యపృష్ఠేవిలిఖేత్ దత్వాదత్వర్ణికోధనమితి॥లేఖ్యాసన్నిధానేవిష్ణుః॥ సమగ్రదానేలేఖ్యాసన్నిధానేచోత్తమర్ణః - స్వలిఖితందద్యాదితి ॥ నారదోపి॥గృహీత్వోపగతందద్యా దృణికాద్యోధనంధనీ । అదద్యాద్యాచ్యమానస్తు శేషహానిమవాప్నుయాదితి ॥ ధనప్రదేశదినమారభ్య యావల్లేఖనంలేఖాదానంవానకరోతితావదధమర్ణాదుపాత్తంధనంవృద్ధిమాప్నుయాత్॥తథాచనారదః॥యదివానోపలిఖేదృణినాచోదితోపిసన్ ।ధనికస్యైవపక్షేతతస్థైవఋణికస్యచేతి ॥ యస్తు ఋణాపాకరణంనకరోతి తస్యప్రత్యవాయఃపురాణేదర్శితః ॥ తపస్వీవాగ్నిహోత్రీవాఋణవాన్మ్రియతేయది।తపశ్చైవాగ్నిహోత్రంచసర్వంతద్ధనినోభవేదితి॥ కాత్యాయనోపి ॥ ఉద్ధారాదికమాదాయ స్వామినేనదదాతియః । సతస్యదాసోభృత్యస్త్రీపశుర్వాజాయతే గృహఇతి ॥ ఉద్ధారాదికందాతుఃప్రదేయతయాస్థితం ॥ నారదోపి॥ యాచ్యమానంనదద్యాద్య ఋణంవాదప్రతిగ్రహమ్। తద్ద్రవ్యం వర్ధతేతావ ద్యావత్కోటిశతంభవేత్ । తతఃకోటిశతే పూర్ణే వేష్టితస్తేనకర్మణా । అశ్వఖరోవృషోదాసో భవేజ్జన్మనిజన్మనీతి ॥ ప్రతిదాతుఃకర్తవ్యమాహయాజ్ఞవల్క్యః ॥ దత్వర్ణంపాటయేల్లేఖ్యం శుద్ధ్యైవాన్యత్తుకారయేత్। సాక్షిణాంస్థాపయేద్దద్యాత్ దాతవ్యం వాససాక్షికమితి - ససాక్షికం ఋణపత్రసాక్షిసమక్షమేవదాతవ్యం పూర్వసాక్షిణ్యసంభవేసాక్ష్యంతరసమక్షమేవదాతవ్యమి

తి॥ నారదోపి ॥ లేఖ్యం దత్వా ఋణీ శుద్ధ్యే త్తదభావే ప్రతిశ్రుతిరితి॥ ధనికర్ణికయో రేవం విశుద్ధిస్స్యాత్ప్రీతిశ్రవమితి ॥ ఋణప్రదాతౄనాహ బృహస్పతిః ॥ యాచ్యమానాయ దాతవ్యమల్పకాలమృణం కృతం। పూర్ణేఽవధౌ శాంతలాభమభావేచ పితుస్సుతైరితి॥ అల్పకాలమదీర్ఘకాలం ఋణం యాచ్యమానసమనంతరమేవ దేయం సంబంధిత్వేన కృతం తు పూర్ణేఽత్వవధౌ శాంతలాభం లాభశాంత్యంతరమృణగ్రసస్య పితురభావేపి తత్కృతమృణం సుతైరవశ్యం దాతవ్యం ॥ అవశ్యం దాతవ్యమిత్యత్ర హేతుమాహ నారదః ॥ ఇచ్ఛంతి పితరః పుత్రాన్ స్వార్థహేతోర్యతస్తతః । ఉత్తమర్ణాధమర్ణాభ్యాం మామయం మోచయిష్యతి । అతః పుత్రేణ జాతేన స్వార్థముత్సృజ్య యత్నతః ॥ ఋణాత్పితా మోచనీయో యదాన నరకం వ్రజేదితి ॥ ఉత్తమమృణం- జాయమానో వై బ్రాహ్మణస్త్రిభిరృణవాన్జాయత ఇత్యాది శ్రుతిప్రతిపాదితమృణం పరహస్తాత్కుసీదవిధినా గృహీతం॥ కాత్యాయనోపి॥ పిత్రూణాం సూనుభిర్జాతై ర్దానేనైవాధమాదృణాత్ । విమోక్షస్సుకృతస్తస్మాదిచ్ఛంతి పితరస్సుతానితి ॥ జాతైరిత్యభిధానా జ్జాతమాత్రస్యఋణమోచనేఽధికారః- కింతు ప్రాప్తవ్యవహారస్తు- పితర్యుపరతే క్వచిత్- కాలేతువిధినా దేయం వసేయు స్నరకేన్యథేతి ॥ క్వచిద్విద్యమానేపి పితరి సుతైర్దేయమిత్యాహ స ఏవ ॥ విద్యమానేపి రోగార్తే స్వదేశాత్ప్రోషితే తథా । వింశాత్సంవత్సరాద్దేయ మృణం పితృకృతం సుతైరితి ॥ సాన్నిధ్యేపి పితుః పుత్రైః ఋణం దేయ విభావితమ్॥ జాత్యంధ పతితోన్మత్త క్షయశ్విత్రాదిరోగిణ ఇతి ॥ ఋణదానేఽధికారిణం పుత్రం దర్శయతి ॥ కాత్యాయనః ॥ ఋణం తు దాపయేత్పుత్రం యది స్యాన్నిరుపద్రవః । ద్రవిణార్హశ్చ ధుర్యశ్చ నాన్యథా దాపయేత్సుతమితి॥ నారదోపి ॥ పితర్యుపరతే పుత్రా ఋణం దద్యుర్యథాంశతః। విభక్తా వాఽవిభక్తా వా యోవా తాముద్వహేత్పరమితి ॥ విభాగోత్తరకాలే పిత్రా యదృణం కృతం తత్కేన దేయమిత్యపేక్షిత ఆహ॥ కాత్యాయనః॥ పిత్రర్ణే విద్యమానే తు నచ పుత్రో ధనం హరేత్ । దేయం తద్ధనికే ద్రవ్యం మతే గృహ్ణాంతు వా హ్యత ఇతి ॥ పిత్రాదికృతర్ణానామవాయే దానక్రమమాహ బృహస్పతిః ॥ పిత్ర్యమాదావృణం దేయం పశ్చాదాత్మీయమేవచ । తయోః పైతామహం పూర్వం దేయమేతదృణం సదేతి ॥ పితామహఋణం సమమేవ దేయం తదాస ఏవ ॥ ఋణమాత్మీయవత్పిత్ర్యం పుత్రైర్దేయం విభావితం । పైతామహం సమం దేయ మదేయం తత్సుతస్యత్వితి॥ తత్సుతస్యా

గృహీత తద్ధనస్య పుత్రపౌత్రస్య॥ ఏతదేవాభిప్రేత్యాహ నారదః॥ క్రమాదవ్యాహృత
ప్రాప్తం పుత్రైర్యత్రర్ణముద్ధృతమ్॥ దద్యుః పైతామహం పౌత్రాస్తచ్చతుర్థా
న్నివర్తత ఇతి॥ కాత్యాయనోఽపి॥ పుత్రాభావే తు దాతవ్యమృణం పౌత్రేణ యు
క్తితః। చతుర్థేన న దాతవ్యం తస్మాత్తద్వినివర్తత ఇతి॥ దేయమృణమనేన
దేయమేతస్మిన్కాలే దేయమిత్యేతదృణత్రయం॥ యాజ్ఞవల్క్య ఆహ॥ పితరి ప్రో
షితే ప్రేతే వ్యసనాభిప్లుతేఽపి వా। పుత్రపౌత్రైరృణం దేయం నిహ్నవే సాక్షిభా
వితమ్॥ అదేయమృణమాహ బృహస్పతిః॥ సౌరాక్షికం వృథాదానం కామక్రోధప్ర
తిశ్రుతం। ప్రాతిభావ్యం దండశుల్కం శేషం పుత్రాన దాపయేత్- ఇతి॥ సురాపా
నార్థం యత్కృతం తత్సౌరం ద్యూతపరాజయనిమిత్తమాక్షికం వృథాదానం
ధూర్తాదిభ్యో దత్తం - కామక్రోధప్రతిశ్రుతయోః స్వరూపకం కాత్యాయనేనద
ర్శితం॥ లిఖితం ముక్తకం వాపి దేయం యత్తు ప్రతిశ్రుతం। పరపూర్వస్త్రియై ద
త్తం విద్యాకామకృతం త్వృణం। యత్రహింసాం సముత్పాద్య క్రోధాద్దివ్యం విన
శ్యచ॥ ఉక్తం తుష్టికరం తత్తు విద్యాత్క్రోధంకృతం తు తదితి॥ ముక్తకం లేఖ్యరహితం॥
తథా చ మనుః॥ ప్రాతిభావ్యం వృథాదానమాక్షికం సౌరికం చ యత్। దండశుల్కా
వశిష్టం చ న పుత్రో దాతుమర్హతి। దర్శనప్రాతిభావ్యే తు విధిస్స్యాత్పూర్వచోది
త ఇతి॥ యాజ్ఞవల్క్యః॥ సురాపానద్యూతకృతం దండశుల్కావశిష్టకం। వృథా
దానం తథైవేహ పుత్రో దద్యాన్న పైతృకమితి॥ ఉశనాపి॥ దండం వా దండశేషం వా శు
ల్కం తచ్ఛేషమేవ వా। న దాతవ్యం తు పుత్రేణ యచ్చ న వ్యావహారికమితి॥ కుటుంబార్థే
పితృవ్యాదినా కృతమృణం గృహీ దద్యాదిత్యాహ బృహస్పతిః॥ పితృవ్యభ్రాతృపుత్ర
స్త్రీ దాసశిష్యానుజీవిభిః। యద్గృహీతం కుటుంబార్థే తద్గృహీ దాతుమర్హతీ
తి॥ నారదోఽపి॥ శిష్యాంతేవాసదాసస్త్రీ ప్రేష్యకృత్యకరైశ్చ యత్। కుటుంబహే
తోరుత్క్షిప్తం దాతవ్యం తత్కుటుంబినేతి॥ శిష్యోఽత్ర విద్యార్థీ శిల్పశాస్త్రార్థీ అంతే
వాసీ॥ ఉత్క్షిప్తమసన్నిధానాది నాస్యానుజ్ఞాం వినాపి కృతమృణం॥ కాత్యాయ
నోఽపి॥ ప్రోషితస్యామతేనాపి కుటుంబార్థమృణం కృతం। దాసస్త్రీమాతృశిష్యై
ర్వా దద్యాత్పుత్రేణ వా భృగురితి॥ కుటుంబార్థవ్యతిరిక్త ఋణవిషయే యాజ్ఞవ
ల్క్యః॥ న యోషిత్పతిపుత్రాభ్యాం న పుత్రేణ కృతం పితా। దద్యాదృతే కుటుంబార్థం
న పతిః స్త్రీకృతం తథేతి॥ న పుత్రేణ కృతః పితేత్యస్య క్వచిదపవాదమాహ బృహస్ప
తిః॥ ఋణం పుత్రకృతం పిత్రా శోధ్యం యదనుమోదితం। స తు స్నేహేన వా దద్యా

నాన్యస్తథా దాతుమర్హతీతి ॥ నారదోఽపి॥ పితురేవ వియోగాద్వా కుటుంబభరణాయ చ । కృతం వా యదృణం కృచ్ఛ్రే దద్యాత్పుత్రేణ తత్పితేతి ॥ అత్ర పుత్రగ్రహణం కుటుంబోపలక్షణార్థం-పితృగ్రహణం చ ప్రభోరుపలక్షణార్థం ॥ తథా చ కాత్యాయనః ॥ కుటుంబార్థమశక్తేషు గృహీతం వ్యాధితేఽథవా । ఉపప్లవనిమిత్తం చ విద్యాదాపత్కృతం చ యత్ । కన్యావైవాహికం చైవ ప్రేతకార్యేషు యత్కృతం । ఏతత్సర్వం ప్రదాతవ్యం కుటుంబేన కృతం ప్రభురితి ॥ న పతిః స్త్రీకృతం తథేత్యస్యాపవాదమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ గోపశౌండికశైలూషరజకవ్యాధయోషితాం । ఋణం దద్యాత్పతిస్తాసాం యస్మాద్వృత్తిస్తదాశ్రయేతి ॥ యోషితః ప్రత్యాకృతమృణం న దద్యాదిత్యస్యాపవాదమాహ నారదః॥ దద్యాదపుత్రా విధవా నియుక్తా వా ముమూర్షుణా । యా సాంతద్రిక్థమాదద్యాద్యతో రిక్థమృణం తత ఇతి॥ యాజ్ఞవల్క్యోఽపి॥ ప్రతిపన్నం స్త్రియా దేయం పత్యా వా సహ యత్కృతం । స్వయం కృతం వా యదృణం నాన్యత్స్త్రీ దాతుమర్హతి । అప్రతిపన్నమపి తద్రిక్థగ్రాహిణే స్త్రియా దేయమిత్యాహ ॥ కాత్యాయనః ॥ మర్తుకామేన యద్భర్త్రా ఉక్తా దేయమృణం త్వయా। అప్రపన్నాపి సా దాప్యా ధనం యద్యాశ్రితం స్త్రియేతి॥ అవిభక్తభ్రాతృవిషయే యాజ్ఞవల్క్యః॥ అవిభక్తైః కుటుంబార్థే యదృణం తు కృతం భవేత్ । దద్యుస్తద్రిక్థినః ప్రేతే ప్రోషితే వా కుటుంబినీతి ॥ అవిభక్తైః కుటుంబార్థం కృతమృణం కుటుంబీ దద్యాత్ - తస్మిన్ప్రేతే తద్రిక్థినస్సర్వే దద్యుః ॥ నారదోఽపి ॥ పితృవ్యేణావిభక్తేన భ్రాత్రా వా యదృణం కృతం । మాత్రా వా యత్కుటుంబార్థే దద్యుస్తత్సర్వరిక్థిన ఇతి। అనేకఋణదాతృసమవాయే యాజ్ఞవల్క్యః ॥ రిక్థగ్రాహ ఋణం దాప్యో యోషిద్గ్రాహస్తథైవ చ। పుత్రోఽనన్యాశ్రితద్రవ్యః పుత్రహీనస్య రిక్థిన ఇతి॥ యో యదీయం ద్రవ్యం రిక్థరూపేణ గృహ్ణాతి స తత్కృతమృణం దాప్యః తదభావే తు రాగాదివశాద్యో యదీయాం భార్యాం గృహ్ణాతి స తత్కృతమృణం దాప్యః - తదభావే అనన్యాశ్రితద్రవ్యః పుత్రః ఋణం దాప్యః ॥ ఏతేషాం సమవాయే పాఠక్రమాదేవ దాప్యాః న త్వేతేషాం సమవాయ ఏవానుపపన్నః ॥ పుత్రే సత్యన్యస్య రిక్థగ్రాహిత్వాసంభవాత్ న చ పుత్రే సత్యపి పితృభ్రాత్రోః రిక్థగ్రాహిత్వమితి వాచ్యం ॥ న భ్రాతరో న పితరః పుత్రా రిక్థహరాః పితుః ॥ పితా హరేదపుత్రస్య రిక్థం భ్రాతర ఏవ వేతి మనునా పుత్రాభావ ఏవ తయోః రిక్థగ్రాహిత్వస్య స్మృతత్వాత్ ॥ యోషిద్గ్రాహ ఇతి న సంభవతి - న ద్వితీయశ్చ సాధ్వీనాం క్వచిద్భర్తోపదిశ్యత ఇతి ॥ తేనైవో

క్తత్వాత్ ॥ పుత్రోఽనన్యాశ్రితద్రవ్య ఇత్యేతదస్యానర్థకం॥ రిక్థగ్రాహ ఋణం దాప్య
ఇత్యనేనైకార్థకత్వాత్-పుత్రహీనస్య రిక్థిన ఇత్యేతదపి వ్యర్థం-సత్యపి పుత్రే రిక్థగ్రా
హిణ ఏవ ఋణాపాకరణాధికారిత్వస్య రిక్థగ్రాహ ఋణం దాప్య ఇత్యుక్తత్వాదితి-
తదేతదసంగతం-సత్స్వపి క్లీబాదిషు పుత్రేషు పితృవ్యాదీనాం రిక్థగ్రాహిత్వసంభవా
త్ ॥ క్లీబాదీనాం రిక్థగ్రాహిత్వాభావమనురాహ ॥ అనంశౌ క్లీబపతితౌ జాత్యం
ధబధిరౌ తథా। ఉన్మత్తజడమూకాశ్చ యే చ కేచిన్నిరింద్రియా ఇతి॥ సవర్ణాపుత్రస్యా
న్యాయవృత్తేస్స్యరిక్థాయోగ్యతాం గౌతమ ఆహ॥ తథా సవర్ణాపుత్రోఽప్యన్యాయవృ
త్తో న లభతైకేషామితి॥ అతః పుత్రే సత్యపి రిక్థగ్రాహిణోఽన్యస్సంభవతి-యోషిద్గ్రాహః
శాస్త్రనిషిద్ధోఽప్యతిక్రాంతనిషేధస్సంభవత్యేవ-యోషిద్గ్రాహః కీదృశః ఋణం దద్యా
దిత్యపేక్షితే నారద ఆహ ॥ పరపూర్వాః స్త్రియస్త్వన్యాః సప్త ప్రోక్తా యథాక్ర
మం। పునర్భూః త్రివిధా తాసాం స్వైరిణీ తు చతుర్విధా । కన్యైవాక్షతయోని
ర్యా పాణిగ్రహణదూషితా।పునర్భూః ప్రథమా ప్రోక్తా పునస్సంస్కారకర్మణి। దే
శధర్మానవేక్ష్య స్త్రీ గురుభిర్యా ప్రదీయతే। ఉత్పన్నసాహసాన్యస్మై సా ద్వితీయా ప్ర
కీర్తితా। అసత్సు దేవరేషు స్త్రీ బాంధవైర్యా ప్రదీయతే। సవర్ణాయ సపిండాయ సా తృ
తీయా ప్రకీర్తితా। స్త్రీ ప్రసూతాఽప్రసూతా వా పత్యావేవ తు జీవతి। కామాత్సమాశ్ర
యేదన్యం ప్రథమా స్వైరిణీ తు సా। కౌమారం పతిముత్సృజ్య యా త్వన్యం పురుషం శ్రి
తా॥ పునః పత్యుర్గృహం యాయాత్ సా ద్వితీయా ప్రకీర్తితా। మృతే భర్తరి తు ప్రా
ప్తాన్ దేవరాదీనపాస్య యా। ఉపగచ్ఛేత్పరం కామాత్సా తృతీయా ప్రకీర్తితా। ప్రా
ప్తా దేశాద్ధనక్రీతా క్షుత్పిపాసాతురా చ యా। తవాహమిత్యుపగతా సా చతుర్థా
ప్రకీర్తితా । అంతిమా స్వైరిణీనాం యా ప్రథమా చ పునర్భువామ్ । ఋణం త
యోః ప్రతికృతం దద్యాద్యస్తే ఉపాశ్రిత ఇతి ॥ యత్తు తేనైవోక్తం - యా తు సప్రధ
నైవ స్త్రీ సాపత్యా వాన్యమాశ్రయేత్। సోఽస్యా దద్యాదృణం భర్తురుత్సృజేద్వా
తథైవ తామితి ॥ తదాశ్రితభర్తృవిషయం - అత ఏవ కాత్యాయనః ॥ బాలపు
త్రాధికార్థా వా భర్తారం యాన్యమాశ్రితా । ఆశ్రితస్తదృణం దద్యాద్బాలపు
త్రావిధిస్స్మృత ఇతి॥ యదపి నారదేనైవోక్తం॥ అధనస్య హ్యపుత్రస్య మృతస్యోపైతి
యః స్త్రియమ్ । ఋణం వోఢుస్స భజతే సైవ చాస్య ధనం స్మృతమితి॥ తద్ధనభాగిత్వ
ప్రయోషిద్గ్రాహయోరభావే యః కోఽపి యోషిదుపభోక్తా ఋణం దద్యాత్ - ఇత్యే
వం ప్రతిపాదనార్థః పుత్రస్య పునర్వచనం క్రమార్థం - అనన్యాశ్రితద్రవ్య ఇత్యేత

ధనభాకృణభాకితి - పుత్త్రాదీనాం బహూనాం సమవాయే రిక్థగ్రహణయోగ్య ఏవ పుత్త్రో దద్యాత్ - నాయోగ్యః క్లీబాదిరిత్యేవం ప్రతిపాదనార్థత్వాత్ - పుత్త్రహీనస్య రిక్థిన ఇత్యేతదపి నవ్యర్థం - పుత్త్రపౌత్త్రయోరభావే ప్రపౌత్త్రో రిక్థగ్రాహీ దద్యాదిత్యేవం ప్రతిపాదనార్థత్వాత్ - యద్వా పుత్త్రహీనస్య రిక్థిన ఇత్యనేన పుత్త్రాభావే యోషిద్గ్రాహీ దాప్య ఇత్యుచ్యతే - రిక్థశబ్దేన - సైవ చాస్య ధనం స్మృతమితి యోషితో వివక్షితత్వాత్ - అయమభిప్రాయః - స్వైరిణీనాం అంతిమాయాః పునర్భువాం ప్రథమాయాశ్చ సప్రథనస్యాపత్యస్త్రియాశ్చ గ్రాహిణ్యభావే పుత్త్రో దాప్యః పుత్త్రాభావే నిర్ధననిరపత్యయోషిద్గ్రాహీ దాప్య ఇతి ॥ అత ఏవ నారదః ॥ ధనస్త్రీహారిపుత్త్రాణామృణభాగ్యో ధనం హరేత్ । పుత్త్రోఽసతోః స్త్రీధనినోః స్త్రీహారీ ధనపుత్త్రయోరితి ॥ ధనస్త్రీహారిపుత్త్రాణాం సమవాయే ధనహారీ ఋణం దద్యాత్ ధనహారీస్త్రీహారిణోరభావే పుత్త్ర ఏవ దద్యాత్ - ధనపుత్త్రయోరసతోః స్త్రీహారీ దద్యాత్ ఇతి ॥ అథవా పుత్త్రహీనస్య రిక్థిన ఇత్యనేన పుత్త్రహీనస్యోత్తమర్ణస్య యో రిక్థీ తస్య ధనస్త్రీహారిపుత్త్రా ఋణం దాప్యా ఇత్యుచ్యతే ॥ తథా చ నారదః ॥ బ్రాహ్మణస్య తు యద్దేయం సాన్వయస్య న చాస్తి చేత్ । నిర్వపేత్తత్సకుల్యేషు తదభావేఽస్య బంధుషు । యదా తు న సకుల్యాస్స్యుర్న చ సంబంధిబాంధవాః । తదా దద్యాద్ద్విజేభ్యస్తు తేష్వసత్స్వప్సు నిక్షిపేదితి ॥

—✻ ఇతి ఋణాదానప్రకరణమ్. ✻—

—(✻) అథ నిక్షేపాఖ్యస్య ద్వితీయస్య పదస్య విధిరుచ్యతే. (✻)—

తత్త్ర నిక్షేపస్వరూపమాహ నారదః ॥ స్వద్రవ్యం యత్ర విస్రంభాన్నిక్షిపత్యవిశంకితః । నిక్షేపో నామ తత్ప్రోక్తం వ్యవహారపదం బుధైరితి ॥ ఉపనిధిన్యాసౌ నిక్షేపావాంతరపదవిశేషౌ ॥ తయోః స్వరూపమాహ బృహస్పతిః ॥ అనాఖ్యాతం వ్యవహితమసంఖ్యాతమదర్శితమ్ । ముద్రాంకితం చ యద్ద్రవ్యం తదౌపనిధికం స్మృతమ్ ॥ రాజచోరారాతిభయాత్ దాయాదానాం చ వంచనాత్ । స్థాప్యతేఽన్యగృహే ద్రవ్యం న్యాసస్స పరికీర్తిత ఇతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ వాసనస్థమనాఖ్యాయ హస్తేఽన్యస్య యదర్ప్యతే । ద్రవ్యం తదౌపనిధికం ప్రతిదేయం తథైవ తదితి ॥ వాసనస్థం కరండాదిస్థద్రవ్యం రూపసంఖ్యాదివిషయం అకథయిత్వా సముద్రమన్యహస్తే యత్స్థాప్యతే తద్ద్రవ్యమౌపనిధికం - నిక్షేపస్థాపనవిధిమాహ మనుః ॥ కులజే వృత్తసంపన్నే ధర్మజ్ఞే సత్యవాదిని । మహాపక్షే ధనిన్యార్యే నిక్షేపం నిక్షిపేద్బుధ ఇతి ॥ బృహస్పతిః ॥ స్థా

సంగృహ్యాంగృహస్థంచ తద్వణిజాంవివిధాస్థనాః । పత్యాంశాచంతథుజనంపరీక్ష్య స్థాపయేన్నిధిమితి ॥ తస్యనిక్షేపస్యాలునర్ద్వైవిధ్యమాహ నారదః॥ సత్రునద్విజ విధిః ప్రోక్తస్సాక్షిమానితరస్తథా । ప్రతిదానంతథైవాస్య ప్రత్యయస్స్యాద్విపర్యయా ఇతి॥ బృహస్పతిః ॥ ససాక్షికరహోదత్తం ద్వివిధంతదుదాహృతమ్ । పుత్రవత్పరిపాల్యంతద్వినశ్యత్యనపేక్షయా । స్థాపితంయేనవిధినా యేనయచ్చవిభావితమ్। తథైవతచ్చదాతవ్యమదేయంప్రత్యనంతర ఇతి ॥ స్థాపకేతరస్యయస్యస్థాపితద్రవ్యే స్వామ్యమస్తి ఇహప్రత్యనంతరఇత్యుచ్యతే ॥ మనురపి ॥ యోయథానిక్షిపేద్ధస్తే యదర్థంయస్యమానవః । సతథైవగృహీతవ్యో యథాదాయస్తథాగ్రహ ఇతి॥ దాయోదానంస్థాపనమితియావత్ గ్రహీగ్రహణం - పాలయితుఃఫలమాహ బృహస్పతిః ॥ దదతోయద్భవేత్పుణ్యం హేమరూప్యాంబరాదికమ్ । తత్స్యాత్పాలయతోన్యాసం తథైవశరణాగతమితి ॥ భక్షకస్యదోషస్తేనైవదర్శితః ॥ భర్తృద్రోహేయథానార్యాః పుంసఃపుత్రసుహృద్వధే । దోషోభవేత్తథాన్యాసే భక్షితోపేక్షితేన్నృణామితి ॥ దైవాదుపఘాతేన యదితన్నాశమాప్నుయాత్ - గృహీతృద్రవ్యసహితం తత్రదోషోనవిద్యతఇతి ॥ గృహీతురితిశేషః ॥ రాజశబ్దేనాసమాదేయనిమిత్తముపలక్ష్యతె ॥ అతఏవకాత్యాయనః ॥ అరాజదైవికేనాపి నిక్షిప్తంయత్రనాశితమ్ । గృహీతుస్సహభాండేన దాతుర్నష్టంతదుచ్యతఇతి ॥ నారదః ॥ గృహీతుస్సహయోర్థేన నష్టేనష్టసదాయనః । దైవరాజకృతేతద్వన్నచేత్తజ్జిహ్మకారితమ్ । దైవగ్రహణం తస్కరోపలక్షణార్థం - అతఏవ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ నదాప్యోపహృతంతత్తు రాజదైవికతస్కరైరితి ॥ మనుః ॥ చోరైర్హృతంజలేనోఢ మగ్నినాదగ్ధమేవచ । నదద్యాదితితస్మాత్స నసంహారతికించనేతి॥ యదితస్మాద్ధనాత్స్వకమపినగృహ్ణాంతి తదానదద్యాదిత్యర్థః - తథాచసఏవ॥ సముద్రేనాప్నుయాత్కించి ద్యదితస్మాన్నసంహరేదితి ॥ క్వచిద్దేన కేనచిద్ధేతునానష్టమపిగృహీతామూల్యద్వారేణ నదాప్యఇత్యాహ ॥ కాత్యాయనః ॥ జ్ఞాత్వాద్రవ్యవియోగంతు దాతాయత్రవినిక్షిపేత్ । సహోపాయవినాశేపి గృహీతానైవదాప్యఇతి ॥ ఉపేక్షాదినానాశేతుబృహస్పతిరాహ ॥ భేదనోపేక్షయాన్యాసం గృహీత్వాయదినాశయేత్ । నదన్యాద్యాచ్యమానోవాదాప్యస్స్యాత్సోదయంభవేదితి ॥ కాత్యాయనోపి ॥ న్యాసాదికంపరద్రవ్యం ప్రభక్షితముపేక్షితమ్ । అజ్ఞాననాశితంచైవ యేనదాప్యస్సఏవతదితి॥ అత్రవిశేషమాహవ్యాసః ॥ భక్షయం

త్సోదయందాప్యస్సమందాప్యఉపేక్షతే। కించిదూనం ప్రదాప్యస్స్యాద్ద్రవ్యమజ్ఞానానాశితమితి॥ యాచనానంతర మదత్తస్య పశ్చాచ్చేద్దైవరాజోపఘాతే స్థాపకాయమూలమాత్రం దేయం॥ తథాచవ్యాసః॥ యాచనానంతరంనాశే దైవరాజకృతేపిసః। గృహీతంప్రతిదాప్యస్స్యాదితి॥ మూలమాత్రమితిశేషః - ప్రత్యర్పణంఫలంబమాత్రాపరార్థేసవృద్ధిదాపనాయోగాత్ యాచనానంతరమదానేదండమాహ॥ నారదః॥ యాచ్యమానస్తుయోదాతు ర్నిక్షేపంనప్రయచ్ఛతి। దండ్యస్సరాజ్ఞాభవతి నష్టేదాప్యశ్చతత్సమమితి॥ యఃపునఃస్థాపకాననుజ్ఞయానిక్షేపముపభుంక్తేతస్యదండమాహసఏవ॥ తత్రార్థంసాధయేత్తేన నిక్షేప్తురననుజ్ఞయా। తత్రాపిదండ్యస్సభవేత్తంచసోదయమావహేదితి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి ఆజీవన్స్వేచ్ఛయాదండ్యో దాప్యస్తంచాపిసోదయమితి॥ బృహస్పతిః॥ న్యాసద్రవ్యేణయఃకశ్చిత్సాధయేత్కార్యమాత్మనః। దండ్యస్సరాజ్ఞాభవతి దాప్యస్తచ్చాపిసోదయమితి॥ అత్రిదండేపిసమమేవగ్రాహ్యః॥ తదాహమనుః॥ నిక్షేపస్యాపహర్తారం తత్సమందాపయేద్దమమ్। తథోపనిధిహర్తారం విశేషేణైవపార్థివఇతి॥ బృహస్పతిః॥గృహీతానిహ్నుతేయత్ర సాక్షిభిశ్శపథేనవా। విభావ్యదాపయేన్న్యాసం తత్సమంవినయేన్నృపఇతి॥ స్థాపకస్యానృతవాదిత్వే దండమాహమనుః॥ నిక్షేపోయఃకృతంయేన యావాంశ్చకులసన్నిధౌ। తావానేవసవిజ్ఞేయో విబ్రువన్దండమర్హతీతి॥ ససాక్షికనిక్షేపేసాక్షివచనవిరుద్ధం వదన్దండ్యః॥ అసాక్షికేతుబృహస్పతిరాహ॥ రహోదత్తేనిధౌయత్ర విసంవాదఃప్రజాయతే। విభావకంతత్రదివ్యముభయోరపితత్స్మృతమితి॥ గృహీతృస్థాపకయోరనృతవాదిత్వే దండమాహమనుః॥ నిక్షేపస్యాపహర్తార మనిక్షేప్తారమేవచ। సర్వైరుపాయైరన్విచ్ఛేచ్ఛపథైశ్చైవవైదికైః। యోనిక్షేపంనార్పయతి యశ్చానిక్షిప్యయాచతే। తావుభౌచోరవచ్ఛాస్యౌ ప్రదాప్యౌతత్సమందమమితి॥ నిక్షిప్తద్రవ్యమకాలేచదతోద్విగుణోదండః॥ తదాహకాత్యాయనః॥ గ్రాహ్యస్తూపనిధిఃకాలే కాలహీనంతువర్జయేత్॥ కాలహీనందదద్దండంద్విగుణంచప్రదాప్యతఇతి॥ యద్భయాదుపనిధి రన్యస్యహస్తేన్యస్తస్తద్భయాతీతే కాలేసగ్రాహ్యఇత్యర్థః - తద్భయాతీతేకాలేపిస్వయమేవయాచితమర్పణీయం సకృద్యాచితమర్పయేదితి - బృహస్పతిస్మరణాత్॥ తద్భయేవర్తమానేస్వయమయాచితం దీయమానంకాలహీనం తస్యదానం దౌష్ట్యైవేతి - తద్దదతోపిదండోయుక్తః - యస్తుబలావష్టంభేన నిక్షేపంనదదాతితంరాజా

నిగృహ్యాదాపయేదిత్యాహమనుః ॥ తేషాంనదద్యాద్యదితు తద్ధిరణ్యంయథావిధి।
ద్వయంనిగృహ్యాదాప్యంస్యా దితిధర్మస్యధారణా। నిక్షిప్తస్యధనస్యైవం ప్రీత్యో
పనిహితస్యచ। కుర్యాద్వినిర్ణయం రాజా అక్షిణ్వన్న్యాసధారణమితి ॥ అక్షి
ణ్వన్ అతాడయన్ నిక్షేప్తరిమృతేతత్ప్రత్యనంతరదానేనదోషఇత్యాహసఏవ॥స్వ
యమేవతుయోదద్యాన్మృతస్యప్రత్యనంతరే। నసరాజ్ఞాభియోక్తవ్యో ననిక్షేప్తృ
స్తుబంధుభిరితి॥ యదాతుస్వయమేవనదదాతి తదాప్రత్యనంతరంప్రత్యాహసఏవ॥
అచ్ఛలేనైవచాన్విచ్ఛేత్తమర్థంప్రతిపూర్వకమ్। విచార్యతస్యవావృత్తంసామ్నై
వపరిసాధయేదితి॥ నిక్షేపేనిహితంధర్మం యాచితాదిష్వతిదిశతినారదః ॥ ఏష
ఏవవిధిర్దృష్టో యాచితాన్వాహితాదిషు। శిల్పిషూపనిధౌన్యాసేప్రతిన్యాసేతథై
వచేతి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ యాచితాన్వాహితన్యాస నిక్షేపాదిష్వయంవిధిరితి।
యాచితంఉత్సవాదిషుపరకీయమలంకారాద్యర్థంయాచిత్వాస్వసమీపమానీతంఅ
న్వాహితంస్వస్మిన్నిహితం పరధనంధనికాంతరస్థతయాకృతం. న్యాసనిక్షేపౌపూర్వ
మేవాభిహితౌ ॥ బృహస్పతిరపి ॥ అన్వాహితేయాచితకే శిల్పిన్యాసేసబంధకే।ఏష
ఏవోదితోధర్మ స్తథాచశరణాగతఇతి॥ శిల్పిన్యాసోనామఅంగుళీయవర్ణాదికం.
అనేనాయాచితస్య శిల్పిహస్తన్యస్తస్యదైవరాజోపఘాతేన వినాశేస్వర్ణకారప్ర
భృతయోనదాప్యా ఇత్యుక్తంభవతి - అత్రాపవాదమాహకాత్యాయనః॥న్యైశ్చ
సంస్థాయుతేన్యాసో దివసైఃపరినిర్మితైః। తదూర్ధ్వంస్థాపయేచ్ఛిల్పి దాప్యోదైవ
హతేపితమ్ ॥ నైర్మల్యార్థం రజకహస్తన్యస్తవస్త్రాదివిషయేసఏవాహ॥ న్యా
సదోషాద్వినాశస్స్యాచ్ఛిల్పినంతన్నదాపయేత్। దాపయేచ్ఛిల్పిదోషాత్తత్సం
స్కారార్థంయదర్పితమితి ॥ యత్రతంత్వాదికంవస్త్రాద్యర్థం కులిందాద్యేషు
న్యస్తంఖండపటాదిదశాయాం నష్టపరిపూర్ణదశాయాంవాకువిందాదినాదీయమా
నం స్వామినానగృహీతం॥ నష్టంచతత్రాప్యాహసఏవ॥ స్వల్పేనాపిచ యత్కా-మర్ణ
నష్టంచేద్భృతకస్యతత్। పర్యాప్తందిత్సతస్తస్య వినశ్యేత్తదగృహ్ణతఇతి॥ యత్కా-
మర్ణవస్త్రనిర్మాణాదిస్వల్పేనాపి ప్రాంతవానాదినా వికలంనష్టంచేద్భృతకస్యశి
ల్పినఏవతన్నష్టం॥ పునర్వేతనగ్రహణమంతరేణైవ వానాదిక్రియాంకుర్యాదిత్యర్థః-
యదిస్వామీపునస్తంత్వాదికం నార్పయతితదాపునర్వానాద్యభావేపి వేతనంశిల్పినే
దత్తంనలభతే - పర్యాప్తం పరిపూర్ణం వస్త్రాదికందిత్సతో భృతకస్యయస్స్వా
మీతస్యదీయమానమగృహ్ణతః తత్పర్యాప్తంవినశ్యేత్।యాచితవిషయేపి విశేషస్తు

నైవోక్తః ॥ యదితత్కార్యముద్దిశ్య కాలంపరినియమ్యవా । యాచితోఽర్థకృతే తస్మి న్నప్రాప్తేసతుదాప్యతఇతి ॥ యత్కార్యం దీర్ఘకాలసాధ్యం తత్కార్యముద్దిశ్యయదియాచితః- యదివాసంవత్సరపర్యంతయియతావిత్యేవంకాలంపరినియమ్య యాచితః తస్మాత్కార్యమధ్యేపరినియతకాలమధ్యేవా ప్రతియాచ్యమానోయాచితకంయో నదదాతి అసౌనసోదయందాప్యఇతి యాచితకమాత్రమేవ ॥ అసౌకృతేకార్యేపరినియతకాలాత్యయేవాదద్యాత్ - యదితదాపినదదాతి తదావైనాదితో వినాశేహరణేవా జాతేమూల్యంచేయమిత్యాహసఏవ ॥ ప్రాప్తకాలే కృతేకార్యే నదద్యాద్యాచితోఽపిసన్ । తస్మిన్నష్టేహృతేవాపి గృహీతామూల్యమావహేదితి ॥ క్వచిదప్రాప్తేపికాలేకార్యమధ్యేపి యాచితకందాప్యఇత్యాహసఏవ॥ అథకార్యవిపత్తిస్తు తస్యైవస్వామినోభవేత్ । అప్రాప్తేవైసకాలేతు దాప్యస్త్వర్థకృతేపితదితి ॥ ... ...

—✻ ఇతి నిక్షేపాఖ్యంద్వితీయపదమ్. ✻—

—(✻) అథాస్వామివిక్రయః. (✻)—

తస్య స్వరూపమాహనారదః ॥ నిక్షిప్తంవాపరద్రవ్యం నష్టంలబ్ధ్వాపహృత్యవా । విక్రీయతేసమక్షంయ త్సజ్ఞేయోఽస్వామివిక్రయః॥ బృహస్పతిరపి॥ నిక్షేపాన్వాహితన్యాస హృతయాచితబంధకమ్ । ఉపాంశుయేనవిక్రీత మస్వామిసోఽభిధీయతఇతి ॥ అస్వామినాకృతోవ్యవహారోనివర్తనీయ ఇత్యాహ కాత్యాయనః॥ అస్వామివిక్రయందాన మాధించవినివర్తయేదితి॥ నారదోఽపి ॥ అస్వామినాకృతో యస్తు క్రయోవిక్రయఏవచ । అకృతస్సతువిజ్ఞేయో వ్యవహారేషునిశ్చితఇతి ॥ తతశ్చాస్వామివిక్రీతం ద్రవ్యంస్వామీగృహ్ణీయాత్ ॥ తథాచసఏవ ॥ ద్రవ్యమస్వామివిక్రీతం ప్రాప్యస్వామీ తదాప్నుయాత్ - తదనాప్తిశ్చరాజ్ఞే నివేదయిత్వైవ అన్యథాదండవిధానాత్ ॥ తథాచయాజ్ఞవల్క్యః ॥ హృతంప్రనష్టంయోద్రవ్యం పరహస్తాదవాప్నుయాత్ । అనివేద్యనృపేదండ్య స్సతుషణ్ణవతింపణానితి॥యదాపునః పరహస్తాదవాప్తుమసమర్థస్స్వామితదాహసఏవ॥నష్టాపహృతమాసాద్యహర్తారంగ్రాహయేన్నరః । దేశకాలాతిపత్తౌవా గృహీత్వాస్వయమర్పయేదితి॥ నష్టమపహృతంవాస్వకీయంద్రవ్యమధిగంతురపహర్తుర్వాహస్తే దృష్ట్వాఅధిగంతారమపహర్తారం రాజపురుషాదిభిర్గ్రాహయేత్ - రాజపురుషాద్యాసన్నిధానార్థం దేశ

కాలాతిక్రమశ్చేద్భవతిస్వయమేవ గృహీత్వారాజ్ఞే సమర్పయేదిత్యర్థః- యదాపు
నర్విక్రయాదూర్ధ్వమేవస్వకీయం ద్రవ్యం క్రేతుర్హస్తే పశ్యతి॥ తదాప్యాహసఏవ॥
స్వంలభేతాన్యవిక్రీతం క్రేతుర్దోషోప్రకాశితే । హీనాద్రహోహీనమూల్యే వే
లాహీనేచతస్కరఇతి॥ స్వం ఆత్మసంబంధిద్రవ్యంఅన్యస్యవిక్రీతుంయదిపశ్యతి-తదా
లభేత - అస్వామివిక్రయస్యస్వత్వహేతుత్వాభావాత్- క్రేతుఃపునరప్రకాశితేగో
పితేక్రయేదోషోభవతి - హీనాత్ క్రయద్రవ్యాగమోపాయహీనాత్ - రహఃఏ
కాంతేహీనమూల్యే అల్పతరణాధికమూల్యక్రయే - వేలాహీనేరాత్ర్యాదౌ కృతే
క్రయేచసచోరోభవతి- తస్కరవద్దండ్యోభవతీత్యర్థః - యథోక్తంమనునా ॥
ద్రవ్యమస్వామివిక్రీతం ప్రాప్యస్వామీతదాప్నుయాత్ । ప్రకాశఃక్రయతశ్శుద్ధిః క్రే
తుస్తేయంరహఃక్రయాదితి ॥ బృహస్పతినాపి అజ్ఞానతోజ్ఞానతశ్చ క్రేతుర్నిర్దో
షతాసదోషతాచదర్శితా॥ యేనక్రీతంతు మూల్యేనప్రాగ్రాజ్ఞే వినివేదితం।నతత్ర
విద్యతేదోషస్తేనస్స్యాదుపవిక్రయాదితి॥యేనక్రీతంహీనమూల్యేనక్రియాత్ప్రాగే
వరాజ్ఞేనివేదితం నతత్రదోషః॥ఉపవిక్రయశబ్దస్యార్థస్తేనైవదర్శితః॥అంతర్గృహే బ
హిర్గ్రామాన్నిశాయామసతోజనాత్ ।హీనమూల్యంచయత్క్రీతంజ్ఞేయోసావుప
విక్రయఇతి ॥ అసతోజనాత్ - చండాలాదేరిత్యర్థః - అసద్గ్రహణంస్వామ్యన
నుతదాసజాద్యుపలక్షణార్థం॥ తథాఅతఏవనారదః॥అస్వామ్యనుమతాద్దాసా
దసతశ్చజనాద్రహః । హీనమూల్యమవేళాయాం క్రీణంస్తద్దోషభాగ్భవేదితి॥ త
ద్దోషభాక్ - చోరదోషభాగిత్యర్థః - అథస్వామివిక్రీతద్రవ్యవిప్రతిపత్తౌ ప్రమాణే
నసాధయేదిత్యాహ ॥ కాత్యాయనః ॥ నాష్టికస్తుప్రకుర్వీతతద్ధనంజాతిభిస్స్వకం॥
నాష్టిలోకేనష్టధనః - తద్ధనంనష్టధనం-స్వకమాత్మీయంజాతిభిః - ప్రకుర్వీతసాధ
యేదిత్యర్థః - కథంసాధయేదిత్యపేక్షితఆహ ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ఆగమేనోపభో
గేన నష్టంభావ్యమితి ॥ ఆగమస్తుస్మృత్యంతరేభిహితోద్రష్టవ్యః ॥ లబ్ధందానక్ర
యప్రాప్తం శౌర్యంవైవాహికంతథా । బాంధవాదప్రజాజ్జాతం షడ్విధస్త్వాగ
మఇతి ॥ ధనస్యస్వకీయత్వావగతిరపిదానాద్యభావేనసాధనీయేత్యాహ॥ కాత్యా
యనః॥అదత్తత్యక్తవిక్రీతంకృత్వాస్వంలభతేధనమితి॥దత్తంత్యక్తం విక్రీతంచనభవతీ
తిప్రమాణైఃప్రసాధ్యస్వకీయంధనంనాష్టికఃవిక్రేతాదేస్సకాశాల్లభతఇత్యర్థః - అ
త్రక్రేతృవిషయేవిశేషమాహబృహస్పతిః॥పూర్వస్వామీతుతద్ద్రవ్యం యదాగత్యావి
చారయేత్ । తత్రమూలందర్శనీయం క్రేతుశ్శుద్ధిస్తతోభవేదితి ॥ మూలం-విక్రే

తా॥మూలదర్శనానంతరం వ్యాసః ॥ మూలేసమాహృతేక్రేతా నాభియోజ్యఃకథంచన।మూలేనసహవాదస్తు నాష్టికస్యతదాభవేదితి ॥ యదాతుదర్శితోవిక్రేతా నకించిదుత్తరందదాతి - తదాత్వాహబృహస్పతిః ॥ విక్రీతోదర్శితోయత్ర హీయతేవ్యవహారతః । క్రేత్రేరాజ్ఞేమూలదండౌ ప్రదద్యాత్స్వామినేధనమితి ॥ నారదః ॥ విక్రేతాస్వామినేర్థంస్వం క్రేత్రేమూల్యంచతత్కృతమ్ । దద్యాద్దండంతథారాజ్ఞే విధిరస్వామివిక్రయఇతి ॥ యదాతుమూలభూతో విక్రేతాదేశాంతరంగతః ॥ తదాకాత్యాయనఆహ॥ మూలానయనకాలశ్చదేయోయోజనసంఖ్యయా।ప్రకాశంచక్రయంకుర్యాత్సాధుభిజ్ఞాతిభిస్స్వకైః ॥ నతత్రాన్యాక్రియాప్రోక్తా దైవికీనచమానుషీ । విశోధితేక్రయేరాజ్ఞా వక్తవ్యస్సనకించనేతి ॥ అయమర్థః- యస్తుక్రేతా కాలవిలంబేనాపి మూలందర్శయితుం నశక్నోతి క్రయప్రకాశనం చకరోతి సరాజ్ఞాదండ్యః ॥ తస్మాచ్చనాష్టికోధనంలభతఇతి ॥ తదుక్తంమనునా ॥ అథమూలమనాహార్యం ప్రకాశక్రయశోధితమ్ । అదండ్యోముచ్యతే రాజ్ఞా నాష్టికోలభతేధనమితి ॥ క్రేతుస్సకాశాద్ధన గ్రహణమర్థమూల్యం దత్త్వైవ॥తథాచకాత్యాయనః ॥ వణిగ్వీథీపరిగతం విజ్ఞాతం రాజపూరుషైః । అవిజ్ఞాతాశ్రయాత్క్రీతా విక్రేతా యత్ర వామృతః । స్వామీదత్వార్థమూల్యంతు ప్రగృహ్ణీయాత్స్వకంధనమితి ॥ అవిజ్ఞాతాశ్రయాదవిజ్ఞాతస్థానకాదిత్యర్థః - క్రయప్రకాశనయనపక్షయోః సతిసంభవేమూలానయనపక్షఏవగ్రాహ్యః॥ తదుక్తం కాత్యాయనేన॥ యదామూలముపన్యస్య పునర్వాదీక్రయంవదేత్।అహరేన్మూలమేవాసౌనక్రమేణప్రయోజనమ్।అసమాహార్యమూలస్తు క్రయమేవవిశోధయేదితి॥ యదామూలదర్శనం క్రయప్రకాశనంవానకరోతి తదాదండ్యఇత్యాహసఏవ॥ అనుపస్థాపయన్మూలంక్రయంవాప్యవిశోధయన్ । యథాభియోగం ధనినేధనందాప్యోదమంచసఇతి ॥ నాష్టికవిషయే ప్యాహసఏవ ॥ యదిస్వంనైవకురుతేజ్ఞాతిభిర్నాష్టికోధనం।సప్రసంగనివృత్త్యర్థం చోరవద్దండమర్హతీతి॥ ప్రసంగోతిప్రసంగః ॥ దండపరిమాణమాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ఆగమేనోపభోగేన నష్టంభావ్యమతోన్యథా। పంచబంధోదమస్తత్ర రాజ్ఞేతేనావిభావితఇతి॥వివాదాస్పదస్యపంచమోంశోయస్మిన్మూలేబధ్యతేసపంచబంధః-ఏతదల్పాపరాధవిషయం-మహాపరాధేతువ్యాసః॥ వాదీచేన్మార్గితంద్రవ్యం సాక్షిభిర్నైవభావయేత్॥ దాప్యస్స్యాద్ద్విగుణం దండం క్రేతాతద్ద్రవ్యమర్హతీతి ॥ యత్రప్రకాశితేక్రయేక్రేతుః స్వత్వప్రతిపాద

క్తంమరీచివచనం॥ వణిగ్వీథీపరిగతంవిజ్ఞాతంరాజపూరుషైః।దివాగృహీతంయత్తేనక్రే
త్రా నశుద్ధోలభతేధనమితి॥ తచ్చైతన్నాస్తికేనాసాధితద్రవ్యవిషయం - అన్యథాఅ
ధమూలమనాహార్యమితిప్రాగుదాహృతమనువచన విరోధప్రసంగాత్॥ యదాక్రే
తాసాక్ష్యాదిభిః క్రయంనవిభావయతి - నాస్తికోపిస్వకీయత్వం- తదానిర్ణయమా
హ ॥ బృహస్పతిః ॥ ప్రమాణహీనవాదేతు పురుషాపేక్షయానృపః। సమన్యూనా
ధికత్వేన స్వయంకుర్యాద్వినిర్ణయమితి ॥ పురుషయోః నాస్తికక్రేతృపురుషయోః
సాధుత్వాద్యపేక్షయా వివాదాస్పదంధనం సమన్యూనాధికత్వేన విభజ్యపితావ
త్తవేతిరాజ్ఞానిర్ణయంకుర్యాత్-ననుమానుషప్రమాణాభావేపి దివ్యస్యవిద్యమాన
త్వాత్ప్రమాణహీనో వాదఏవనసంభవతీతి - ఉచ్యతే - అస్మిన్నస్వామివిక్రయవి
వాదే దివ్యాభావాభిధానాత్ ॥ తథాచకాత్యాయనః ॥ ప్రకాశంచక్రయంకుర్యా
త్సాధుభిర్జ్ఞాతిభిస్స్వకైః। నతత్రాన్యాక్రియాప్రోక్తా దైవికీనచమానుషీతి॥కిం
చ॥అభియోక్తాధనంకుర్యాత్ప్రథమంజ్ఞాతిభిస్స్వకం। పశ్చాదాత్మవిశుద్ధ్యర్థంక్రయం
క్రేతాస్వబంధుభిరితి॥ వచనేనసాక్షీతరప్రమాణభావోపగమ్యతే॥యత్తుకాత్యాయ
నేనోక్తం॥ అలేఖ్యాసాక్షికేదైవీం వ్యవహారేవినిర్దిశేదితి॥తద్దివ్యనిషేధకస్మృతభా
వవిషయమితిమంతవ్యం-అసత్ప్రమాణకే వివాదే క్రేతృనాస్తికయోరర్ధహానిమా
హకాత్యాయనః ॥ అర్థేణాంద్వయోరపి హృతం తత్రస్యాద్వ్యవహారతః। అవిజ్ఞా
తక్రయోదోష స్తథాచపరిపాలనం। ఏతద్ద్వయంసమాఖ్యాతంద్రవ్యహానికరంబు
ధైరితి॥ అవిజ్ఞాతస్థానాత్క్రయోఽవిజ్ఞాతక్రయః॥ అథవాపరమార్థజాతోయం స్వా
మీత్యవిజ్ఞానాత్ క్రయోఽవిజ్ఞాతక్రయః॥ మరీచిరపి॥ అవిజ్ఞాతనివేశత్వాద్యత్రమూ
లంనలభ్యతే। హానిస్తత్రసమాకల్ప్యాక్రేతృనాస్తికయోర్ద్వయోరితి॥అస్వామివిక్రే
తురివస్వామ్యదత్తముపభుంజానస్య దండమాహనారదః ॥ ఉద్దిష్టమేవభోక్తవ్యం
స్త్రీపశువర్ణసుధాపివా।అనర్పితంతుయోభుంక్తే భుక్తభాగంప్రదాపయేత్ । అ
నుద్దిష్టంతుయద్ద్రవ్యంవాసక్షేత్రగృహాదికం॥ స్వబలేనైవభుంజాన శ్చోరవద్దండమ
ర్హతీతి ॥ అనడ్వాహంతథాధేనుం నావందాసంతథైవచ । అనుద్దిష్టంతుభుంజా
నోదద్యాత్పణచతుష్టయం।దానేనైకాంతథాధుర్యో బంధకంనోపభుజ్యతే। ఉపభో
క్తాతుతద్ద్రవ్యం పణ్యేనైవవిశోధయేత్ ॥ దివసేద్విపణందాసీం ధేనుమష్టపణంత
థా । త్రయోదశత్వనడ్వాహ మశ్వంభూమించషోడశ । నౌకామశ్వంచ ధేనుంచ
లాంగలంకార్షికస్యచ।బలాత్కారేణయోభుంక్తే దాప్యశ్చాష్టపణందినే।ఉల్బా

క్షేపణార్థంతుముసలస్యపణద్వయం,శూర్పస్యచపణార్థంతుజైమినిమతేనిరబ్ర
వీదితి॥ ... ... *

—(*) ఇత్యస్వామివిక్రయాఖ్యంవివాదపదం. (*)—

—* అథసంభూయసముత్థానాఖ్యపదముచ్యతే. *—

తస్యస్వరూపంనారదఆహ ॥ వణిక్ప్రభృతయోయత్ర కర్మసంభూయకుర్వతే । తత్సంభూయసముత్థానం వ్యవహారపదంస్మృతమితి ॥ తత్రాధికారిణోదర్శయతిబృహస్పతిః॥ కులీనదక్షానలసైః ప్రాజ్ఞైర్నాణకవేదిభిః।ఆయవ్యయజ్ఞైశ్శుచిభిశ్శూరైః కుర్యాత్సహక్రియామితి॥ క్రియాంకృషివాణిజ్యశిల్పక్రతుసంగీతస్తైన్యాత్మికాం నాణకప్రజ్ఞత్వం వాణిజ్యక్రియాయాముపయుజ్యతే - క్రతుక్రియాయాం తు కులీనత్వప్రాజ్ఞత్వశుచిత్వాది - స్తైన్యక్రియాయాంశూరత్వమాత్రం దక్షత్వానలసత్వేతు సర్వత్రోపయుజ్యేతే॥అతఏవాదక్షాదీన్నిషేధతి ॥ సఏవ ॥ అశక్తాలసరోగార్త మందభాగ్యనిరాశ్రయైః। వాణిజ్యాద్యాస్సహైతైస్తు న కర్తవ్యాబుధైః క్రియామితి॥కుర్వంతితేమూలద్రవ్యప్రక్షేపానుసారేణలాభభాజః ॥ తథాచబృహస్పతిః॥ప్రయోగంకుర్వతేయేతు హేమధాన్యరసాదినా । సమన్యూనాధికైరంశైర్లాభస్తేషాంతథావిధఇతి ॥ లాభవదేవవ్యయాది రపితథైవేత్యాహ ॥ సఏవ ॥ సమోన్యూనోధికోవాంశో యేనక్షిప్తస్తథైవసః । వ్యయందద్యాత్కర్మకుర్యాల్లాభంగృహ్ణీతచైవహీతి॥ ద్రవ్యానుసారేణలాభ ఇత్యస్యాపవాదమాహ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ సమవాయేనవణిజాం లాభార్థంకర్మకుర్వతాం ॥ లాభాలాభౌయథాద్రవ్యం యదావాసంవిదాకృతావితి। సంవిధానమయేనపురుషవిశేషానుసారేణ కృతౌకల్పితౌలాభాలాభౌజ్ఞేయౌ - నతుద్రవ్యానుసారేణేత్యర్థః॥సంభూయకారిణాంకర్తవ్యమాహవ్యాసః ॥ సమక్షమసమక్షంవా వంచయంతఃపరస్పరం। నానాపణ్యానుసారాత్తేప్రకుర్యుఃక్రయవిక్రయౌ । అగోపయంతోభాండాని శుల్కందద్యుశ్చతేర్థవాన్। అన్యథాద్విగుణందాప్యాశ్శుల్కస్థానాద్బహిష్కృతాఇతి॥నారదోపి ॥ భాండపిండవ్యయోద్ధార భారసారాన్వవేక్షణమ్ । కుర్యుస్తేవ్యభిచారేణ సమయేస్వేవ్యవస్థితాఇతి॥సంభూయకారిణాంపరఃగృహ్ణీయుస్తేశతఃపరఇతి॥యస్తు సమవాయిభిః ప్రయుక్తంధనం సమవాయిభిస్సహ ప్రతియాచ నాభినందసాధయతి - తస్యలాభహానిస్తదాహ బృహస్పతిః॥ సమవేతైస్తుయద్దత్తం ప్రార్థనీయంతథైవతత్ । నయాచతేచయఃకశ్చిల్లాభాత్సపరిహీయతఇతి॥ సర్వేషామనుమతిఃన

ర్వేషాంకార్యమేకఏవకుర్యాత్తదాహసఏవ ॥ బహూనాంసమ్మత్యాయస్తు దద్యా
చ్ఛోధనంరహః । కరణంకారయేద్వాపి సర్వైరేవకృతంభవేదితి ॥ కరణంలేఖ్యా
దికం - సంభూయకారిణాం ఋత్విజాంకర్తవ్యమాహమనుః ॥ ఋత్విజస్సమవే
తాస్తు యథాసత్రేణ మంత్రితాః । కుర్యుర్యథార్హతఃకర్మ గృహ్ణీయుర్దక్షి
ణాంతథేతి ॥ ఋత్విగ్విశేషో లేఖానుసారేణ దక్షిణాంగృహ్ణీయు రిత్యర్థః ॥ త
థాచసఏవ ॥ సంభూయస్వాని కర్మాణి కుర్వద్భిరిహమానవైః । అనేనకర్మ
యోగేన కర్తవ్యాంశప్రకల్పనా ॥ ఇయంచాంశకల్పనాతస్య ద్వాదశశతందక్షిణే
త్యేవంక్రతుసంబంధిమాత్రతాయాం ॥ అతఏవోక్తంతేనైవ॥రథంహరేతవాధ్వర్యు
ర్బ్రహ్మాధానేచ వాజినం।హోతానివిద్వరంచాశ్వముద్గాతాచాప్యనఃక్రయే ॥ ద
క్షిణాంశకల్పమాహసఏవ॥ సర్వేషామర్ధినోముఖ్యాస్తదర్ధేనార్ధినోపరే।
తృతీయినస్తృతీయాంశాశ్చతుర్థాంశాస్తు పాదినఇతి॥ సర్వేషాంషోడశర్త్వి
జాంమధ్యే ముఖ్యాశ్చత్వారో హోత్రధ్వర్యుబ్రహ్మోద్గాతారో గోశతస్యార్ధి
నః - సర్వేషాంభాగపరిపూర్ణోపపత్తివశాత్ - అష్టాచత్వారింశద్రూపా
ర్ధేనార్ధభాజః - అపరే మైత్రావరుణప్రతిప్రస్థాతృబ్రాహ్మణాచ్ఛంసిప్రస్తో
తారః - తదర్ధేనచతుర్వింశతి రూపేణార్ధభాజః ॥ యేపునస్తృతీయినోచ్ఛా
వాకనేష్టాగ్నీధ్రప్రతిహర్తారస్తేతృతీయినో ముఖ్యాంశస్యషోడశగోరూపతృ
తీయాంశభాజః - యేపాదినోగ్రావస్తుదున్నేతృపోతృసుబ్రహ్మణ్యాస్తేముఖ్యస్య
భాగస్యచతుర్థాంశేనద్వాదశగోరూపేణాంశభాజః ముఖ్యానాంచతుర్ణామి
థో విభాగస్సమత్వేనైవ ॥ ఏవమేవతదనంతరాదీనామపిమిథోవిభాగః॥ తథాచ
కాత్యాయనసూత్రం॥ ద్వాదశద్వాదశాద్యేభ్యఃషట్ షట్ద్వితీయేభ్యశ్చతస్రశ్చతస్ర
స్తృతీయేభ్య స్త్రిస్రస్త్రిస్రఇత్యంతకేభ్యఇతి- స్వకీయకర్మకలాపాంశకర్తుఃకృతా
నుసారేణభాగోదేయఇత్యాహమనుః ॥ ఋత్విగ్యదివృతోయజ్ఞేస్వకర్మ పరిభావ
యేత్ । తస్యకర్మానురూపేణ దేయోంశస్సహకర్తృభిః - ఇతి॥ కర్తృభిస్సంభూ
యకారిభిరిత్యర్థః - కృతకర్మానుసారేణదక్షిణాందద్యాదిత్యుక్తం-తస్యక్వచిద
పవాదమాహసఏవ॥దక్షిణాసుచదత్తాసుస్వకర్మపరిభావయేత్। కృత్స్నమేవలభే
తాంశమన్యేనైవచకారయేదితి॥స్వగణవర్తినాంమధ్యేప్రత్యాసన్నేన - కర్మమ
ధ్యేఋత్విక్కరణే నారదఆహ॥ఋత్విజాంవ్యసనేప్యేవమన్యస్తత్కర్మనిస్తరేత్
లభేతదక్షిణాభాగంస తస్మాత్సంప్రకల్పితమితి॥ సంభూయకారిణాంకృషికాణాం

కర్తవ్యమాహబృహస్పతిః ॥ పర్వతేనగరాభ్యాశే తథారాజపథస్యచ।ఊషరం
మూషికావ్యాప్తం క్షేత్రంయత్నేనవర్జయేదితి ॥ వాహ్యేనపివర్జనీయా నాహ
సఏవ॥ కృశాతివృద్ధంక్షుద్రంచ రోగిణంప్రపలాయినం । కాణంఖంజంచనాదద్యా
ద్వాహ్యంప్రాజ్ఞఃకృషీవలః ॥ ప్రాతిస్వికదోషాత్ఫలహానావిశేషమాహసఏవ॥ వా
హ్యబీజాత్యయాద్యస్య క్షేత్రహానిః ప్రజాయతే । తేనైవసా ప్రదాతవ్యా సర్వే
షాంకృషిజీవినామితి ॥ వాహ్యబీజగ్రహణంకృషిసాధనానాముపలక్షణార్థం॥ సం
భూయకారిణాంశిల్పినాం లాభవిభాగమాహసఏవ ॥ హేమకారాదయోయత్రశి
ల్పంసంభూయకుర్వతే । కర్మానురూపంనిర్వేశం లభేరంస్తేయథాంశత ఇతి॥ ని
ర్వేశోభృతిః ॥ కాత్యాయనోపి ॥ శిక్షకాభిజ్ఞకుశలా ఆచార్యశ్చేతిశిల్పినః । ఏక
ద్విత్రిచతుర్భాగాన్హరేయుస్తేయథోత్తరం।కాష్ఠాదిమయహర్మ్యాదినిర్మాతౄ
ణాంముఖ్యస్యభాగమాహ బృహస్పతిః ॥ హర్మ్యందేవగృహంవాపి చామీకరోప
స్కరాణిచ।సంభూయకుర్వతాంచైషాం ప్రముఖోద్వ్యంశమర్హతి॥ నర్తకా
నామేషఏవధర్మస్సద్భిరుదాహృతః॥ తాలజ్ఞోలభతేధ్యర్ధంగాయనాస్తుసమాంశి
నఇతి॥ఏషధర్మశ్శిల్పముఖ్యస్యోక్తోధర్మః - తేనాయమర్థః - ప్రముఖోద్వ్యం
శమర్హతీతియోయంసంభూయహర్మ్యాదికంకుర్వతాంశిల్పినాంముఖ్యస్యోక్తః- స
ఏవధర్మోద్వ్యంశభాగిత్వరూపో నర్తకాదీనాం సంభూయ నృత్తాదికం కుర్వతాం
ముఖ్యస్యసద్భిరుదాహృతఇతి. అధ్యర్ధమర్ధాధికంభాగంతాలజ్ఞోలభతే॥ స్తేనాన్ప్ర
త్యాహసఏవ ॥ స్వామ్యాజ్ఞయాతుయచ్చోరైః పరదేశాత్సమాహృతం । రాజ్ఞే
దత్వాతుషడ్భాగం భజేయుస్తేయథాంశతః । చతురోంశాన్భజేన్ముఖ్యశ్శూర
స్త్ర్యంశమవాప్నుయాత్ । సమర్థస్తుభవేద్వ్యంశం శేషాస్త్వన్యేసమాంశినః । ప
రదేశాద్వైరిదేశాదిత్యర్థః- ప్రబలతరవైరిదేశాదాహృతవిషయమేతత్ ॥ దుర్బల
వైరిదేశాదాహృతవిషయేత్వాహ॥కాత్యాయనః॥ పరరాష్ట్రాద్ధనంయత్స్యాచ్చౌ
రైః స్వామ్యాజ్ఞయాహృతం। రాజ్ఞోదశాంశముత్సృజ్య విభజేరన్యథావిధి।చో
రాణాంముఖ్యభూతస్తు చతురోంశాంస్తతోహరేత్॥ శూరోంశాంస్త్రీన్సమర్థో
ద్వౌ శేషాస్త్వేకైకమేవచ॥ సమర్థఃశక్తః ॥ ఏతేషాంహానిరప్యేవమేవేత్యాహ-
సఏవ॥ తేషాంచేత్ప్రసృతానాంయో గ్రహణంసమవాప్నుయాత్ । తన్మోక్షార్థం
తుయద్దత్తం వహేయుస్తేయథాంశత ఇతి॥ననుసంభూయకారిణాంసమయానుసా
రతఏవాంశకల్పనాయాం లాభహాన్యోర్నిర్విభాగోభవిష్యతీతి వృథావిభాగవిధాను

ఇత్యాశంక్యాహ - స ఏవ॥ వణిజాం కర్షకాణాం చ చోరాణాం శిల్పినాం తథా । అనియమ్యాంశకర్తౄణాం సర్వేషామేష నిర్ణయః ॥ లాభహాన్యోస్సమయేన ప్రతినియమమంశమనియమ్య వాణిజ్యాదికర్తౄణామిత్యర్థః॥ ... *

—(*) ఇతి సంభూయసముత్థానాఖ్యం వివాదపదమ్. (*)—

—(*) అథ దత్తాప్రదానికమ్. (*)—

నారదః॥ దత్వా ద్రవ్యమసమ్యగ్యః పునరాదాతుమిచ్ఛతి । దత్తాప్రదానికం నామ వ్యవహారపదం హి తత్ । అథ దేయమదేయం చ దత్తం చాదత్తమేవ చ। వ్యవహారేషు విజ్ఞేయో దానమార్గశ్చతుర్విధః - ఇతి॥ అదేయస్య స్వరూపభేదానాహ బృహస్పతిః॥ సామాన్యం పుత్రదారాధి సర్వస్వం న్యాసయాచితమ్ । ప్రతిశ్రుతం తదాన్యస్య న దేయం త్వష్టధా స్మృతమితి॥ సామాన్యం అనేకస్వతంత్రస్వామికం రథ్యాది॥ నారదోపి॥ అన్వాహితం యాచితకమాధిస్సాధారణం చ యత్ । నిక్షేపః పుత్రదారాశ్చ సర్వస్వం చాన్వయే సతి॥ ఆపత్స్వపి హి కష్టాసు వర్తమానేన దేహినా। అదేయాన్యాహురాచార్యా యచ్చాన్యస్మై ప్రతిశ్రుతమితి॥ అన్వాహితాదివర్తీని ధనమప్యదేయం॥ అతఏవ దక్షః॥ సామాన్యం యాచితం న్యాస మాధిర్దారాశ్చ తద్ధనమ్ । అన్వాహితం చ నిక్షేపస్సర్వస్వం చాన్వయే సతీతి॥ అతఏవ నారదః॥ గృహీత్వా దత్తం యో మోహాద్యస్త్వాదేయం ప్రయచ్ఛతి । దండనీయావుభావేతౌ ధర్మజ్ఞేన మహీక్షితేతి॥ కింతర్హి దేయమిత్యపేక్షితే స ఏవాహ॥ కుటుంబభరణాద్ద్రవ్యం యత్కించిదతిరిచ్యతే । యద్దేయముపహత్యాన్యం దదద్దోషమవాప్నుయాదితి॥ అన్యముపహత్య భర్తవ్యకుటుంబముపరుధ్యేత్యర్థః॥ కాత్యాయనోపి॥ సర్వస్వం గృహవర్జం తు కుటుంబభరణాధికమ్। యద్ద్రవ్యం తత్స్వకం దేయమదేయం స్యాదతోన్యథేతి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ స్వకుటుంబావిరోధేన దేయం దారసుతాదృతే ఇతి॥ అత్ర సుతస్యాదేయత్వమేకపుత్రవిషయం తస్యాతిదానే కృతే సంతానవిచ్ఛేదాపత్తేః తథా చైకపుత్రస్య దానం నిషేధతి వసిష్ఠః॥ న త్వేకం పుత్రం దద్యాత్ప్రతిగృహ్ణీయాద్వా స హి సంతానాయ పూర్వేషామితి॥ అతః॥ సుతస్య సుతదారాణాం వశిత్వం త్వనుశాసనే। విక్రయే చైవ దానే చ వశిత్వం న సుతే పితురితి॥ ఏవమాదీని సుతస్యాదేయత్వప్రతిపాదకవచనాని ఏకపుత్రవిషయాణీత్యవగమ్యతే అనేకపుత్రేష్వపి మాతాపిత్రోరనుయోగ సహాన సమేవ దేయః॥ విక్రయం చైవ దానం చ న నేయాస్స్యురనిచ్ఛవః। దారాః

పుత్రశ్చేతి కాత్యాయనస్మరణాత్ - సనేయాన్స్వైరనిచ్ఛవ ఇత్యనాపద్విషయం॥ ఆ
పత్కాలేతు కర్తవ్యం దానం విక్రయ ఏవవా। అన్యథా న ప్రవర్తంతః ఇతి తానేవాధికృ
త్యతైనైవోక్తత్వాత్॥ పుత్రస్య ప్రతిగ్రహప్రకారవిశేషో వసిష్ఠేన దర్శితః॥ పుత్రం ప్రతి
గృహీష్యన్ బంధూనాహూయ రాజని చావేద్య నివేశనస్య మధ్యే వ్యాహృతిభిర్హుత్వా
దూరేబాంధవమసన్నికృష్టమేవ గృహ్ణీయాదితి॥ అదూరేబాంధవం సన్నికృష్టం మాతు
లాదిబాంధవం॥ అసన్నికృష్టం సన్నికృష్టభ్రాతృపుత్రాదివ్యతిరిక్తమేవ ప్రతిగృహ్ణీయా
దిత్యర్థః॥ స్థావరవిషయే దేయద్రవ్యమాహ ప్రజాపతిః ॥ సప్తారామగృహక్షేత్రా
ద్యధ్యక్షైత్రం ప్రదీయతే ॥ పిత్ర్యం వాథ స్వయంప్రాప్తం తద్దాతవ్యం వివక్షితమితి॥
సప్తభ్య ఆరామాదిభ్యో యత్ప్రదీయతే- అధికం స్యాత్తద్దాతవ్యత్వేన వివక్షితమితి॥
స్వయంప్రాప్తం ద్రవ్యం అవిభక్తధనైర్భ్రాతృభిరననుజ్ఞాతమపి దేయం- స్వేచ్ఛాదే
యం స్వయంప్రాప్తమితి బృహస్పతివచనాత్॥ యత్తు తేనైవోక్తం ॥ విభక్తా వావిభ
క్తా వా దాయాదాః స్థావరే సమాః । ఏకోహ్యనీశస్సర్వత్ర దానాధమనవిక్రయ ఇ
తి ॥ తదవిభక్తస్థావరవిషయం- సప్తానధికస్యైవ దేయత్వేనాభిధానాత్॥ కించిద్భ
ర్త్రా భార్యానుజ్ఞాతమేవ దేయం కించిద్దాసేన స్వార్జితమపి స్వామ్యనుజ్ఞాతమేవ
దేయం॥ తథాచ స ఏవ॥ సౌదాయికం క్రమాయాతం శౌర్యప్రాప్తం చ యద్భవేత్। స్త్రీ
జ్ఞాతిస్వామ్యనుజ్ఞాతం దత్తం సిద్ధిమవాప్నుయాదితి ॥ సౌదాయికం వివాహలబ్ధం క్ర
మాయాతం పితామహాదిక్రమాయాతం స్త్రీజ్ఞాత్యనుమతం - స్వావశేషం దేయం ॥
వైవాహికే క్రమాయాతే సర్వదానం న విద్యత ఇతి తేనైవోక్తత్వాత్ - ఇత్థం దే
యాదేయస్వరూపం నిరూపితం - దత్తాదత్తయోస్తు స్వరూపం నిరూప్యతే - పణ్య
మూల్యం భృతిస్తుష్ట్యా స్నేహప్రత్యుపకారతః। స్త్రీశుల్కానుగ్రహార్థం చ దత్తం దాన
విదో విదుః । అదత్తం తు భయక్రోధ శోకావేశరుగన్వితైః । తథోత్కోచపరీహాస
వ్యత్యాసఛలయోగతః । బాలమూఢాస్వతంత్రార్త మత్తోన్మత్తాపవర్జితం । క
ర్తా మమాయం కర్మేతి ప్రతిలాభేచ్ఛయా చ యత్ । అపాత్రే పాత్రమిత్యుక్తే కా
ర్యే చాధర్మసంహితే॥ యద్దత్తం స్యాదవిజ్ఞానాద దత్తం తదపి స్మృతమితి॥ పణ్యస్య క్రీ
తద్రవ్యస్య యన్మూల్యం భృతిర్వేతనం - కృతకర్మణో దత్తం తుష్ట్యా వందిచరణా
దిభ్యో దత్తం స్నేహాద్దుహితృపుత్రాదిభ్యో దత్తం ప్రత్యుపకారతః ఉపకృతవతే ప్రత్యుప
కారరూపేణ దత్తం. స్త్రీశుల్కం పరిణయనార్థం దత్తం- అనుగ్రహార్థం అదృష్టార్థం ద
త్తం - తదేతత్పణ్యమూల్యాది సప్తవిధం దత్తమేవ - నాపహరణీయం తథా

చయాజ్ఞవల్క్యః॥ దేయంప్రతిశ్రుతంచైవ దత్వానాపహరేత్పునరితి। భయేనవం దిగ్రాహాదిభ్యోదత్తం - క్రోధేనపుత్రాదివిషయకోపనిర్యాతనాయాన్యస్మైదత్తం పుత్రాదివియోగాదినిమిత్తశోకావేశేనదత్తం - ఉత్కోచేనకార్యప్రతిబంధనిరాసార్థంఅధికృతేభ్యోదత్తం - పరిహాసేనఉపహాసేనదత్తం వ్యత్యాసేనఏకస్యద్రవ్యమన్యస్మైదదాతిఅన్యోపి తస్మైదదాతి తద్వ్యత్యాసేనదత్తం - ఛలయోగత.శతార్ధేనాభిసంధాయసహస్రమితి పరిభాష్యదత్తం బాలేనాప్రాప్తషోడశవర్షేణదత్తం - మూఢేనలోకవేదానభిజ్ఞేనదత్తం- అస్వతంత్రేణపుత్రదాసాదినాదత్తం - ఆర్తేనరోగోపహతేనదత్తం- మత్తేనమదనీయనిమిత్తేనదత్తం - ఉన్మత్తేనవాతికాద్యున్మాదగ్రస్తేనఅపవర్జితం - అయంమదీయమిదంకరిష్యతీతిప్రతిలాభేచ్ఛయాప్రతిలాభమకుర్వాణాయదత్తం- అయోగ్యాయయోగ్యోక్తిమాత్రేణదత్తంయజ్ఞంకరిష్యామీతి ధనంలబ్ధ్వాద్యూతాదౌవినియుంజానాయదత్తంఏవంషోడశప్రకారమపిదత్తం పునఃప్రత్యాహరణీయత్వాదదత్తమిత్యుచ్యతఇతి॥ తథాచకాత్యాయనః॥ కామక్రోధాస్వతంత్రార్త క్లీబోన్మత్తప్రమోహితైః। వ్యత్యాసపరిహాసాచ్చ యద్దత్తంతత్పునర్హరేత్। యాతుకార్యస్యసిద్ధ్యర్థంయత్కోచాస్యాత్ప్రతిశ్రుతా। తస్మిన్నపిప్రసిద్ధేర్థే నదేయాస్యాత్కథంచన।అథప్రాగేవదత్తాస్యాత్ప్రతిదాప్యస్తతోబలాత్। దండంచైకాదశగుణ రూపంగార్గేయ మానవాఇతి॥ ఉత్కోచస్వరూపమాహసఏవ॥ స్తేయసాహసికోద్వృత్త పారదారికశంసనాత్।దర్శనాద్వృత్తనష్టస్య తథాసత్యప్రవర్తనాత్।ప్రాప్తమేతైస్తుయత్కించి దుత్కోచాఖ్యంతదుచ్యతే। నదాతాత్రదండ్యస్స్యాత్ మధ్యస్థశ్చైవదోషభాగితి॥ మధ్యస్థః - ఉత్కోచాపాదకః-సముచ్చీయతే- తావుభావోషభాజౌదండనీయావిత్యర్థః- అత్రాదత్తస్యాదత్తత్వం ధర్మశౌర్యవ్యతిరిక్తవిషయం॥తథాచసఏవ ॥ స్వస్థేనార్తేనవాదత్తం శ్రావితంధర్మకారణాత్। అదత్వాతుమృతేదాప్యస్తత్సుతోనాత్రసంశయః ఇతి॥ మనురపి॥ సోపాధికదానాదేః నివర్తనీయతామాహ॥ యోగాధమనవిక్రీతం యోగదానప్రతిగ్రహమ్। యత్రవాప్యుపధింపశ్యే త్తత్సర్వంవినివర్తయేదితి॥ యోగఃఉపాధిః॥ అదేయదానప్రతిగ్రహయోర్దండో నారదేనోక్తః॥ గృహ్ణాత్యదత్తంయోమోహాద్యశ్చాదేయంప్రయచ్ఛతి। దండనీయావుభావేతౌ ధర్మజ్ఞేనమహీక్షితేతి॥

—※ ఇతి దత్తాప్రదానికమ్. ※—

అథ వేతనానపాకర్మాఖ్యం వివాదపదముచ్యతే

తస్య స్వరూపమాహ నారదః ॥ భృత్యానాం వేతనస్యోక్తో దానాదానవిధిక్రమః । వేతనస్యానపాకర్మ తద్వివాదపదం స్మృతమితి॥ వేతనం కర్మమూల్యం-తస్యానపాకర్మ భృత్యాయా సమర్పణం సమర్పితస్య పరావర్తనం వా ॥ తత్రాసమర్పణే విశేషమాహ స ఏవ ॥ భృత్యాయ వేతనం దద్యాత్కర్మస్వామీ యథాక్రమమ్ । ఆదౌ మధ్యేవసానే చ కర్మణో యద్వినిశ్చితమితి॥ ఏతావదేవ తత్కర్మకరణాయ దాస్యామీతి పరిభాషాయా అభావే విశేషమాహ స ఏవ॥ భృతావనిశ్చితాయాం తు దశభాగమవాప్నుయాత్ । లాభగోవీర్యసస్యానాం వణిగ్గోప్యకృషీవలాః । గోవీర్యం పాల్యమానగవాది పశుప్రభవం పయః ప్రభృత్యవాప్నుయుః యథాక్రమేణేతి శేషః - యది కర్మస్వామీ భృత్యాయ దశమం భాగం న ప్రయచ్ఛతి॥ తదాసౌ రాజ్ఞా దాప్య ఇత్యాహ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ దాప్యస్తు దశమం భాగం వాణిజ్యపశుసస్యతః । అనిశ్చిత్య భృతిం యస్తు కారయేత్స మహీక్షితేతి ॥ యత్తు బృహస్పతినోక్తం॥ త్రిభాగం పంచభాగం వా గృహ్ణీయాత్సీరవాహక ఇతి॥ తదాయాససాధ్యకృష్టక్షేత్రకర్తృకవిషయం తత్రాపి త్రిభాగపంచభాగౌ వ్యవస్థయా వికల్పితౌ వేదితవ్యౌ॥ తథాచ స ఏవ ॥ భక్తాచ్ఛాదభృతస్సీరాద్భాగం గృహ్ణీత పంచమమ్। జాతసస్యాత్త్రిభాగం తు ప్రగృహ్ణీయాదథాభృత ఇతి॥ అశనాచ్ఛాదనాభ్యాం భృతః కృషీవలో లాంగలవికృష్టక్షేత్రజాతసస్యాత్పంచమం భాగం గృహ్ణీయాత్ - తదభావే తృతీయం భాగమిత్యర్థః - ఏతావద్దాస్యామీతి పరిభాషాయాం సత్యామపి క్వచిత్తతో న్యూనం స్వామిబుద్ధిపరికల్పితం వేతనం దేయం - క్వచిత్తతోప్యధికం దేయం- తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః । దేశం కాలం చ యోతీయాల్లాభం కుర్యాచ్చ యోన్యథా। తత్ర స్యాత్స్వామినశ్ఛందోధికం దేయం కృతేధిక ఇతి॥ యస్స్వామ్యాజ్ఞామంతరేణ వాణిజ్యాదిలాభసాధనే దేశకాలాదిక్రమం కరోతి లాభం చ బహుతరవ్యయకరణాదల్పం కరోతి తస్మై స్వామీ స్వేచ్ఛానుసారేణ కించిద్దద్యాత్ - యస్తు స్వాతంత్ర్యేణ బహులాభం కరోతి తస్మై పరిభాషితమూల్యాదధికం దేయమిత్యర్థః ॥ అనేకభృత్యకర్తృకకర్మణి వేతనార్పణప్రకారమాహ స ఏవ ॥ యో యావత్కురుతే కర్మ తావత్తస్య తు వేతనమ్ । ఉభయోరప్యసాధ్యం చేత్సాధ్యే కుర్యాద్యథాశ్రుతమితి ॥ యదా పునరేకం కర్మ నియతవేతనముభాభ్యాం బహుభిర్వా క్రియమాణముభయోరప్యసాధ్యం చేత్తదా యో యావత్కర్మ కరోతి తస్మై తత్కర్మా

సారేణమధ్యస్థకల్పితం వేతనం దేయం - నభృతస్స్వామ్యం - సాక్ష్యేతభావాద్వ్యాంకర్మ
ణిపరిసమాపితేతు యథాభాషితం తత్పరిభాషితం తావదుభాభ్యాంక్షయం పునః
ప్రత్యేతంకృత్స్నం వేతనందేయంతావి కర్మానురూపంపరికల్ప్యదేయం। భృత్యా
నాంకర్తవ్యమాహ నారదః ॥ కర్మోపకరణం చైషాం క్రియాం ప్రతి యదా
హితమ్।ఆప్తభావేనతద్రక్ష్యంనజిహ్మేనకదాచనేతి ॥ ఏషాంకర్మస్వామినాం క
ర్మోపకరణం లాంగలాదికం కృష్యాదిక్రియాముపదిశ్యయస్మిన్ భృత్యేనిహితంతే
న సర్వదాపిరాక్ష్యేనరక్ష్యమిత్యర్థః॥ బృహస్పతిరపి ॥ భృతకస్తునకుర్వీత స్వామిని
శాఠ్యమణ్వపి । భృతిహానింసమాప్నోతి తతోవాదప్రవర్తతేఇతి ॥ యస్తు భృతిం
స్వీకృత్యకర్మనకరోతి ॥ తంప్రత్యాహసఏవ ॥ గృహీతవేతనఃకర్మ నకరోతి
యదాభృతః । సమర్థశ్చేద్దమందాప్యో ద్విగుణంతచ్చవేతనమితి ॥ అగృహీతవే
తనవిషయే యాజ్ఞవల్క్య ఆహ ॥ అగృహీతే సమందాప్యో భృత్యైరక్ష్య ఉప
స్కరఇతి- సమంయావతా వేతనేన భృత్యత్వం మంగీకృతం తావదేవ స్వామినేద
ద్యాన్నతురాజ్ఞే దండమిత్యర్థః - యదాప్రతాంగీకృత వేతనం దత్వా - బలా
త్కారయితవ్యః ॥ తదాహనారదః ॥ కర్మాకుర్వన్ప్రతిశ్రుత్యకార్యోదత్వాభృ
తింబలాత్ ।భృతింగృహీత్వాకుర్వాణోద్విగుణంభృతిమాప్నుయాదితి ॥ ప్రతిశ్రుతేతి
ప్రారంభస్యాప్యుపలక్షణార్థం॥యదాహ కాత్యాయనః॥ కర్మారంభంతుయఃకృ
త్వా సిద్ధింనైవతుకారయేత్ । బలాత్కారయితవ్యోసౌ వకుర్వన్ దండమర్హ
తి॥ కార్షాపణద్విశతమితిశేషః యదాహ - వృద్ధమనుః॥ ప్రతిశ్రుత్యనకుర్యాద్యః
సకార్యస్స్యాద్బలాదపి। సచేన్నకుర్యాత్తత్కర్మ ప్రాప్నుయాద్ద్విశతందమమితి॥
ద్విశతం కార్షాపణానామిత్యర్థః॥ యత్తుమనువచనం ॥ భృతోనార్తోనకుర్యా
ద్యోదర్పాత్కర్మయథోదితమ్ । సదండ్యఃకృష్ణలాన్యష్టౌ నదేయంచాస్యవేతనమి
తి ॥ తదర్థావశేషితవిషయం- కించిన్మాత్రావిశేషేతు దండవర్జంవేతనం-తదా
హసఏవ ॥ యథోక్తమార్తస్సంస్థోవా యస్తత్కర్మనకారయేత్ । నతస్యవేత
నందేయ మల్పోనస్యాపికర్మణఇతి ॥ యస్తుకాలవిశేషాదికం కర్మత్యజతితంప్ర
త్యాహనారదః ॥ కాలేపూర్ణేత్యజన్కర్మ భృతేనాశమవాప్నుయాదితి ॥ అ
స్మిన్నేవవిషయే మహాపారుష్యకరణాది స్వామిదోషతస్త్యజన్ భృత్యోయావతి
కాలేకర్మత త్కాలానుసారేణకల్పితంవేతనంలభేత ఇత్యాహనారదః ॥ స్వామి
దోషాదపక్రామన్ యావత్కృతమవాప్నుయాదితి ॥ యస్తుప్రమాదాదినాస్వదో

షేణ స్వామిద్రవ్యం భృత్యాపరాధేన నాశయతి తం ప్రత్యాహ - విష్ణుః॥ ఉద్దిష్టే చ
పయుద్ధ్యనశ్చేత్తత్స్వామినే దేయమన్యత్ర రాజదైవోపఘాతాదినష్టస్యేతి॥ యత్తు
ల్యందోషాన్నాశితద్రవ్యమిత్యర్థః- అత్ర విశేషమాహ వృద్ధమనుః । ప్ర
మాదాన్నాశితం దాప్యః స్వమంద్విద్రోహనాశితం । నతు దాప్యోఽపహృతం చోరైర్ద
గ్ధమూఢజలేన వేతి ॥ ప్రమాదాన్నాశితం అవధానానాశితం సమమేవ దద్యాత్ -
ద్రోహనాశితం - తీవ్రప్రహారాదినా నాశితం తత్ - ద్విగుణం దద్యాది
త్యర్థః ॥ నారదః ॥ భాండం వ్యసనమాగచ్ఛేద్యది వాహకదోషతః । దాప్యో యత్
తత్రతనశ్యేత్తు దైవరాజకృతాదృతే ఇతి॥ కాత్యాయనః॥ విఘ్నయన్వాహకో దాప్యః
ప్రస్థానే ద్విగుణాం భృతిమితి॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ప్రక్రాంతే సప్తమం భాగం చతుర్థం
పథి సంత్యజన్ । భృతిమర్ధపథే సర్వాం ప్రదాప్యస్త్యాజకోఽపి చేతి ॥ అరాజదైవి
కోపఘాతే సతి- యస్య భాండం ప్రజ్ఞాహీనతయా వాహకేన నాశితం తదా తస్య మూల్యా
నుసారేణ తద్భాండం దాప్యః - యస్తు ప్రస్థానలగ్న సమయ ఏవాభ్యుపగతం క
ర్మ త్యజన్ ప్రస్థానవిఘ్నం కరోతి తదాసౌ ద్విగుణాం భృతిం దాప్యః॥ యః పునః పథి ప్ర
క్రాంతే గమనే వర్తమానే సతి కర్మ త్యజతి - స భృత్యశ్చతుర్థం భాగం దాప్యః - అర్ధపథే
త్యజన్ సర్వాం భృతిం దాప్యః- యస్తు స్వామీ భృత్యం కర్మకుర్వాణం త్యాజయతి-
పూర్వోక్తదేశేషు అసావపి పూర్వోక్తసప్తమభాగాదికం దాప్యః - ఏతచ్చావ్యాధి
తాదివిషయం - వ్యాధితస్యాపరాధాభావాత్ ॥ యదా పునర్వ్యాధితో వ్యాధ్యప
గమేంతరితదివసాన్ పరిగణయ్య పూరయతి॥ తదా లభత ఏవ సర్వాం భృతిం॥ తదా
హ మనుః॥ ఆర్తస్తు కుర్యాత్స్వస్థస్సన్ యథాభాషితమాదితః। సుదీర్ఘస్యాపి కాల
స్య తల్లభేతైవ వేతనమితి ॥ త్యాజకస్వామినః - చతుర్థభాగాది దాపన మవిక్రీ
త భాండవిషయం ॥ విక్రీతే తు భాండే విశేషో వృద్ధమనునాభిహితః ॥ పథి విక్రీయత
ద్భాండం వణిక్ భృత్యం త్యజేద్యది । అథ తస్యాపి దేయం స్యాద్భృతేరర్ధం లభేత
చేతి ॥ ఆసేధేన ప్రతిబంధభాండవిషయే రాజాద్యపహృతభాండవిషయే చాహ
కాత్యాయనః॥ యదా తు పథి తద్భాండమాసిధ్యేత హ్రియేత వా। యావానధ్వగతస్తే
న ప్రాప్నుయాత్తావతీం భృతిమితి ॥ భాటకస్వీకృతేన యానాదినా తం భాండనేతా
రం ప్రత్యాహ నారదః॥ అనయన్ భాటయిత్వా తు భాండం వా యానవాహనే। దాప్యో
భృతిశ్చతుర్భాగం సర్వామర్ధపథే త్యజన్ ॥ అనయన్ వాహకోఽప్యేవం భృతిహా
నిమవాప్నుయాదితి ॥ యశ్శకటాదికం భాటయిత్వా తదేవోపకారశూన్యమా దా

యద్దేశాంతరం గచ్ఛతి భాటకం చన ప్రయచ్ఛతి తం ప్రత్యాహ॥ బృహస్పతిః॥ యో భాట
యిత్వా శకటం నీత్వా చాన్యత్ర గచ్ఛతి। భాటం న దద్యాద్దాప్యస్స్యాదారూఢస్యాపి భా
టకమితి। కార్యోపధిక పరిక్రయమూల్యమితి యావత్ ॥ ఆరూఢస్యాపి అకృతోపకా
రస్యాపి శకటాదేర్భాటకం దాప్య ఇత్యర్థః॥ కాత్యాయనస్తు॥ కృతే కృత్యే సమనంతరస
మర్పితస్య వాహనాదేః సమర్పణపర్యంతం భాటకానివృత్తిరిత్యాహ॥ హస్త్యశ్వగోఖ
రోష్ట్రాదీన్ గృహీత్వా భాటకేన యః। నార్పయేత్కృతకృత్యార్థః స తు దాప్యస్స భా
టకం। ఏవం గృహాదేరపీత్యాహ స ఏవ ॥ గృహవార్యాపణాదీని గృహీత్వా భాటకేన
యః। స్వామినే నార్పయేద్యావత్తావద్దాప్యస్స భాటకమితి॥ వారిశబ్దేన తదాధారో ల
క్ష్యతే॥ పరభూమౌ గృహనిర్మాణాయ భాటకదాతారం ప్రత్యాహ॥ నారదః॥ పరభూ
మౌ గృహం కృత్వా స్తోమం గత్వా వసేత్తు యః। స తద్గృహీత్వా నిర్గచ్ఛేత్ తృణకాష్ఠే
ష్టకాదికం॥ స్తోమాప్రదానే ప్యాహ స ఏవ ॥ స్తోమాద్వినా వసిత్వా తు పరభూమా
వనిశ్చితః। నిర్గచ్ఛం స్తృణకాష్ఠాది న గృహ్ణీయాత్కథంచన। యాన్యేవ తృణకా
ష్ఠాని త్విష్టకా వినివేశితాః। వినిర్గచ్ఛంస్తు తత్సర్వం భూమిస్వామిని వేదయేత్ ॥
అనిశ్చిత ఇతి వదన్ తృణకాష్ఠాది గ్రహణాగ్రహణపరిభాషావిహీన ఇత్యర్థః పరి
భాషితే తు యథాపరిభాషం తథేతి - భాటకం దత్వా ద్రవ్యాద్యర్పణార్థం గృహీ
తమణికాదిపాత్రభేదనాదావప్యాహ స ఏవ ॥ స్తోమవాహీని భాండాని పూర్ణకా
లాన్యుపానయేత్। గృహీతురాభవేద్భగ్నం నష్టం చాన్యత్ర సంప్లవాదితి ॥ సంప్లవః
పరస్పరసంఘర్షః తేన లేశతః కార్త్స్న్యేన వా భిన్నం పూర్వవత్కృత్వా తన్మూల్యం
వా భాండస్వామినే దేయం ॥ సంప్లవాదన్యత్ర భేదే తు భాటకగృహీతురాభవేది
త్యర్థః కృతకర్మణే భృత్యాయ వేతనాదాతారం ప్రత్యాహ బృహస్పతిః ॥ కృతే
కర్మణి యస్స్వామీ న దద్యాద్వేతనం భృతే। రాజ్ఞా దాపయితవ్యస్స్యాద్వినయం చా
నురూపతః - ఇతి ॥ రుగ్ణం భృత్యం పథి త్యజతో దండమాహ కాత్యాయనః॥ త్యజేత్ప
థి సహాయం యః శ్రాంతం రోగార్తమేవ వా। ప్రాప్నుయాత్సాహసం పూర్వం గ్రా
మేత్ర్యహముపాలయన్నితి॥ పణ్యస్త్రీ తదుపభోక్తృవిషయే త్వాహ నారదః॥ శుల్కం
గృహీత్వా పణ్యస్త్రీ నేచ్ఛంతీ ద్విగుణం వహేత్ । అనిచ్ఛన్ శుల్కదాతాపి శుల్కహా
నిమవాప్నుయాదితి॥ ఏతదవ్యాధితాదివిషయం॥ వ్యాధితాదివిషయే తు స్మృత్యంతరం॥
వ్యాధితా సంభ్రమా వ్యగ్రా రాజధర్మపరాయణా। ఆమంత్రితా చ నాగచ్ఛేదవా
చ్యా బడబా స్మృతా ఇతి ॥ అత్యంతావశ్యకేషు కార్యేషు జాతసంభ్రమా పదేనో

క్త్వాబడబాదాసీ-తద్గ్రహణమత్రపణ్యస్త్రీప్రదర్శనార్థం- వ్యాధ్యాద్యస్వయనిబంధనస్యాన్యత్రాపితుల్యత్వాత్॥ఉపభోక్తారం ప్రత్యాహ నారదః॥అప్రయచ్ఛంస్తథా శుల్కమనుభూయపుమాన్ స్త్రియం। అక్రమేణ సంగచ్ఛేద్ఘాతదంతనఖాదిభిః। అయోనౌ యస్సమాక్రామేద్బహుభిర్వాభిసాధనైః॥ శుల్కం సోష్టగుణం దాప్యో వినయం తావదేవ తు॥ పణ్యస్త్రియాస్త్వపరాధే దండాధిక్యం మత్స్యపురాణేభిహితం॥గృహీత్వా వేతనం వేశ్యా లోభాదన్యత్రగచ్ఛతి। తాందమందాపయేద్ద్వ్యాదిపరస్యాపిభాటకమితి ॥ అత్రనిర్ణేతౄనాహ నారదః ॥ వేశ్యాప్రధానా యే తత్ర కాముకాస్తద్గృహోషితాః। తత్సముద్ధేషు కార్యేషు నిర్ణయం సంశయే విదురితి॥

—(*) ఇతి వేతనానపాకర్మాఖ్యం వివాదపదం. (*)—

—* అథాభ్యుపేత్యాశుశ్రూషాఖ్యవివాదపదమభిధీయతే. *—

తస్యస్వరూపం నారద ఆహ॥ అభ్యుపేత్యతుశుశ్రూషాం యస్తాం న ప్రతిపద్యతే। శుశ్రూషామనభ్యుపేత్యైతద్వివాదపదముచ్యతే। శుశ్రూషకః పంచవిధశ్శాస్త్రే దృష్టో మనీషిభిః॥ చతుర్విధః కర్మకరః శేషాదాసాస్త్రిపంచకాః। శిష్యాంతేవాసిభృతకాశ్చతుర్థస్త్వధికర్మకృత్। ఏతే కర్మకరా జ్ఞేయాః దాసాస్తు గృహజాదయః। సామాన్యమస్వతంత్రత్వమేషామాహుర్మనీషిణః। జాతికర్మకృతస్తూక్తో విశేషో వృత్తితస్తథా। కర్మాపి ద్వివిధం జ్ఞేయమశుభం శుభమేవ చ। అశుభం దాసకర్మోక్తం శుభమన్యదుదీరితం। గృహద్వారాశుచిస్థానరథ్యావస్కరశోధనం। గుహ్యాంగస్పర్శనోచ్ఛిష్టవిణ్మూత్రగ్రహణోజ్ఝనమ్। ఇష్టతస్స్వామినశ్చాంగైరుపస్థానమథాంతతః। అశుభం కర్మవిజ్ఞేయం శుభమన్యదతఃపరమితి॥ తత్రశిష్యో వేదవిద్యార్థీ అంతేవాసీ శిల్పశిక్షాయాం - మూల్యేనయఃకర్మ కరోతి సభృతకః - అధికర్మకృత్ - కర్మకుర్వతామధిష్ఠాతా అశుచిస్థానం ఉచ్ఛిష్టప్రక్షేపణార్థం గర్తాదికం ॥ అవస్కరఃగృహసమ్మార్జిత పాంస్వాదిసంచయః - ఉజ్ఝనంత్యాగః - భృతకశ్చిత్రవిధః॥ తదుక్తంతేనైవ॥ఉత్తమఃకార్యకర్తా చ మధ్యమస్తు కృషీవలః। అధమో భారవాహీ స్యాదిత్యేవం త్రివిధో భృత ఇతి॥ దాసస్వరూపమపి తేనైవ దర్శితం॥ గృహజాతస్తథా క్రీతో లబ్ధో దాయాదుపాగతః॥ అనాకాలభృతస్తద్వదాహితస్స్వామినా చ యః। మోక్షితో మహతశ్చర్ణాద్యుద్ధప్రాప్తః పణేజితః। తవాహమిత్యుపగతః ప్రవ్రజ్యావసితఃకృతః। భక్తదాసశ్చ విజ్ఞేయస్తథైవ బడబాహృతః। విక్రేతా చాత్మనశ్శాస్త్రే దాసాః పంచదశ స్మృతా ఇతి॥

గృహజాతః - గృహేదాస్యాంజాతః - క్రీతోమూల్యేనస్వామ్యంతరాత్ప్రాప్తః లబ్ధఃప్రతిగ్రహాదినాంప్రాప్తః-దాయాదుపాగతః-రిక్థగ్రాహిత్వేనప్రాప్తః అనాకాలభృతః - దుర్భిక్షేపోషితః - అహితస్స్వామినాధన గ్రహణేనాధితోర్పితః - ఋణాన్మోక్షితః - ఋణమోచన ప్రత్యుపకారతయా దాసత్వమభ్యుపగతః - యుద్ధేప్రాప్తఃసమరేవిజిత్యగృహీతః - పణేజితఃదాసత్వపణకే ద్యూతాదౌజితః - తవాహమిత్యుపగతః - తవదాసోస్మీతిస్వయమేవాగతః-ప్రవ్రజ్యావసితః ప్రవ్రజ్యాతశ్చ్యుతః - కృతఃఏతావంతంకాలం త్వద్దాసఇత్యుపగతః-భక్తదాసస్సర్వకాలంభక్తార్థఏవ దాసత్వమభ్యుపగతః - బడబాహృతఃబడబయా గృహదాస్యా ఆహృతః - తల్లోభేనతాముద్వాహ్య దాసత్వేనప్రవిష్టః - యఆత్మానంవిక్రీణీతే స వాత్మవిక్రేతా - ఏవంధర్మశాస్త్రే దాసాఃపంచదశప్రకారాస్స్మృతా ఇత్యర్థః॥ యత్తుమనునోక్తం॥ ధ్వజాహృతో భక్తదాసో గృహజఃక్రీతదత్త్రిమౌ। పైతృకోదండదాసశ్చ సప్తైతేదాసయోనయఇతి॥ తత్తేషాం సత్వప్రతిపాదనార్థంనతుపరిసంఖ్యార్థం॥ అత్రశిష్యాణాం కర్మకృతో విశేషోనారదేనోక్తః॥ అవిద్యాగ్రహణాచ్ఛిష్యశ్శుశ్రూషేతయతోగురుః। తద్వృత్తిగురుదారేషుగురుపుత్రేతథైవచేతి॥ విద్యాచాత్రత్రయీ-తదుక్తం బృహస్పతినా॥ విద్యాత్రయీసమాఖ్యాతా ఋగ్యజుస్సామలక్షణా। తదర్థంగురుశుశ్రూషాం ప్రకుర్యాచ్ఛాస్త్రచోదితామితి॥ అంతేవాసినామపికర్మకృతో విశేషస్తేనైవోక్తః॥ విజ్ఞాన ముచ్యతే శిల్పం హేమకుప్యాదిసంస్కృతిః। నృత్తాదికంచతత్ప్రాప్తం కుర్యాత్కర్మ గురోర్గృహే॥ఇతి॥ నారదేనాపి॥ స్వశిల్పమిచ్ఛన్నాహర్తుం బాంధవానామనుజ్ఞయా। ఆచార్యస్యవసేదంతే కాలంకృత్వాసునిశ్చితమితి॥ ఆచార్యస్యాపికర్తవ్యమాహ సఏవ॥ ఆచార్యశ్శిక్షయేదేనం స్వగృహేదత్తభోజనమ్। నచాన్యత్కారయేత్కర్మ పుత్రవచ్చైనమాచరేదితి॥ అన్యత్కర్మస్వశిల్పవ్యతిరిక్తంకర్మ॥తత్కారమాచార్యం ప్రత్యాహ కాత్యాయనః॥ యస్తుగ్రాహయేచ్ఛిల్పం కర్మాణ్యన్యానికారయేత్। ప్రాప్నుయాత్సాహసంపూర్వం తస్మాచ్ఛిష్యోనివర్తతఇతి॥పరిభాషితకాలాత్ప్రాగేవ విద్యాప్రాప్తావపితావత్కాలంనివసేదిత్యాహనారదః॥ శిక్షితోపికృతంకాల మంతేవాసీసమాపయేత్। తత్రకర్మచయత్కుర్యా దాచార్యస్యైవతత్ఫలమితి॥యాజ్ఞవల్క్యోపి॥కృతశిల్పోపినివసేత్ కృతంకాలంగురోర్గృహే।అంతేవాసీగురుప్రాప్త భోజనస్తత్ఫలప్రదఇతి॥ దుష్టంప్రత్యాహనారదః॥శిక్ష

యంతమదుష్టం చ యస్త్వాచార్యం పరిత్యజేత్ । బలాద్దాసయితవ్యస్స్యాద్వధబం
ధాంశ్చ సోఽర్హతీతి ॥ వధోఽత్ర తాడనాదిః పరిభాషితకాలసంప్రాప్తౌ కర్తవ్యమా
హ నారదః ॥ గృహీతశిల్పస్సమయే కృత్వాచార్యం ప్రదక్షిణమ్ । శక్తితశ్చానుమా
న్యైనమంతేవాసీ నివర్తయేదితి ॥ భృతకానామపి భృతిక్లృప్తిః కర్మక్లృప్తిః కాలక్లృ
ప్తిశ్చ విశేషో బృహస్పతినా దర్శితః ॥ యో భుంక్తే పరదాసీం తు స జ్ఞేయో బడబాభృ
తః । కర్మ తత్స్వామినః కుర్యాద్యథాన్యోఽర్థభృతో నరః । బహుధార్థభృతః
ప్రోక్తస్తథా భాగభృతోఽపరః । హీనమధ్యోత్తమత్వం చ సర్వేషామేవ చోదిత ।
దినమాసార్ధషణ్మాసత్రిమాసాబ్దభృతస్తథా । కర్మ కుర్యాత్ప్రతిజ్ఞాతం లబ్ధే
త పరిభాషితమితి ॥ అర్థభృతస్య బహువిధత్వమథాల్పత్వమహత్వాభ్యాం ద్రష్ట
వ్యం - తే చాల్పత్వమహత్వే భృత్యశక్త్యనుసారతో ద్రష్టవ్యే ॥ తథా చ నారదః ॥ భృ
త్యస్త్రివిధో జ్ఞేయ ఉత్తమో మధ్యమోఽధమః । భృత్యశక్త్యనురూపా స్యాదేషాం
కర్మాశ్రయా భృతిరితి ॥ భాగభృతస్య ద్వైవిధ్యమాహ బృహస్పతిః ॥ ద్విప్రకా
రా భాగభృతాః కృషిగోజీవినస్స్మృతాః । జాతసస్యాత్తథా క్షీరాత్సలభేత న సం
శయ ఇతి ॥ అధికర్మకృతస్తు స్వరూపమాహ నారదః ॥ సర్వేష్వధికృతో యస్స్యా
త్కుటుంబస్య తథోపరి । సోఽధికర్మకృతో జ్ఞేయస్స చ కౌటుంబికస్స్మృత ఇతి ॥ ఏ
వం నిరూపితేభ్యశ్శిష్యాంతేవాసిభృతకాధికర్మకరేభ్యో దాసానాం భేదం దాసశబ్ద
వ్యుత్పత్తిప్రదర్శనముఖేనాహ ॥ కాత్యాయనః ॥ స్వతంత్రస్యాత్మనో దానాద్దా
సత్వం దారవద్భృగురితి ॥ అయమర్థః - యథా భర్తుస్సంభోగార్థం స్వశరీర
దానాద్దారత్వం తథా స్వతంత్రస్యాత్మనో దానాద్దాసత్వమితి భృగురాచార్యో మ
న్యత ఇత్యర్థః - అనేనాత్యంతపారార్థ్యమాసాద్యశుశ్రూషకాస్తు కర్మకరా
ఇత్యుక్తం భవతి - దాసత్వం చ బ్రాహ్మణవ్యతిరిక్తేష్వేవ త్రిషు వర్ణేషు విజ్ఞేయం దా
స్యం విప్రస్య న క్వచిత్ - ఇతి తేనైవోక్తత్వాత్ - తేష్వపి దాస్యమానులోమ్యేనైవే
త్యాహ స ఏవ ॥ వర్ణానామానులోమ్యేన దాస్యం న ప్రతిలోమతః । రాజన్యవైశ్య
శూద్రాణాం త్యజతీహ స్వతంత్రతామితి ॥ ప్రాతిలోమ్యేన దాసత్వనిషేధః స్వ
కర్మపరిత్యాగిభ్యో యతిభ్యోఽన్యత్ర ద్రష్టవ్యం ॥ తథా చ నారదః ॥ వర్ణానాం ప్రా
తిలోమ్యేన దాసత్వం న విధీయతే । స్వధర్మత్యాగినోఽన్యత్ర దారవద్దాసతా మ
తా ఇతి ॥ దారవద్దాసతేతి - వచనాద్బ్రాహ్మణస్య సవర్ణం ప్రతి దాసత్వమాప
ద్యప్రాప్తమివాభాతీతి బుద్ధ్యా తన్నిషేధార్థమాహ కాత్యాయనః ॥ సమవర్ణేఽపి విప్రం

తు దాసత్వం నైవ కారయేదితి ॥ యది బ్రాహ్మణస్స్వేచ్ఛయా దాస్యం భజతే తదా సౌ నాశుభం కర్మ కుర్యాదిత్యాహ - స ఏవ ॥ శీలాధ్యయనసంపన్నే తదా నంకర్మకామతః। తత్రాపి నాశుభం కించిత్ప్రకుర్వీత ద్విజోత్తమ ఇతి॥ యస్తు ద్విజాతం బలాదసౌ కర్మ కారయేత్తస్య దండమాహ స ఏవ ॥ దాస్యం తు కారయేన్మోహాద్బ్రాహ్మణస్సంస్కృతాన్ ద్విజాన్। అనిచ్ఛతః ప్రాభవత్వాద్రాజ్ఞా దాప్యశ్శతాని షడితి॥ ప్రభవతో భావః ప్రాభవత్వం తస్మాదితి-శూద్రం తు యథాకథంచిదపి దాస్యం కారయేదిత్యాహ॥ స ఏవ॥ శూద్రం తు కారయేద్దాస్యం క్రీతమక్రీతమేవ వా। దాస్యాయైవ హి సృష్టోఽసౌ స్వయమేవ స్వయంభువేతి ॥ పంచదశప్రకారాణాం దాసానామధ్యే గృహజాతక్రీతలబ్ధదాయాగతానాం చతుర్ణాం దాసత్వం స్వామిప్రసాదాదేవ ముచ్యతే నాన్యథేత్యాహ నారదః ॥ తత్ర పూర్వశ్చతుర్వర్గో దాసత్వాన్న విముతే। ప్రసాదాత్స్వామినోఽన్యత్ర దాస్యమేషాం క్రమాగతమితి ॥ ఆత్మవిక్రేతురపి దాసత్వం స్వామిప్రసాదాదన్యతో నాస్తీత్యాహ నారదః ॥ విక్రీణీతే స్వతంత్రస్సన్య ఆత్మానం స నరాధమః। స జఘన్యతమస్తేషాం సోఽపి దాస్యాన్న ముచ్యతే ఇతి॥ స ఏవ॥ రాజ్ఞ ఏవ తు దాసస్స్యాత్ప్రవ్రజ్యావసితో నరః। న తస్య ప్రతిమోక్షోఽస్తి నాత్ర శుద్ధిః కథంచనేతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యోఽపి॥ ప్రవ్రజ్యావసితో రాజ్ఞో దాస ఆమరణాంతిక ఇతి ॥ ప్రవ్రజ్యావసితస్య దాసత్వం బ్రాహ్మణేతరవిషయం ॥ బ్రాహ్మణస్తు నిర్వాస్య ఇత్యాహ కాత్యాయనః ॥ ప్రవ్రజ్యావసితా యే తు త్రయో వర్ణా ద్విజాతయః । నిర్వాసం కారయేద్విప్రం దాసత్వం క్షత్రవిడ్భృగురితి ॥ నిర్వాసప్రకారమాహ నారదః ॥ పారివ్రజ్యం గృహీత్వా తు యస్స్వధర్మే న తిష్ఠతి। శ్వపదేనాంకయిత్వా తు రాజా శీఘ్రం ప్రవాసయేదితి ॥ ప్రవ్రజ్యావసితాత్మవిక్రేతృవ్యతిరిక్తానామనాకాలభృతాదీనాం దాస్యాపనయనప్రకారమాహ స ఏవ ॥ అనాకాలభృతో దాస్యాన్ముచ్యతే గోయుగం దదత్ । అహితోఽపి ధనం దత్వా స్వామీ యద్యేనముద్ధరేత్ । ఋణం తు సోదయం దత్వా ఋణీ దాస్యాత్ప్రముచ్యతే ॥ తవాహమిత్యుపగతో యుద్ధప్రాప్తః పణే జితః । ప్రతిశీర్షప్రదానేన ముచ్యేరంస్తుల్యకర్మణా॥ కృతకాలవ్యపగమాత్కృతకోఽపి విముచ్యతే । భక్తస్యోత్క్షేపణాత్సద్యో భక్తదాసో విముచ్యతే ।నిగ్రహాద్బడబాయాస్తు ముచ్యతే బడబాభృత ఇతి॥ స్వామినః ప్రాణసంరక్షణాదపి గృహజాతాదయోఽనాకాలభృతాదయశ్చ సర్వే దాస్యాన్ముచ్యంత ఇత్యాహ నారదః॥ యశ్చైషాం స్వామినం కశ్చిన్మోచయేత్ప్రాణసంశయాత్ । దాసత్వాత్స విముచ్యేత పుత్ర

భాగం లభేతవై ॥ దాసానాం మోచనమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ బలాద్దాసీకృత శ్చోరైర్విక్రీతశ్చాపిముచ్యతఇతి॥ చకారాదాహితోదత్తో వాగృహ్యతే ॥ నారదోపి॥ చోరాపహృతవిక్రీతా యేచదాసీకృతా బలాత్ । రాజ్ఞా మోచయితవ్యాస్తే దాసత్వం తేషు నేష్యతఇతి ॥ యస్త్వేకస్యపూర్వం దాస్యమంగీకృత్యాపరస్యాపిదాసత్వమంగీకరోతి అసావపరేణ విసర్జనీయఇత్యాహ సఏవ॥ తవాహమితిచాత్మానం యోస్వతంత్రః ప్రయచ్ఛతి । నసతంప్రాప్నుయాత్కామం పూర్వస్వామిలభేతతమితి॥ దాసవిమోక్షణేతి కర్తవ్యతామాహ సఏవ॥ స్వందాసమిచ్ఛేద్యఃకర్తుమదాసంప్రీతమానసః ॥ స్కంధాదాదాయతస్యాసౌ భింద్యాత్కుంభం సహాంభసా ॥ సాక్షతాభిస్సుపుష్పాభిర్మూర్ధన్యద్భిరవాకిరేత్ । అదాసఇతిచోక్త్వాత్రిః ప్రాఙ్ముఖం తమథోత్సృజేత్॥ తతః ప్రభృతివక్తవ్యః స్వామ్యనుగ్రహపాలితః । భోజ్యాన్నోఽథ ప్రతిగ్రాహ్యో భవత్యభిమతస్సతామితి ॥ ... ... ❀

—(❀) ఇత్యభ్యుపేత్యాశుశ్రూషాఖ్యం వివాదపదమ్. (❀)—

—(❀) అథసంవిద్వ్యతిక్రమాఖ్యంవివాదపదస్యవిధిరుచ్యతే. (❀)—

తస్యలక్షణంనారదేన వ్యతిరేక ముఖేనదర్శితమ్ । పాషండనైగమాదీనాం స్థితిస్సమయ ఉచ్యతే ॥ సమయస్యానపాకర్మ తద్వివాదపదంస్మృతమితి॥ సమయస్యానపాకర్మ అవ్యతిక్రమఃసమయపరిపాలనంతద్వ్యతిక్రమణంవివాదపదంభవతీత్యర్థః. తముపయోగినమర్థమాహబృహస్పతిః॥ వేదవిద్యావిదోవిప్రాన్ శ్రోత్రియానగ్నిహోత్రిణః॥ ఆహృత్యస్థాపయేత్తత్ర తేషాంవృత్తింప్రకల్పయేదితి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ రాజాకృత్వాపురేస్థానంబ్రాహ్మణాన్న్యస్యతత్రతు। త్రైవిద్యం వృత్తిమద్బ్రూయాత్ స్వధర్మఃపాల్యతామితి॥ బ్రాహ్మణంత్రైవిద్యంవేదత్రయసంపన్నంవృత్తిమత్ - భూమిహిరణ్యాదిసంపన్నంకృత్వాస్వధర్మోవర్ణాశ్రమనిమిత్తఃశ్రుతివిహితో భవద్భిరనుష్ఠీయతామితిబ్రూయాత్ -వృత్తిసంపత్తిశ్చబృహస్పతినాదర్శితా ॥ అనాచ్ఛేద్యకరాస్తేభ్యః ప్రదద్యాద్గృహభూమయః । ముక్తాభావ్యాశ్చనృపతిర్లేఖయిత్వాస్వశాసనే ॥ ఆగామినృపతిభిరగ్రాహ్యకరాః స్వేనవిసృష్టకరాశ్చగృహభూమీః తేభ్యోదద్యాదిత్యర్థః ॥ తేషాంకర్తవ్యమాహబృహస్పతిః ॥ నిత్యంనైమిత్తికంకామ్యం శాంతికంపౌష్టికంతథా ।పౌరాణాంకర్మకుర్యుస్తే సందిగ్ధేనిర్ణయంతథేతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి ॥ నిజధర్మావిరోధేన యస్తుసామయికోభవేత్ । సోపియత్నేనసంరక్ష్యోధర్మోరాజకృతశ్చయఇతి॥ శ్రా

తస్మాత్ధర్మానుపధర్మేణ గోప్రచారరక్షణ దేవగృహపాలనాది రూపో యో ధర్మః సమయానిష్పన్నో భవేత్సోఽపి యత్నేన పాలనీయః తథా రాజ్ఞా చ నిజధర్మావిరోధేనైవ యావత్పథికభోజనం దేయం అస్మదరాతిమండలం తురంగాదయో న ప్రస్థాపనీయా ఇత్యేవంరూపసమయనిష్పన్నః సోఽపి రక్షణీయః॥ ఏవం రాజ్ఞియుక్తసముదాయవిశేషస్య కర్తవ్యవిశేషో విహితః ॥ గ్రామాదిసర్వసముదాయానాంతు సాధారణకార్యమాహ బృహస్పతిః॥ గ్రామశ్రేణీగణానాంచ సంకేతస్సమయక్రియా॥ బాధాకాలేతు సా కార్యా ధర్మకార్యే తథైవ చ॥ చాటచోరభయే బాధాస్సర్వసాధారణాస్స్మృతాః। తత్రోపశమనం కార్యం సర్వైర్నైకేన కేనచిదితి॥ చకారేణ పాషండనైగమాదీనాం చోపసంగ్రహః తతశ్చ గ్రామశ్రేణీగణ పాషండనైగమాదీనాముపద్రవకాలే ధర్మకార్యే చ యాం పారిభాషికీం సమయక్రియాం వినోపద్రవో దుష్పరిహారో ధర్మకార్యం చ న స్యాదిత్థం సా పారిభాషికీ సమయక్రియా సర్వైర్మిలితైః కార్యా- చాటో వంచకః - చాటచోరేభ్యో భయే ప్రాప్తే తదా చోపశమనం సర్వైస్సంభూయ కర్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ధర్మకార్యేషు సమయస్తేనైవోక్తః॥ సభాప్రపా దేవగృహం తటాకారామసంస్కృతిః। తథానాథదరిద్రాణాం సంస్కారో యజనక్రియా। కులాయననిరోధంచ కార్యమస్మాభిరంశతః । యత్రైవం లిఖితం పత్రే ధర్మ్యా సా సమయక్రియా । పాలనీయా సమస్తైస్తు ఇతి॥ యజనక్రియా సోమయాగాదికర్తృభ్యో దానం. కులాయనం దుర్భిక్షాది పీడితయోర్ధాగమనం. తస్మిన్నాగతే సతి యత్సంవిధానం విధేయం తదేవ తచ్ఛబ్దేనోచ్యతే. నిరోధః దుర్భిక్షాద్యాగమపర్యంతం- కులాయనధారణం అంశతః గృహక్షేత్రపురుషాది ప్రయుక్త్యా సంగృహీతధనేసమధ్యక్షేనస్థితేన ధనేన వా కార్యమితి ఏవం కృతా సమయక్రియా - న కేవలం సముదాయిభిః పాలనీయా కింతు రాజ్ఞాపీత్యాహ నారదః॥ పాషండనైగమశ్రేణీ పూగవ్రాతగణాదిషు। సంరక్షేత్సమయం రాజా దుర్గే జనపదే తథేతి ॥ పాషండాః వేదోక్తలింగధారివ్యతిరిక్తాః సర్వలింగినః- తేషు మఠాదిభిక్షాచరణాద్యాః సమయాస్సంతి- నైగమాస్సార్థికా వణిక్ప్రభృతయః- తేషు సకంచుకసందేశహారపురుష తిరస్కారిణో దండ్యా ఇత్యేవమాదయో బహవస్సమయా విద్యంతే- శ్రేణయః ఏకశిల్పోపజీవినః కువిందాదయః తాస్విదమనద్యైవ శ్రేణ్యా విక్రేయమిత్యాదికాస్సమయాస్సంతి- పూగాః హస్త్యశ్వారోహకాదయః॥ వ్రాతగణశబ్దయోరర్థః కాత్యాయనేన దర్శితః ॥ నానాయుధధరా వ్రాతాః సమవేతాః ప్రకీర్తితాః॥ కులానాంతు సమూహస్తు గణస్సం

పరికీర్తితఇతి ॥ పూగేవాశ్రేణిచానోత్స్వముత్సృజ్య సమయేనగంతవ్యమిత్యాదయః
సంతిసమయాః - గణేతుపంచమేహాసిపంచమేష్వాష్టకేణ వేధఃకర్తవ్యఇత్యాదిః-స
మయఃదుర్గేధాన్యాదికం గృహీత్వాన్యత్రయాస్యతో నహివిక్రేయమిత్యాదిరస్తి
సమయః జనపదేతుక్వచిద్విక్రేతృహస్తే దశబంధగ్రహణంకార్యం - క్వచిద్విక్రేతృ
హస్తఇత్యాదిస్త్వనేకవిధస్సమయః తత్సమయజాతంయథానభ్రశ్యేతనవస్థా
వర్తేతతథా రాజాకుర్యాదిత్యర్థః సముదాయిషు పురుషవిషయే విశేషమా
హ॥బృహస్పతిః॥ కోశేనలేఖ్యక్రియయా మధ్యస్థైర్వాపరస్పరం। విశ్వాసంప్రథమం
కృత్వాకుర్యుఃకార్యాణ్యనంతరమితి॥ మధ్యస్థైః ప్రతిభూభిఃకార్యాణిసమూహకా
ర్యాణి। కాత్యాయనోపి॥ సమూహానాంతుయోధర్మస్తేనధర్మేణతేసదా। ప్ర
కుర్యుస్స్వకర్మాణిస్వధర్మేషువ్యవస్థితాఇతి ॥ సమూహకార్యకారిషు హే
యోపాదేయాన్విభజతేబృహస్పతిః ॥ విద్వేషిణోవ్యసనినః శాలాసాలసభీరవః ॥
వృద్ధాలుబ్ధాశ్చబాలాశ్చనకార్యాఃకార్యచింతకాః॥శుచయోవేదధర్మజ్ఞాదక్షాదాం
తాఃకులోద్భవాః। సర్వకార్యప్రవీణాశ్చకర్తవ్యాశ్చమహత్తమాఇతి॥ యాజ్ఞవ
ల్క్యస్తు॥ స్వకార్యచింతకానామపి సమూహహితవాదినాంవచనం సర్వైస్స
మూహిభిఃకార్యమిత్యాహ॥కర్తవ్యంవచనంసర్వైస్సమూహహితవాదినామితి॥
యస్తుహితవాదినాంప్రతికూలస్స్యాత్ససమూహేనప్రథమసాహసందండ్యఇత్యా
హ - సఏవ॥ యస్తత్రవిపరీతస్స్యాత్సదాప్యఃప్రథమందమమితి ॥ కాత్యాయనో
పి ॥ యుక్తియుక్తంచయోహన్యాద్వక్తుర్యోనవకాశతః। అయుక్తంచైవయో
బ్రూయాత్సదాప్యఃపూర్వసాహసమితి॥బృహస్పతిరపి॥ యస్తుసాధారణంహిం
స్యాత్క్షిపేత్త్రైవిద్యమేవవా। సంధిక్రియాంవిహన్యాచ్చ సనిర్వాస్యస్తతఃపురా
దితి ॥ సమూహానామప్యధర్మేణ ద్వేషాదినాకార్యకరణే దండమాహసఏవ॥బా
ధాంకుర్యుర్యదైకస్య సంభూతాద్వేషసంయుతాః। రాజ్ఞాజ్ఞాత్వానివార్యాస్తు
శాస్యాశ్చైవానుబంధతః॥ సయథాసమయంజింహ్యాఃస్వమార్గేస్థాపయేచ్చతా
నితి॥యస్తుముఖ్యసమూహద్రవ్యాదికమపహరతితస్యదండమాహయాజ్ఞవల్క్యః ॥ గ
ణద్రవ్యంహరేద్యస్తుసంవిదంలంఘయేచ్చయః।సర్వస్వహరణంకృత్వాతంరాష్ట్రా
ద్విప్రవాసయేదితి॥ మహోద్ఘాటకాదీనాం పురాన్నిర్వాసనదండఇత్యాహబృహ
స్పతిః ॥ అరుంతుదస్సూచకశ్చ భేదకృత్సాహసీతదా। శ్రేణిపూగనృపద్విష్టః క్షి
ప్రంనిర్వాస్యతేతతః॥ కులశ్రేణిగణాధ్యక్షాఃపురదుర్గనివాసినః। వాగ్ధిగ్దమంప

త్యాగం ప్రకుర్యుః పాపకారిణాం॥ తైఃకృతంయత్స్వధర్మేణనిగ్రహానుగ్రహంన్నృ
ణాం ॥ తద్రాజ్ఞాప్యనుమంతవ్యం నిసృష్టార్థాహితేస్మృతాఇతి॥ నిసృష్టార్థాః
అనుజ్ఞాతకార్యాఇత్యర్థః - పాషండాదిసర్వసమూహేషు యథారాజ్ఞావర్తిత
వ్యం॥ తదాహ నారదః॥ యోధర్మఃకర్మయచ్చైషా ముపస్థానవిధిశ్చయః। యచ్చై
షాంప్రత్యుపాదాన మనుమన్యేతతత్తదా। ప్రతికూలంచయద్రాజ్ఞః ప్రకృత్యావ
మతంచయత్। బాధంచయదర్థానాం తత్తేభ్యోనివర్తయేత్। దోషవత్కరణం
యత్స్యాదధువాచప్రకల్పితం। ప్రవృత్తమపితద్రాజా శ్రేయస్కామోనివర్తయేదితి॥
ధర్మోజటావత్త్వాదిఃకర్మవృత్తం ప్రవృషితభిక్షాటనాదికం। ఉపస్థానవిధిఃసమూహ
కార్యార్థంపటహాదిధ్వనిమాకర్ణ్యమంటపాదౌమేలనం ప్రత్యుపాదానంజీవనార్థం
తాపసవేషపరిగ్రహః రాజ్ఞఃప్రతికూలంసార్థకాదిశూద్రకర్తృకం-త్రైవర్ణికపా
రాదీనాం వివాదేధర్మవివేచనంతస్యచ ప్రతికూలత్వముక్తం॥స్మృత్యంతరే ॥ యస్య
రాజ్ఞస్తుకురుతే శూద్రోధర్మవివేచనం। తస్యప్రభుత్యేరాష్ట్రంబలంకోశశ్చనశ్యతీ
తి ॥ ప్రకృత్యావమతం స్వభావత ఏవావజ్ఞాతం పాషండాదిషు తాంబూలభ
క్షణం ॥ మిథఃసంఘాతకరణ మహితేశస్త్రధారణం। పరస్పరోపతాపంచతే
షాం రాజానివర్తయేదితి॥ మిథఃసంఘాతకరణం ఉపస్థానవిధేఃపూర్వంపృథక్పృ
థగవాంతరస్తోమకరణం అహితే కులజాదౌ పరస్పరోపతాపః ॥ రాజపురు
షాశ్రయేణాన్యోన్యమర్థాపహరణాదికః - దోషవత్కరణం శ్రుతిస్మృతివి
రుద్ధం-విధవాదౌవేశ్యాత్వాదికంపాషండాదిభిఃప్రకల్పితం॥సంవిల్లంఘనేదండమాహ
మనుః॥యోగ్రామదేశసంఘానాం కృత్వాసత్యేనసంవిదమ్। విసంవదేన్నరోలోభా
త్తంరాష్ట్రాద్విప్రవాసయేత్॥ నిగృహ్యదాపయేదేనం సమయవ్యభిచారిణమ్। చ
తుస్సువర్ణంషణ్ణిష్కం శతమానంచరాజతమ్॥ ఏవందండవిధింకుర్యాద్ధార్మికఃపృ
థివీపతిః। గ్రామజాతిసమూహేషు సమయవ్యభిచారిణమితి॥ సత్యేనశపథేనపతే
షాంనిర్వాసనచతుస్సువర్ణషణ్ణిష్కశతమానరూపాణాంజాతివిద్యాగుణాద్యపే
క్షయావ్యవస్థాకల్పనీయా-సమూహపూజార్థం రాజ్ఞాసమర్పితంద్రవ్యంసమూహా
యయోనదదాతి-తంప్రత్యాహయాజ్ఞవల్క్యః॥సమూహకార్యాయాతాన్కృతకా
ర్యాన్విసర్జయేత్। సదానమానసత్కారైః పూజయిత్వామహీపతిః॥ సమూ
హకార్యప్రహితో యల్లభేతతదర్పయేత్। ఏకాదశగుణందాప్యో యద్యసౌనా
ర్పయేత్స్వయమితి॥ విభజ్యగ్రహణమతుచ్ఛద్రవ్యవిషయం॥యత్తుచ్ఛద్రవ్యవిషయే

సఏవాహ ॥ షాణ్మాసికంమాసికంవా విభక్తవ్యంయథాంశతః । దేయంవానస్వ
వృద్ధాంధస్త్రీబాలాతురరోగిషు । సంతానికాదిషుతథా ధర్మఏష సనాతనః॥
రాజప్రసాదలబ్ధం ఋణమపి సర్వేషాం సమమిత్యాహ సఏవ ॥ యత్తైఃప్రాప్తం
రక్షితంవా గణార్థేవాఋణంకృతమ్ । రాజప్రసాదలబ్ధంచ సర్వేషామేవతత్స
మమితి ॥ ఏతదభక్షితవిషయం॥ భక్షితేతు కాత్యాయన ఆహ ॥ గణముద్దిశ్యయ
త్కించి త్కృత్వర్ణంభక్షితంభవేత్ । ఆత్మార్థంవినియుక్తంవా దేయంతైరే
వతద్భవేదితి ॥ యేతుసముదాయం ప్రసాద్య తదంతర్గతాః యేచసముదాయ
ద్రోహాదినాతతోబహిర్భూతాః - తాన్ప్రత్యాహసఏవ ॥ గణినాం శిల్పివర్గా
ణాం గతాస్స్యుర్యేతుమధ్యతామ్ । ప్రాక్తనస్యధనర్ణస్య సమాంశాస్సర్వఏవ
తే । తత్రైవభోజ్యవైభాజ్య దానధర్మక్రియాసుచ । సమూహస్థోంశ భాగీస్యా
త్ప్రగతస్త్వంశభాఙ్నతు - ఇతి॥

ఇతి సంవిద్వ్యతిక్రమాఖ్యం వివాదపదమ్.

—* అథ క్రీత్వానుశయఃకథ్యతే. *—

తత్స్వరూపం నారదేనోక్తం॥ క్రీత్వామూల్యేనయత్పణ్యం క్రేతానబహు
మన్యతే । క్రీత్వానుశయఇత్యేత ద్వివాదపదముచ్యతఇతి ॥ క్రీత్వానుశయా నుత్ప
త్త్యర్థం క్రేతాక్రయాత్ప్రాగేవ సమ్యక్పరీక్షేత - తథాచసఏవ ॥ క్రేతాప
ణ్యంపరీక్షేత ప్రాక్స్వయంగుణదోషతః । పరీక్ష్యాభిమతంక్రీతం విక్రేతుర్నభవే
త్పునరితి ॥ పరీక్ష్యాభిమతం క్రీతం తద్దోషదర్శనేపి గ్రహీతురేవభవేత్ నక్రేతుః॥
తదాచబృహస్పతిః ॥ పరీక్షితంబహుమతం గృహీత్వానపునస్త్యజేదితి ॥ తత్కా
లపరీక్షితస్య పునరర్పణాభావః పశ్వాది విషయః - తత్రసద్యఃపరీక్షణస్యవిహిత
త్వాత్ ॥ తథాచవ్యాసః ॥ చర్మకాష్ఠేష్టకాసూత్ర ధాన్యాసవరసస్యచ। వసు
కుప్యహిరణ్యానాం సద్యఏవ పరీక్షణమితి॥ క్రీతానాంపణ్యానాం ద్రవ్యవిశేషేణ
పరీక్షణకాలావధిమాహసఏవ ॥ త్ర్యహాద్దోహ్యం పరీక్షేత పంచాహాద్వాహ్యమే
వతు । మణిముక్తాప్రవాళానాం సప్తాహంస్యాత్పరీక్షణం । ద్విపదామర్ధమాసం
స్యాత్పుంసాంతద్ద్విగుణంస్త్రియాః । దశాహంసర్వబీజానామేకాహంలోహవాస
సామ్ । అతోర్వాక్పణ్యదోషస్తు యదిసంజాయతేక్వచిత్ । విక్రేతుః ప్రతిదేయం
తత్ క్రేతామూల్యమవాప్నుయాదితి ॥ యథోక్తపరీక్షాకాలాతిక్రమేతు నప్రతిదే

యమిత్యాహ కాత్యాయనః ॥ అవిజ్ఞాతం తు యత్క్రీతం దుష్టం పశ్చాద్విభావితం। క్రీతం తత్స్వామినే దేయం కాలేచేదన్యథా న త్వితి ॥ అవిజ్ఞాతం పరీక్షాశైథిల్యాత్ తత్త్వతోఽపరిజ్ఞాతః యస్య ద్రవ్యస్య యావాన్పరీక్షాకాల ఉక్తః - తస్మిన్కాలే ప్రతిదేయః - అన్యథా తత్కాలాదతిక్రమే దుష్టతయా పరిజ్ఞాతమపి క్రీతం తత్స్వామినే న దేయమిత్యర్థః॥ పణ్యానాం దేశకాలవశాదుపచయాపచయౌ ప్రథమతో జ్ఞాతవ్యావిత్యాహ నారదః॥ క్షయం వృద్ధిం చ జానీయాత్ పణ్యానామాగమం తథేతి॥ అశ్వాదిపణ్యానామస్మిన్కాలే అస్మిన్ దేశే చ వృద్ధిర్భవిష్యతీతి జానీయాత్ । తథా ఆగమం కులీనత్వాదిజ్ఞానార్థముత్పాదకం జన్మభూమ్యాదికం చ జానీయాదిత్యర్థః - ఏవం సమ్యక్పరీక్ష్య గుణదోషదర్శనకారణమంతరేణ నానుశయః కార్య ఇత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ క్షయం వృద్ధిం చ వణిజాం పణ్యానామవిజానతా । క్రీత్వా నానుశయః కార్యః కుర్వన్ షడ్భాగదండభాక్ ఇతి ॥ పరీక్షితక్రీతపణ్యానాం క్రయోత్తరకాలం క్రయకాల పరిమాణతోఽర్ఘకృతాం వృద్ధిమపశ్యతః క్రేతురనుశయో న భవతీతి వ్యతిరేకాదుక్తం భవతి - వృద్ధిక్షయపరిజ్ఞానాభావేఽనుశయకాలాభ్యంతరే యద్యనుశయం కరోతి తదా పణ్యషడ్భాగదండనీయః - అనుశయకారణసద్భావేపి అనుశయకాలాతిక్రమేణ యోఽనుశయం కరోతి సోఽప్యేవం దండనీయః - ఏతచ్చోపభోగేన వినశ్వరవస్తువిషయం॥ ఉపభోగేనావినశ్వరవస్తువిషయే ప్రత్యర్పణ విధిమాహ నారదః ॥ క్రీత్వా మూల్యేన యః పణ్యం దుష్క్రీతం మన్యతే క్రయీ । విక్రేతుః ప్రతిదేయం తత్తస్మిన్నేవాహ్న్యవిక్షితమితి॥ ద్వితీయాదిదివసే ప్రత్యర్పణే తు విశేషస్తేనైవోక్తః ॥ ద్వితీయేహ్ని దదత్ క్రేతా మూల్యాత్త్రింశాంశమావహేత్ । ద్విగుణం తు తృతీయేహ్ని పరతః క్రేతురేవ తదితి - పరతోఽనుశయో న కర్తవ్య ఇత్యర్థః॥ యత్తు మనునోక్తం ॥ క్రీత్వా విక్రీయ వా కించిద్యస్యేహానుశయో భవేత్ । సోఽంతర్దశాహాత్తద్ద్రవ్యం దద్యాచ్చైవాదదీత చేతి ॥ తదుపభోగేనానశ్వరగృహక్షేత్రయానశయనాదివిషయం॥ వాసోవిషయేపి నారదః ॥ పరిభుక్తం తు యద్వాసః క్లిష్టరూపం మలీమసమ్ । సదోషమపి తత్క్రీతం విక్రేతుర్న భవేత్పునరితి॥ తత్రైవ దశాహాదేరుక్తత్వాత్ - తథా చ కాత్యాయనః॥ భూమే దశాహేఽనుశయః క్రేతుర్విక్రేతురేవ చ । ద్వాదశాహం సపిండానామవిచార్యమతః పరమితి ॥

—(*) ఇతి క్రీత్వానుశయః. (*)—

— అథ విక్రీయాసంప్రదానమ్. —

తస్యచ స్వరూపం నారదేనోక్తం ॥ విక్రీయ పణ్యం మూల్యేన క్రేతుర్యన్న ప్రదీయతే । విక్రీయాసంప్రదానం తద్వివాదపదముచ్యత ఇతి ॥ పణ్యస్యచ ద్వైవిధ్యముక్తం తేనైవ ॥ లోకేస్మిన్ ద్వివిధం ద్రవ్యం స్థావరం జంగమం తథా । క్రయవిక్రయధర్మేషు సర్వం తత్పణ్యముచ్యతే । షడ్విధస్తస్య తు బుధైః దానాదాన విధిక్రమః । గణిమం తులిమం మేయం క్రియయా రూపతః శ్రియేతి ॥ గణిమం సంఖ్యేయం క్రముకఫలాది. తులిమం తులాయాం ధార్యం హేమచందనాది- మేయం ప్రస్థాదినా వ్రీహ్యాది. క్రియయా వాహనాదిక్రియోపలక్షిత మశ్వమహిష్యాది- రూపతః పణ్యాంగనాది- శ్రియా పద్మరాగాది- తదేతత్ షట్ప్రకారమపి పణ్యం విక్రీయాసంప్రయచ్ఛన్ సోదయం దాప్య ఇత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ గృహీతమూల్యం యః పణ్యం క్రేతుర్నైవ ప్రయచ్ఛతి । సోదయం తస్య దాప్యోసౌ దిగ్లాభం వా దిగాగతే ఇతి ॥ గృహీతమూల్యం పణ్యం విక్రేతా ప్రార్థయమానాయ స్వదేశవణిజే క్రేత్రే న సమర్పయతి - తచ్చ పణ్యం యది విక్రయకాలే బహుమూల్యం సత్ కాలాంతరే స్వల్పమూల్యేనైవ లభ్యతే- తదా సోదయం వృద్ధ్యా సహితం విక్రేతా క్రేత్రే దాపనీయః యదా మూల్యస్య హ్రాసః కృతః పణ్యస్యోదయో నాస్తి కింతు క్రయకాలే యావదేవ యావతో మూల్యస్య యత్పణ్యమితి ప్రతిపన్నం తావదేవ తదా తత్పణ్యమాదాయ తస్మిన్ దేశే విక్రీణానస్య తేనోదయేన సహితం ద్వికం త్రికమిత్యాది ప్రతిపన్న వృద్ధిరూపోదయేన సహితం విక్రేతా క్రేత్రే దాపనీయః - యదాహ నారదః॥ అర్ఘశ్చేదపహీయేత సోదయం పణ్యమావహేత్ । స్థాయినామేష నియమో దిగ్లాభం దిగ్విచారిణామితి ॥ యదాత్వర్ఘమహత్త్వేన పణ్యస్య న్యూనభావః - తదా తస్మిన్ పణ్యే వస్త్రాదికే య ఉపభోగః - తదాచ్ఛాదనసుఖనివాసాదిరూపోపి క్రేతుస్తత్సహితం పణ్యమసౌ దాప్యః యదాహ నారదః ॥ విక్రీయ పణ్యం మూల్యేన యః క్రేతుర్న ప్రయచ్ఛతి । స్థావరస్య క్షయం దాప్యో జంగమస్య క్రియాఫలమితి ॥ క్షయశబ్దేన గతభోగ ఉక్తః॥ యద్యపి తస్య దానమవశ్యకం తదాపి తదనుగుణం ద్రవ్యం దేయం జంగమానాం తు తత్కర్మనిమిత్తం మూల్యం దాప్యః - యదాత్వసౌ క్రేతా దేశాంతరాత్ పణ్యగ్రహణార్థమాగతః - తదా తత్పణ్యమాదాయ దేశాంతరేణ విక్రీణానస్య యో లాభస్తేన సహితం పణ్యం విక్రేతా క్రేత్రే దాపనీయః ॥ విష్ణుస్తు విక్రేతుర్దండమప్యాహ॥ గృహీతమూల్యం యః పణ్యం క్రేతుర్నైవ దద్యాత్తస్యాసౌ సోదయం దాప్యో రాజ్ఞా

చపణశతం దండ్య ఇతి ॥ యస్తు విక్రీయానుశయాదనర్పకః యశ్చ క్రయానుశయాత్
దత్తమూల్యస్య పణ్యస్యాగ్రాహకః తౌ ప్రత్యాహ ॥ కాత్యాయనః ॥ క్రీత్వా ప్రా
ప్తం న గృహ్ణీయాద్యో న దద్యాదదూషితమ్ । స మూల్యాద్దశభాగం తు దత్వా స్వం
ద్రవ్యమాప్నుయాత్ ॥ అప్రాప్తే ధర్మక్రియాకాలే కృతే నైవ ప్రదాపయేత్ । ఏవం
ధర్మో దశాహాత్తు పరతోనుశయో న త్వితి॥ అదూషితం జలాది నేతి శేషః ॥ దోహ్యా
వాహ్యాదిపణ్యస్య దోహవాహనాదికాలో ధర్మక్రియాకాలః - తస్మిన్నప్రాప్తే సతి అగ్ర
హణే అదానే వా కృతే నైవ దశమం మూల్యభాగం ప్రదాపయేత్ ॥ కింతు తమదత్వై
వ స్వం ద్రవ్యమాప్నుయాత్ - ఏష ధర్మః దశాహాత్ప్రాగ్వేదితవ్యః - తతః పరమ
నుశయో న కర్తవ్యః - విక్రీయాసంప్రయచ్ఛతోపి విక్రీతం పణ్యం విక్రేతృహస్తే స్థితం త
స్య యది దైవాదినా నాశః స్యాత్తదా విక్రేతురేవ హానిరిత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః - దైవ
రాజోపఘాతేన పణ్యదోష ఉపాగతే । హానిర్విక్రేతురేవాసౌ యాచితస్యాప్రయ
చ్ఛత ఇతి ॥ యాచితస్యేతి విశేషణాదయాచనేన విక్రేతుర్హానిరిత్యర్థాదవగ
మ్యతే ॥ నారదోపి ॥ ఉపహన్యేత వా పణ్యం దహ్యేతాపహ్రియేత వా । విక్రేతురే
వ సోనర్థో విక్రీయాసంప్రయచ్ఛత ఇతి ॥ యథా పణ్యదోష ఉపాగతే యాచితస్యా
ప్రయచ్ఛతో విక్రేతుర్హానిః - తథా దీయమానం పణ్యమగృహ్ణతః క్రేతురపీత్యాహ
స ఏవ ॥ దీయమానం న గృహ్ణాతి క్రీతం పణ్యం చ యః క్రయీ । స ఏవాస్య భవేద్దోషో వి
క్రేతుర్యోఽప్రయచ్ఛత ఇతి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ విక్రీతమపి విక్రేయం పూర్వక్రేతర్య
గృహ్ణతి । హానిశ్చ క్రేతృదోషేణ క్రేతురేవ హి సా భవేదితి - యస్తు నిర్దోషం ప
ణ్యం దర్శయిత్వా సదోషం విక్రీణీతే - యశ్చాన్యహస్తే విక్రీయాన్యస్మై తత్ప్రయచ్ఛ
తి ॥ తయోస్సమానో దండ ఇత్యాహ నారదః ॥ నిర్దోషం దర్శయిత్వా తు యస్స
దోషం ప్రయచ్ఛతి । మూల్యం తద్ద్విగుణం దాప్యో వినయం తావదేవ చ॥ తథాన్యహ
స్తే విక్రీయ యోన్యస్మై తత్ప్రయచ్ఛతి । సోపి తద్ద్విగుణం దాప్యో వినయం తావదేవ
త్వితి - ఏతద్బుద్ధిపూర్వకవిషయం॥ జ్ఞాత్వా సదోషం యః పణ్యం విక్రీణీతే విచక్షణః॥
తదేవ ద్విగుణం దాప్యస్తత్సమం వినయం తథేతి బృహస్పతినోక్తత్వాత్ - అబుద్ధి
పూర్వకే తు క్రయపరావర్తనమేవ - అయం విధిర్దత్తమూల్యే పణ్యే ద్రష్టవ్యః॥ అద
త్తమూల్యే పునః పణ్యే క్రేతృవిక్రేత్రోః సమయాదృతే ప్రవృత్త్యా వాన దోషః - తథా
చ నారదః ॥ దత్తమూల్యస్య పణ్యస్య విధిరేష ప్రకీర్తితః । అదత్తేన్యత్ర సమయాన్న
విక్రేతురతిక్రమ ఇతి ॥ అత్ర పునర్వాఙ్మాత్రేణ క్రయోఽభూదితి - విక్రేతృహస్తే క్రే

తాత్రియతిః-ఉచిద్ధ్రవ్యందత్తం తత్ర విక్రేతుర్దోషవశేన క్రయాసిద్ధౌ క్రేతృదత్తం ద్రవ్యం తస్మై ద్విగుణం దద్యాత్ - తథాచ యాజ్ఞవల్క్యః॥ సత్యంకారకృతం ద్రవ్యం ద్విగుణం ప్రతిపాదయేదితి॥ క్రయం సత్యంకర్తుం యద్విక్రేతృహస్తే కృతం తత్సత్యంకారకృతం॥ క్రేతృదోషవశేన క్రియాసిద్ధౌ త్వాహ వ్యాసః॥ సత్యంకారం చ యో దత్వా యథాకాలం న దృశ్యతే। పణ్యం భవేన్నిసృష్టం తద్దీయమానమగృహ్ణత ఇతి॥ అత్ర పణ్యద్రవ్యస్యోత్సర్గః సత్యంకారద్రవ్యస్యోత్సర్గోంతో౽భిమతః - క్రీత్వానుశయానుత్పత్త్యర్థం కతిపయపణ్యానాం విక్రయానర్హత్వమాహ- మనుః॥ నాన్యదన్యేనసంసృష్టం రూపం విక్రయమర్హతి। నసావద్యం న చ న్యూనం న దూరే న తిరోహితమితి॥ ... ... ❋

— ❋ ఇతి విక్రీయాసంప్రదానాఖ్యం వివాదపదమ్. ❋ —

—(❋) అథ స్వామిపాలవివాదపదవిధిః. (❋)—

తత్ర తు తదభిధానప్రతిజ్ఞా మను నాకృతా॥ పశుషు స్వామినాం చైవ పాలానాం చ వ్యతిక్రమే। వివాదం సంప్రవక్ష్యామి యథావద్ధర్మతత్వత ఇతి॥ వివాదం వివాదాపనోదకం విధిమిత్యర్థః- స్వామిపాలయోః కర్తవ్యమాహ - నారదః॥ ఉపానయేద్గాగోపాలః పునః ప్రత్యర్పయేత్తథేతి॥ యావంతః ప్రాతస్సమర్పితాస్తావంతస్సాయం ప్రత్యర్పణీయా ఇత్యర్థః - గవాదిపరిపాలకస్య భృతిపరిమాణమాహ స ఏవ॥ గవాం శతాద్వత్సతరీ ధేనుస్స్యాద్విశతే భృతిః। ప్రతిసంవత్సరం గోపే సందోహశ్చాష్టమే౽హనీతి॥ ప్రతిసంవత్సరం వత్సతరీ ద్విహాయనీ గౌః భృతిః గోశతే పాలకే కల్పనీయా- ద్విశతేసవత్సా గౌః అష్టమే దివసే సందోహశ్చ భృతిత్వేన కల్పనీయ ఇత్యర్థః- సందోహస్సర్వదోహః॥ తథా ధేనుభృతః క్షీరం లభేతాష్టమేఖిలమితిస్మరణాత్ ॥ భృతివిశేషే స ఏవ దేయః॥ మనుస్తు ప్రకారాంతరేణ భృతియత్తామాహ॥ గోపః క్షీరభృతో యస్తు స దుహ్యాద్దశతో వరామ్। గోస్వామ్యనుమతో భృత్యః సా స్యాత్పాలే౽భృతే భృతిరితి॥ దశతః దశధేనుభ్యః దోగ్ధ్రీణాం మధ్యే అవరాముత్కృష్టాం స్వీకృత్య తత్క్షీరం క్షీరభృతో భృత్యో గృహ్ణీయాత్ - క్షీరభూమ్న్యానాంతు క్షీరమూల్యతో భృతిః కల్పనీయా-యద్యసౌ నద్రవ్యాంతరేణ భృతః- తత్రైషా భృతిరిత్యర్థః-య స్త్వేవం పరికల్పితం వేతనం గృహీత్వా పశూన్పాలయన్ భృతః స దోషేణ పశూన్నాశయతి వినాశయతి వా తం ప్రత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ ప్రమాదమృతనష్టాంశ్చ ప్ర

దాప్యఃకృతవేతనఇతి॥ ప్రమాదగ్రహణంపాలకదోషోపలక్షణార్థం॥ ప్రమాదశ్చ
మనునాస్పష్టీకృతః॥నష్టంవినష్టంకృమిభిశ్శ్వహతంవిషమేమృతం।హీనంపురుషకారేణ
ప్రదద్యాత్పాలఏవతు॥ప్రసహ్యచోరైరపహృతఃనదాప్యః - తథాచసఏవ॥ విఘు
ష్యతుహృతంచోరైర్నపాలోదాతుమర్హతి। యది దేశేచ కాలేచ స్వామినః
స్వస్యశంసతి॥ వ్యాసోఽపి॥ పాలగ్రహే గ్రామఘాతే తథారాష్ట్రస్యవిభ్రమే।
యత్ప్రనష్టంహృతంవాస్యాన్నపాలస్తత్రకిల్బిషీతి॥ ఏతత్పురుషకారకరణేవేదిత
వ్యం - పురుషకారాకరణేతుభవత్యేవకిల్బిషీ - పురుషకారస్వరూపంచ నారదేన
దర్శితం॥ కృమిచోరవ్యాఘ్రభయాద్దరీశ్వభ్రాచ్చపాలయేదితి॥ వ్యాయచ్ఛేచ్ఛక్తి
తఃక్రోశేత్ స్వామినేవానివేదయేదితి॥ వ్యాయచ్ఛేత్ యతేతేత్యర్థః-యస్తునాత్ర
యతతే తంప్రత్యాహసఏవ॥ అవ్యాయచ్ఛన్నవిక్రోశన్ స్వామినేవానివేదయన్।
వోఢుమర్హతిగోపస్తాం వినయంచైవరాజనీతి॥ వినయప్రమాణమాహ యాజ్ఞ
వల్క్యః॥ పాలదోషవినాశేతు పాలేదండోవిధీయతే। అర్ధత్రయోదశపణః
స్వామినేద్రవ్యమేవచ॥ ఇతి॥ అర్ధత్రయోదశపణః - సార్ధత్రయోదశకార్షాప
ణః॥ పాలదోషమాహమనుః॥ అజావికేతుసంరుద్ధే వృకైఃపాలే త్వనాయతి।
యాంప్రసహ్యవృకోహన్యాత్పాలేతత్కిల్బిషంభవేదితి॥ అనాయతి - ఉపద్రవని
వారణాయానాగచ్ఛతీత్యర్థః- యాంఅజావికజాతీయాం వ్యక్తిమిత్యర్థః - ఏతత్స
గమస్థలస్థితవిషయం॥దుర్గమస్థలస్థితవిషయేతునదోషఇత్యాహసఏవ॥ తాసాం
చేదవరుద్ధానాం చరంతీనాంమిథోవనే। యాముపేత్యవృకోహన్యాన్నపాలస్త
త్రకిల్బిషీతి॥ అవరుద్ధానాంపాలకేన స్థాపితానామిత్యర్థః - దైవమృతానాంపునః
కర్ణాదికందర్శనీయం - తథాచమనుః॥ కర్ణౌచర్మచవాలాంశ్చ వస్తిస్నా
యూన్నిరోచనామ్। పశుస్వామిషుదద్యాత్తు మృతేష్వంకాభిదర్శనఇతి॥ గోప్రచా
రమాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ గ్రామేచ్ఛయాగోప్రచారో భూమిరాజవశేనవేతి॥ గ్రా
మేచ్ఛయాగ్రామజనేచ్ఛయా భూమ్యల్పత్వమహత్త్వాపేక్షయావా రాజేచ్ఛయావా
గవాంతృణాదిభక్షణార్థం కియానపి భూభాగోకృష్టఃపరికల్పనీయః - గవాంప్ర
చారస్థానాసనసౌకర్యార్థం గ్రామక్షేత్రయోరనంతరమాహసఏవ॥ ధనుశ్శతంప
రీణాహోగ్రామక్షేత్రాంతరంభవేత్। ద్వేశతేఖర్వటస్యస్యాన్నగరస్యచతుశ్శ
తమితి - గ్రామక్షేత్రయోరంతరంధనుశ్శతపరిమితంసర్వదైవం విధినానుప్తసస్యం
కార్యం-ఖర్వటస్యద్వేశతే - అనుప్తసస్యంకార్యం - నగరస్యబహుజనసంకీర్ణస్య

ధనుషాంచతుశ్శతపరిమితమనుప్తసస్యం కార్యమితి - తత్రపశునివారణాయ వృ
త్తిరపి పరికల్పనీయేత్యాహ - కాత్యాయనః ॥ అజాతేష్వేవసస్యేషు కుర్యాదా
వరణంమహత్ । దుఃఖేనవినివార్యంతే లబ్ధస్వాదురసామృగాఇతి ॥ నారదో౽పి॥ ప
థిక్షేత్రేవృతిఃకార్యా యాముష్ట్రోనావలోకయేత్ । నలంఘయేత్పశుర్నాశ్వో న
చభింద్యాచ్చసూకరఇతి॥ఏవంపశునివారణోపాయేకృతే౽పితమతిక్రమ్యసస్యాదివినా
శేసతిమనురాహ ॥ పథిక్షేత్రేపరివృతేగ్రామాంతీయే౽థవాపునః। సపాలశ్శతదండా
ర్హోవిపాలంవారయేత్పశుమితి॥గ్రామాంతీయేగ్రామసమీపవర్తిక్షేత్రేపరివృతేసతి
తాంవృతిమతిక్రమ్యసస్యఘాతీసపాలపశుఃకార్షాపణశతదండార్హః॥ మనుస్తుసా
ష్టౌద్దండంనిషేధతి॥తత్రాపరివృతంధాన్యంవిహింస్యుఃపశవోయది। నతత్రప్రణయే
ద్దండంనృపతిఃపశురక్షిణామితి॥ఏతదదీర్ఘకాలప్రచారవిషయం॥దీర్ఘకాలప్రచారేతు
దండమర్హతి ॥ అతఏవాల్పప్రచారే దోషాభావ మాహవిష్ణుః ॥ పథిగ్రామేవివీ
తాంతే క్షేత్రేఽదోషో౽ల్పకాలమితి॥దండపరిమాణంతుపశువిశేషేణదర్శితం-యా
జ్ఞవల్క్యేన ॥ మాషానష్టౌతు మహిషీసస్యఘాతస్యకారిణీ । దండనీయాతదర్ధం
తుగౌస్తదర్ధమజావికం॥ భక్షయిత్వోపవిష్టానాం యథోక్తాద్ద్విగుణోదమః । స
మమేషాంవివీతాంతే ఖరోష్ట్రంమహిషీసమమితి- పరసస్యఘాతకారిణ్యాః మహి
ష్యాఃస్వామీప్రతిమహిషి అష్టౌమాషాన్దండనీయః - చతురోమాషాన్ గోస్వా
మీ-ద్వౌ మేషస్వామీద్వౌద్వౌమాషౌ॥ ఏషామేవపశూనాంసస్యభక్షణాదారభ్య
యావచ్ఛయన మనివారితానాం స్వామీయథోక్త దండాద్ద్విగుణంపూర్వవద్దండనీ
యః॥తథాఅజావికవత్సానాం-పాదోదండఃప్రకీర్తితఇతిస్మృత్యుక్తంవేదితవ్యం॥మా
షశ్చాత్రతామ్రికపణస్యవింశతితమోభాగః॥ మాషోవింశతిమోభాగఃపణస్యపరికీ
ర్తితఇతి-నారదస్మరణాత్॥భక్షయిత్వోపవిష్టసవత్సవిషయేయథోక్తాచ్చతుర్గుణో
దండః - తదుక్తంస్మృత్యంతరే॥వసతాంద్విగుణఃప్రోక్తః సవత్సానాంచతుర్గుణ
ఇతి । యత్తునార్దారదేనోక్తం॥మాషంగాందాపయేద్దండం ద్వౌమాషౌమహిషీత
థా।తథాజావికవత్సానాం దండస్స్యాదర్ధమాషికఇతి - తన్మహాత్యయమాత్ర
భక్షణవిషయం॥అతఏవాహతుః శంఖలిఖితౌ ॥ చరంతీగాఃపంచమాషాన్ గ్రాసే
త్వదండఇతి - ఆతురపశువిషయేతు నదండఇత్యాహనారదః ॥ రాజగ్రహగృహీ
తోవా వజ్రాశనిహతో౽పివా । అథసర్పేణవాదష్టో వృక్షాద్వాపతితో౽భవేత్ ।వ్యా
ఘ్రాదిభిర్హతో౽వాపి వ్యాధిభిర్వాప్యుపద్రుతః। నతత్రదోషఃపాలస్యనచదోషో౽స్తి

గోమినామితి- అనాతురేష్వపి కేషుచిత్పశుదండాభావం సఏవాహ॥ గౌఃప్రసూతా దశాహాంతం మహోక్షావాజికుంజరాః।నివార్యాస్తుప్రయత్నేన తేషాంస్వామీనదండభాగితి- మనురపి॥ అనిర్దశాహాంగాం సూతాంవృషాన్ దేవపశూంస్తథా।సపాలాన్వా అపాలాన్వా నదండ్యాన్మనురబ్రవీదితి - వృషామహోక్షాః అథవృషోత్సర్గవిధానేనోత్సృష్టాః - యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ మహోక్షోత్సృష్టపశవః సూతికాగంతుకాదయః।పాలో యేషాంచ తేమోచ్యాదైవరాజపరిప్లుతా ఇతి- ఆదిశబ్దేనమృతవత్సాదయోగృహ్యంతే - అతఏవోశనా॥ అదండ్యామృతవత్సాచసంజ్ఞారోగవశీకృతా। అదండ్యాగంతుకీగౌశ్చ సూతికాసాభిసారిణీ। అదండ్యాశ్చోత్సవేగావఃశ్రాద్ధకాలేతథైవచేతి - సమూలసస్యవినాశే న కేవలం గోస్వామీదండనీయః- అపితుశదమపిదాపనీయః॥ తథాచబృహస్పతిః॥ సస్యాన్నివారయేద్గాస్తు చీర్ణేదోషాద్వయోర్భవేత్॥ స్వామీశదదమందాప్యఃపాలస్తాడనమర్హతీతి - శదోదమశ్చశదదమంచీర్ణేసమూలేసస్యభక్షితే॥ అతఏవనారదః॥సమూలసస్యనాశేతు। తత్స్వామీప్రాప్నుయాచ్ఛదం।వధేనగోపోముచ్యేత దండంస్వామీ నిపాతయేదితి॥ తత్స్వామీసస్య స్వామీ॥ దండశ్చసామంతాదిభిః పరికల్పితోదేయః-తథాచసఏవ॥ గోభిస్తుభక్షితంసస్యం యోనరఃప్రతియాచతే।సామంతానుమతందేయం ధాన్యం యత్తత్రవాపితమితి - యస్త్వాశనసాయాచన నిషేధోర్థాత్కృతః॥ గోభిర్వినాశితంధాన్యంయోనరఃప్రతియాచతే। పితరస్తస్యనాశ్నంతి నాశ్నంతిత్రిదివౌకసఇతి। సగ్రామాదిసమీపస్థానావృతక్షేత్రవిషయః॥

—(*) ఇతిస్వామిపాలాఖ్యంవివాదపదం. (*)—

—(*) అథసీమావివాదనిర్ణయః. (*)—

తత్రతావత్సీమాచతుర్విధా॥ జనపదసీమాగ్రామసీమా గృహసీమాక్షేత్రసీమాచేతి॥ సాచయథాసంభవంపంచలక్షణా॥ తదుక్తంనారదేన॥ ధ్వజినీమత్స్యినీచైవ నైధానీభయవర్జితా। రాజశాసననీతాచ సీమా పంచవిధాస్మృతేతి॥ ధ్వజినీవృక్షాదిలక్షితా - మత్స్యినీజలలింగాన్వితా - నైధానీఖాతతుషాంగారాదిమతీ భయవర్జితా- అర్థిప్రత్యర్థిన్యాంపరస్పరసమ్మతనిర్మితా-రాజశాసననీతాజ్ఞాతృచిహ్నాద్యభావే రాజేచ్ఛయానిర్మితా॥ తథాచవ్యాసః॥గ్రామయో

రుభయోస్సీమ్నివృక్షాయత్రసమున్నతాః । సముచ్ఛ్రితధ్వజాకారా ధ్వజినీసా ప్రకీర్తితా । స్వచ్ఛందగాబహుజలా మత్స్యకూర్మసమన్వితా । నిత్యప్రవాహినీ యత్ర సా సీమామత్స్యినీమతా । తుషాంగారకపాలైస్తు కుంభైరాయతనైస్తథా। సీమాప్రచిహ్నితాకార్యా నైధానీసానిగద్యత ఇతి ॥ వృక్షాశ్చన్యగ్రోధాదయః తదాహమనుః ॥ సీమావృక్షాంస్తు కుర్వీత న్యగ్రోధాశ్వత్థకింశుకాన్ । శాల్మలీన్ సాలతాలాంశ్చ క్షీరిణశ్చైవ పాదపానితి॥ నిత్యప్రవాహినీత్యనేనవాప్యాదీనిప్రకాశచిహ్నాని ఉపలక్ష్యంతే - తానిచ బృహస్పతిః ॥ వాపీకూపతటాకాని చైత్యారామసురాలయాః । స్థలనిమ్ననదీస్రోతశ్శరగుల్మనగాదయః । ప్రకాశచిహ్నాన్యేతాని సీమాయాంకారయేత్సదేతి ॥ తుషాంగారకపాలైరితి కరీషాదీనాం గుప్తలింగానామప్యుపలక్షణం॥ తానిచ తేనైవదర్శితాని॥ కరీషాస్థితుషాంగారశర్కరాశ్మకపాలికాః । సికతేష్టకగోవాలకార్పాసాస్థీని భస్మచ । ప్రక్షిప్యకుంభేష్వేతాని సీమాం తేషు నివాపయేదితి ॥ తానిచ సీమాలింగానిస్థవిరైర్బాలానాం దర్శనీయాని - తథాచ బృహస్పతిః॥తతఃపౌగండబాలానాం ప్రయత్నేన ప్రదర్శయేత్ । వార్ధక్యేచశిశూనాంతే దర్శయేయుస్తథైవచ । ఏవం పరంపరాజ్ఞానే సీమాభ్రాంతిర్నజాయత ఇతి ॥ ఏవం నిరూపితైర్లింగైస్సీమావివాదనిర్ణయం కుర్యాదిత్యాహ మనుః॥ ఏతైర్లింగైర్నయేత్సీమాం రాజావివదమానయోః।యదిసంశయఏవస్యాల్లింగానామపిదర్శనే।సాక్షిప్రత్యయఏవస్యాత్సీమావాదవినిర్ణయే । సాక్ష్యభావేతుచత్వారోగ్రామాస్సీమాంతవాసినః। సీమావినిర్ణయంకుర్యుః ప్రయత్నా రాజసన్నిధావితి - ప్రథమంతావదర్థిప్రత్యర్థిలింగైస్సీమావివాదనిర్ణయః - అథార్థిన్యప్యవిశ్వాసః తదాలింగవిషయకాత్సీమావిషయకాద్వాసాక్షిప్రత్యయాన్నిర్ణయః - యదాసాక్షిణామభావః తదాసామంతైర్వానిర్ణయఇత్యర్థః - తేషామభావేసామంతాఇతి కాత్యాయనేనోక్తత్వాత్ ॥ కేపునఃసామంతాఇత్యపేక్షితే సఏవాహ ॥ సంసక్తకాస్తు సామంతాస్తత్సంసక్తాస్తథోత్తరాః । సంసక్తసక్తసంసక్తాః పద్మాకారాఃప్రకీర్తితాః ॥ విప్రతిపన్నసీమాకస్యక్షేత్రస్యచతసృషుదిక్షుసన్నిహితగ్రామాదిభోక్తారస్సంసక్తకాః - ఏతఏవసామంతశబ్దాభిధేయాః - యదా పునరదృష్ట సంసక్తకానసంతి తదా సంసక్తసంసక్తైర్నిర్ణయఃకార్యః ॥ తదాహసఏవ ॥ స్వార్థసిద్ధౌప్రదుష్టేషు సామంతేష్వర్థగౌరవాత్ । తత్సంసక్తైస్తుకర్తవ్య ఉద్ధారోనాత్రసంశయః ॥ యదాతు

తేషామపి ప్రకటదోషసద్భావస్తదాప్యాహస ఏవ ॥ సంసక్తకస్సదుష్టేషు తత్స్వం
సక్తాః ప్రకీర్తితాః । కర్తవ్యాస్సప్రదుష్టాంస్తు రాజ్ఞాధర్మం విజానతా । తేషామ
భావే సామంతా మౌలవృద్ధోద్ధృతాదయః । స్థావరే షట్ప్రకారేపి కార్యాణ్యత్ర వి
చారణేతి ॥ వృద్ధాదిలక్షణం తేనైవోక్తం ॥ నిష్పాద్యమానం యైర్దృష్టం తత్కార్యం
స్వగుణాన్వితైః । వృద్ధావాయదివావృద్ధాస్తే చ వృద్ధాః ప్రకీర్తితాః ॥ ఏతత్ర పూర్వ
సామంతాః పశ్చాద్దేశాంతరంగతాః । తన్మూలత్వాత్తు తే మౌలా ఋషిభిః పరికీర్తి
తాః । ఉపశ్రవణసంభోగకార్యాఖ్యానోపచిహ్నితాః । ఉద్ధరంతి పునర్యస్మా
దుద్ధృతాస్తే తతస్స్మృతాః ॥ సామంతప్రభృత్యుద్ధృతపర్యంతానామభావే మ
నురాహ ॥ సామంతానామభావేతు మౌలానాం సీమసాక్షిణామ్ । ఇమాన
ప్యనుయుంజీత పురుషాన్వనగోచరాన్ । వ్యాధాన్ శాకునికాన్ గోపాన్ కైవ
ర్తాన్ మూలఖానకాన్ । వ్యాళగ్రాహానుంఛవృత్తీనన్యాంశ్చ వనగోచరాన్
ఇతి ॥ అన్యాంశ్చేతి చకారేణ సీమాకర్షకా ఉపలక్ష్యంతే ॥ తథాచ యాజ్ఞ
వల్క్యః ॥ సీమ్నో వివాదే క్షేత్రస్య సామంతాస్స్థవిరాదయః । గోపాస్సీమాకృ
షాణాశ్చ సర్వే చ వనగోచరాః । నయేయురేతే సీమానం స్థలాంగారతుషద్రుమైః ।
సేతువల్మీకసీమాస్థి చైత్యాద్యైరుపలక్షితామితి ॥ నారదోపి ॥ గ్రామసీమా
సు చ బహిర్యే చ స్యుః కృషిజీవినః । గోపాశ్శాకునికా వ్యాధా యే చాన్యే వనగో
చరా ఇతి ॥ ఏతే చ శపథైశ్శాపితా ఏవ నిర్ణయం బ్రూయుః - తథాచ బృహస్ప
తిః ॥ శపథైశ్శాపితాస్తే స్వైస్స్వైర్బ్రూయుస్సీమావినిర్ణయం । దర్శయేయు
శ్చ లింగాని శప్రమాణమితిస్థితిరితి ॥ స్వైస్స్వైరితి ॥ సత్యేన శాపయేద్విప్రం క్షత్రియం
వాహనాయుధై రిత్యాదినోక్తవ్యవస్థానతిక్రమేణేత్యర్థః ॥ మనురపి ॥ గ్రామేయ
కకులానాంతు సమక్షం సీమసాక్షిణః । ప్రష్టవ్యాస్సీమలింగాని తయోశ్చైవ వివాదినోః । తే
పృష్టాస్తు యదా బ్రూయుస్సీమాసంధిషు లక్షణం । తత్తథా స్థాపయేద్రాజా ధర్మే
ణ గ్రామయోర్ద్వయోరితి ॥ సీమాసాక్షిలక్షణమాహ బృహస్పతిః ॥ ఆగమంచ ప్రమా
ణంచ భోగం కాలంచ నామ చ । భూభాగలక్షణంచైవ యే విదుస్తేత్ర సాక్షిణ ఇతి ॥
యదా పునశ్చిహ్నాని న సంతి విద్యమానాని వా లింగాని సందిగ్ధాని తదా నిర్ణయే న్యా
యమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ సామంతా వా సమగ్రామాశ్చత్వారోష్టౌ దశాపి వా
రక్తస్రగ్వసనాస్సీమాం నయేయుః క్షితిధారిణ ఇతి ॥ రక్తస్రగ్విణో రక్తాంబరధరాః శి
రోరోపితక్షితిఖండాః సీమాం ప్రదర్శయేయుః - స్వైస్స్వైః శపథైశ్శాపితాస్సంత

స్సీమాంనయేయుః - తథాచమనుః ॥ శిరోభిస్తే గృహీత్వోర్వీం స్రగ్విణోరక్తవా
ససః । సుకృతైః శాపితాః స్వైః స్వైః నయేయుస్తే సమంజసమితి ॥ నయేయురితి బ
హువచనమవివక్షితం-ఏకస్యాపి సీమాప్రదర్శకస్య బృహస్పతినా ప్రదర్శకత్వాత్ ॥
జ్ఞాతృచిహ్నై ర్వినా సాధురేకోऽప్యుభయసమ్మతః । రక్తమాల్యాంబరధరో మృ
దమాదాయ మూర్ధని । సత్యవ్రతః సోపవాసః సీమాం సందర్శయేన్నర ఇతి ॥ య
త్తు నారదేనోక్తం ॥ నైకస్సమున్నయేత్సీమాం నరః ప్రత్యయవానపి । గురుత్వాద
స్య కార్యస్య క్రియైషా బహుషు స్థితేతి ॥ తదుభయానుమతధర్మవిద్వ్యతిరిక్తవిషయం ॥
స్థలాదిచిహ్నాభావేపి సాక్షి సామంతాదినా సీమాజ్ఞానే ఉపాయవిశేషమాహ నా
రదః ॥ నిమ్నగాపహృతోత్సృష్ట నష్టచిహ్నాసు భూమిషు । తత్ప్రదేశానుమానాచ్చ
ప్రమాణాద్భోగదర్శనాదితి ॥ ప్రత్యర్థి సమక్షమవిప్రతిపన్నాయాః స్మా
ర్తకాలోపలక్షితభుక్తేర్నిర్ణయేయు రిత్యర్థః ॥ ఏతేషాం సాక్షి సామంత
ప్రభృతీనాం సీమాచంక్రమణ దినాదారభ్య యావత్త్రిపక్షం రాజదైవిక వ్యసనం
నోత్పద్యతే - తదా తత్ప్రదర్శనాత్ సీమానిర్ణయః ॥ తథాచ కాత్యాయనః ॥ సీ
మాచంక్రమణం కోశే పాదస్పర్శే తథైవచ । త్రిపక్షపక్షసప్తాహం దైవరాజక
మిష్యత ఇతి ॥ యస్తత్ర నిషేధః స్మృత్యంతరేభిహితః ॥ పాక్పౌరుష్యే మహీవా
దే దివ్యాని పరివర్జయేదితి స ఉపలక్షణపురుషభావవిషయః - ఇత్యవిరోధః ॥ క
థం తర్హ్యత్ర నిర్ణయ ఇత్యపేక్షితే నారదః ॥ యదా తు న స్యుర్జ్ఞాతారః సీమాయా
న చ లక్షణం । తదా రాజా ద్వయోస్సీమామున్నయేదిష్టతః స్వయమితి ॥ ఇష్టతః ఇచ్ఛా
తః ॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి ॥ అభావే జ్ఞాతృచిహ్నానాం రాజా సీమ్నః ప్రవర్తితేతి - జ్ఞాతౄ
ణాం సామంతాదీనాం చిహ్నానాం వృక్షాదీనాం అభావే రాజైవ సీమ్నః ప్రవర్తయితా
గ్రామద్వయ మధ్యవర్తిని వివాదాస్పదీభూతాం భువం సమం ప్రవిభజ్యోభయో
ర్గ్రామయోస్సమర్ప్య తన్మధ్యే సీమాలింగాని కారయేత్ - యదా తస్యా భూమేః య
త్రైవోపకారాతిశయో దృశ్యతే తదా తస్యైవ గ్రామస్య సకలా భూస్సమర్పణీయా ॥
తదాహ మనుః ॥ సీమాయామవిషహ్యాయాం స్వయం రాజైవ ధర్మవిత్ । ప్రదిశేద్భూ
మిమేకేషా ముపకారాదితి స్థితిరితి ॥ అవిషహ్యాయాం జ్ఞాతృజ్ఞాపకశూన్యాయామిత్య
ర్థః ॥ ఋణాదినిర్ణయవత్ సీమాదినిర్ణయో నావేదనానంతరమేవ కార్యః కింతు
ప్రకాశితేషు సత్త్వాదిషు ॥ తదాహ స ఏవ ॥ సీమాం ప్రతి సముత్పన్నే వివాదే గ్రామ
యోర్ద్వయోః । జ్యేష్ఠమాసి నయేత్సీమాం సుప్రకాశేషు సేతుషు । గ్రామగ్రహాణాం

నగరాదేరప్యుపలక్షణార్థం॥ అతఏవ కాత్యాయనః॥ సామంతభావేసామంతైః
కుర్యాత్క్షేత్రాదినిర్ణయం। గ్రామసీమాసుచతథా తద్వన్నగరదేశయోరితి॥ య
దారాగలోభాది వశాత్సీమాసాక్షిణో నిర్ణయంనకుర్యుః-త దా దండనీయాఇత్యా
హసఏవ॥ బహూనాంతుగృహీతానాం నసర్వేనిర్ణయంయది॥ కుర్యుర్భయా
ద్వాలోభాద్వా దాప్యాస్తూత్తమసాహసమితి।సామంతానామనృత వాదిత్వే త్వా
హనారదః॥ అథచేదనృతంబ్రూయుస్సామంతాస్సీమనిర్ణయే।సర్వేపృథక్పృథ
గ్దండ్యాః రాజ్ఞామధ్యమసాహసమితి॥ సామంతాత్పరతోయే స్యుస్తత్సంసక్తాన్వృ
షోదితే॥ సంసక్తసక్తసక్తాస్తు వినేయాఃపూర్వసాహసం॥ మౌలవృద్ధాదయస్త్వ
న్యేదండనీయాఃపృథక్పృథక్। వినేయాఃప్రథమేనైవసాహసేనానృతేస్థితా ఇతి॥ సా
క్షిణాంమిథోవైమత్యాభిధానేదండమాహ॥కాత్యాయనః॥ కీర్తితేయదిభేదస్స్యా
ద్దండ్యాస్తూత్తమసాహసమితి॥ సీమాచంక్రమణకర్తౄణాం అనృతేస్థితానాం
దండమాహసఏవ॥ యథోక్తేననయంతస్తే పూయంతేసత్యసాక్షిణః। విపరీతం
నయంతస్తు దాప్యాస్స్యుర్ద్విశతందమమితి॥ అజ్ఞానాదనృతవచనేసాక్ష్యాదీన్దండ
యిత్వాపూర్వవద్విచారః కారయితవ్యః॥తథాచకాత్యాయనః॥ అజ్ఞానోక్తౌదం
డయిత్వాతుపున స్సీమాంవిచారయేత్। త్యక్త్వా దుష్టాంస్తుసామంతాం స్తత్రాన్మౌ
లాదిభిస్సహ। సమిత్యకారయేత్సీమా మేవంధర్మవిదోవిదురితి॥ నద్యోత్సృష్టక్షే
త్రవిషయేనిర్ణయమాహ॥ బృహస్పతిః॥ అన్యగ్రామాత్సమాహృత్య దత్తాన్యస్య
యదామహీ।మహానద్యాథవా రాజ్ఞాకథంతత్రవిచారణా। నద్యోత్సృష్టారాజదత్తా
యస్యతస్యైవసామహీ।అన్యథానభవేల్లాభోనరాణాంరాజదైవికః॥క్షయోదయౌ
జీవనంచదైవరాజవశాన్నృణాం। తస్మాత్సర్వేషుకార్యేషుతత్కృతంనవిచాలయే
త్। గ్రామయోరుభయోర్యత్రమర్యాదాకల్పితానదీ॥ కురుతేదానహరణంభాగ్యా
భాగ్యవశాన్నృణాం।ఏకత్రకూలపాతంతుభూమేరన్యత్రసంస్థితం। నదీతీరేప్రకురు
తేతస్యతాంనవిచాలయేదితి॥ఏతదనుప్తసస్యతీరవిషయం॥ఉప్తసస్యతీరవిషయేతుసఏ
వాహ॥ క్షేత్రంససస్యముల్లంఘ్య భూమిశ్ఛిన్నాయదాభవేత్। నదీస్రోతఃప్రవాహే
ణపూర్వస్వామీ లభేతతామితి॥ తాంససస్యాంభూమింఛేదనాదూర్ధ్వమపిపూర్వ
స్వామీయావదుప్త సస్యఫలప్రాప్తిః తావల్లభేతేత్యర్థః - ఫలప్రాప్తేరూర్ధ్వం
తు పూర్వవచనవిషయసమానతా॥రాజ దత్తభూమివిషయేక్వచిదపవాదమాహ
సఏవ॥ యా రాజ్ఞాక్రోధలోభేన ఛలాన్యాయేనవాహృతా।ప్రదత్తాన్యస్యతుష్టేన

సాసిద్ధిమవాప్నుయాదితి- ఏతచ్చస్వత్వహేతుప్రమాణవత్క్షేత్రవిషయం॥ ప్రమా-
ణాభావేతుసఏవాహ॥ ప్రమాణరహితాంభూమిం భుంజతోయస్యయాహృతా।
గుణాధికాయవాదత్తా తస్యతాంనవిచాలయేదితి॥ గృహీతవిషయేతునిర్ణయస్తే
నైవదర్శితః। నివేశకాలాదారభ్య గృహవార్యాపణాదికం। యేనయావద్యథా
భుక్తం తస్యతన్నవిచాలయేత్। విణ్మూత్రోదకవప్రంచ వహ్నిశ్వభ్రనివేశనం।అ
రత్నిద్వయముత్సృజ్య పరకుడ్యాన్నివేశయేత్ ఇతి॥అవస్కరాదిభిశ్చతుష్పథాదికంన
రోధయేదిత్యాహనారదః॥ అవస్కరస్థలశ్వభ్రభ్రమస్యందనికాదిభిః।చతుష్పథసు
రస్థానరాజమార్గాన్నరోధయేదితి॥ బృహస్పతిః॥ యాంత్యాయాంతిజనాయేన
పశవశ్చానివారితాః। తదుచ్యతేసంసరణంనరోద్ధవ్యంతుకేనచిదితి॥ యస్తుసంసర
ణేశ్వభ్రాదికంకరోతి తస్యదండమాహసఏవ॥ యస్తత్రసంకరంశ్వభ్రం వృక్షారో
పణమేవవా। కామాత్పురీషంకుర్యాచ్చేత్తస్యదండస్తుమాషకఇతి॥ రాజమార్గే
తుపురీషకర్తుర్దండమాహమనుః॥ సముత్సృజేద్రాజమార్గే యస్త్వమేధ్యమ
నాపది।సద్వౌకార్షాపణౌ దద్యాదమేధ్యంచాశుశోధయేత్।ఆపద్గతస్తథావృద్ధో
గర్భిణీబాలఏవవా॥పరిభాషణమర్హంతి తచ్చశోధ్యమితిస్థితిః॥ఇతి॥అమేధ్యాదీనిత
టాకాదిషు కుర్వతోదండమాహకాత్యాయనః॥తటాకోద్యానతీర్థాని యోమేధ్యే
నవినాశయేత్॥ అమేధ్యంశోధయిత్వాతుదండయేత్పూర్వసాహసం॥ దూషయే
త్సిద్ధతీర్థానిస్థాపితానిమహాత్మభిః।పుణ్యానిపావనీయాని ప్రాప్నుయాత్పూర్వసాహ
సమితి॥ మర్యాదాభేదనాదౌదండమాహయాజ్ఞవల్క్యః॥మర్యాదాయాఃప్రభేదేతు
సీమాతిక్రమణేతథా। క్షేత్రస్యహరణేదండాఅధమోత్తమమధ్యమాః-ఇతి॥అనేకక్షే
త్రవ్యవచ్ఛేదికా సాధారణీ భూమర్యాదాతస్యాః ప్రకర్షేణ భేదనేసీమాతిలం
ఘ్యకర్షణే క్షేత్రస్యనిందిత ప్రదర్శనేనహరణేయథాక్రమేణ అధమోత్తమమధ్య
మసాహసాదండావేదితవ్యాః- క్షేత్రగ్రహణంగృహారామాద్యుపలక్షణార్థం॥ అజ్ఞా
నాత్-క్షేత్రాదిహరణే సఏవాహ॥గృహంతటాకమారామం క్షేత్రంవాభీషయాహ
రన్॥శతానిపంచదండ్యస్స్యాదజ్ఞానాద్ద్విశతందమమితి॥అపహ్రియమాణక్షేత్రాది
భూయస్త్వే ఉత్తమోపిదండః ప్రయోక్తవ్యః॥ వధస్సర్వస్వహరణం పురాన్నిర్వా
సనాంకనే। తదంగచ్ఛేదఇత్యుక్తో దండఉత్తమసాహసఇతిస్మరణాత్॥ యత్తుశంఖ
లిఖితాభ్యాం సీమాతిక్రమణేదండాధిక్యముక్తం॥ సీమాతిక్రమణేత్వష్టసహస్రమితి-
తత్సమగ్రసీమాతిక్రమణవిషయం॥ సీమాసంధిషూత్పన్న వృక్షాదివిషయే కాత్యా

యనః ॥ సీమామధ్యేతుజాతానాం వృక్షాణాం క్షేత్రయోర్ద్వయోః। ఫలపుష్పంచ
సామాన్యం క్షేత్రస్వామిషునిర్దిశేదితి ॥ అన్యక్షేత్రే జాతవృక్షాదివిషయే సఏవ॥
అన్యక్షేత్రేతుజాతానాం శాఖాయత్రాన్యసంస్థితాః। స్వామినః తంవిజానీయాద్య
స్యక్షేత్రేతుసంశ్రితాఇతి॥ పరక్షేత్రేప్రార్థనయాక్రియమాణసేతుకూపాదికం క్షే
త్రస్వామినానాసేద్ధవ్యం॥ తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ ననిషేధ్యోల్పబాధస్తు సేతుః
కల్యాణకారకః। పరభూమింహరన్కూపః స్వల్పక్షేత్రోబహూదక ఇతి॥ యత్త్వల్ప
బాధకం మహోపకారకంసేత్వాదికంభవతితత్ క్షేత్రస్వామినానాసేద్ధవ్యం-య
త్పునర్బహుబాధకంస్వల్పోపకారకం చతదాసేద్ధవ్యంభవతి ॥ నారదోపి। పరక్షే
త్రస్యమధ్యేతు సేతుర్న ప్రతిషిధ్యతే। మహాగుణోల్పదోషశ్చే ద్వృద్ధిరిష్టాక్షయే
సతీతి ॥ సేతుశ్చద్వివిధః॥ తదాహసఏవ ॥ సేతుశ్చద్వివిధోజ్ఞేయః ఖన్యోబంధ్యస్తథా
పరః। తోయప్రవర్తనేఖన్యో బంధ్యస్స్యాత్తన్నివర్తనె ఇతి ॥ సేత్వాదిసంస్కారవిష
యేనారదః॥ పూర్వప్రవృత్తముత్పన్నమప్రవృత్తం వాస్వామినంతుయః। సేతుంప్రవర్త
యేత్కశ్చి న్నసతత్ఫలభాగ్భవేత్ । మృతేతుస్వామినిపునః తద్వంశే చాపిమానవే॥
రాజానమామంత్ర్య తతఃకుర్యాత్సేతు ప్రవర్తనమితి॥ క్షేత్రస్వామినమభ్యుపగవ్య
తదభావే రాజానంవాసేత్వాదిః ప్రవర్తనీయ ఇత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ స్వామి
నేయోనివేద్యైవ క్షేత్రేసేతుం ప్రవర్తయేత్ । ఉత్పన్నేస్వామినోభోగః తదభావే
మహీపతేరితి ప్రార్థనయార్థదానేనవా స్వామినమనుజ్ఞాప్యైవ పరక్షేత్రేసే
తుంప్రవర్తయేదిత్యత్ర తాత్పర్యం - తస్యాప్రసక్తత్వాత్ - అథవాదృష్టాదృష్టఫ
లయోః కృత్స్ననిరూపణేతాత్పర్యమస్తు॥ కాత్యాయనోపి॥ అస్వామ్యనుమతేనైవ సం
స్కారంకురుతేతుయః। గృహోద్యానతటాకానాంసంస్కర్తాలభతేనతు॥ వ్య
యంస్వామినిచాయాతే ననివేద్యన్నృపేయది॥ అథావేద్యప్రయుక్తస్తు తద్గతంలభతే
వ్యయమితి ॥ క్షేత్రస్వామిపార్శ్వే క్షేత్రమిదమహం కరిష్యామీతి కృషీవలః క్షేత్ర
మంగీకృత్యపశ్చాద్యోనకృషతి అన్యేనవానకర్షయతితం ప్రత్యాహయాజ్ఞవల్క్యః॥
ఫాలాహతమపిక్షేత్రం యోనకుర్యాన్నకారయేత్ । తంప్రదాప్యాకృష్టశదం క్షే
త్రమన్యేనకారయేదితి॥ యద్యపిఫాలాహతంఈషత్ఫాలేనవిదారితంనసస్యబీజావా
పాహ్వం తథా ప్యాకృష్టక్షేత్రస్య ఫలం యావతోత్పన్నం సామంతాదికల్పితం
తావదసౌ స్వామినేదాపనీయః తచ్చక్షేత్రంపూర్వకర్షక కాదావిధాయకారయే
త్ ॥ బృహస్పతిరపి ॥ క్షేత్రంగృహీత్వాయఃకశ్చి న్నకుర్యాన్నచకారయేత్। స్వా

మితేనే సశతం దాప్యో రాజ్ఞే దండం చ తత్సమమితి॥ స్వామినే కీనాశో దేయ ఇత్య
పేక్షితే స ఏవాహ॥ చిరావసన్నే దశమం కృష్యమాణే తథాష్టమం। సుసంస్కృ
తే తు షష్ఠం స్యాత్పరికల్ప్య యథాస్థితమితి॥ చిరావసన్నే చిరకాలమకృష్టం క్షేత్రం
కరిష్యామీతి స్వీకృత్యోపేక్షితే యావత్ఫలమనుపేక్షితే లభ్యేత తస్య దశమం భాగం
మూల్యద్వారేణ దాప్యః - కృష్యమాణే చిరావసన్నే క్షేత్రే స్వీకృత్యోపేక్షితే త్వ
ష్టమం భాగం దాప్యః సుసంస్కృతే క్షేత్రే స్వీకృత్యోపేక్షితే షష్ఠం భాగం దాప్య ఇత్య
ర్థః॥ అశక్తప్రేతనష్టక్షేత్ర విషయే నారదః॥ అశక్తప్రేతనష్టేషు క్షేత్రికేష్వనివా
రితః। క్షేత్రం చేద్వికృషేత్కశ్చిదశ్నువీత స తత్ఫలం॥ వికృష్యమాణే క్షేత్రే తు క్షే
త్రికః పునరావ్రజేత్। ఖిలోపచారం తత్సర్వం దత్వా స్వం క్షేత్రమాప్నుయాదితి॥
ఖిలోపచారః ఖిలభంజనార్థో వ్యయః॥ తస్యేయత్తావధారణార్థం ఖిలోపచా
రతారతమ్యమాహ స ఏవ॥ సంవత్సరేణార్ధఖిలం ఖిలం స్యాద్వత్సరైస్త్రిభిః। పంచ
వర్షావసన్నం తు క్షేత్రం స్యాదటవీసమం॥ యదా పునః ఖిలోపచారం స్వామీ న దదా
తి తదాప్యాహ కాత్యాయనః॥ అశక్తితో న దద్యాచ్చేత్ ఖిలార్థం యః కృతో వ్యయః -
తదాష్టభాగహీనం తు కర్షకః ఫలమాప్నుయాత్॥ వర్షాణ్యష్టౌ స భుక్త్వా స్యా
త్పరతః స్వామినే తదితి॥ —* ఇతి సీమావివాదనిర్ణయః. *—

—(*) అథ దండపారుష్యమ్. (*)—

తత్స్వరూపం నారదేనోక్తం॥ పరగాత్రేష్వభిద్రోహో హస్తపాదాయు
ధాదిభిః। భస్మాదిభిశ్చోపఘాతో దండపారుష్యముచ్యత ఇతి॥ పరగాత్రేషు స్థావర
జంగమాద్యనేకద్రవ్యేషు హస్తపాదాయుధైః ఆదిగ్రహణాద్గ్రావాదిభిః - అభిద్రో
హో హింసనం. తథా భస్మాదిభిః ఆదిగ్రహణాద్రజఃపంకపురీషాద్యైశ్చోపఘాతః -
సంస్పర్శరూపం - మనోదుఃఖోత్పాదనం - తదుభయం దండపారుష్యం॥ తస్య త్రైవి
ధ్యమాహ స ఏవ॥ తస్యాపి దృష్టం త్రైవిధ్యం హీనమధ్యోత్తమక్రమాత్। అవ
గోరణనిశ్శంకపాతనక్షతదర్శనైః॥ హీనమధ్యోత్తమానాం తు ద్రవ్యాణాం స
మతిక్రమాత్। త్రీణ్యేవ సాహసాన్యాహుః తత్ర కంటకశోధనమితి॥ నిశ్శంక పా
తనం నిశ్శంకప్రహరణం త్రీణ్యేవ సాహసాని సహసా కృతాని దండపారుష్యాణీత్యర్థః॥
దండపారుష్యే పంచప్రకారా విధయస్తేనైవోక్తాః॥ విధిః పంచవిధస్తూక్త ఏతయో
రుభయోరపి। పారుష్యే సతి సంరంభాదుత్పన్నే క్రుద్ధయోర్ద్వయోః॥ స మాన్య
తే యః క్షమతే దండభాగ్యోఽతివర్తతే। పూర్వమాక్షారయేద్యస్తు నియతం స్యాత్స దో

భాక్ ॥ పశ్చాద్యః సోప్యసత్కారీ పూర్వేతు వినయోగురుః । ద్వయోరాపన్న యోస్తుల్య మనుబధ్నాతియఃపునః ॥ సతయోర్దండమాప్నోతి పూర్వోవాయదివేత రః ॥ పారుష్యదోషావృతయో ర్యుగపత్సంప్రవృత్తయోః । విశేషశ్చేన్నలక్ష్యేతవి నయస్స్యాత్సమ స్తయోః । శ్వపాకషండచండాల వ్యంగేషువధవృత్తిషు ॥ హస్తి ప్రవ్రాత్యదాశేషు గుర్వాచార్యాంతకేషుచ। మర్యాదాతిక్రమేసద్యో ఘాతఏవాను శాసనం। యమేవంహ్యతివర్తేర న్నేతేసంతర్జనంనృషు ॥ సఏవవినయంకుర్యాన్న తద్వినయభాఙ్నృపః । మలాహ్యేతేమనుష్యాణాం ధనమేషాంమలాత్మకం । అత స్తాన్ఘాతయేద్రాజా నార్థదండేనదండయేదితి॥ యస్తుపశ్చాత్ప్రవృత్తస్యాపరాధా భావోబృహస్పతినాదర్శితః ॥ ఆకృష్టస్తుసమాక్రోశన్తాడితఃప్రతితాడయన్। హ త్వాపరాధినంచైవ నాపరాధీభవేన్నరఇతి ॥ సోపిపూర్వప్రవృత్త దండాగల్పదం డార్హః॥ దండపారుష్యనిర్ణయేకారణమాహయాజ్ఞవల్క్యః ॥ అసాక్షికహతే చిహ్నై ర్యుక్తిభిశ్చాగమేనచ॥ ద్రష్టవ్యోవ్యవహారస్తు కూటచిహ్నకృతోభయాదితి॥ యదాకశ్చిదహస్యనేనాహం తాడితఇతిరాజ్ఞేనివేదయతి - తదాచిహ్నైర్వర్ణా దిభిఃస్వరూపగతైర్లింగైర్యుక్తిభిః కారణప్రయోజన పర్యాలోచనరూపాదిభిఃఆగ మేనజనప్రవాదేనచశబ్దాద్దివ్యేనచ కూటచిహ్నకారణసంభావనాభయాత్ - పరీ క్షాకార్యేత్యర్థః ॥ సాధనద్రవ్యవిశేషేణ దండవిశేషమాహసఏవ॥ భస్మపంకర జస్పర్శే దండోదశగుణస్స్మృతః। అమేధ్యపార్ష్ణినిష్ఠ్యూత స్పర్శనే ద్విగుణం తతః । సమేష్వేవంపరస్త్రీషు ద్విగుణస్తూత్తమేషుచ । హీనేష్వర్ధదమో మోహ మదాదిభిరదండనమ్॥ అమేధ్యశబ్దేనాశ్రుశ్లేష్మనఖకేశదూషికాభుక్తోచ్ఛిష్టాదికం గృహ్యతే॥ పురీషాదిస్పర్శేకాత్యాయనః॥ ఛర్దిమూత్రపురీషాద్యైశ్చాపాద్యస చతుర్గుణః । షడ్గుణఃకాయమధ్యేస్స్యాన్మూర్ధ్నిత్వష్టగుణఃస్మృతఇతి ॥ ఆద్యశబ్దేన వసాశుక్లాసృఙ్మాంసమజ్జాదయోగృహ్యంతే- తాడనార్థంహస్తోద్యమే తాడనేచదం డమాహసఏవ ॥ ఉద్గోరణేతుహస్తస్య కార్యోద్వాదశకోదమః । సఏవద్విగుణః ప్రోక్తః పాతనేషుసజాతిషుఇతి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి ॥ ఉద్గూర్ణేహస్తపాదేతు దశ వింశతికౌదమౌ।పరస్పరంతుసర్వేషాం శస్త్రేమధ్యమసాహసఇతి॥హస్తేపాదేవా తాడనార్థముద్యతేసతియథాక్రమందశవింశతిపణకౌదమౌ॥పరస్పరంవధాయశస్త్రే ఉద్యతేసతి- సవర్ణానాంమధ్యమసాహసోదండఇత్యర్థః॥ కాష్ఠాదిభి స్తా డనేసఏవ ॥ శోణితేనవినాదుఃఖం కుర్వన్కాష్ఠాదిభిర్నరః । ద్వాత్రింశతంపణా

స్థాప్యో ద్విగుణం దర్శనే సృజ ఇతి॥ త్వగాదిభేదే మనుః॥ త్వగ్భేదకశ్శతం దణ్డ్యో లోహితస్య చ దర్శకః। మాంసభేత్తా చ షణ్ణిష్కాన్ ప్రవాస్యస్త్వస్థిభేదక ఇతి॥ పాదాద్యాకర్షణాదౌ యాజ్ఞవల్క్యః॥ పాదకేశాంశుకకరాకర్షణే తు పణాన్ దశ। పీడాకర్షాంశుకావేష్ట పాదాధ్యాసే శతం దమః॥ కరపాదదతో భంగే ఛేదనే కర్ణనాసయోః। మధ్యో దణ్డో వ్రణోద్భేదే మృతకల్పహతే తథా॥ చేష్టాభోజన వాగ్రోధే నేత్రాదిప్రతిభేదనే। కంధరాబాహుసక్థ్నాం చ భంగే మధ్యమసాహస ఇతి॥ ఏకం ఘ్నతాం బహూనాం చ యథోక్తాద్ద్విగుణో దమ ఇతి॥ పాదకేశవస్త్రకరాణామన్యతమం గృహీత్వా యఝడిత్యాకర్షతి అసౌ దశపణాన్ దణ్డ్యః పీడా చ కర్షశ్చాంశుకావేష్టశ్చ పాదాధ్యాసశ్చ పీడాకర్షాంశుకావేష్ట పాదాధ్యాసం తస్మిన్ సముద్యతే శతం దణ్డ్యః - ఏతదుక్తం భవతి - యః పునరంశుకేన వేష్టయిత్వా గాఢమాపీడ్యాకృష్య పాదేన ఘట్టయతి అసౌ శతం పణాన్ దణ్డ్యః - కరపాదదన్తానాం ప్రత్యేకం భంగే కర్ణనాసికయోః ప్రత్యేకం ఛేదనే రూఢవ్రణస్యోద్భేదనే మృతకల్పహతే చ మధ్యమదణ్డః- గమనభోజనభాషణనిరోధనే నేత్రాదిప్రతిభేదనే గ్రీవాబాహుసక్థ్నాం ప్రత్యేకం భంగే మధ్యమసాహసో దణ్డః - మిలిత్వైకస్యాంగభంగం కుర్వతాం బహూనాం ఏకస్యాపరాధే యో దణ్డః - యుక్తస్తత్ర తస్మాద్ద్విగుణో దణ్డః ప్రత్యేకం వేదితవ్య ఇత్యర్థః॥ కాత్యాయనోపి॥ కణ్ఠోష్ఠఘ్రాణపాదాక్షిజిహ్వాశిశ్నకరస్య చ। ఛేదనే చోత్తమో దణ్డో భేదనే మధ్యమో భృగుః॥ మనుష్యాణాం పశూనాం చ దుఃఖాయ ప్రహృతే సతి॥ యథా యథా మహద్దుఃఖం దణ్డం కుర్యాత్తథా తథేతి॥ ప్రాతిలోమ్యాపరాధే దణ్డమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ విప్రపీడాకరం ఛేద్యమంగమబ్రాహ్మణస్య తు। ఉద్గూర్ణే ప్రథమో దణ్డః సంస్పర్శే తు తదర్ధక ఇతి॥ బ్రాహ్మణపీడాకరమబ్రాహ్మణస్య క్షత్రియాదేరంగం కరచరణాదికం తచ్ఛేత్తవ్యం॥ విప్రగ్రహణముత్తమవర్ణోపలక్షణార్థం॥ అత ఏవ మనుః॥ యేన కేనచిదంగేన హింస్యాచ్ఛ్రేయాంసమన్త్యజః। ఛేత్తవ్యం తత్తదేవాస్య తన్మనోరనుశాసనమితి॥ ఉద్గూర్ణే వధార్థముద్య స్త్రాదికే ప్రథమసాహసో వేదితవ్యః శూద్రస్యత్రాపి ఛేదనమేవ హస్తాదేః॥ తదాహ మనుః॥ పాణిముద్యమ్య దణ్డం వా పాణిచ్ఛేదనమర్హతీతి॥ ఉద్గోరణార్థం శస్త్రాదిస్పర్శనే ప్రథమసాహసార్ధో దణ్డో వేదితవ్యః॥ శస్త్రాదిస్పర్శనే పునః క్షత్రియావైశ్యయోః॥ ప్రాతిలోమ్యాపవాదేషు ద్విగుణాస్త్రిగుణా దమాః। వర్ణానామానులోమ్యేన తస్మాదర్ధార్ధహానితః ఇతి వాక్పారుష్యోక్తన్యాయేన దణ్డాః కల్పనీయాః॥ వా

త్వాదుష్యేయుఏవోక్తాః ప్రతిలోమానులోమతః। త ఏవ దండపారుష్యే దాప్యాః దండాః యథాక్రమమితి - తత్రాపి శూద్రస్యాంగచ్ఛేదనం॥ తదాహ మనుః ॥ అవనిష్ఠీవతో దర్పాద్ద్వావోష్ఠౌ ఛేదయేన్నృపః । అవమూత్రయతో మేఢ్ర మవశర్ధయతో గుదం॥ కేశేషు గృహ్ణతో హస్తౌ ఛేదయేదవిచారయన్। పాదయోర్నాసికాయాం చ గ్రీవాయాం వృషణే తథా ॥ సహాసనమభిప్రేప్సురుత్కృష్టస్యాపకృష్టజః। కట్యాం కృతాంకో నిర్వాస్యః స్ఫిజం వాస్యావకృంతయేదితి ॥ అంగచ్ఛేదనాదౌ విశేషమాహ॥ కాత్యాయనః॥ దేహేంద్రియ వినాశే తు యథా దండం ప్రకల్పయేత్ ।తథా తుష్టికరం దేయం సముత్థానం చ పండితైరితి ॥ తుష్టికరం వ్రణతుష్టికరం సముత్థానం వ్యయం చాసౌ దద్యాదా వ్రణారోపణాదితి - తేనైవోక్తత్వాత్॥ బృహస్పతిరపి॥ అంగావపీడనే చైవ ఛేదనే భేదనే తథా । సముత్థానవ్యయం దాప్యః కలహాపహృతం చ యదితి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి ॥ కలహాపహృతం దేయం దండశ్చ ద్విగుణః స్మృతః । దుఃఖముత్పాదయేద్యస్తు స సముత్థానజం వ్యయం । దాప్యో దండం చ యో యస్మిన్ కలహే సముదాహృతః॥ త్రి॥ గ్రామ్యపశ్వభిద్రోహే దండమాహ విష్ణుః ॥ గ్రామ్యపశుఘాతీ కార్షాపణశతం దండ్యః - పశుస్వామినే తు తన్మూల్యం దద్యాదితి ॥ మూల్యదానం తు మృతపశువిషయం మరణాభావే తు సముత్థానం వ్యయం దద్యాత్ ॥ తథా చ స ఏవ॥ సర్వపురుషపీడాకరాస్సముత్థానవ్యయం దాప్యా గ్రామ్యపశుపీడాకరాశ్చేతి। ప్రాణిఘాతనిమిత్తకో దండః క్వచిదశక్యప్రతీకారవిషయే నాస్తీత్యాహ మనుః ॥ ఛిన్ననస్యే భగ్నయుగే తిర్యక్ప్రతిముఖాగతే । అక్షభంగే చ యానస్య చక్రభంగే తథైవ చ । ఛేదనే చైవ యంత్రాణాం యోక్త్రరజ్వోస్తథైవ చ ॥ ఆక్రందే చాప్యపైహీతి న దండం మనురబ్రవీదితి॥ శక్యప్రతీకారే తూపేక్షితి కస్య దండమాహ స ఏవ ॥ యత్రాపవర్తతే యుగ్యం వైగుణ్యాత్ప్రాజకస్య తు ॥ తత్ర స్వామీ భవేద్దండ్యో హింసాయాం ద్విశతం దమమితి॥ ప్రాజకః శకటాదినేతా వైగుణ్యమంగవైకల్యం- వేతనలాఘవార్థం స్వామ్యనుమతం - యత్ర సమర్థప్రాజకద్వేషేణ ప్రాణహింసా న తత్ర స్వామినో దండః ॥ కింతు ప్రాజకస్యేత్యాహ స ఏవ॥ ప్రాజకశ్చేద్భవేదాప్తః ప్రాజకో దండమర్హతీతి॥ ఆప్తస్సమర్థ ఇత్యర్థః॥ పశ్వభిద్రోహే దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ దుఃఖే చ శోణితోత్పాదే శాఖాంగచ్ఛేదనే తథా । దండః క్షుద్రపశూనాం తు ద్విపణప్రభృతిక్రమాత్ ॥ లింగస్యచ్ఛేదనే మృత్యౌ మధ్యమో మూల్యమేవ చ । మహాపశూనామేతేషు స్థానేషు ద్విగుణో దమ ఇతి ॥ క్షుద్రపశూనామజావికప్రభృతీనాం దుఃఖో

త్పాదనే శోణ్యో త్పాదనే శాఖాశబ్దేనశృంగాదికం లక్ష్యతే అంగానికరచరణాదీని
తేషాంభేదేవా యథాక్రమం ద్విపణప్రభృతిర్దండః॥ ద్విపణశ్చతుఃపణోష్టపణ ఇత్యా
దిరూపః- తేషాంక్షుద్రపశూనాం లింగస్యభేదనే మారణేచ మధ్యమసాహసో దం
డః మహాపశూనాంగో గజవాజిప్రభృతీనామే తేషుస్థానేషు పూర్వోక్తాద్దండా
ద్ద్విగుణోదండో వేదితవ్య ఇత్యర్థః॥ కార్షాపణశతందండ్య ఇత్యనువృత్తౌ విష్ణురపి॥
పశూనాం పుంస్త్వోపఘాతీ తథాగజాశ్వోష్ట్రగోఘాతీ హ్యేకపాదః కార్యో
మాంస విక్రయీచగ్రామ్య పశుఘాతీచ కార్షాపణ శతందండ్యః పశుస్వామినశ్చ
పశుమూల్యందద్యాత్ - ఆరణ్యపశుఘాతీచ కార్షాపణాన్ దశపక్షిఘాతీ మత్స్య
ఘాతీచదశ కార్షాపణాన్ కీటోపఘాతీకార్షాపణమితి॥ కాత్యాయనోపి॥ ద్వి
పణోద్వాదశపణో వధేతుమృగపక్షిణామ్। సర్పమార్జారనకుల శ్వసూకరవ
ధేనృణాం మిథః॥మనురపి॥ గోకుమారీందేవపశు ముక్షాణంవృషభంతథా। వాహ
యన్ సాహసంపూర్వం ప్రాప్నుయాదుత్తమంవధే। మనుష్యమారణేక్షిప్రం చోర
వత్కిల్బిషీభవేత్॥ ప్రాణభృత్సుమహత్స్వర్ధం గోగజోష్ట్రహయాదిషు। క్షు
ద్రకాణాంపశూనాంచ హింసాయాంద్విశతోదమః॥ పంచాశత్తుభవేద్దండః శుభే
షుమృగపక్షిషు। గర్దభాజావికానాంచ దండస్స్యాత్పంచమాషకః॥ మాషకస్తు
భవేద్దండ శ్శ్వసూకరనిపాతనేఇతి॥ రాజ్ఞోదండదానవత్ స్వామినఃప్రతిరూపకం
మూల్యం వా దద్యాదిత్యాహ కాత్యాయనః॥ ప్రమాపణే ప్రాణభృతాం దద్యా
త్తత్ప్రతిరూపకమ్। తస్యానురూపంమూల్యంవా దద్యాదిత్యబ్రవీన్మనురితి॥ స్థావ
రప్రాణిపీడాకారిణాం దండమాహమనుః॥ వనస్పతీనాం సర్వేషా ముపభోగో
యథాయథా।తథాతథాదమఃకార్యో హింసాయామితిధారణేతి॥ఫలపుష్పోపభో
గతారతమ్యానురోధేనోత్తమ మధ్యమాదయోదండాః కల్పనీయాః - తథాచ దం
డ్య ఇత్యనువృత్తౌ - విష్ణుః॥ ఫలోపభోగద్రుమఛేదీతూత్తమసాహసమ్ - పుష్పోప
భోగద్రుమఛేదీమధ్యమసాహసమ్- వల్లీగుల్మలతాఛేదీ కార్షాపణశతంతృణచ
ఛేద్యేకం సర్వేచతత్స్వామినాంతదుత్పత్తిమితి॥ సర్వేఫలోపభోగద్రుమఛేదకాద
యః - తత్స్వామినాంఛిన్న ద్రుమాదిస్వామినాంతదుత్పత్తింఫలపుష్పోపభోగద్రు
మాదుత్పత్తిం పునః ప్రరోపిత ద్రుమాదిఫల భోగకాల పర్యంతం దాప్యా ఇతి శే
షః॥ అత్రవిశేషమాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ ప్రరోహిశాఖినాంశాఖా స్కంధసర్వవి
దారణే। ఉపజీవ్యద్రుమాణాంచ వింశతేర్ద్విగుణోదమః॥ చైత్యశ్మశానసీమాసు

పుణ్యస్థానే సురాలయే । జాతద్రుమాణాం ద్విగుణో దండో వృక్షేఽథ విశ్రుతే॥ గుల్మ
గుచ్ఛక్షుపలతాప్రతానౌషధివీరుధాం। పూర్వస్మృతాదర్ధదండః స్థానేషూక్తేషు క
ర్తనే ఇతి ప్రరోహిశాఖినాం వటాదీనాం శాఖాచ్ఛేదనే స్కంధచ్ఛేదనే సమూలచ్ఛేదనే
చ యథాక్రమం వింశతిపణదండాదారభ్య పూర్వస్మాత్పూర్వస్మాదుత్తరోత్తరో
దండో ద్విగుణో వింశతిపణశ్చత్వారింశత్పణోఽశీతిపణ ఇత్యేవంరూపః - అప్రరో
హిశాఖినాం ఆమ్రాదీనాముపజీవ్యద్రుమాణాం పూర్వోక్తేషు స్థానేషు చైవం చై
త్యాదిస్థానేషూత్పన్నానాం వృక్షాణాం శాఖాదిచ్ఛేదనే వటాశ్వత్థపలాశాదీనాం శా
ఖాదిచ్ఛేదనే పూర్వోక్తాద్దండాద్ద్విగుణో దండః- గుల్మా మాలత్యాదయః-గుచ్ఛాః
కుందాదయః - క్షుపాః కరవీరాదయః - లతాః ద్రాక్షాతిముక్తాదయః- ప్రతానాః
కాండప్రరోహా లోహితాః - ఔషధ్యః ఫలపాకాంతాః - శాలిప్రభృతయః.- ఏతే
షాం పూర్వోక్తేషు స్థానేషు కర్తనే ఛేదనే పూర్వోక్తాద్దండాదర్ధో దండో వేది
తవ్యః॥ కుడ్యాభిఘాతే గృహే కంటకాది ప్రక్షేపణే చ దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥
అభిఘాతే తథా భేదే ఛేదే కుడ్యావపాతనే । పణాన్దాప్యః పంచదశ వింశతిం తద్ద్వ
యం తథా । దుఃఖోత్పాదిగృహే ద్రవ్యం క్షిపన్ప్రాణహరం తథా । షోడశాద్యః ప
ణాన్దాప్యో ద్వితీయో మధ్యమం దమమ్ ॥ ముద్గరాదినా కుడ్యస్యాభిఘాతే విదారణే
ద్వైధీకరణే చ యథాక్రమం పంచపణో దశపణో వింశతిపణశ్చ దండః - అవపాత
నే పునస్త్రయో దండాః సముచ్ఛ్రితాః కుడ్యసంపాదనార్థం చ ధనం స్వామినే దే
యం పరగృహే కంటకాది ప్రక్షేపణే షోడశపణో దండః విషభుజంగాది ప్రక్షేపణే
మధ్యమసాహసో దండ ఇత్యర్థః॥ —* ఇతి దండపారుష్యమ్. *—

—(*) అథ వాక్పారుష్యమ్. (*)—

తస్య లక్షణం నారదేనోక్తం ॥ దేశజాతికులాదీనామాక్రోశం న్యంగసం
యుతమ్ । యద్వచః ప్రతికూలార్థం వాక్పారుష్యం తదుచ్యత ఇతి - కలహప్రియా
గౌడా ఇతి దేశాక్రోశః - న్యంగం అవద్యం తదుభయయుక్తం యత్ప్రతికూలార్థము
ద్వేగజననార్థం వాక్యం తద్వాక్పారుష్యమిత్యర్థః ॥ తస్య త్రైవిధ్యమాహ స ఏవ ॥
నిష్ఠురాశ్లీలతీవ్రత్వాత్తదపి త్రివిధం స్మృతమ్ । గౌరవానుక్రమాదస్య దండోఽప్యు
క్తః క్రమాద్గురుః॥ సాక్షేపం నిష్ఠురం జ్ఞేయమశ్లీలం న్యంగసంయుతమ్ । పతనీయైరు
పాక్రోశైః తీవ్రమాహుర్మనీషిణ ఇతి ॥ కాత్యాయనోఽపి॥ యత్త్వసత్సంజ్ఞితైరం
గైః పరమాక్షిపతి క్వచిత్ । అభూతైర్వాపి భూతైర్వా నిష్ఠురా వాక్స్మృతా బుధైః॥

స్యగ్భావశీర్ణంవాచా క్రోధాత్తుకురుతేయథా। వృత్తేదేశకులానాంచాస్యక్షీలా
సాబుధైఃస్మృతా ॥ మహాపాతకయోక్త్రీవర్గాగద్వేషకరీచయా । జాతిభ్రంశక
రీచాపితీవ్రాసాప్రధితాతువాగితి ॥ ప్రథమమధ్యమోత్తమభేదేన త్రైవిధ్యమాహ
బృహస్పతిః ॥ దేశగ్రామకులాదీనాం క్షేపఃపాపేనయోజనం । ద్రవ్యంవినాతుప్ర
థమం వాక్పారుష్యంతదుచ్యతే ॥ భగినీమాతృసంబంధ ఉపపాతకశంసనం । పా
రుష్యంమధ్యమంప్రోక్తం వాచకంశాస్త్రవేదిభిః । అభక్ష్యాపేయకథనంమహాపా
తకదూషణం।పారుష్యముత్తమంప్రోక్తం తీవ్రం మర్మాభిఘట్టనమితి॥ నిష్ఠురాక్రో
శేదండ మాహయాజ్ఞవల్క్యః ॥ సత్యాసత్యాన్యథాస్తోత్రైః న్యూనాంగేంద్రియ
రోగిణాంక్షేపంకరోతిచేద్దండ్యఃపణానర్ధత్రయోదశఇతి ॥ సత్యేనాసత్యేనాన్యథా
స్తోత్రేణచన్యూనాంగాదీనాం క్షేపంతర్జనంయఃకరోతిఅసౌఅర్ధాధికత్రయోద
శపణాన్దండనీయః - ఏతత్సవర్ణవిషయం॥ తథాచబృహస్పతిః ॥ సమజాతిగుణా
నాంతు వాక్పారుష్యేపరస్పరమ్ । వినయోభిహితంశాస్త్రే పణానర్ధత్రయోద
శేతి॥ యత్తు మనువచనం ॥ కాణంవాప్యథవాఖంజ మన్యంవాపితథావిధమ్। తథ్యే
నాపిబ్రువన్దాప్యో దండంకార్షాపణావరమితి ॥ తదపిదుర్వృత్తవిషయం - మా
త్రాద్యాక్షేపకం ప్రత్యాహమనుః ॥ మాతరంపితరంజాయాం భ్రాతరంశ్వశురం
గురుం । ఆక్షారయన్ఛతందాప్యః పంథానంచాదదద్గురోరితి ॥ ఏతచ్చాపరాధిషు-
మాత్రాదిషుజాయాయాంచ నిరపరాధాయాం వేదితవ్యం - స్వసాద్యధిక్షేపేదం
డమాహ బృహస్పతిః ॥ క్షిపన్స్వసాదికం దద్యాత్పంచాశత్పణకందమమితి ॥
ప్రతిలోమ్యానులోమ్యాభ్యా మాక్రోశేదండమాహయాజ్ఞవల్క్యః ॥ ప్రాతిలో
మ్యాపవాదేతు ద్విగుణాత్రిగుణాదమాః । వర్ణానామానులోమ్యేన తస్మాదర్ధా
ర్ధహానితఇతి ॥ అపవాదాఅధిక్షేపః యేప్రాతిలోమ్యేనాపవాదాస్తేషుబ్రాహ్మణా
క్రోశకారిణోః - క్షత్రియవైశ్యయోః యథాక్రమేణ పూర్వవాక్యే ద్విగుణపదో
పాత్తపంచాశత్పణాపేక్షయా ద్విగుణాత్రిగుణాఅధ్యర్ధశతపణాశ్చ దండావేదిత
వ్యాః ॥ శూద్రస్యబ్రాహ్మణాక్రోశే తాడనంజిహ్వాఛేదనంవాభవతి - యథాహ
మనుః ॥ శతంబ్రాహ్మణమాక్రుశ్య క్షత్రియోదండమర్హతి । వైశ్యోప్యర్ధశతందా
ప్యః శూద్రస్తువధమర్హతి । పంచాశద్బ్రాహ్మణో దండ్యః క్షత్రియస్యాభిశంస
నే । వైశ్యేస్యాదర్ధపంచాశ చ్ఛూద్రేద్వాదశకోదమమితి॥బృహస్పతిః ॥ సచ్ఛూ
ద్రస్యాయముద్దిష్టో వినయోనపరాధినః । గుణహీనస్యపారుష్యే బ్రాహ్మణోనాప

రాధ్నుయాత్ ॥ తథా॥ వైశ్యస్తు క్షత్రియాక్రోశే దండనీయశ్శతం భవేత్ । తదర్ధం క్షత్రియో వైశ్యం శూద్రస్య న యమర్హతి ॥ శూద్రాక్రోశే క్షత్రియస్య పంచవింశతికో దమః । వైశ్యస్య చైతద్ద్విగుణం శాస్త్రవిద్భిరుదాహృతమ్ । వైశ్యమాక్షారయచ్ఛూద్రో దాప్యస్స్యాత్ప్రథమం దమమ్ । క్షత్రియం మధ్యమం చైవ విప్రముత్తమసాహసమితి ॥ బాహ్వాదిభేదే నిష్ఠురాభిభాషణే చ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ బాహుగ్రీవానేత్రసక్థి వినాశే వాచికే దమః । శత్యస్తదర్ధికః పాదనాసాకర్ణకరాదిషు । అశక్తస్తు దదన్నేవం దండనీయః పణాన్దశ । తథాశక్తః ప్రతిభువం దాప్యః క్షేమాయ తస్య త్వితి ॥ బాహ్వాదీనాం వినాశే తవ బాహుం ఛినద్మీత్యేవం ప్రతిపాదితే - ప్రత్యేకం శతపరిమితో దండః - పాదనాసాదిషు తు వాచికే తదర్ధికః పంచాశత్పణకో దండః- అశక్తస్త్వేవం వదన్ - దశపణాన్ దండనీయః - శక్తః పునః క్షీణశక్తిరేవం వదన్ దశపణాద్యాత్మకం దండం దత్వా తస్య క్షేమాయ ప్రతిభువం దద్యాదిత్యర్థః ॥ అశ్లీలభాషణే దండమాహ స ఏవ ॥ అభిగంతాస్మి భగినీం మాతరం వా తవేతి చ । శపంతం దాపయేద్రాజా పంచవింశతికం దమమితి ॥ త్రైవిద్యాక్రోశే దండమాహ స ఏవ॥ పతనీయకృతే క్షేపే దండో మధ్యమసాహసః । ఉపపాతకయుక్తే తు దాప్యః ప్రథమసాహసమితి ॥ మనురపి ॥ పాపోపపాపివక్తారో మహాపాతకశంసకాః । ఆద్యమధ్యోత్తమాన్ దండాన్ దద్యుస్తే తే యథాక్రమమితి ॥ త్రైవిద్యాద్యధిక్షేపే యాజ్ఞవల్క్యః ॥ త్రైవిద్యనృపదేవానాం దండ ఉత్తమసాహసః । మధ్యమో జాతిపూగానాం ప్రథమో గ్రామదేశయోరితి ॥ జాతయో బ్రాహ్మణాదయః - పూగాః సంఘాః ॥ శూద్రమధికృత్యాహతుర్మనునారదౌ ॥ ఏకజాతిర్ద్విజాతీంస్తు వాచా దారుణయా క్షిపన్ । జిహ్వాయాః ప్రాప్నుయాచ్ఛేదం జఘన్యప్రభవో హి సః । నామజాతిగ్రహం త్వేషామభిద్రోహేణ కుర్వతః । నిక్షేప్యోయోమయశ్శంకుర్జ్వలన్నాస్యే దశాంగుల ఇతి ॥ బృహస్పతిరపి ॥ ధర్మోపదేశం ధర్మేణ విప్రాణామస్య కుర్వతః । తప్తమాసేచయేత్తైలం వక్త్రే శ్రోత్రే చ పార్థివ ఇతి ॥

— ❋ ఇతి వాక్పారుష్యమ్. ❋ —

అథ స్తేయం - తల్లక్షణమాహ మనుః॥ స్యాత్సాహసం త్వన్వయవత్ప్రసభం కర్మ యత్కృతమ్ । నిరన్వయం భవేత్స్తేయం కృత్వాపవ్యయతే చ యదితి॥ అస్యార్థః - ద్రవ్యరక్షకరాజాధ్యక్షాదిసమక్షం బలావష్టంభేన యత్పరద్రవ్యాపహారాదికం క్రియతే తత్సాహసం- స్తేయం తు పునరసమక్షం వంచయిత్వా యత్పరద్రవ్య

హరణంతదపి - యచ్చరాజాధ్యక్షాదిసమక్ష మపహృత్యనమయేద మపహృతమి
తి భయాన్నిహ్నుతేతదపిస్తేయం భవతి ॥ అతఏవ నారదః ॥ ఉపాయైర్వివిధై
ర్యేషాంఛలయిత్వాపకర్షణమ్ । సుప్తమత్తప్రమత్తేభ్యః స్తేయమాహుర్మనీ
షిణఇతి ॥ క్షుద్రాదిద్రవ్యస్వరూపమాహ సఏవ ॥ మృద్భాండాసనఖట్వాస్థి దారు
చర్మతృణాదియత్ । శమీధాన్యంకృతాన్నంచ క్షుద్రద్రవ్యముదాహృతమ్ । వా
సఃకౌశేయవర్జంచ గోవర్జంపశవస్తథా । హిరణ్యవర్జంలోహంచ మధ్యం
వ్రీహియవాదికమ్ । హిరణ్యరత్నకౌశేయ స్త్రీపుంగోగజవాజినః । దేవబ్రాహ్మ
ణరాజ్ఞాంచ విజ్ఞేయంద్రవ్యముత్తమమితి ॥ తస్కరజ్ఞానోపాయమాహ యాజ్ఞవ
ల్క్యః ॥ గ్రాహకైర్గృహ్యతేచోరో లోప్త్రేణాథపదేనవా । పూర్వకర్మాపరా
ధీచ తథైవాశుద్ధవాసకః । అన్యేపి శంకయాగ్రాహ్యాః జాతినామాది నిహ్నవైః ॥
ద్యూతస్త్రీపానసక్తాశ్చ శుష్కభిన్నముఖస్వరాః । పరద్రవ్య గృహాణాంచ పృచ్ఛ
కాగూఢచారిణః । నిరాయావ్యయవంతశ్చ వినష్టద్రవ్యవిక్రియాఇతి ॥ గ్రాహ
కైః రాజపురుషైః లోప్త్రేణాపహృతభాజనాదినాచౌర్యచిహ్నేన- నాశదేశాదార
భ్యచోరపదానుసరణేనవా చోరాగ్రాహయితవ్యాః - పూర్వకర్మాపరాధీప్రా
క్ప్రఖ్యాతచౌర్యః అశుద్ధవాసకః - అప్రజ్ఞాతస్థానవాసీ జాతినిహ్నవేన నాహం
శూద్రఇతి - ఆదిగ్రహణాత్ స్వదేశగ్రామకులాద్యపలాపేన చోపలక్షితా గ్రా
హ్యాః - ద్యూతపణ్యాంగనామద్యపానాదివ్యసనేష్వతిశయప్రసక్తాః - తథా కుత
స్త్వమితి - చోరగ్రాహిభిః - పృష్టోయదిశుష్కముఖో భిన్నస్వరోవాభవతి- త
థ్యాణసావపిగ్రాహ్యాః బహువచనాత్ స్విన్నలలాటాదీనాంగ్రహణం - తథాయే
నిష్కారణం కియదస్యధనం కింవాస్యగృహప్రమాణమిత్యేవం పృచ్ఛంతి వేషాంత
రధారణేనాత్మానం గృహిత్వాయేచరంతియేవా ఆద్యభావేపి బహువ్యయకారి
ణః - యేవావినష్టద్రవ్యాణాం జీర్ణవస్త్రభిన్నభాజనాదీనా మజ్ఞాతస్వామికా
నాంవిక్రయకారిణః - ఏవంవిధలింగైః పురుషాన్ గృహీత్వైవచోరాభవంతీనవే
తిసమ్యక్పరీక్షేత - నతుతావన్మాత్రేణనిశ్చినుయాత్ ॥ తత్రాహ నారదః ॥ అన్య
హస్తాత్పరిభ్రష్టమకామాదుత్థితంభువి । చోరేణవాపరిక్షిప్తంలోప్త్రంయత్నాత్ప
రీక్షయేత్ । అసత్యాస్సత్యసంకాశాః సత్యాశ్చాసత్యసన్నిభాః । దృశ్యంతేవివిధా
భావా స్తస్మాద్యుక్తంపరీక్షణమ్ ॥ తస్కరా అపి ద్వివిధాః ॥ తదాహబృహస్పతిః ॥
ప్రకాశాశ్చాప్రకాశాశ్చ ద్వివిధాస్తస్కరాఃస్మృతాః ॥ ప్రజ్ఞాసామర్థ్యమాయా

భిః ప్రభిన్నాస్తే సహస్రధా । నైగమా వైద్యకితవాః సభ్యోత్కోచకవంచకాః । దైవో-
త్పాదకరాః క్షుద్రాః శిల్పజ్ఞాః ప్రతిరూపకాః । అక్రియాకారిణశ్చైవ మధ్యస్థాః కూ-
టసాక్షిణ ఇతి ॥ స్మృత్యంతరే ॥ ప్రకాశవంచకాస్తత్ర కూటమానతులాశ్రితాః । ఉ-
త్కోచకాః సోపధికాః వంచకాః పాపయోషితః । ప్రతిరూపకరాశ్చైవ మంగ-
లాదేశవృత్తయః । ఇత్యేవమాదయో జ్ఞేయాః ప్రకాశాస్తస్కరా భువి ॥ వ్యాసః ॥
సాధవాంగాస్స్వతా రాత్రౌ విచరంత్యవిభావితాః । అజ్ఞాతనివాసాశ్చ జ్ఞేయాః ప్ర-
చ్ఛన్నతస్కరాః । ఉత్క్షేపకస్సంధిభేత్తా పాంథఉద్గ్రంథిభేదకః । స్త్రీపుంగో-
శ్వపశుస్తేయా చోరో నవవిధస్స్మృతః ॥ ఇతి ॥ ఉత్క్షేపకో ధనినామనవధానమవ-
ధార్య తద్ధనముత్కృత్య గ్రాహకః - సంధిభేత్తా గృహయోః సంధౌ స్థిత్వా తత్రత్యభి-
త్తిభేత్తా - పాంథాః కాంతారాదౌ పథి కానాహత్యాపహారకాః - పరిధానాది-
గ్రంథితధనగ్రాహీ తూద్గ్రంథిమోచక ఇతి ॥ ప్రకాశతస్కరాణాం నైగమాదీనాం
దండమాహ బృహస్పతిః ॥ సంసర్గలోప్త్రీ చిహ్నైశ్చ విజ్ఞాతా రాజపూరుషైః ।
ప్రదాప్యాపహృతం దండ్యా ఇదమైశ్శాస్త్రప్రచోదితైః । ప్రభాద్యదోషంవ్యామిశ్రాః
పునః సంస్కృత్య విక్రయీ । పణ్యాంతద్ద్విగుణం దాప్యో వణిగ్దండం చ తత్సమమ్ । అ-
జ్ఞాత్వౌషధమంత్రస్తు యస్తు వ్యాధేరతత్త్వవిత్ । రోగిభ్యోర్థం సమాదత్తే సదండ్య-
శ్చోరవద్భిషక్ । కూటాక్షదేవినః క్షుద్రా రాజభావ్యహరాశ్చ యే । గణకావం-
చకాశ్చైవ దండ్యాస్తే కితవాస్స్మృతాః ॥ అన్యాయవాదినః సభ్యాస్తథైవోత్కోచ-
జీవినః । విశ్వస్తవంచకాశ్చైవ నిర్వాస్యాస్సర్వ ఏవ తే । జ్యోతిర్జ్ఞానం తథోత్పా-
త మవిదిత్వాతథాన్నృణాం ॥ శకునాదిచ యే బ్రూయుర్వినయాస్తే ప్రయత్నతః ।
దండాజినాదిభిర్యుక్తమాత్మానం దర్శయంతి యే । హింసంతి ఛద్మనాన్ప్రాణాంవ-
ధ్యాస్తే రాజపూరుషైః ॥ అల్పమూల్యం తు సంస్కృత్య నయంతి బహుమూల్యతామ్ ।
స్త్రీబాలకాన్వంచయంతి దండ్యాస్తేర్థానుసారతః ॥ హేమరత్నప్రవాళా-
ద్యాన్ కృత్రిమాన్ కుర్వతే తు యే । క్రేతుర్మూల్యం ప్రదాప్యాస్తే రాజ్ఞే చ ద్విగు-
ణం దమం । మధ్యస్థా వంచకాస్సర్వే శ్చే ద్రాగలోభాదినా యథా ॥ సాక్షిణశ్చాన్య-
థా బ్రూయుర్దాప్యాస్తే ద్విగుణం దమమితి ॥ అప్రకాశతస్కరాణాం సంధిభేదకృ-
తాదీనాం దండమాహ స ఏవ ॥ సంధిభేద కృతో జ్ఞాత్వా శూలమారోహయే-
త్ప్రభుః । తథా పాంథముషో వృక్షే గళే బద్ధ్వావలంబయేత్ ॥ మనుష్యహారిణో రాజ్ఞా
దగ్ధవ్యాస్తే కటాగ్నినా । గోహర్తుః నాసికాం ఛింద్యాత్ బధ్వా వాంభసి మజ్జయేత్ ॥

ఉత్క్షేపకస్యసందంశశ్ఛేత్తవ్యోరాజపూరుషైః॥ధాన్యహర్తాదశగుణందాప్యస్స్యాద్ద్విగుణందమమితి॥ గ్రంథిభేదకస్యదండమాహమనుః॥ అంగులీగ్రంథిభేదస్యఛేదయేత్ప్రథమేగ్రహే। ద్వితీయే హస్తచరణౌ తృతీయేవధమర్హతీతి ॥ అంగుళితర్జన్యంగుష్ఠౌ ॥ అతఏవనారదః ॥ ప్రథమేగ్రంథిభేదానా మంగుల్యంగుష్ఠయోర్వధః॥ ద్వితీయేచైవపదచ్ఛేదంతృతీయే వధమర్హతీతి॥ బందిగ్రాహాదీనాం దండమాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ బందిగ్రాహాంస్తథావాజి కుంజరాణాంచహారిణః।ప్రసహ్యఘాతినశ్చైవ శూలానారోపయేన్నరానితి॥ అథాంగులీచ్ఛేదనాదిప్రాణాంతికో దండః ఉత్తమసాహసప్రాప్తి యోగ్యద్రవ్యవిషయః - తదంగచ్ఛేదఇత్యుక్తోదండః ఉత్తమసాహసఇతి నారద స్మరణాత్ ॥ క్షుద్రమధ్యమోత్తమద్రవ్యేషు ప్రథమమధ్యమోత్తమసాహసరూపో దండనియమోనారదేనదర్శితః ॥ సాహసేషుయఏవోక్త స్త్రిషు దండోమనీషిభిః । సఏవదండస్తేయేపిద్రవ్యేషుత్రిష్వనుక్రమాదితి ॥ జాత్యాదిభేదేన తారతమ్యమాహమనుః॥ అష్టాపాద్యంతుశూద్రస్య స్తేయేభవతికిల్బిషం । షోడశైవతువైశ్యస్య ద్వాత్రింశత్క్షత్రియస్యచ ॥ బ్రాహ్మణస్యచతుష్షష్టిః పూర్ణంవాపి శతంభవేత్ । ద్విగుణావాచతు ష్షష్టిస్తద్దోషగుణవేదినః । ధాన్యందశభ్యఃకుంభేభ్యోహరతోభ్యధికేవధః । శేషేష్వేకాదశగుణం దాప్యస్తస్యచతద్ధనం॥నారదః॥ సువర్ణరజతాదీనా ముత్తమానాంచవాససాం । రత్నానాంచైవసర్వేషాం శతాదభ్యధికేవధఇతి ॥ మనుః॥ సువర్ణరజతాదీనా ముత్తమానాంచవాససాం।పంచాశతస్త్వభ్యధికే హస్తచ్ఛేదనమిష్యతే । శేషేష్వేకాదశగుణం మూల్యాద్దండం ప్రకల్పయేత్॥ పురుషాణాంకులీనానాం నారీణాంచవిశేషతః । రత్నానాం చైవ ముఖ్యానాం హరణేవధమర్హతీతి॥ యస్మిన్ హరణేయోదండఉక్తః- సశూద్రకర్తృకేతస్మిన్ అష్టగుణందండఃకల్ప్యేత్ - వైశ్యకర్తృకేషోడశగుణః- క్షత్రియకర్తృకేద్వాత్రింశద్గుణః - బ్రాహ్మణకర్తృకేచతు ష్షష్టిగుణఃశతగుణోవా॥ అష్టావింశత్యుత్తరశతగుణోవా- అశేషేష్వల్పమూల్యేషుమూల్యాదే కాదశగుణోదండః కల్ప్యః - క్షుద్రద్రవ్యాణాంతుమాషతో న్యూనమూల్యానాంమూల్యాత్పంచగుణో దమః ॥ నారదః ॥ కాష్ఠభాండతృణాదీనాం మృణ్మయానాంతథైవచ । వేణువైణవభాండానాం తథాస్నాయ్వస్థి చర్మణాం ॥ శాకానామార్ద్రమూలానాంహరణేఫలమూలయోః । గోరసేక్షువికారాణాం తథాలవణతైలయోః ॥ పక్వాన్నానాంకృతాన్నానాం మత్స్యానామామిషస్యచ । సర్వేషామల్పమూల్యానాం

మూల్యాత్పంచగుణో దమ ఇతి॥ యత్తు మనునోక్తం॥ సూత్రకార్పాసకిణ్వానాం గోమయస్య గుడస్య చ। దధ్నః క్షీరస్య తక్రస్య పానీయస్య తృణస్య చ। వేణువైణవభాండానాం లవణానాం తథైవ చ॥ మృణ్మయానాం చ హరణే మృదో భస్మన ఏవ చ। అజానాం పక్షిణాం చైవ తైలస్య చ ఘృతస్య చ॥ మాంసస్య మధునశ్చైవ యచ్చాన్యత్పశుసంభవం। అన్యేషాం చైవమాదీనాం మద్యానామోదనస్య చ॥ పక్వాన్నానాం చ సర్వేషాం తన్మూల్యాద్ద్విగుణో దమ ఇతి॥ తదల్పప్రయోజనద్రవ్యాపహారే॥ పాంథద్విజాదీనాం న దండ ఇత్యాహ మనుః॥ ద్విజోఽధ్వగః క్షీణవృత్తిర్ద్వావిక్షూ ద్వే చ మూలకే। ఆదదానః పరక్షేత్రాన్న దండం దాతుమర్హతి॥ చణకవ్రీహిగోధూమయవానాం ముద్గమాషయోః। అనిషిద్ధైర్గృహీతవ్యో ముష్టిరేకః పథిస్థితైః॥ తథైవ సప్తమే భక్తే భక్తాని షడనశ్నతా। అశ్వస్తనవిధానేన హర్తవ్యం హీనకర్మణ ఇతి॥ మహాపరాధేఽపి బ్రాహ్మణస్య న దండ ఇత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ సచిహ్నం బ్రాహ్మణం కృత్వా స్వరాష్ట్రాద్విప్రవాసయేదితి॥ మహాపరాధినం బ్రాహ్మణం న ఘాతయేత్ అపితు లలాటేఽంకయిత్వా స్వదేశాన్నిష్కాసయేత్॥ తథా చ మనుః॥ గురుతల్పే భగః కార్యః సురాపానే సురాధ్వజః। స్తేయే చ శ్వపదం కార్యం బ్రహ్మహణ్యశిరాః పుమానితి॥ నియతం త్వంకనాది ప్రాయశ్చిత్తమకుర్వతాం దండోత్తరకాలం - నతు ప్రాయశ్చిత్తం చికీర్షతామ్॥ తథా చ మనుః॥ ప్రాయశ్చిత్తమకుర్వాణాః పూర్వే వర్ణా యథోదితం। సాంక్యా రాజ్ఞా లలాటే తు దాప్యాస్తూత్తమసాహసమితి॥ అథ భక్తావకాశే దానే నైవ చోపకారిణం ప్రత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ భక్తావకాశాగ్న్యుదకమంత్రోపకరణవ్యయాన్। దత్వా చోరస్య హంతుర్వా జానతో దమ ఉత్తమ ఇతి॥ కాత్యాయనోఽపి॥ చోరాణాం భక్తదా యే స్యుస్తథాగ్న్యుదకదాయినః। క్రేతారశ్చైవ భాండానాం ప్రతిగ్రాహిణ ఏవ చ। సమదండాః స్మృతా హ్యేతే యే చ ప్రచ్ఛాదయంతి తానితి॥ చోరోపేక్షిణం ప్రత్యాహ నారదః॥ శక్తశ్చ యదుపేక్షంతే తేఽపి తద్దోషభాగినః। ఉత్క్రోశతాం జనానాం తు హ్రియమాణే ధనే తదా। శ్రుత్వాభిధావంతి తదా తేఽపి తద్దోషభాగిన ఇతి॥ చోరాదర్శనే ద్రవ్యప్రాప్త్యుపాయమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ ఘాతితేఽపహృతే దోషో గ్రామభర్తురనిర్గతే। వివీతభర్తుస్తు పథి చోరోద్ధర్తురవీతకే। స్వసీమ్ని దద్యాద్గ్రామస్తు పదం వా యత్ర గచ్ఛతి। పంచగ్రామీ బహిః క్రోశాద్దశగ్రామ్యథవా పునరితి॥ అయమర్థః॥ యదా గ్రామమధ్యే ప్రాణివధోఽపహారో వా జాయతే।

తదా గ్రామపతేరేవ చౌరోపేక్షాదోషః - తత్పరిహారార్థం - గ్రామపతిరేవ చో
రం గృహీత్వా రాజ్ఞే సమర్పయేత్ ॥ తదశక్తౌ ధనినే హృతం దద్యాత్ - యది స్వగ్రామా
చ్చోరపదం నిర్గతం నిర్గతే పునరన్యత్ర చోరపదం ప్రవిశతి తద్విషయాధిపతిరేవ చోరం ధ
నం దాపయేత్ ॥ తథా చ నారదః ॥ గోచరే యస్య ముష్యేత తేన చోరః ప్రయత్నతః ।
గ్రాహ్యో దాప్యోథవా ద్రవ్యం పదం యది న నిర్గతం ॥ నిర్గతే పునరేతస్మాన్న చే
దన్యత్ర పాతితం । సామంతాన్ మార్గపాలాంశ్చ దిక్పాలాంశ్చైవ దాపయేదితి ॥ వివీ
తేత్వపహారే వివీతస్వామిన ఏవ దోషః ॥ యదా త్వధ్వన్యేవ హృతం భవతి అవివీతే వా
వివీతాదన్యత్ర క్షేత్రే తదా చోరోద్ధర్తుర్మార్గపాలస్య దిక్పాలస్య చాపరాధః ।
యదా పునర్గ్రామాద్బహిః సీమాపర్యంతే క్షేత్రే మోషో జాయతే తదా తద్గ్రామవా
సిన ఏవ దద్యుః - యది సీమ్నో బహిశ్చోరపదం న నిర్గతం నిర్గతే పునరన్యత్ర తత్ప్రవిశతి స ఏ
వ గ్రామశ్చోరార్పణాదికం కుర్యాత్ ॥ యదా త్వనేకగ్రామమధ్యే క్రోశమాత్రా
ద్బహిః ప్రదేశే మోషాదికం జాయతే ॥ చోరపదం జనసమ్మర్దాద్భగ్నం తదా పంచ
గ్రామీ దశగ్రామీ వా దద్యాత్ - వికల్పస్తు ప్రత్యాసత్త్యపేక్షయా వ్యవస్థితః - యదా
దాపయితుమశక్తస్తదా రాజా స్వయం దద్యాత్ ॥ తథా చ గౌతమః ॥ చోరహృతమ
వజిత్య యథాస్థానం గమయేత్ స్వకోశాద్వా దద్యాదితి ॥ సందేహే నిర్ణయోపా
యమాహ వృద్ధమనుః ॥ యది తస్మిన్ దాప్యమానే భవేన్మోషే తు సంశయః ॥ ముషి
తః శపథం దాప్యో బంధుభిర్వాపి సాధయేదితి ॥ చోరవధప్రకారవిశేషమాహ నార
దః ॥ యాంస్తత్ర చోరాన్ గృహ్ణీయాత్తాన్వితాడ్య విబధ్య చ । అవజిత్య చ సర్వత్ర
హన్యాచ్చిత్రైర్వధైర్నృపః ॥ — ※ ఇతి స్తేయప్రకరణం. ※ —

—(※) అథ సాహసమ్. (※)—

తత్స్వరూపం నారదేనోక్తం ॥ సహసా యత్ క్రియతే కర్మ యత్కించిద్బలద
ర్పితైః । తత్సాహసమితి ప్రోక్తం సహో బలమిహోచ్యత ఇతి ॥ నను సాహసం
చౌర్యవాగ్దండపారుష్యస్త్రీసంగ్రహణేభ్యో న వ్యతిరిచ్యతే - తేషాం తదవాంతరవి
శేషత్వాత్ ॥ తథా చ బృహస్పతిః ॥ మనుష్యమారణం చౌర్యం పరదారాభిమర్శనం । పా
రుష్యముభయం చేతి సాహసం తు చతుర్విధమితి ॥ అథ కథం పృథగస్య వ్యవహారప
దతా ॥ సత్యం ॥ తథాపి బలవద్దర్పావష్టంభో ధికతయా తేభ్యో భిద్యత ఇతి - దం
డాతిరేకార్థం పృథగభిధానం - మనుష్యమారణరూపస్య సాహసస్య తేభ్యో తిరేకత్వా
త్ - తదర్థం వా పృథగభిధానం ॥ తస్య చ త్రైవిధ్యమాహ నారదః ॥ తత్పునస్త్రివిధం జ్ఞేయం

ప్రథమం మధ్యమం తథా। ఉత్తమం చేతి శాస్త్రేషు తస్యోక్తం లక్షణం పృథక్॥ ఫలమూలోదకాదీనాం క్షేత్రోపకరణస్య చ। భంగాక్షేపోపమర్దాద్యైః ప్రథమం సాహసం స్మృతం। వాసః పశ్వన్నపానానాం గృహోపకరణస్య చ। ఏతేనైవ ప్రకారేణ మధ్యమం సాహసం స్మృతం। వ్యాపాదో విషశస్త్రాద్యైః పరదారాభిమర్శనం। ప్రాణోపరోధి యచ్చాన్యదుక్తముత్తమసాహసమితి॥ త్రివిధేఽపి సాహసే దండమాహ స ఏవ॥ తస్య దండక్రియాపేక్షః ప్రథమస్య శతావరః। మధ్యమస్య తు శాస్త్రజ్ఞైర్దృష్టః పంచశతావరః। ఉత్తమే సాహసే దండః సహస్రావర ఇష్యతే॥ వధః సర్వస్వహరణం పురాన్నిర్వాసనాంకనే। తదంగచ్ఛేద ఇత్యుక్తో దండ ఉత్తమసాహసే ఇతి॥ పరద్రవ్యాపహరణరూపే సాహసే దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ తన్మూల్యాద్ద్విగుణో దండో నిహ్నవే తు చతుర్గుణః। యః సాహసం కారయతి స దాప్యో ద్విగుణం దమం। యశ్చైవముక్త్వాహం దాతా కారయేత్స చతుర్గుణమితి॥ సాహసవిశేషే దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ అర్ఘ్యాక్రోశాతిక్రమకృత్ భ్రాతృభార్యాప్రహారకః। సందిష్టస్యాప్రదాతా చ సముద్రగృహభేదకృత్। సామంతకులికాదీనామపకారస్య కారకః। పంచాశత్పణికో దండ ఏషామితి వినిశ్చయః। స్వచ్ఛందవిధవాగామీ విక్రుష్టే నాభిధావకః। అకారణే చ విక్రుష్టశ్చండాలశ్చోత్తమాన్స్పృశన్॥ శూద్రప్రవ్రజితానాంచ దైవపిత్ర్యే చ భోజకః। అయుక్తం శపథం కుర్వన్నయోగ్యో యోగ్యకర్మకృత్॥ వృషక్షుద్రపశూనాంచ పుంస్త్వస్య ప్రతిఘాతకృత్। సాధారణస్యాపలాపీ దాసీగర్భవినాశకృత్॥ పితృపుత్రస్వసృభ్రాతృదంపత్యాచార్యఋత్విజః। ఏషామపతితాన్యోన్యత్యాగీ చ శతదండభాక్। శస్త్రావపాతే గర్భస్య పాతనే చోత్తమో దమః। ఉత్తమో వాధమో వాపి పురుషస్త్రీప్రమాపణే॥ విప్రదుష్టాం స్త్రియంచైవ పురుషఘ్నీమగర్భిణీం। సేతుభేదకరీంచాప్సు శిలాం బధ్వా ప్రవేశయేత్। విషాగ్నిదాం పతిగురునిజాపత్యప్రమాపణీం। వికర్ణకరనాసోష్ఠీం కృత్వా గోభిః ప్రమాపయేత్॥ క్షేత్రవేశ్మవనగ్రామవివీతఖలదాహకాః। రాజపత్న్యభిగామీ చ దగ్ధవ్యాస్తు కటాగ్నినా॥ అజ్ఞాతకర్తృకే సాహసే సాహసి కజ్ఞానోపాయమాహ బృహస్పతిః॥ హతస్తు దృశ్యతే యత్ర ఘాతకస్తు న దృశ్యతే పూర్వవైరానుమానేన జ్ఞాతవ్యస్స మహీభుజా। విజ్ఞేయోఽసాధుసంసర్గాచ్చిహ్నద్రవ్యేణ తస్కరః। ఏషోదితా ఘాతకానాం తస్కరాణాంచ భావనేతి॥ యాజ్ఞవల్క్యోఽపి॥ అవిజ్ఞాతహతస్యాశు కలహం సుతబాంధవాః। ప్రష్టవ్యా యోషితశ్చాస్య పరపుంసి రతాః పృథక్॥ స్త్రీద్రవ్యవృత్తి

కామోవాక్షేత్రవాయయంగతస్సహ। మృత్యోర్దేశే సమాసన్నః పృష్టే ద్వావిజనం శనైరితి॥ ఉక్తజ్ఞానోపాయాసంభవే కాత్యాయనః। విన్యాచిహ్నైస్తు యత్కార్యం సాహసం సంప్రవర్తతే। శపథైస్స విశోధ్యస్స్యాత్సర్వవాదేష్వయం విధిరితి॥ సాహసికవధే విశేషమాహ వ్యాసః॥ జ్ఞాత్వాతు సాహసం సమ్యక్ ససహాయం సబాంధవమ్। హన్యాచ్చిత్రవధోపాయైరుద్వేజనకరైర్నృప ఇతి॥ బృహస్పతిరపి॥ ప్రకాశవధకాయేతు తథా చోపాంశుఘాతకాః। జ్ఞాత్వా సమ్యగ్ధనం హృత్వా హంతవ్యా వివిధైర్వధైరితి॥ ఏతద్బ్రాహ్మణ్నక్షత్రియాది విషయం॥ తదాహ బోధాయనః॥ క్షత్రియాదీనాం బ్రహ్మవధే వధః సర్వస్వహరణం తేషామేవం బలాకృష్టవధే యథా బలమనురూపం దండం ప్రకల్పయేదితి॥ బహూనామేకఘాతార్థే ప్రవృత్తానాం దోషానురూపదండాభిధానార్థమాహ కాత్యాయనః॥ ఏకంచేద్బహవో హన్యుస్సంరబ్ధాః పురుషం నరాః। మర్మఘాతీతు యస్తేషాం స సంఘాత ఇతి స్మృత ఇతి॥ యో మర్మఘాతకః స ఏవ వధకః - పురుషో దండభాగ్భవతీత్యర్థః॥ ఆరంభకృత్సహాయశ్చ తథా మార్గానుదేశకః॥ ఆశ్రయః శస్త్రదాతా చ భక్తదాతా వికర్మిణామ్। యుద్ధోపదేశకశ్చైవ తద్వినాశప్రవర్తకః॥ అసిషిద్ధాక్షమో యస్స్యాత్స్వేతతత్కార్యకారిణః। యథాశక్త్యనురూపం తు దండం తేషాం ప్రకల్పయేదితి॥ అనురూపం దోషానురూపం॥ మర్మహంతుర్దోషార్థభాగిత్వం ద్వయోర్దర్శయతి స ఏవ॥ ఆరంభకృత్సహాయశ్చ దోషభాజౌ తదర్ధత ఇతి - ఏవం మార్గానుదేశకాదేరపి దోషలాఘవమూహ్యం॥ సాహససదృశాపరాధేష్వపి దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ వసానస్త్రీన్పణాన్ దండ్యో నేజకస్తు పరాంశుకమ్। విక్రయావక్రయాధాన యాచితేషు పణాన్దశేతి॥ అవక్రయః ఏతావత్కాలముపభోగార్థం వస్త్రాణి దాస్యామిత్వం మహ్యమేతావద్ధనం దేహీతి సమయం కృత్వా వస్త్రప్రదానం - నేజకస్య విషమాతిక్రమే దండప్రాప్త్యర్థం నియమమాహ మనుః॥ శాల్మలీఫలకే శ్లక్ష్ణే నిజ్యాద్వాసాంసి నేజకః। నచ వాసాంసి వాసోభిర్నిహరేన్న చ వాసయేదితి॥ ప్రమాదాన్నాశనే నారదః॥ మూల్యాష్టభాగో హీయేత సకృద్ధౌతస్య వాససః। ద్విః పాదస్త్రిస్తృతీయాంశశ్చతుర్ధౌ త్వర్ధమేవ చ॥ అర్ధక్షయాత్తు పరతః పాదాంశాపచయః క్రమాత్। యావత్క్షీణదశం జీర్ణం జీర్ణస్యానియమః క్షయ ఇతి॥ అష్టపణక్రీతస్య సకృద్ధౌతస్య వస్త్రస్య నాశనే ఏకపణన్యూనం మూల్యం దేయం-ద్విర్ధౌతస్య పణద్వయేన త్రిర్ధౌతస్య త్రిపణేన చతుర్ధౌతస్య పణచతుష్టయేన మూల్యం పాదా

పణయేనయావత్ జీర్ణం దేయం - జీర్ణస్యనాశనేతుఇచ్ఛాతో మూల్యదానకల్పన
మిత్యర్థః ॥ పితాపుత్రవిరోధే సాక్ష్యాదీనాం దండమాహసఏవ ॥ పితాపుత్రవిరో
ధేతు సాక్షిణాంత్రిపణోదమః । అంతరేచతయోర్యస్స్యాత్ తస్యాప్యష్టగుణోదమః
ఇతి ॥ పితాపుత్రయోః కలహేయః సాక్ష్యమంగీకరోతినపునః కలహంవారయతిస
పణత్రయందండ్యః - యశ్చేతరయో స్వపణేవివాదేపణదానే ప్రతిభూర్భవతి కలహం
వర్ధయతి సత్రిపణాదష్టగుణం చతుర్వింశతి పణం దండనీయఇత్యర్థః ॥ అన్యే
ష్వపి తత్సదృశాపరాధేషు దండమాహసఏవ ॥ తులాశాసనమానానాం కూటకృ
న్నాణకస్యచ । ఏభిస్తు వ్యవహర్తాయః సదాప్యోదమముత్తమమ్ ॥ యోకూటం
కూటకంబ్రూతే కూటంయశ్చాప్య కూటకమ్ ॥ సనాణకపరీక్షీతు దాప్యఉత్తమ
సాహసమ్ । భిషఙ్మిథ్యాచరన్దాప్యః తిర్యక్షుప్రథమందమమ్ ॥ మానుషేమధ్యమం
రాజమానుషేషూత్తమందమమ్ । అబద్ధంయశ్చబధ్నాతి బద్ధంయశ్చ ప్రముంచతి॥
అప్రాప్తవ్యవహారాంశ్చసదాప్యోదముత్తమమ్। మానేనతులయావాపి యోంశ
మష్టమకంహరేత్ ॥ సదాప్యోద్విశతందండం వృద్ధౌహానౌచకల్పితమ్। భేషజస్నేహ
లవణ గంధధాన్యగుడాదిషు । పణ్యేషుప్రక్షిపన్ హీనం పణాన్దాప్యస్తుషోడశ॥ మృ
చ్చర్మమణిసూత్రాయః కాష్ఠవల్కలవాససామ్ । అజాతౌజాతికరణే విక్రేయా
ష్టగుణోదమః ॥ సముద్గపరివర్తేచ సారభాండంచకృత్రిమం ఆధానంచక్రయంచా
పి నయతోదండకల్పనా । హీనేపణేతుపంచాశత్పణేతుశతముచ్యతే ॥ ద్విపణేద్వి
శతోదండో మూల్యవృద్ధౌతువృద్ధిమాన్ । సంభూయకుర్వతాం మర్ఘం సబా
ధంకారుశిల్పినాం॥ అర్ఘస్యహ్రాసంవృద్ధింవా జానతాందమఉత్తమః । సంభూయ
వణిజాంపణ్యం అనర్ఘేణోపరుంధతామ్॥ విక్రీణతాంచవిహితో దండఉత్తమసా
హసః । రాజనిస్థాప్యతేయోర్ఘః ప్రత్యహం తేనవిక్రయః ॥ క్రయోవానిస్రవస్త
స్మా ద్వణిజాంలాభకృత్స్మృతః । స్వదేశపణ్యేతుశతం వణిగ్గృహ్ణీతపంచకమ్॥ ద
శకంపారదేశ్యేతు యస్సద్యఃక్రయవిక్రయీ । పణ్యస్యోపరిసంస్థాప్య వ్యయంప
ణ్యసముద్భవమ్ ॥ అర్ఘోనుగ్రహకృత్కార్యః విక్రేతుఃక్రేతురేవచేతి॥తులాతోలన
దండః - మానంప్రస్థాది-నాణకంముద్రాచిహ్నితంనిష్కాది - ఏతేషాంయఃకూట
కృత్ - దేశప్రసిద్ధపరిమాణా దన్యథాన్యూనత్వమాధిక్యం వారుక్తాద్వ్యావ్యవ
హారికముద్రితత్వంవా-తామ్రాదిభిర్గర్హితత్వంవా - కరోతియః త్రపుసీసాదికూ
టైస్తైర్వ్యవహరతితావుభౌ ప్రత్యేకముత్తమసాహసందండనీయా- యఃపునర్నాణ

కపరీక్షకః పణస్యోక్తకూటకంబ్రూతే అపణ్యం పణ్యం వా పణ్యమితి సోప్యుత్తమసాహసం
దండనీయః - యః పునర్వైద్యః ఆయుర్వేదానభిజ్ఞ ఏవ జీవనార్థం చికిత్సాశాస్త్రోహ
మితి తిర్యఙ్మనుష్యరాజపురుషేషు చికిత్సాం కరోతి - సయథాక్రమం ప్రథమమధ్య
మోత్తమసాహసం దండనీయః - యః పునరబధ్యం బంధనానర్హం అనపరాధినం రా
జాజ్ఞయా వినా బధ్నాతి యశ్చ రాజాజ్ఞయా కృతం బద్ధం రాజ్ఞే అనివేద్యైవ ప్రముం
చతి - యశ్చ వ్యవహారార్థమాసీనం అనిర్ణీతవ్యవహారం శ్యోత్సృజతి స ఉత్తమసా
హసం దాప్యః॥ యః పునర్వణిక్ప్రహీణకార్పాసాదేః పణ్యస్యాష్టమాంశం కూటతు
లయా వాపహరతి అసావపణాన్ద్విశతం దండనీయః అప్రహీయమాణద్రవ్యస్యాపు
నర్వృద్ధౌ హానౌ చ దండస్యాపి వృద్ధిహానీ కల్పనీయే - భేషజమౌషధద్రవ్యం స్నేహో ఘృ
తాదిః గంధద్రవ్యముశీరాది - ఏతేష్వపి సారద్రవ్యం విక్రయార్థం మిశ్రయతః షోడశప
ణో దండః - నవిద్యతే బహుమూల్యా జాతిర్యస్మిన్ మృచ్చర్మాదికే తదజాతి తస్య
జాతికరణే విక్రయార్థం గంధవర్ణరసాంతరసంచారణేన బహుమూల్యజాతీయ
సాదృశ్యసంపాదనేన విక్రేయస్యాపాదితసాదృశ్యమృచ్చర్మాదేః పణ్యస్యాష్ట
గుణో దండః - సముద్గస్య కరండకాదేః పరివర్తనం వ్యత్యాసః యోన్యదేవ ముక్తా
నాం పూర్ణం కరండకం దర్శయిత్వాన్యదేవ స్ఫటికానాం పూర్ణం కరండకం
హస్తలాఘవాత్సమర్పయతి - యచ్చ సారభాండం కస్తూరికం కృత్రిమం కృ
త్వా విక్రయమాధిం వా నయతి తస్యైవ దండకల్పనా వక్ష్యమాణా వేదితవ్యా-
కృత్రిమకస్తూరికాదేర్మూల్యభూతే పణే న్యూనే న్యూనపణమూల్య ఇతి యావ
త్ తతస్తస్మిన్ కృత్రిమం విక్రీతే పంచాశత్పణో దండః- పణమూల్యే తు శతం ద్విపణమూ
ల్యే ద్విశతో దండః - ఏవం మూల్యవృద్ధౌ దండవృద్ధిరున్నేయా-రాజనిరూపితార్ఘస్య
హ్రాసం వృద్ధిం వా జానంతోపి వణిజః సంభూయ మిళిత్వా - కారూణాం రజకాదీనాం
శిల్పినాం చిత్రకారాదీనాం సబాధం పీడాకరం - అర్ఘాంతరం - లాభలోభా
త్కుర్వతః పణసహస్రం దండనీయాః యే పునర్దేశాంతరాగతం పణ్యం హీనమూ
ల్యేన ప్రార్థయమానా ఉపరుంధంతి మహార్ఘేణ వా క్రీణీతే తేషాముత్తమసాహ
సో దండః - రాజసన్నిహితేపి సతి యస్తేనార్ఘేణ నిరూప్యతే తేనార్ఘేణ క్రయో
వా విక్రయో వా కార్యః - నిస్రవః నిర్గతః స్రవః అవశేషః - తస్మాద్రాజనిరూపి
తాదర్ఘాత్ యోనిస్రవః స ఏవ వణిజాం లాభకారీ-న పునః స్వచ్ఛందపరికల్పితః॥ అ
ర్ఘకరణే విశేషమాహ మనుః - పంచరాత్రే పంచరాత్రే పక్షే పక్షేథ వా గతే।
కుర్వీత చైషాం ప్రత్యక్షమర్ఘసంస్థాపనం నృపః॥ స్వదేశపణ్యే శతపణమూల్యే పణపం

శకంలాభంగృహ్ణీయాత్ - యస్యపణ్యాగ్రహణదివసఏవ విక్రయస్సంపద్యతే - యః పునః కాలాంతరేవిక్రీణీతే తస్యకాలోత్కర్షవశాల్లాభోత్కర్షః కల్పనీయః దేశాంతరాదాగతేపణ్యే దేశాంతరగమన ప్రత్యాగమనభాండగ్రహణతుల్యాదిష్ఠానే షూపయుక్తమర్థం పరిగణయ్యమూల్యేన మేలయిత్వాయథాశతమూల్యే పణ్యే దశపణోలాభః సంపద్యతే - తథాక్రేతృవిక్రేత్రోః అనుగ్రహః కార్యః సోఽర్ఘో రాజ్ఞా స్థాపనీయః ॥ — ❋ ఇతిసాహసపదమ్. ❋ —

—(❋) అథస్త్రీసంగ్రహణమ్. (❋)—

తస్యత్రైవిధ్యమాహ బృహస్పతిః ॥ పాపమూలం సంగ్రహణంత్రి ప్రకారంనిబోధత । బలోపధికృతేద్వేతు తృతీయమనురాగజమితి ॥ అనిచ్ఛంత్యాయత్క్రియతేమత్తోన్మత్తప్రమత్తయా। ప్రలపంత్యాచరహసిబలాత్కారకృతంతుతత్ ఛద్మనాగృహమానీయ దత్వావామదకారణమ్ । సంయోగః క్రియతేయస్యాస్తత్తూపధికృతంవిదుః ॥ అన్యోన్య చక్షురాగేణ దూతీసంప్రేషణేనవా । కృతంరూపార్థలోభేన జ్ఞేయంతదనురాగజమితి॥ పునరపిత్రైవిధ్యమాహసఏవ॥ తత్పునస్త్రివిధంప్రోక్తం ప్రథమంమధ్యమోత్తమమ్ । ఉపాంగప్రేక్షణంహాస్యం దూతీసంప్రేషణంతథా ॥ స్పర్శోభూషణవస్త్రాణాం ప్రథమస్సంగ్రహఃస్మృతః । ప్రేషణం గంధమాల్యానాం ధూపమద్యాన్నవాససామ్ । సంభాషణంరహసిచ మధ్యమంసంగ్రహంవిదుః ॥ ఏకశయ్యాసనక్రీడా చుంబనాలింగనంతథా । ఏతత్సంగ్రహణంప్రోక్త ముత్తమంశాస్త్రవేదిభిరితి॥ యోషిత్సంగ్రహణజ్ఞానోపాయ మాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ పుమాన్ సంగ్రహణేగ్రాహ్యః కేశాకేశిపరస్త్రియా।సద్యోవాకామజైశ్చిహ్నైః ప్రతిపత్తౌద్వయోస్తథా ॥ నీవీస్తనప్రావరణసక్థికేశావమర్శనం । అదేశకాలసంభాషా సహైకస్థానమేవచేతి॥ స్త్రీపుంసయోర్మిథునీభావస్సంగ్రహణం। తత్రప్రవృత్తఃపరభార్యయా సహకేశాకేశిక్రీడనేనసద్యః - అభినవైఃకామజైఃకరరుహదశనాదికృతవ్రణైఃలింగైర్ద్వయోఃసంప్రతిపత్యావాజ్ఞాత్వాగ్రాహ్యః- యఃపునర్యోషిత్పరదారపరిధాన గ్రంథిప్రదేశకుచప్రావరణజఘన శిరోరుహాదిస్పర్శనం స్వామిలాభఇవకరోతి - తథాఅదేశేనిర్జనదేశే జనతాకీర్ణేవాఅంధకారాదు లేకాలేచసల్లాపంకరోతిపరభార్యయాసహైకత్రమంచాదౌ స్థితిసోపిగ్రాహ్యః॥ మనురపి ॥ స్త్రియంస్పృశేదదేశేయః స్పృష్టోవామర్షయేత్తదా। పరస్పరస్యానుమతేః సర్వం సంగ్రహణం స్మృతం॥ దర్పాద్వాయదివామోహాచ్ఛ్లాఘయావా

స్వయం వదేత్ । భార్యా మమేయం భుక్తేతి తచ్చ సంగ్రహణం స్మృతమితి॥ తత్ర దండ
మాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ సజాతావుత్తమో దండ ఆనులోమ్యే తు మధ్యమః । ప్రాతి
లోమ్యే వధః పుంసో నార్యాః కర్ణాదికర్తనమితి॥ చతుర్ణామపి వర్ణానాం బలాత్కా
రేణ సజాతీయగుప్తపరభార్యాగమనే సాశీతిపణసహస్రో దండః - యదా త్వాను
లోమ్యేన హీనవర్ణగుప్తపరభార్యాగమనం తదా మధ్యమసాహసో దండః -
యదా పునః స్వవర్ణామగుప్తామానులోమ్యేన గుప్తాం వా ప్రవ్రజితదాసనువాం వి
శేషఉక్తః॥ సహస్రం బ్రాహ్మణో దండ్యో గుప్తాం విప్రాం బలాద్వ్రజన్ । శతాని పంచ
దండ్యః స్యాదిచ్ఛంత్యా సహ సంగతః॥ సహస్రం బ్రాహ్మణో దండం దాప్యో గుప్తే తు తాం
వ్రజన్ । శూద్రాయాం క్షత్రియవిశోః సహస్రం తు భవేద్దమః॥ ఏతద్గురుసఖిభార్యాది
వ్యతిరేకేణ ద్రష్టవ్యం॥ మాతా మాతృష్వసా శ్వశ్రూః మాతులానీ పితృష్వసా। పితృవ్య
సఖిశిష్యస్త్రీ భగినీ తత్సఖీ స్నుషా । దుహితాచార్యభార్యా చ సగోత్రా శరణా
గతా । రాజ్ఞీ ప్రవ్రజితా ధాత్రీ సాధ్వీ వర్ణోత్తమా చ యా । ఆసామన్యతమాం
గచ్ఛన్ గురుతల్పగ ఉచ్యతే। శిశ్నస్యోత్కర్తనాత్తత్ర నాన్యో దండో విధీయత ఇతి॥
ప్రాతిలోమ్యేనోత్కృష్టస్త్రీగమనే క్షత్రియాదేర్వధః- ఏతద్గుప్తావిషయం- అన్యథా
తు ధనదండః ॥ తథా చ మనుః ॥ ఉభావపి హి తావేవ బ్రాహ్మణ్యా గుప్తయా సహ।
విప్లుతౌ శూద్రవద్దండ్యౌ దగ్ధవ్యౌ వా కటాగ్నినా । బ్రాహ్మణీం యద్యగుప్తాం తు సేవే
తాం వైశ్యపార్థివౌ । వైశ్యం పంచశతం కుర్యాత్ క్షత్రియం తు సహస్రిణమితి॥
శూద్రస్యాగుప్తోత్కృష్టస్త్రీగమనే లింగచ్ఛేదన సర్వస్వహరణే గుప్తాగమనే తు వధ
సర్వస్వాపహారౌ ॥ తథా చ స ఏవ ॥ శూద్రో గుప్తమగుప్తం వా ద్వైజాతం వర్ణ
మావసన్ । అగుప్తైకాంగసర్వస్వైర్గుప్తం సర్వేణ హీయత ఇతి ॥ అత్రైవ విషయే
బృహస్పతిరపి ॥ సహసా కామయేద్యస్తు ధనం తస్యాఖిలం హరేత్ । ఉత్కృత్య లిం
గవృషణౌ భ్రామయేద్గర్దభేన తు ॥ శూద్ర ఇత్యనువృత్తౌ గౌతమః ॥ ఆర్యస్త్ర్య
భిగమనే లింగోద్ధారః సర్వస్వహరణం - నార్యాః పునర్హీనవర్ణగమనే నాసాదిక
ర్తనం - అయం వధాద్యుపదేశో రాజ్ఞః తస్యైవ పాలనాధికారాత్ న ద్విజాతి
మాత్రస్య బ్రాహ్మణః పరీక్షార్థమపి శస్త్రం నాదదీతేతి శస్త్రగ్రహణస్య నిషేధాత్ -
యదా తు రాజ్ఞో నివేదనే కాలవిలంబేన కార్యాతిపాతశంకా తదా ద్విజాతిమాత్రస్యా
పి వధాధికారోఽస్త్యేవ॥ శస్త్రం ద్విజాతిభిర్గ్రాహ్యం ధర్మో యత్రోపరుధ్యతే। నాత
తాయివధే దోషో హంతుర్భవతి కశ్చన। ప్రకాశం వాఽప్రకాశం వా మన్యుస్తం మన్యుమృ

చ్ఛతీతి॥ శస్త్రగ్రహణాభ్యనుజ్ఞానాచ్చత ధాక్షత్రియవైశ్యయోరన్యోన్యస్త్ర్యభిగమ నేయథాక్రమం - సహస్ర పంచశతపణాత్మకౌ దండౌ వేదితవ్యౌ॥తదాహమనుః॥ వైశ్యశ్చేత్క్షత్రియాంగుప్తాం వైశ్యాంవా క్షత్రియోవ్రజేత్ । యోబ్రాహ్మణ్యామగుప్తాయాం తావుభౌదండమర్హతఇతి॥ సాధారణస్త్రీగమనేదండమాహయాజ్ఞవల్క్యః ॥ అవరుద్ధాసుదాసీషు భుజిష్యాసుతథైవచ । గమ్యాస్వపిపుమాన్దాప్యః పంచాశత్పణికందమమితి ॥ గచ్ఛన్నిత్యనువర్తతే - ఉక్తలక్షణావర్ణస్త్రియోదాస్యః - తాఏవస్వామినా శుశ్రూషాహానివ్యుదాసాయగృహఏవస్థాతవ్యమిత్యేవం పురుషాంతరభోగతఃనిరుద్ధాఅవరుద్ధాః నియతపురుషపరిగ్రహాభుజిష్యాః యదాదాస్యోవరుద్ధాభుజిష్యావా భవేయుస్తదాతాసుచశబ్దాత్ వైశ్యాస్వైరిణీనామపి సాధారణస్త్రీణాం భుజిష్యాణాం గ్రహణం- తాసుచసర్వపురుషసాధారణతయా గమ్యాస్వపిగచ్ఛన్ పంచాశత్పణ దండనీయః - పరపరిగృహీతత్వేనతాసాం పరదారతుల్యత్వాత్ ॥ ఏతదేవాభిప్రేత్యనారదోపి ॥ స్వైరిణ్యబ్రాహ్మణీవేశ్యా దాసీనిష్కాసినీచయా। గమ్యాస్స్యురానులోమ్యేన స్త్రియోనప్రతిలోమతః । ఆస్వేవతుభుజిష్యాసు దోషస్స్యాత్పరదారవత్ । గమ్యాస్వపిహినోపేయా ద్యత స్తాస్సపరిగ్రహాఇతి ॥ నిష్కాసినీస్వామ్యనవరుద్ధాదాసీ ॥ అనవరుద్ధదాస్యాద్యభిగమనేయాజ్ఞవల్క్యః ॥ ప్రసహ్యదాస్యభిగమే దండోదశపణస్స్మృతః। బహూనాంయద్యకామాసౌ చతుర్వింశతికఃపృథగితి ॥ పురుషసంభోగజీవికాసు దాసీషుస్వైరిణ్యాదిషుచ శుల్కదానమంతరేణబలాత్కారేణాభిగచ్ఛతోదశపణో దండః - అనిచ్ఛతీమేకాంగచ్ఛతాం బహూనాంప్రత్యేకం చతుర్వింశతిపణాత్మకో దండః కన్యాహరణే దండమాహయాజ్ఞవల్క్యః ॥ అలంకృతాంహరన్కన్యా ముత్తమం త్వన్యథాధమమ్।దండందద్యాత్సవర్ణాసుప్రాతిలోమ్యేవధస్స్మృతఇతి॥ అలంకృతాంవివాహాభిముఖీభూతాం సవర్ణాంకన్యామపహరన్నుత్తమ సాహసం దండనీయః - తదనభిముఖీం సవర్ణామపహరన్ప్రథమసాహసం దండనీయః ఉత్తమవర్ణజాంకన్యా మపహరతఃక్షత్రియాదేర్వధః - ఏవమానులోమ్యేన సకామాపహారేతుదండభాజ్నభవతి - అకామామపహరన్ప్రథమసాహసం దండనీయః॥తథాచసఏవ ॥ సకామాస్వనులోమాసు నదోషస్త్వన్యథాధమఇతి ॥ కన్యాదూషణేదండమాహసఏవ ॥ దూషణేతుకరచ్ఛేద ఉత్తమాయాంవధస్స్మృతః। శతంస్త్రీదూషణేదద్యా ద్ద్వేతుమిథ్యాభిశంసనే । పశూన్గచ్ఛంచ్ఛతందాప్యోహీనాంస్త్రీం

గాంచమధ్యమమ్ ॥ యద్యకామాంకన్యాం బలాత్కారేణనఖక్షతాదినాదూషయ
తి తదా తస్య కరచ్ఛేదః యదాపునస్తామేవాంగుళిప్రక్షేపేణయోనిక్షతం కుర్వన్
దూషయతి ॥ తదావిశేషమాహమనుః ॥ అభిషహ్యతుయఃకన్యాం కుర్యాద్దర్పేణ
మానవః । తస్యాశుకర్త్యేఅంగుళ్యౌ దండంచార్హతిషట్ఛతమ్ । సకామాందూ
షయానస్తు నాంగుళిచ్ఛేదమర్హతి । ద్విశతంతుదమందాప్యః ప్రసంగవినివృత్తయే ।
కన్యైవకన్యాంయాకుర్యాత్తస్యాస్తుద్విశతోదమః । యాతుకన్యాంప్రకుర్యాత్స్త్రీ
సాసద్యోమౌండ్యమర్హతి । అంగుళ్యోరేవవాఛేదం ఖరేణోద్వాహనం తథా -
ఇతి ॥ యదాపునరుత్కృష్టజాతీయాం కన్యాంసానురాగామకామాంవా గచ్ఛతి
తదాహీనస్య క్షత్రియాదేర్వధః - యదాసవర్ణాంసకామామభిగచ్ఛతి తదాగో
మిథునంశుల్కంతత్పిత్రేదద్యాత్ - పితరిశుల్కమనిచ్ఛతితు తదేవదండరూపేణరా
జ్ఞేదద్యాత్ - సవర్ణామకామాంతుగచ్ఛతో వధఏవ ॥ తదాహమనుః ॥ ఉత్త
మాంసేవమానస్తు జఘన్యోవధమర్హతి । శుల్కందద్యాత్సేవమానః సమ్యగిచ్ఛే
త్పితాయది । యోకామాం దూషయేత్కన్యాం ససద్యో వధమర్హతి । స
కామాం దూషయానస్తు స వధం ప్రాప్నుయాన్నత్వితి ॥ చండాల్యాది గమనే
దండమాహ సఏవ ॥ అంత్యాభిగమనే త్వంక్యః కుబంధేన ప్రవాసయేత్ । శూ
ద్రస్తథాంత్యఏవస్యాదంత్యస్యార్యాగమే వధః । అయోనౌ గచ్ఛతో యోషాం
పురుషంవాభిమేహతః । చతుర్వింశతికోదండ స్తథాప్రవ్రజితాగమఇతి ॥ అంత్యా
చండాలీతాంగచ్ఛంతం త్రైవర్ణికం ప్రాయశ్చిత్తానభిముఖం- సహస్రంత్వంత్యజ
స్త్రియమితిమనువచనానుసారేణపణసహస్రందండయిత్వాకుబంధేనకుత్సితబంధేన
భగాకారేణాంకయిత్వా స్వరాష్ట్రాన్నిర్వాసయేత్ శూద్రః పునశ్చండాలీంగచ్ఛ
న్నంత్యఏవ - అంత్యఇతివాపారేచండాలఏవభవతి - చండాలస్యతూత్కృష్టజాతి
స్త్ర్యభిగమనేవధఏవ - యోషాంముఖాదావభిగచ్ఛతః పురుషంవాముఖే మేహతః-
ప్రవ్రజితాంగచ్ఛతఃచతుర్వింశతిపణోదండః॥ వంచనయాస్త్రీసంగ్రహణే దండమా
హబృహస్పతిః॥ ఛద్మనాకామయేద్యస్తు తస్యసర్వహరోదమః।అంకయిత్వాభగాం
కేన పురాన్నిర్వాసయేత్తతఇతి ॥ ఛద్మనాకామయేత్ - వంచనయాసంగచ్ఛేత్-
సర్వహారః - సర్వస్వహారః - తత్సర్వస్వహరణంభగాంకకరణానంతరమిత్యర్థః॥

— * ఇతి స్త్రీసంగ్రహణమ్. * —

—* అథ స్త్రీపుంసయోగాఖ్యం వివాదపదముచ్యతే. *—

తత్ర నారదః ॥ వివాహాదివిధిః స్త్రీణాం యత్ర పుంసాం చ కీర్త్యతే । స్త్రీపుంసయోగసంజ్ఞం తద్వివాదపదముచ్యత ఇతి ॥ తత్ర స్త్రీరక్షణమాహ మనుః ॥ అస్వతంత్రాః స్త్రియః కార్యాః పురుషైః స్వైర్దివానిశమ్ । విషయేషు సజ్జమానాశ్చ సంస్థాప్యా ఆత్మనో వశే । సూక్ష్మేభ్యోఽపి ప్రసంగేభ్యః స్త్రియో రక్ష్యా విశేషతః । ద్వయోర్హి కులయోః శోకమావహేయురరక్షితాః । ఇమం హి సర్వవర్ణానాం పశ్యంతో ధర్మముత్తమమ్ ॥ యతంతే రక్షితుం భార్యాం భర్తారో దుర్బలా అపి । స్వాం ప్రసూతిం చరిత్రం చ కులమాత్మానమేవ చ । స్వం చ ధర్మం ప్రజాం చైవ జాయాం రక్షన్హి రక్షతి । న కశ్చిద్యోషితః శక్తః ప్రసహ్య పరిరక్షితుమ్ । ఏతైరుపాయయోగైస్తు శక్యాస్తాః పరిరక్షితుమ్ । అర్థస్య సంగ్రహే చైనాం వ్యయే చైవ నియోజయేత్ । శౌచే ధర్మేఽన్నపక్త్యాం చ పారిణాహ్యస్య చేక్షణ ఇతి॥ స్వైః పురుషైః భర్త్రాదిపురుషైః సర్వదా అస్వతంత్రాః కార్యాః - విషయే గీతాదావసక్తాః తతో వ్యావర్తనీయాః - అరక్షితాస్తు స్వైరిణ్యో భూత్వా భర్తృపితృకులయోః శోకం కుర్యుః - తస్మాత్సుబలద్వ్యయవృద్ధైరపి రక్ష్యాః యద్యపి యోషితో రక్షితుమశక్యాః తథాప్యర్థసంగ్రహాదౌ నియోజనేన పురుషాంతరచిత్తోద్యమనస్య నిరాసేన రక్ష్యా ఇత్యర్థః ॥ బృహస్పతిరపి ॥ సూక్ష్మేభ్యోఽపి ప్రసంగేభ్యో నివార్యాః స్త్రీ స్వబంధుభిః । శ్వశ్ర్వాదిభిర్గురుస్త్రీభిః పాలనీయా దివానిశమితి॥ దోషరహితస్త్రీపరిత్యాగినం ప్రత్యాహ నారదః ॥ అనుకూలామవాగ్దుష్టాం దక్షాం సాధ్వీం ప్రజావతీమ్ । త్యజన్భార్యామవస్థాప్యో రాజ్ఞా దండేన భూయసేతి॥ దండేన స్థాపయితుమశక్యత్వే త్వాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ఆజ్ఞాసంపాదినీం దక్షాం వీరసూం ప్రియవాదినీమ్ । త్యజన్దాప్యస్తృతీయాంశమద్రవ్యో భరణం స్త్రియా ఇతి ॥ క్రుద్ధాం స్త్రియం త్యజేదిత్యాహ నారదః॥ అన్యోన్యం త్యజతో ధర్మః స్యాదనన్యవిరుద్ధయోః । స్త్రీపుంసయోర్న చోద్ధాయా వ్యభిచారాదృతే స్త్రియా ఇతి ॥ వివాహసంస్కారరహితయో రంత్యజాతీయస్త్రీపుంసయో ర్విరోధేనాన్యోన్యం త్యజతో ర్దోషో నాస్తి- వివాహసంస్కృతాయాస్తు వ్యభిచారాదేవ త్యాగో న విరోధమాత్రేణ - ఏతచ్చ స్వచ్ఛందవ్యభిచారిణీవిషయం - స్వచ్ఛందగా తు యా నారీ తస్యాస్త్యాగో విధీయతే ఇతి యమస్మరణాత్ - శిష్యగా అపి సంత్యాజ్యాః ॥ తథా చ వసిష్ఠః ॥ చతస్రస్తు పరిత్యాజ్యాః శిష్యగా గురుగా చ యా । పతిఘ్నీ తు విశేషేణ జుంగితోపగతా చ యేతి ॥ హారీతోఽపి ॥ గర్భఘ్నీమధోవర్ణశిష్య

సుతగామినీం । పానవ్యసనాసక్తాం ధనధాన్యవిక్రయకరిణీంచవివర్జయేదితి॥ వివర్జనంచవ్యవహారపరిత్యాగః ॥ తథాచవసిష్ఠః ॥ వ్యవాయతీర్థగమనధర్మేభ్యశ్చ్యవతే ఇతి ॥ వ్యవాయస్సంభోగః- తీర్థగమనశబ్దేన సంభాషణాదికం - వ్యాధితాదీనాంతు సంభోగమాత్రస్య త్యాగ ఇత్యాహ దేవలః ॥ వ్యాధితాం స్త్రీప్రజాం వంధ్యాముద్మత్తాం విగతార్తవాం । అదుష్టాం లభతే త్యక్తుం తీర్థాన్నత్వేవకర్మణ ఇతి॥ తీర్థాత్సంభోగత ఇత్యర్థః॥ తథాచ నారదః॥ వంధ్యాం స్త్రీజననీం నింద్యాం ప్రతికూలాంచ సర్వదా । కామతో నాభినందేత్తు కుర్వన్ స్నేహన దోషభాగితి ॥ బోధాయనః ॥ అప్రజాం నవమే వర్షే స్త్రీప్రజాం ద్వాదశే త్యజేత్ । మృతప్రజాం పంచదశే సద్యస్త్వప్రియవాదినీమితి॥ త్యజేత్సంభోగత ఇతి శేషః - అప్రియవాదినీంతు సహవాసతోపి త్యజేత్ ॥ తథాచ నారదః ॥ అనర్థశీలాం సతతం తథైవాప్రియవాదినీం । పూర్వాశినీంచ యా భర్తుః స్తాం స్త్రీం నిర్వాసయేద్గృహాత్ । స్త్రీధనభ్రష్టసర్వస్వాం గర్భవిస్రంసినీం తథా॥ భర్తుశ్చవధమిచ్ఛంతీం స్త్రియం నిర్వాసయేద్గృహాదితి॥ బోధాయనోపి॥ భర్తుః ప్రతినివేశేన యా భార్యా స్కందయేద్ధృతం। తాం గ్రామమధ్యే విఖ్యాప్య భ్రూణఘ్నీం తు నయేద్గృహాత్ । అశ్రూపాకరీం నారీం బంధకీం పరిహింసికాం ॥ త్యజంతి పురుషాః ప్రాజ్ఞాః క్షిప్రమప్రియవాదినీమితి ॥ త్యాగశ్చవధప్రతినిధిత్వేన కార్యః ॥ తథాచ యమః॥ స్వభర్తృవ్యభిచారిణ్యా ఏవ త్యాగమబ్రవీత్॥ నవధం నచ వైరూప్యం వధః స్త్రీణాం విసర్జనం । నచైవ స్త్రీవధం కుర్యాత్ నచైవాంగవికర్తనమితి॥ స్త్రీణాం వధం కుర్వన్ తాసాం విసర్జనం కుర్యాత్- భర్త్రా నకర్ణనాసాది కర్తనమిత్యర్థః ॥ అయంచ స్త్రీపుంధర్మః ఆచారాధ్యాయే సప్రపంచం ప్రతిపాదిత ఇతి నాత్ర కథితః ॥

—✻ ఇతి స్త్రీపుంసయోగాఖ్యా వివాదపదమ్. ✻—

—(✻) అథ దాయవిభాగః. (✻)—

తల్లక్షణంచ నారదేనోక్తం॥ విభాగోర్థస్య పిత్ర్యస్య పుత్రైర్యత్ర ప్రకల్ప్యతే । దాయభాగ ఇతి ప్రోక్తం వ్యవహారపదం బుధైరితి ॥ దాయో నామ యద్ధనం స్వామిసంబంధాదేవాన్యస్య స్వం భవతి ॥ తదుచ్యతే ॥ స ద్వివిధోప్రతిబంధస్సప్రతిబంధశ్చేతి- పితుర్ధనం పితామహాది ధనం చాప్రతిబంధో దాయః పుత్రాదిధనంతు పిత్రాదీనాం సప్రతిబంధో దాయః- తస్య భాగో దాయవిభాగః- ఇత్యుచ్యతే॥ అతఏవ ధారేశ్వరః॥ దాయశబ్దేన పితృద్వారాగతం మాతృద్వారాగతంచ ద్రవ్యమేవోచ్యత ఇ

తి ॥ విభాగకాలమాహ నారదః॥ ఊర్ధ్వం పితుశ్చ మాతుశ్చ సమేత్య భ్రాతరస్సమం
భజేరన్ పైతృకం రిక్థమనీశాస్తే హి జీవతోరితి॥ ఊర్ధ్వం పితురితి పితృ ధనవిభాగకా
లః - మాతురూర్ధ్వమితి మాతృ ధనవిభాగకాలః తత శ్చైతదుక్తం భవతి- పితు
రూర్ధ్వం మాతరి జీవంత్యామపి పితృధనవిభాగః కార్యః- తథా మాతురూర్ధ్వం పిత
రి జీవత్యపి మాతృధనవిభాగః కార్యః - అన్యతరధనవిభాగే ఉభయోరూర్ధ్వ
కాల ప్రతీక్షణానుపయోగాదితి॥ తదుక్తం సంగ్రహకారేణ॥ పితుర్ద్రవ్యవిభాగః స్యా
జ్జీవంత్యామపి మాతరి ॥ నస్వతంత్రతయా స్వామ్యం యస్మాన్మాతుః పతిం వినా॥ మా
తృద్రవ్యవిభాగోపి తథా పితరి జీవతి । సత్స్వపత్యేషు యస్మాన్న స్త్రీధనస్య పతిః ప
తిరితి॥ అయమర్థః- పతిమరణే పితృభార్యాయాః పత్యుర్ధనే యస్మాన్న స్వాతంత్ర్యే
ణ స్వామిత్వం యస్మాదపత్యేషు సత్సు భార్యా ధనస్య భార్యా మరణే పతిః న స్వా
మీ తస్మాత్తయోరన్యతరస్మిన్ జీవత్యపి అన్యతర ధనవిభాగో యుక్త ఇతి ॥ తతశ్చ
జీవతోస్తయోస్తద్ద్రవ్యవిభాగేషు పుత్రాణాం న స్వాతంత్ర్యమిత్యర్థాదుక్తం భవ
తి ॥ తథా చ శంఖః ॥ న జీవతి పితరి పుత్రా రిక్థం విభజేరన్ యద్యపి స్యాత్ప్రశ్చాదధి గ
తం నైరనర్హా ఏవ పుత్రాః అర్థధర్మయోరస్వాతంత్ర్యాదితి ॥ అస్యాయమర్థః -
యద్యపి జననానంతరమేవ పుత్రాః పితుర్ధనే స్వామిత్వం ప్రతిపన్నాః - తథాపి పితరి
జీవతి తద్ధనం న విభజేరన్ ॥ యతో ధర్మార్థయోరస్వాతంత్ర్యాద్విభాగకరణేన
ర్హాః అస్వాతంత్ర్యం నామ - తదా దానప్రతిదానయోరస్వాతంత్ర్యం ॥ తదా
హ హారీతః ॥ జీవతి పితరి పుత్రాణామర్థాదానవిసర్గాక్షేపేషు న స్వాతంత్ర్యమి
తి ॥ అర్థాదానమర్థోపభోగః విసర్గో వ్యయః - ఆక్షేపో భృత్యాదేః శిక్షార్థం॥ ధ
ర్మాస్వాతంత్ర్యం తు పృథగిష్టాపూర్తాదావప్రవృత్తిః॥ యత్తు దేవలేనోక్తం॥ పితర్యు
పరతే పుత్రా విభజేరన్ ధనం పితుః। అస్వామ్యం హి భవేదేషాం నిర్దోషే పితరి స్థిత ఇ
తి ॥ తదప్యస్వాతంత్ర్య ప్రతిపాదనపరం ॥ పితుర్ధనే పుత్రాణాం జన్మనా స్వామ్య
స్య లోకసిద్ధత్వాత్ - నను శాస్త్రైకసమధిగమ్యస్య స్వత్వస్య కథం లోకసిద్ధతా శా
స్త్రసిద్ధత్వం చ- స్వామీ రిక్థ క్రయసంవిభాగపరిగ్రహాధిగమేషు బ్రాహ్మణస్యాధికం ల
బ్ధం క్షత్రియస్య విజితం నిర్విష్టం వైశ్యశూద్రయోరితి వచనాదవగమ్యతే - అప్రతి
బంధో దాయరిక్థస్స ప్రతిబంధస్సంవిభాగః ॥ అనన్యపూర్వస్య జలతృణకాష్ఠాదేః
స్వీకారః పరిగ్రహః - నిధ్యాదేః ప్రాప్తిరధిగమః ఏతేషు సత్సు స్వామీ భవతి ॥ బ్రా
హ్మణస్య ప్రతిగ్రహాది నా యల్లబ్ధం తదధికం అసాధారణం- క్షత్రియస్య విజయదండా

దిలబ్ధం అసాధారణం వైశ్యస్య కృషిగోరక్షాదిలబ్ధంనిర్విష్టంఅసాధారణం శూద్ర
స్య ద్విజశుశ్రూషాదినా యల్లబ్ధంభృతిరూపేణతదసాధారణం. ఏవమనులోమప్రతిలో
మజానాంస్వ స్వవిహితాశ్వసారథ్యాదినా యల్లబ్ధం, తదధిక మిత్యర్థః ॥ అ
త్రైవసంగ్రహకారో న్యాయమాహ। వర్తతే యస్య యద్ధస్తే తస్య స్వామీ స
ఏవ ॥ అన్యస్వమన్య హస్తేషు చౌర్యాద్యైః కిం న వర్తతే । తస్మాచ్ఛాస్త్రత
ఏవస్యాత్స్వామ్యం నానుభవాదితి ॥ అయమర్థః ॥ యస్య హస్తే యద్ధనం
దృష్టం తస్య స ఏవ స్వామీత్యవధారయితు మశక్యం - పరకీయస్వ చౌర్యా
దినాన్య హస్తస్థితస్యదర్శనే తస్యైవ స్వామిత్వాపత్తేః - అతఃశాస్త్రైకస మ
ధిగమ్యంస్వామ్యం॥ కించయదియస్యాంతికే యద్ధనందృష్టంతస్యసఏవ స్వామీతర్హ్యా
స్యస్వమనేనాపహృతమితినబ్రూయాత్ - యస్యైవాంతికేదృష్టం తస్యైవస్వామి
త్వాత్॥అథాన్యస్వమన్యేనాపహృతమితినాపహర్తుఃస్వం- తర్హి సువర్ణరజితాదిస్వ
రూపవత్ - అస్యవాస్వమన్యస్యవాస్వమితిసంశయోనస్యాత్ ॥ స్వత్వస్యలౌకికత్వే
యోదత్తాదాయినో హస్తాల్లిప్సేతబ్రాహ్మణోధనం । యాజనాధ్యాపనేనాపియ
థాస్తేన స్తథైవసఇతి॥ యాజనాదినాదత్తాదాయినః సకాశాత్ద్రవ్యమార్జయతో
దండవిధానమనుపపన్నంస్యాత్ - తస్మాత్ శాస్త్రైకస మధిగమ్యంస్వత్వంమైవం।
లౌకికమేవస్వత్వం లౌకికార్థక్రియాసాధనత్వాత్ ॥ వ్రీహ్యాదివత్ - ఆహవనీయా
దీనాం వైదికానామపి లౌకికపాకాదిసాధనమస్తీత్యనైకాంతికోహేతురితిచేన్న-
నహి తేషామాహవనీయాది రూపేణపాకాదిసాధనత్వంకింతులౌకికాగ్న్యాదిరూ
పేణేత్యస్తి వైషమ్యం-కించపామరాణామపి స్వత్వవ్యవహారదర్శనాత్ - స్వత్వలౌ
కికత్వమవగమ్యతే॥యత్తుగౌతమవచనం॥స్వామీరిక్థ క్రయసంవిభాగేత్యాద్యనుపపన్న
మిత్యుక్తం - తన్న-ప్రతిగ్రహాద్యుపాయనియమార్థత్వాచ్ఛాస్త్రస్య-యదప్యుక్తమ
స్యస్వమనేనాపహృతమితి నబ్రూయాదిత్యాదితదసత్- స్వస్వహేతుభూతక్రయా
దిసందేహాత్ స్వత్వసందేహోపపత్తేః॥యదపిచోక్తంయోదత్తాదాయినఇతి అద
త్తాదాయినస్సకాశాత్ ॥ తదసత్॥ ప్రతిగ్రహాదినియతోపాయకస్యైవస్వత్వస్య
లౌకికత్వాత్ - నియమాతిక్రమేణ ద్రవ్యమార్జ యితుర్దండవిధాన ముపపద్యతే॥
తస్యోత్సర్గేణశుధ్యంతీతి ప్రాయశ్చిత్తవిధానమపి - ఏవంచస్వత్వస్యలౌకికత్వేఅ
సత్ప్రతిగ్రహాదిలబ్ధంధనంత త్పుత్రాదీనాందాయత్వేన స్వమితివిభాజ్యంభవతి- న
తేషాందోషసంబంధశ్చ॥ సప్తవిత్తాగమా ధర్మ్యాదాయోలాభః క్రయోజయః॥ప్ర

త్యోగః కర్మయోగశ్చపుత్రస్వీకరణంచేతి - స్మరణాత్ ॥ ఇదమత్ర చింతనీ
యం- విభాగాత్స్వం స్వస్యవా విభాగః - అత్రాద్యం పూర్వపక్షిః విభాగాత్స్వం
నజన్మనేతి ॥ జన్మనైవస్వత్వే ఉత్పన్నమాత్రస్య పుత్రస్యాపి స్వం సాధారణమితి ద్ర
వ్యసాధ్యేష్వాధానాదిషు పితురధికారవిఘ్నస్స్యాత్ - కించ భర్త్రా ప్రీతేన యద్దత్తం
స్త్రియైతస్మిన్మృతేపితత్ । సాయథాకామమశ్నీయాద్దద్యాద్వాస్థావరాదృత ఇతి ప్రీ
తిదానవచన మప్యనుపపన్నంస్యాత్ ॥ యదపి ॥ మణిముక్తాప్రవాళానాం సర్వ
స్యైవపితాప్రభుః। స్థావరస్యచసర్వస్య నపితా నపితామహః । పితృప్రసాదాద్భు
జ్యంతే వస్త్రాణ్యాభరణానిచ। స్థావరంతునభుజ్యేత ప్రసాదేసతిపైతృక ఇతి॥ తత్పి
తామహపౌత్ర స్థావరవిషయం - తస్మాత్స్వామినాశాద్వావిభాగాద్వాస్వ
త్వంనజన్మనైవేతి ॥ రాద్ధాంతస్తుజన్మనైవస్వత్వం లోకేప్రసిద్ధం-విభాగశబ్దశ్చ - బ
హుస్వామికధనవిషయః ప్రసిద్ధః నాన్యదీయ ధనవిషయో నప్రహీణ ధనవిషయః॥
కించఉత్పత్త్యైవార్థస్వామిత్వంలభేతేత్యాచార్యఇతిగౌతమ వచనాజ్జన్మనైవస్వత్వో
త్పత్త్యా స్వామిత్వమవగమ్యతే ॥ యదుక్తంమణిముక్తాప్రవాళా నామిత్యాదివచ
నం పితామహపౌత్రస్థావర విషయమితి - తదయుక్తం నపితా నపితామహ
ఇతి వచనాత్ ॥ పితామహస్య హి స్వార్జితమపి ధనం పుత్ర పౌత్రయోః స్వ
తోదేయమితి వచనం - జన్మనా స్వత్వం గమయతీతి - యదప్యుక్తం - అర్థ
సాధ్యేష్వాధానాదిషు పితురనధికార ఇతి ॥ తదయుక్తం - వచనాదేవాధికా
రావగమాత్ - యదపిచోక్తం - జన్మనైవస్వత్వేభర్త్రాప్రీతేనయద్దత్తమిత్యాది
విష్ణువచనం నోపపద్యత ఇతి - తదప్యయుక్తం - సాధారణేపిద్రవ్యస్యవచనాదేవ
ప్రీతిదానేపత్యురధికారోపపత్తేః - స్థావరాదౌతుస్వార్జితే పుత్రాదిపారతంత్ర్య
మేవ ॥ స్థావరంద్వివిధంచైవ యద్యపిస్వయమార్జితం । అసంభూయ సుతాన్
దారాన్నదానంనచవిక్రయః । యేజాతాయేప్యజాతాశ్చ యేచగర్భే వ్యవస్థి
తాః । వృత్తించతేభికాంక్షంతి నదానంనచవిక్రయఇతివచనాత్॥ ఆపదాదౌతుస్వా
తంత్ర్యమస్త్యేవ ॥ ఏకోపిస్థావరేకుర్యాద్దానాధమన విక్రయమ్ । ఆపత్కాలే
కుటుంబార్థే ధర్మార్థేచవిశేషత ఇతి ॥ తస్మాత్సుష్ఠూక్తం జన్మనైవస్వత్వమి
తి - ప్రకృతమనుసరామః - అపరమపివిభాగకాలమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ విభా
గంచేత్పితాకుర్యాదిచ్ఛయావిభజేత్సుతాన్ । జ్యేష్ఠంవాశ్రేష్ఠభాగేన సర్వేవాస్యుః
సమాంశిన ఇతి ॥ యదాపితావిభాగం కర్తుమిచ్ఛతి - తదా పుత్రానాత్మనస్స

కామాదిచ్ఛయా విభజేత్ - ఇచ్ఛయా విభాగప్రకారః- జ్యేష్ఠం వా శ్రేష్ఠభాగేనేత్యాదిభాగోద్ధారప్రకారః- స్మృత్యంతరే దర్శితః ॥ జ్యేష్ఠస్య వింశ ఉద్ధారః సర్వద్రవ్యాచ్చ యద్వరం। తతోఽర్ధం మధ్యమస్య స్యాత్తురీయం తు యవీయస ఇతి॥ అథవా సర్వే జ్యేష్ఠాదయః పుత్రాస్సమాంశభాజః కార్యాస్స్యుః - అయంచ విషమో విభాగః స్వార్జితద్రవ్యవిషయః - క్రమాయాతే తు సర్వేషామపి సమస్వామ్యాత్పితురిచ్ఛయా విషమవిభాగస్యాయుక్తత్వాత్ - నారదోఽపి కాలాంతరమాహ ॥ అత ఊర్ధ్వం పితుః పుత్రాః విభజేయుర్ధనం సమమ్ । మాతుర్నివృత్తే రజసి ప్రత్తాసు భగినీషు చ । నివృత్తే చాపి రమణే పితర్యుపరతస్పృహ ఇతి ॥ శంఖోఽపి ॥ అకామే పితరి రిక్థ విభాగో వృద్ధే విపరీతచేతసి దీర్ఘరోగిణి చేతి ॥ అస్యార్థః - అకామే విభాగమనిచ్ఛతి పితరి వృద్ధే అతివృద్ధే విపరీతచేతసి అప్రకృతిస్థే దీర్ఘరోగిణి అచికిత్స్యరోగగ్రస్తే చ పుత్రాణామిచ్ఛయైవ విభాగః భవతీత్యర్థః - దీర్ఘరోగగ్రహణ మతికుపితాదేరప్యుపలక్షణం - అతఏవ నారదః ॥ వ్యాధితః కుపితశ్చైవ విషయాసక్తమానసః । అన్యథాశాస్త్రకారీ చ న విభాగే పితా ప్రభురితి ॥ పిత్రా సమవిభాగకరణే యాజ్ఞవల్క్యోఽపి విశేషమాహ ॥ యది కుర్యాత్సమానాంశాన్ పత్న్యః కార్యాః సమాంశికాః। న దత్తం స్త్రీధనం యాసాం భర్త్రా వా శ్వశురేణ వేతి॥ యది స్వేచ్ఛయా పితా పుత్రాన్ సమభాగినః కరోతి తదా - అదత్తస్త్రీధనాః పత్న్యోఽపి పుత్రసమాంశభాజః కార్యాః- దత్తే తు స్త్రీధనే- దత్తే త్వర్ధం ప్రకల్పయేదితి- పుత్రాంశాదర్ధాంశభాజో భవంతి- పితుమాధ్వాం ధర్మవృద్ధ్యర్థం విభాగః కర్తవ్య ఇత్యాహ ప్రజాపతిః ॥ ఏవం సహవసేయుర్వా పృథగ్వా ధర్మకామ్యయా । పృథగ్వివర్ధతే ధర్మః తస్మాద్ధర్మ్యా పృథక్క్రియేతి ॥ బృహస్పతిః॥ ఏకపాకేన వసతాం పితృదేవద్విజార్చనమ్ । ఏకం భవేద్విభక్తానాం తదేవ స్యాద్గృహేగృహ ఇతి ॥ పిత్రోరూర్ధ్వం విభాగే ప్రకారనియమమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ విభజేరన్సుతాః పిత్రోరూర్ధ్వం రిక్థమృణం సమమితి॥ నను పిత్రోరూర్ధ్వం విభాగేఽపి విషమవిభాగోఽపి మనునా దర్శితః ॥ ఊర్ధ్వం పితుశ్చ మాతుశ్చే త్యుపక్రమ్య + జ్యేష్ఠ ఏవ తు గృహ్ణీయాత్ పిత్ర్యం ధనమశేషతః । శేషాస్తముపజీవేయుర్యథైవ పితరం తథా । జ్యేష్ఠస్య వింశ ఉద్ధారః సర్వద్రవ్యాచ్చ యద్వరమ్ । తతోఽర్ధం మధ్యమస్య స్యాత్తురీయం తు యవీయస ఇతి॥ ఉద్ధారే సముద్ధృతే త్వేషామియం స్యాదంశకల్పనా । ఏకాధికం హరేజ్జ్యేష్ఠః పుత్రోఽధ్యర్ధం తతోఽనుజః। అంశమంశం యవీయాంస ఇతి ధర్మో వ్యవస్థిత ఇతి ॥ గౌతమోఽపి ॥ వింశతిభాగో

జ్యేష్ఠస్య మిథునముభయతోదద్యుక్తో రథో గోవృషః కాణఃఖోరఃకూటః షండో మ
ధ్యమస్యానేకాశ్చేతి - అవిధానాద్యవీయసః గృహమనో యుక్తం చతుష్పదాం చై
కైకం యవీయస స్సమం చేతరత్సర్వమితి ॥ అయమర్థః - సర్వస్మాత్పితుర్ధనాద్విం
శతితమో భాగో జ్యేష్ఠస్య మిథునం గోమిథునం ప్రసిద్ధం ఉభయతోదంతాః అశ్వా
అశ్వతరగర్దభాః తేషాం యథాసంభవం అన్యతరాభ్యాం యుక్తో రథః - ఖోరో
వృద్ధః - కూటశ్శృంగవికలః షండోపి కలవాలధిః - అవిశేషితత్వాద్గవాశ్వాదీనాం
యథాసంభవమన్యతరస్యోద్ధారః కర్తవ్యో మధ్యమస్య - యవీయసస్తు ధాన్యం వ్రీ
హ్యాదిశ్చ గృహః - అనో యుక్తం చతుష్పదాం గవాదీనామేకైకం పృథక్పృథగాను
పూర్వ్యేణ యవీయస ఉద్ధారః బృహస్పతిః॥ జన్మవిద్యాగుణజ్యేష్ఠో ద్వ్యంశం దాయా
దవాప్నుయాదితి ॥ కాత్యాయనోపి ॥ యథాయథా విభక్తం తద్ధనం యాగార్థ
తామియాత్ । తథాతథా విధాతవ్యం విద్వద్భిర్భాగగౌరవమితి ॥ జీవద్విభాగేపి
విషమవిభాగో నారదేనోక్తః ॥ పిత్రైవ వా స్వయం పుత్రాన్ విభజేద్వయసి స్థితః ।
జ్యేష్ఠం శ్రేష్ఠవిభాగేన యథా వా స్వమతిర్భవేత్ । పిత్రైవ తు విభక్తా యే సమ
న్యూనాధికైర్ధనైః । తేషాం స ఏవ ధర్మ్యః స్యాత్సర్వస్య హి పితా ప్రభుః । ద్వా
వంశౌ ప్రతిపద్యేత విభజన్నాత్మనః పితేతి॥ బృహస్పతిః॥ సమన్యూనాధికా భాగాః పిత్రా
యేషాం ప్రకల్పితాః । తథైవ తే పాలనీయా వినేయాస్తే స్యురన్యథేతి॥ తస్మాజ్జీవద్విభా
గే అజీవద్విభాగే చ విషమవిభాగోస్తీతి కథం - తర్హి సుతాస్సమమేవ విభజేరన్నితి
యమ్యతే సత్యం - శాస్త్రతో విషమవిభాగోస్తి తథాపి లోకవిద్విష్టత్వాదనుబంధ్యాది
వత్ నానుష్ఠీయతే - తదుక్తం సంగ్రహకారేణ॥ యథా నియోగధర్మో నో నానుబం
ధ్యావధోపి చ । తథోద్ధారవిభాగోపి నైవ సంప్రతిపద్యత ఇతి ॥ ఆపస్తంబోపి ॥ జీవ
న్పుత్రేభ్యో దాయం విభజేత్సమమితి - స్వమతముపన్యస్య దేశవిశేషే సువర్ణం కృ
ష్ణా గావః కృష్ణం భౌమం జ్యేష్ఠస్య రథః పితుః పారిభాండం చ గృహే అలంకారో భార్యా
యా జ్ఞాతి ధనం చేత్యేకే ఇత్యేకదేశిమతేనైవోద్ధారవిభాగం దర్శయిత్వా తచ్ఛా
స్త్రవిప్రతిషిద్ధమితి నిరాకృతవాన్ ॥ మనుః పుత్రేభ్యో దాయం వ్యభజదితి ॥ అ
విశేషేణ శ్రూయత ఇతి ॥ తస్మాద్విషమవిభాగః శాస్త్రసిద్ధోపి లోకవిరో
ధాత్ - శ్రుతివిరోధాచ్చ నానుష్ఠేయ ఇతి - సమమేవ విభజేరన్నితి నియమో
ఘటతే ॥ స్వయం ద్రవ్యార్జన సమర్థతయా పితృద్రవ్య మనిచ్ఛతోపి యత్కించి
ద్దత్వా దాయవిభాగః కర్తవ్యః తత్పుత్రాదీనాం దాయగ్రహణేచ్ఛానివృత్త్యర్థమి

త్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శక్తస్యానీహమానస్య కించిద్దత్వా పృథక్క్రియేతి ॥ పుత్రాణాంమాతృధనవిభాగో దుహితృభావేద్రష్టవ్యః ॥ తథాచ సఏవ ॥ మాతుర్దుహితరశ్శేషమృణాత్తాభ్యఋతేన్వయఇతి॥ మాతృకృతాదృణాపాకరణావశిష్టంమాతుర్ధనందుహితరోవిభజేరన్ - స్వమాతృకృతర్ణసమంన్యూనం మాతృధనం దుహితౄణాం సత్త్వేపిపుత్రాఏవ విభజేరన్నిత్యర్థాదవగమ్యతే ॥ అత్రగౌతమేన విశేషోదర్శితః ॥ స్త్రీధనందుహితౄణామప్రత్తానామప్రతిష్ఠితానాంచేతి ॥ ఊఢానూఢాసమవాయేమాతృధనం అనూఢానామేవ ఊఢాస్వపిసధననిర్ధనదుహితృసమవాయేనిర్ధనోఢానామేవేత్యర్థః ॥ పైతామహేపౌత్రాణాంవిభాగేవిశేషమాహయాజ్ఞవల్క్యః॥అనేకపితృకాణాంతుపితృతోదాయకల్పనేతి ॥ యదాఅవిభక్తాభ్రాతరః పుత్రానుత్పాద్యమృతాః - తత్రైకస్యద్వౌపుత్రౌఅన్యస్యత్రయః- అపరస్యచత్వారః - పౌత్రాణాంపైతామహేద్రవ్యేయద్యపి జన్మనైవస్వత్వం పుత్రైరవిశిష్టం తథాపిస్వపిత్రంశంద్వావప్యేకంత్రయోప్యేకంచత్వారోప్యేకంలభంతే ఇత్యర్థః-ఏతదేవాభిప్రేత్యబృహస్పతిః॥తత్పుత్రావిషమసమాఃపితృభాగహరాఃస్మృతాఇతి॥తత్పుత్రాఃప్రమీతపుత్రాఃఏకైకస్యపుత్రాఃవిషమసమాఃన్యూనాధికసంఖ్యాకాఃస్వంస్వంపైతృకం భాగమేవలభంతఇత్యర్థః ॥ యదానసుతయోరవిభక్తయోర్మధ్యేకశ్చిద్భ్రాతామృతః - తత్సుతస్సుపితామహాదప్రాప్తాంశః పితామహేనాపినాసీత్ తదాహకాత్యాయనః॥ అవిభక్తేసుతేప్రేతే తత్సుతంరిక్థభాగినమ్ । కుర్వీత జీవనంయేన లబ్ధంనైవపితామహాత్ ॥ లభేతాంశంసపిత్ర్యంతు పితృవ్యాత్తస్యవా సుతాత్ । సఏవాంశస్తుసర్వేషాం భ్రాతౄణాంన్యాయతోభవేత్ ॥ లభేతతత్సుతోవాపి నివృత్తిఃపరతోభవేదితి॥ లభేతతత్సుతోవేత్యస్యాయమర్థః॥ తస్యవిభాజ్యధనస్వామీపౌత్రస్యసుతోపిస్వపితురభావేతద్భాగంలభేత - తతఊర్ధ్వంసంతతౌవృద్ధప్రపితామహధనవిభాగకరణాన్నివృత్తిరిత్యర్థః ॥ తథాచదేవలః॥అవిభక్తవిభక్తానాంకుల్యానాంవసతాంసహ।భూయోదాయవిభాగస్స్యాదాచతుర్థాదితిస్థితిః॥ తావత్కుల్యాఃసపిండాస్స్యుః పిండభేదస్తతఃపరమితి॥జీవత్పితృకస్యపుత్రస్యపిత్రాసహ కథంపైతామహధనవిభాగఇత్యాకాంక్షాయామాహ॥వృద్ధబృహస్పతిః॥ ద్రవ్యేపితామహోపాత్తేస్థావరేజంగమేపిచ। సమానాంశిత్వమాఖ్యాతం పితుఃపుత్రస్యచైవహీతి॥యాజ్ఞవల్క్యః॥ భూర్యాపితామహోపాత్తానిబంధోద్రవ్యమేవచ।తత్రస్యాత్సదృశంస్వామ్యం పితుఃపుత్రస్యచైవహీతి ॥ భూఃశాలిక్షేత్రాదికా-నిబంధః

కస్యపర్ణభారస్యేయంతిపణానీ - తద్వదేకస్యక్రముకభారస్యేయంతి, క్రముకఫలానీత్యాద్యుక్తలక్షణః - ద్రవ్యంసువర్ణరజతాది-యత్పితామహేనక్రయాల్లబ్ధం - తత్రచపితుఃపుత్రస్యస్వామ్యం లోకప్రసిద్ధమితివిభాగోస్తిహి. యస్మాత్సదృశంసహాసం స్వామ్యంతస్మాత్పితురిచ్ఛయైవ విభాగోనాపిపితుర్భాగద్వయం తతశ్చపితృతో భాగకల్పనేత్యే తత్స్వామ్యేసమానేపినాచనికం - అతోద్వావంశౌప్రతిపద్యేతవిభజన్నాత్మనః పితేత్యేవమాదికంయుగాంతర విషమవిభాగప్రతిపాదన తయాస్థాపితంస్వార్జితద్రవ్యవిషయంవా ॥ పైతామహధనవిషయేనక్వాపి విషమ విభాగ ఇతి ॥ తథాపివిభక్తేనపిత్రాపైతా మహేద్రవ్యేదీయమానే విక్రీయమాణేవాపౌత్రస్యనిషేధేప్యధికారోస్తీతిగమ్యతే॥పితామహోపాత్తేపిక్వచిత్పితురిచ్ఛయైవస్వార్జితవద్విభాగో భవతీత్యాహమనుః ॥ పైతృకంతుపితాద్రవ్యం అనవాప్తంయదాప్నుయాత్ ।నతత్పుత్రైర్భజేత్సార్ధ మకామస్స్వయమార్జితమితి॥ కేనాప్యపహృతం పితామహేనానుద్ధృతంయదిపితోద్ధరతి- తదాస్వార్జితమివ పుత్రైస్సార్ధమకామః-స్వయంనవిభజేదితి ఏవంచసతిపితామహోపార్జితే ధనేస్వేచ్ఛయావిభాగ ఇత్యుక్తంభవతి ॥ బృహస్పతిరపి ॥ పైతామహంహృతంపిత్రా స్వశక్త్యాయదుపార్జితం । విద్యాశౌర్యాదినాప్రాప్తం తత్రస్వామ్యంపితుస్స్మృతమితి॥ కాత్యాయనోపి ॥ స్వశక్త్యాపహృతంనష్టం స్వయమాప్తంచయద్భవేత్ । ఏతత్సర్వంపితాపుత్రైర్విభాగేనైవదాప్యతఇతి ॥ యత్పరైరపహృతం క్రమాయాతం - యదావిద్యాశౌర్యాదినాస్వయమేవార్జితం తత్సర్వం పితావిభాగేపుత్రైర్నదాప్యఇత్యర్థః॥ విభాగోత్తరకాలఉత్పన్నస్య భాగకల్పనాప్రకారమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ విభక్తేషుసుతోజాతః సవర్ణాయాంవిభాగభాగితి॥ అయమర్థః-విభక్తేషుపుత్రేషుపశ్చాత్సవర్ణాయాంభార్యాయాంజాతఃపుత్రఃవిభాగఃపిత్రోర్భాగంతంభజతఇతివిభాగభాక్-మాతృభాగంచాసత్యాందుహితరితాభ్యాబుతేన్వయఇత్యుక్తత్వాత్ - అసవర్ణాయాంజాతస్తుస్వాంశమేవపిత్ర్యాల్లభతే-మాతృకంతుసర్వమేవ॥అతఏవమనుః॥ ఊర్ధ్వంవిభాగాజ్జాతస్తుపిత్ర్యమేవహరేద్ధనమితి॥పిత్రోరిదంపిత్ర్యంఅనీశఃపూర్వజఃపిత్రోర్భ్రాతుర్భాగే విభక్తజఇతిస్మరణాత్-మాతాపిత్రోర్భాగేవిభాగాదూర్ధ్వముత్పన్నోనస్వామీ పిత్రాసహపూర్వంవిభక్తత్వాత్ - విభక్తజశ్చభ్రాతుర్భాగేనస్వామీత్యర్థః॥విభాగోత్తరకాలం పిత్రాస్వయమార్జితమపివిభాగోత్తరకాలముత్పన్నస్యైవ॥తథాచమనుః॥ పుత్రైస్సహవిభక్తేన పిత్రాయత్స్వయమార్జితం । విభక్తజస్య

తత్సర్వమనీశాః పూర్వజాస్స్యుతా ఇతి॥ యేచవిభక్తాః పునః పిత్రా సహసంసృష్టాః తేషాం విభాగోత్తరకాలఉత్పన్నేన సహవిభాగో స్తీత్యాహ మనుః॥ సంసృష్టాస్తేనవాయే స్యుర్విభజేత సతైస్సహేతి॥ పితురనంతరంపుత్రేషు విభక్తేషు పశ్చాదుత్పన్నస్యకథంభాగ కల్పనేత్యత్రో యాజ్ఞవల్క్యః॥ దృశ్యాద్వాతద్విభాగస్స్యాదాయవ్యయవిశోధితా దితి - అజీవద్విభాగోత్తరకాల జాతస్య పుత్రస్య విభాగః దృశ్యాత్ భ్రాతృ గృహీతాత్ ఆయవ్యయా విశోధితాదుపచయాపచ యాభ్యామవధారితపరిమాణాద్ధనాత్ కించిత్కించిదుద్ధృత్యస్యాం శసమోదాతవ్యః స్యాదిత్యర్థః- ఏతన్మృతభ్రాతృభార్యాయామపి విభాగసమయే అస్పష్టగర్భాయాం భ్రాతృవిభాగాదూర్ధ్వంఉత్ప న్నస్యాపి వేదితవ్యం ॥ స్పష్టగర్భాయాంతుప్రసవం ప్రతీక్ష్యైవకర్తవ్యో విభాగః॥ అథభ్రాతౄణాం దాయవిభాగో యాశ్చానపత్యాః స్త్రియః తాసామాపుత్రలాభాదితి వసిష్ఠస్మరణాత్-విభక్తేభ్యః పుత్రేభ్యః పితృభ్యామర్థదానే విభక్తజస్య పుత్రస్య నిషేధాధికారో నాస్తీతి - దత్తంచ తేన నప్రత్యాహర్తవ్యమిత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ పితృభ్యాం యస్య యద్దత్తం తత్తస్యైవ ధనంభవేదితి ॥ అజీవద్విభాగేమాతురంశకల్పనామాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ పితురూర్ధ్వంవిభజతాం మాతాప్యంశంసమంహరేదితి ॥ జనన్యస్వధనాపుత్రైర్విభాగేంశంసమంహరేదితి-స్మరణాంతరం॥ అస్వధనాప్రాప్తిస్వకస్త్రీధనయా న్యాజననీపుత్రైర్విభాగే క్రియమాణే పుత్రాంశసమంహరేదిత్యర్థః-జననీగ్రహణం సపత్న్యాదేరుపలక్షణార్థం ॥ తథాచవ్యాసః ॥ అసుతాస్తుపితుః పత్న్యః సమానాంశాః ప్రకీర్తితాః । పితామహ్యశ్చసర్వాస్తా మాతృతుల్యాః ప్రకీర్తితా ఇతి ॥ యత్తుకైశ్చిదుక్తం ॥ మాతాప్యంశంసమంహరేదితి-జీవనోపయుక్తమేవ ధనంమాతాస్వీకరోతీతితన్న - అంశసమశబ్దయోరానర్థక్య ప్రసంగాత్ - అథోచ్యేత-బహుధనేజీవనోపయుక్తంగృహ్ణాతి - స్వల్పధనేతుపుత్రసమాంశమితి- తదపివిధివైషమ్యప్రసంగాత్ - భిన్నమాతృకాణాం సవర్ణానాం సమసంఖ్యానాం విభాగప్రకారమాహ ॥ వ్యాసః ॥ సమానజాతిసంఖ్యాయే జాతాస్త్వేకేనసూనవః । విభిన్నమాతృకాస్తేషాం మాతృభాగః ప్రశస్యత ఇతి ॥ బృహస్పతిః ॥ యద్యేకజాతాబహవః సమానాజాతిసంఖ్యయా । అపనైస్తైర్విభక్తవ్యం మాతృభాగేనధర్మత ఇతి॥ విషమసంఖ్యానాంతు విభాగేసవాహ ॥ సవర్ణాభిన్నసంఖ్యాయే పుంభాగస్తేషుశస్యత ఇతి ॥ భిన్నజాతీయానాంపుత్రాణాం విభాగప్రకారమాహయాజ్ఞవల్క్యః॥

చతుస్త్రిద్వ్యేకభాగాస్స్యుర్వర్ణశో బ్రాహ్మణాత్మజాః క్షత్రజాస్త్రిద్వ్యేకభాగా విట్
జాస్తు ద్వ్యేకభాగిన ఇతి ॥ వర్ణశో బ్రాహ్మణాత్మజాః - బ్రాహ్మణాదివర్ణస్త్రీషు
బ్రాహ్మణేనోత్పన్నాః బ్రాహ్మణమూర్ధావసిక్తాంబష్ఠనిషాదాః యథాక్రమం
ప్రత్యేకం చతుస్త్రిద్వ్యేకభాగాభవేయుః - క్షత్రియాదివర్ణస్త్రీషు క్షత్రియేణో
త్పన్నాః క్షత్రియమాహిష్యోగ్రాస్త్రిద్వ్యేకభాగాః - వైశ్యేన వైశ్యాశూద్రస్త్రి
యోరుత్పన్నౌ వైశ్యకరణౌ ద్వ్యేకభాగినౌ ॥ మనురపి ॥ బ్రాహ్మణస్యాను
పూర్వ్యేణ చతస్రస్తుయదిస్త్రియః । తాసాంపుత్రేషు జాతేషు విభాగేయంవిధిః
స్మృతః ॥ సర్వంవారిక్థజాతంతు దశధాప్రవిభజ్యచ । ధర్మ్యంవిభాగం కుర్వీత
విధినానేనధర్మవిత్ ॥ తథా॥ చతురోంశాన్హరేద్విప్రస్త్రీనంశాన్ క్షత్రియాసుతః।
వైశ్యాపుత్రోహరేద్ద్వ్యంశమంశంశూద్రాసుతోహరేదితి॥ తత్ప్రతిగ్రహలబ్ధధనావ్య
తిరిక్తవిషయం ॥ అతఏవబృహస్పతిః ॥ నప్రతిగ్రహభూర్దేయా క్షత్రియాదిసుతా
యవై । యద్యప్యేషాం పితాదద్యాన్మృతే విప్రాసుతోహరేదితి॥ ప్రతిగ్రహవిశేష
ణసామర్థ్యాత్ క్షత్రియాదిలబ్ధధనాః క్షత్రియాదిసుతానామపిభవత్యేవ- శూద్రా
పుత్రస్య విశేషప్రతిషేధాచ్చ ॥ శూద్ర్యాం ద్విజాతిభిర్జాతో నభూమేర్భాగమ
ర్హతీతి ॥ యత్తుమనువచనం॥ బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం శూద్రాపుత్రోనరిక్థభాక్।
యదేవాస్యపితాదద్యాత్తదేవాస్యధనంభవేదితి ॥ తత్ప్రితిదత్తసద్భావవిషయమి
త్యవిరుద్ధం ॥ ఆనులోమ్యేనజాతస్యైకపుత్రస్య రిక్థగ్రహణప్రకారమాహ నారద ॥
ఆనులోమ్యైకపుత్రస్తు పితుస్సర్వస్వభాగ్భవేదితి ॥ ఏతచ్చనిషాదవ్యతిరిక్తవిషయం॥
అతఏవోక్తం తేనైవ ॥ నిషాదఏకపుత్రస్తు విప్రస్వస్య తృతీయభాక్ । ద్వౌసపిం
డస్సకుల్యోవా స్వధాదాతాస్వయంహరేదితి ॥ యత్తుమనువచనం ॥ యద్యపిస్యా
దసత్పుత్రో యద్యపుత్రోపిభాగవాన్ । నాధికందశమాద్దద్యాచ్ఛూద్రాపుత్రా
యధీమతఇతి ॥ తదశుశ్రూషుశూద్రాపుత్రవిషయం - క్షత్రియేణవైశ్యేనవా శూ
ద్రాయాముత్పన్నః ఏకఃపుత్రః అర్ధమేవహరేన్నిషాదవత్ నతృతీయభాగం॥ తథాచ
విష్ణుః ॥ ద్విజాతీనాంశూద్రస్త్వేకః పుత్రోర్ధహరోపుత్రస్య రిక్థస్యయాగతిస్సా
భాగస్యార్ధస్యేతి ॥ ప్రత్యాసన్నసపిండస్యాన్యదర్ధంభవతీత్యర్థః ॥ అజీవద్విభాగే
కేషుచిద్భ్రాతృషు అసంస్కృతేషుభగినీషువా అసంస్కృతాసుతత్సంస్కారాః
పూర్వసంస్కృతైః భ్రాతృభిఃకర్తవ్యా ఇత్యాహవ్యాసః ॥ అసంస్కృతాస్తుయేత
త్ర పైతృకాదేవతద్ధనాత్ । సంస్కార్యాభ్రాతృభిర్జ్యేష్ఠైః కన్యకాశ్చయథా

విధీతి ॥ భగినీసంస్కారేవిశేషమాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ అసంస్కృతాస్తుసంస్కా-
ర్యాఃభ్రాతృభిఃపూర్వసంస్కృతైః । భగిన్యశ్చనిజాదంశాద్దత్వాంశంతుతురీయక
మితి॥ మాతురూర్ధ్వంవిభజద్భి ర్భ్రాతృభిఃఅసంస్కృతాభ్రాతరఃసముదాయద్రవ్యే
ణసంస్కర్తవ్యాః - భగిన్యశ్చాసంస్కృతాఃనిజాదంశాద్యజ్జాతీయాకన్యకాఃతజ్జా
తీయపుత్రభాగాత్తురీయభాగందత్వా సంస్కర్తవ్యాః - అనేన పితురూర్ధ్వం దు
హితరోప్యంశభాగిన్య ఇతిగమ్యతే ॥ అతఏవమనుః॥ స్వేభ్యోంశేభ్యస్తుకన్యాభ్యః
ప్రదద్యుర్భ్రాతరఃపృథక్ । స్వాత్స్వాదంశాచ్చతుర్భాగం పతితాస్స్యురదిత్సవ
ఇతి ॥ బ్రాహ్మణాదయోభ్రాతరః - బ్రాహ్మణ్యాదిభ్యోభగినీభ్యః స్వజాతివిహితే
భ్యోంశేభ్యః స్వాత్స్వాదంశాదాత్మీయా ద్భాగాచ్చతుర్థభాగందద్యుః - ఏత
దుక్తంభవతి - యదికశ్చిద్బ్రాహ్మణ్యేవ పత్నీపుత్రశ్చైకఃకన్యాచైకాతత్రపిత్ర్యం
ద్రవ్యం ద్వేధావిభజ్యతత్రైకం భాగంచతుర్ధావిభజ్యతురీయాంశం కన్యాయై
దత్వాశేషంపుత్రోగృహ్ణీయాత్. అథద్వౌపుత్రౌకన్యాచైకాతదాపితృధనంత్రిధావి
భజ్యతత్రైకంభాగం చతుర్ధావిభజ్యతురీయాంశం కన్యాయైదత్వాశేషం ద్వౌ
పుత్రౌవిభజ్యగృహ్ణీతః - అథత్వేకఃపుత్రోద్వేకన్యే తదాపితృధనం త్రిధావిభజ్య
ఏకం భాగంచతుర్ధా విభజ్యతత్రద్వౌ భాగౌద్వాభ్యాం కన్యాభ్యాం దత్వా
అవశిష్టంసర్వంపుత్రోగృహ్ణాతి ఏవంసమానజాతీయేషు సమవిషమభ్రాతృషు భగి
నీషుచ సమవిషమాసుయోజనీయం- యదాతు బ్రాహ్మణీపుత్రఏకః క్షత్రియకన్యా
చైకాతత్రపిత్ర్యంద్రవ్యం సప్తధావిభజ్యక్షత్రియాపుత్రభాగాన్ త్రీన్ చతుర్ధా
విభజ్యతురీయాంశం క్షత్రియకన్యాయై దత్వా శేషం బ్రాహ్మణీ పుత్రో గృహ్ణాతి
యదాతుద్వౌ బ్రాహ్మణీపుత్రౌక్షత్రియాకన్యైకా తత్రపిత్ర్యంధనమేకాదశధా
విభజ్యక్షత్రియాపుత్రభాగాన్ త్రీన్ చతుర్ధా విభజ్యచతుర్థమంశంక్షత్రియాక
న్యాయైదత్వాశేషం సర్వంబ్రాహ్మణీపుత్రౌవిభజ్యగృహ్ణీయాతాం-ఏవంజాతివైష
మ్యేభ్రాతృణాంభగినీనాంచసంఖ్యాయాఃసామ్యేవైషమ్యేచసర్వత్రాయంనిర్ణయ
ఇతి- మేధాతిథేర్వ్యాఖ్యానం ఏతదేవవిజ్ఞానేశ్వరయోగినోప్యభిప్రేతం-చతుర్థభా
గపదేనవివాహ సంస్కారమాత్రోపయోగి ద్రవ్యంవివక్షితం - అతోదాయభా
క్త్వం అసంస్కృతకన్యానాంనాస్తీతి గమ్యతే-ఏతదేవచంద్రికాకార స్యాభిప్రేతం
తథాహి-అతఏవనదాయభాగార్థమంశగ్రహణంకింతువివాహసంస్కారార్థం॥ అ
తఏవదేవలేనోక్తం॥కన్యాభ్యశ్చపితృద్రవ్యం దేయంవైవాహికంవసు॥అత్రయద్యు

క్రియముక్తం తద్గ్రాహ్యం - జీవద్విభాగే తు యత్కించిత్పితా దధాతి త దేవలభాషితే కన్యా విశేషశ్రవణాత్-పిత్ర్యధనాభావే నారదః ॥ అవిద్యమానే పిత్ర్యర్థే స్వాంశాదుద్ధృత్యవా పునః । అవశ్యకార్యాః సంస్కారాః సంకోచోఽత్ర వివక్షిత ఇతి ॥ భ్రాతృణాం భగినీనాం చ సంస్కారాః జాతకర్మాద్యాః పూర్వ సంస్కృతైర్భ్రాతృభిః పితృధనాభావేఽపి ఆవశ్యకత్వేన కర్తవ్యాః- పైతృకద్రవ్యవిభాగద్రవ్య విభాగకాలే స్వదత్తాలంకారాదికమపి కన్యా ప్రాప్నోతీత్యాహ॥ శంఖః ॥ విభజ్యమానే దాయే కన్యాలంకారమేవ హి స్త్రీధనం లభేతేతి ॥ ముఖ్యగౌణపుత్రాణాం దాయగ్రహణక్రమం స్వరూపం చాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ఔరసో ధర్మపత్నీజస్తత్సమః పుత్రికాసుతః । క్షేత్రజః క్షేత్రజాతస్తు సగోత్రేణేతరేణ వా ॥ గృహే ప్రచ్ఛన్న ఉత్పన్నో గూఢజస్తు సుతః స్మృతః । కానీనః కన్యకాజాతో మాతామహసుతో మతః॥ అక్షతాయాం క్షతాయాం వా జాతః పౌనర్భవస్స్మృతః । దద్యాన్మాతా పితా వా యం స పుత్రో దత్తకో భవేత్ ॥ క్రీతశ్చ తాభ్యాం విక్రీతః కృత్రిమస్స్యాత్స్వయం కృతః। దత్తాత్మా తు స్వయం దత్తో గర్భే విన్నస్సహోఢజః॥ ఉత్సృష్టో గృహ్యతే యస్తు సోఽపవిద్ధో భవేత్సుతః॥ పిండదోంశహరశ్చైషాం పూర్వాభావే పరః పర ఇతి॥ ఏషాం పుత్రాణాం ద్వాదశానాం పూర్వస్య పూర్వస్యాభావే ఉత్తరోత్తరః పిండదః శ్రాద్ధదః అంశహారో ధనహరః - ఔరసపుత్రికయోస్సమవాయే ఔరసస్యైవ ధనగ్రహణే ప్రాప్తే అపవాదమాహ మనుః ॥ పుత్రికాయాం కృతాయాం తు యది పుత్రోఽనుజాయతే। సమస్తత్ర విభాగస్స్యాజ్జ్యేష్ఠతా నాస్తి హి స్త్రియా ఇతి ॥ వసిష్ఠోఽపి - క్వచిదపవాదమాహ ॥ తస్మింశ్చేత్ప్రతిగృహీత ఔరస ఉత్పద్యేత చతుర్థభాగభాగీస్యాద్దత్తక ఇతి॥ కాత్యాయనోఽపి॥ ఉత్పన్నే త్వౌరసే పుత్రే చతుర్థాంశహరాః స్మృతాః। సవర్ణా అసవర్ణాస్తు గ్రాసాచ్ఛాదనభాజిన ఇతి॥ సవర్ణాః క్షేత్రజదత్తకాదయః- తే ఔరసే సత్యపి చతుర్థాంశహరాః - అసవర్ణాః కానీనగూఢోత్పన్నసహోఢపౌనర్భవాః ఔరసే సతి న చతుర్థాంశహరాః-అపి తు గ్రాసాచ్ఛాదనమేవ లభంత ఇత్యర్థః. యత్తు విష్ణునోక్తం ॥ అప్రశస్తాస్తు కానీనగూఢోత్పన్నసహోఢజాః। పౌనర్భవశ్చ నైవ పిండరిక్థాంశభాగిన ఇతి ॥ తదౌరసే సతి చతుర్థాంశనిషేధపరమితి ॥ తచ్చ మనునోక్తం ॥ ఏక ఏవౌరసః పుత్రః పిత్ర్యస్య వసునః ప్రభుః । శేషాణామానృశంస్యార్థం ప్రదద్యాత్తు ప్రజీవనమితి ॥ తదౌరసప్రశంసాపరమేవ న చతుర్థభాగనిషేధపరం అన్యథా చతుర్థాంశప్రతిపాదకవసిష్ఠకాత్యాయనవ

చనయోరానర్థక్య ప్రసంగాత్ ॥ యదపి తేనైవోక్తం ॥ షష్ఠంతు క్షేత్రజస్యాంశం ప్రదద్యాత్పైతృకాద్ధనాత్ । ఔరసోవిభజేద్దాయం పిత్ర్యంపంచమమేవ చేతి॥ తత్రేయంవ్యవస్థా - అత్యంతగుణవత్వే చతుర్థాంశభాగిత్వం ప్రతికూలనిర్గుణత్వయోఃషష్ఠాంశభాగిత్వం-ప్రతికూలత్వమాత్రేనిర్గుణత్వమాత్రేచ పంచమాంశభాగిత్వమితి ॥ యదపిహారీతేనోక్తం ॥ విభజిష్యమాణ ఏకవింశం కానీనాయదద్యాత్ - వింశంపౌనర్భవాయఏకోనవింశాంశం ద్వ్యాముష్యాయణాయ - అష్టాదశాంశం క్షేత్రజాయ- సప్తదశాంశంపుత్రికాపుత్రాయ - ఇతరఔరసాయ దద్యాదితి - తదసవర్ణానిర్గుణపుత్రవిషయం॥యత్తుమనునోక్తం॥ ఔరసః క్షేత్రజశ్చైవ దత్తఃకృత్రిమఏవచ । గూఢోత్పన్నోపవిద్ధశ్చ దాయాదాబాంధవాశ్చషట్ । కానీనశ్చసహోఢశ్చ క్రీతఃపౌనర్భవస్తథా । స్వయందత్తశ్చశౌద్రశ్చ షడదాయాదబాంధవాః॥ ఇతి షట్కద్వయమభిధాయపూర్వషట్కస్య దాయాదబాంధవత్వం ఉత్తరషట్కస్యా దాయాదబాంధవత్వం అభిహితం- తదపి స్వపితృసపిండసమానోదకానాం సన్నిహిత రిక్థహరాంతరాభావే పూర్వషట్కస్య తద్రిక్థభాక్త్వం ఉత్తరషట్కస్యతుతన్నాస్తిబాంధవత్వం- పునస్సమానగోత్రత్వేన సపిండత్వేనవా ఉదకప్రదానాదికార్యకరత్వంవా షడ్ద్వయస్యాపి సమమేవేతివ్యాఖ్యేయం - పితృధనగ్రహణంతు పూర్వస్య పూర్వస్యాభావే సర్వేషామస్త్యేవ - నభ్రాతరోనపితరః పుత్రారిక్థహరాఃపితురితి - ఔరసవ్యతిరిక్తానాం పుత్రప్రతినిధీనాం సర్వేషాం రిక్థహారిత్వస్య మనునైవప్రతిపాదితత్వాత్ - ద్వ్యాముష్యాయణస్తు జనయితురపిరిక్థం భజతే॥ తథాచయాజ్ఞవల్క్యః॥ అపుత్రేణపరక్షేత్రే నియోగోత్పాదితస్సుతః । ఉభయోరప్యసౌరిక్థీ పిండదాతాచధర్మతః ఇతి ॥ యదా గుర్వాదినానియుక్తో దేవరాదిః- స్వయమప్యపుత్ర స్సన్నపుత్రస్య క్షేత్రే స్వపరపుత్రార్థం ప్రవృత్తోయంజనయతి - సద్విపుత్రకో ద్వ్యాముష్యాయణః - ద్వయోరపిరిక్థహారీ పిండదశ్చ- యదాస్వయంపుత్రవాన్ - పరపుత్రార్థమేవపరక్షేత్రేషుపుత్రముత్పాదయతి .. తదాతూత్పన్నక్షేత్రిణఏవ పుత్రోభవతినబీజినః - సచననియమేనబీజినోరిక్థహారీపిండదోవేతి ॥ యథోక్తంమనునా॥క్రియాభ్యుపగమాదేవబీజార్థం యత్ప్రదీయతే ॥ తస్యేహభాగినౌదృష్టౌ బీజీక్షేత్రకఏవచ । ఫలంత్వనభిసంధాయ బీజానాం క్షేత్రిణాంతథా । ప్రత్యక్షంక్షేత్రిణామర్థో బీజాద్యోనిర్బలీయసీతి॥ అస్యార్థః - అత్రోత్పన్నమపత్యం ఉభయోరపిభవత్వితి సంవిదంకృత్వాయత్ క్షేత్రంస్వా

మినాబీజావాపార్థంబీజీనేదీయతే - తస్మిన్ క్షేత్రే ఉత్పన్నస్యాపత్యస్య బీజిక్షే
త్రిణౌ స్వామినౌ-యదాత్వత్రోత్పన్న మపత్యమావయోరస్త్వితి సంవిదమకృత్వా
పరక్షేత్రేబీజినాయదపత్య ముత్పాద్యతే - తదపత్యం క్షేత్రిణఏవనబీజినః - బీజా
ద్యోనిర్బలీయసీతి గవాశ్వాదిషుదృష్టత్వాత్ - ఇత్యర్థః- గుర్వాదినియోగోపివాగ్ద
త్తావిషయఏవ- అన్యస్యనియోగస్యమనునానిషిద్ధత్వాత్-దేవరాద్వాసపిండాద్వా
స్త్రియాసమ్యఙ్నియుక్తయా। ప్రజేప్సితాధిగంతవ్యా సంతానస్యప్రతీక్షయా।విధ
వాయాం నియుక్తస్తు ఘృతాక్తోవాగ్యతోనిశి। ఏకముత్పాదయేత్పుత్రం నద్వితీ
యంకథంచన॥ ఇత్యేవం నియోగ ముపన్యస్య, నాన్యస్మిన్విధవానారీ నియోక్త
వ్యాద్విజాతిభిః। అన్యస్మిన్హినియుంజానా ధర్మంహన్యుస్సనాతనమితి॥ ఔద్వా
హికేషు మంత్రేషు నియోగఃకీర్త్యతేక్వచిత్। నవివాహవిధావుక్తం విధవావేద
నంపునః। అయంద్విజైర్హి విద్వద్భిః పశుధర్మోవిగర్హితః। మనుష్యాణామ
పి ప్రోక్తో వేనేరాజ్యం ప్రశాసతి। సమహీమఖిలాంభుంజన్ రాజర్షిప్రవరః
పురా। వర్ణానాంసంకరంచక్రే కామోపహతచేతనః। తదాప్రభృతియోమో
హాత్ప్రమీతపతికాంస్త్రియమ్। నియోజయత్యపత్యార్థం తంవిగర్హంతిసాధవ
ఇతి॥ నన్వత్రవికల్పోస్తు విధిప్రతిషేధయోరుభయో ర్దర్శనాత్ - అతోనియోగ
స్య వాగ్దత్తావిషయత్వమ నుపపన్నమితిచేన్న- మనునైవనియోగస్యతద్విషయత్వ
ప్రతిపాదనాత్ ॥ యస్యామ్రియేతకన్యాయా వాచాసత్యేకృతేపతిః। తామనేనవి
ధానేన నిజోవిందేత దేవరః। యథావిధ్యధిగమ్యైనాం శుక్లవస్త్రాంశుచివ్రతాం।
మిథోభజేతాప్రసవా త్సకృత్సకృదృతావృతావితి॥ దత్తకాదీనాం నబీజోక్త భా
క్త్వం॥ తథాచమనుః॥ గోత్రరిక్థేజనయితు ర్నభజేద్దత్త్రిమస్సుతః। గోత్రరి
క్థానుగఃపిండోవ్యపైతిదదతస్స్వధేతి॥ దత్త్రిమగ్రహణం కృత్రిమోపలక్షణార్థం॥
దత్తవ్యతిరిక్తానాం గౌణపుత్రాణాం దాయభాగప్రతిపాదకానివాక్యాని యుగాం
తరవిషయాణికలౌయుగేతేషాం పుత్రత్వేనపరిగ్రహస్యాత్యంతనిషిద్ధత్వాత్॥
దత్తౌరసేతరేషాంతు పుత్రత్వేనపరిగ్రహః। దేవరేణసుతోత్పత్తిః వానప్రస్థాశ్ర
మగ్రహః। కలౌయుగేత్విమాన్ధర్మా న్వర్జ్యానాహుర్మనీషిణఇతి ॥ శూద్రధనవి
భాగే విశేషమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ జాతోపి దాస్యాం శూద్రేణ కామతోంశ
హరోభవేత్। మృతేపితరికుర్యుస్తం భ్రాతరస్త్వర్ధభాగికమ్। అభ్రాతృకోహ
రేత్సర్వం దుహితౄణాంసుతాదృత ఇతి॥ కామతఃపితురిచ్ఛయాభాగంలభతేమృ

తేపితరియదిపరిణీతాః పుత్రాశ్చాన్యేతరస్సంతి తదా దాసీపుత్రం స్వభాగార్ధభాగి
కంకుర్యుః అథపరిణీతాపుత్రాః దుహితరో వా తత్పుత్రా వానసంతి తదా కృత్స్నం
ధనం దాసీపుత్రో లభతే- తత్సద్భావే అర్ధభాగికఏవ। ద్విజాతినా దాస్యాముత్పన్న
స్తు పితురిచ్ఛయాప్యంశం నలభతే - నాప్యర్ధం దూరతఏవ కృత్స్నం- శూద్రేణేతివి
శేషణాత్ - కింత్వనుకూలశ్చేజ్జీవనమాత్రం లభత ఇత్యభిప్రాయః ॥ అపుత్రదా
య క్రమమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ పత్నీ దుహితరశ్చైవ పితరౌ భ్రాతరస్తథా। త
త్సుతో గోత్రజో బంధుః శిష్యస్సబ్రహ్మచారిణః॥ ఏషామభావే పూర్వస్య ధనభాగు
త్తరోత్తరః। స్వర్యాతస్యహ్యపుత్రస్య సర్వవర్ణేష్వయంవిధిరితి॥ ఔరసాదయో
ద్వాదశపుత్రా యస్య న సంతి- అసావపుత్రస్తస్య మృతస్య ధనం పత్న్యాదీనాం పూ
ర్వస్యపూర్వస్యాభావే ఉత్తరోత్తరో గృహ్ణాతి॥ అయందాయగ్రహణక్రమః- సర్వే
షాంమూర్ధావసిక్తాదిషు అనులోమజేషు సుతాదిషు ప్రతిలోమజేషు వర్ణేషు బ్రాహ్మ
ణాదిషు చ వేదితవ్య ఇత్యర్థః॥ పత్నీ వివాహ సంస్కృతా నారీ సా ప్రథమం పత్యుర్ధనం గృ
హ్ణాతి॥ తదాహ బృహస్పతిః॥ కుల్యేషు విద్యమానేషు పితృభ్రాతృసనాభిషు। అసుతస్య
ప్రమీతస్య పత్నీ తద్ధనహారిణీతి॥ అత్రవిశేషమాహ వృద్ధమనుః॥ అపుత్రా శయనం భర్తుః
పాలయంతీ వ్రతే స్థితా। పత్న్యేవ దద్యాత్తత్పిండం కృత్స్నమంశం లభేత చేతి॥ కృత్స్న
మంశం జంగమస్థావరాత్మకం॥ తథా చ ప్రజాపతిః॥ జంగమం స్థావరం హేమ కుప్యం ధా
న్యం రసాంబరం। ఆదాయ దాపయేచ్ఛ్రాద్ధం మాసషాణ్మాసికాబ్దికం॥ పితృవ్యగు
రుదౌహిత్రభర్తుః స్వస్త్రీయమాతులాన్। పూజయేత్కవ్యపూర్తాభ్యాం వృద్ధానా
థాతిథీంస్తథేతి ॥ తదభావే దుహితరః- సమానజాతీయా అసమానజాతీయాశ్చ య
థాభాగం గృహ్ణీయుః ॥ తథా చ బృహస్పతిః ॥ పత్యుర్ధనహారీ పత్నీ తాం వినా దు
హితా స్మృతా। అంగాదంగాత్సంభవతి పుత్రవద్దుహితా నృణామ్ ॥ సదృశీ సదృ
శేనోఢా సాధ్వీ శుశ్రూషణేరతా। తస్మాత్పితృ ధనం త్వన్యః కథం గృహ్ణాతి మానవ
ఇతి ॥ ఊఢానూఢా సమవాయే కాత్యాయనః ॥ పత్నీ పత్యుర్ధనహారీ యా స్యాదవ్య
భిచారిణీ। తదభావే తు దుహితా యద్యనూఢా భవేత్తథేతి ॥ ఊఢాస్వపి ప్రతిష్ఠితా
ప్రతిష్ఠిత దుహితృ సమవాయే అప్రతిష్ఠితైవ గృహ్ణాతి ॥ తథా చ గౌతమః ॥ స్త్రీధనం
దుహితౄణామప్రత్తానామ ప్రతిష్ఠితానాం చేతి - నచైతద్వచనం మాతృధనవి
షయమేవేతి మంతవ్యం- పితృధనేప్యస్య న్యాయస్య సమానత్వాత్ ॥ దుహిత్రభావే
దౌహిత్రో ధనహారీ॥ తథా చ విష్ణుః ॥ అపుత్రపౌత్రసంతానే దౌహిత్రా ధనమా

ప్న్యయోః । పూర్వేషాంతుస్వధాకారే పౌత్రా దౌహిత్రకామతా ఇతి॥ మనురపి॥ అకృతావాకృతావాపి యంవిందేత్ సదృశం సుతమ్। పౌత్రీమాతామహస్తేన దద్యాత్పిండం హరేద్ధనమితి॥ నచదుహిత్రనంతరం పితరావిత్యుపాదాన మనుపపన్నం దౌహిత్రస్యధనహారిత్వేన వక్తవ్యత్వాదితిమంతవ్యం॥దుహితరశ్చైతిచశబ్దేన దౌహిత్రస్యసముచ్చయాత్ ॥ దౌహిత్రభావేపితరౌధనభాజౌ- యద్యప్యత్రపిత్రోర్ద్వంద్వగ్రహణే క్రమోనప్రాప్యతే - తథాపిపితరా విత్యస్యవిగ్రహవాక్యే మాతృశబ్దస్య పూర్వనిపాతాత్ - ప్రత్యాసత్త్యతిశయాచ్చ మాతురేవ పూర్వంధనగ్రహణం యుక్తమితి కేచిదాహుః ॥ అపరేత్వ పుత్ర ధనంపత్న్యభిగామి తదభావే దుహితృగామి తదభావే పితృగామి తదభావే మాతృగామీతి బృహద్విష్ణు వచనాత్ ॥ అపుత్రస్యాథ కులజాపత్నీ దుహితరోఽపివా । తదభావే పితా మాతా, భ్రాతాపుత్రాశ్చ కీర్తితా ఇతి ॥ కాత్యాయన వచనాచ్చ ॥ పిత్రైవపూర్వం ధనహారీత్యాహుః - అత్ర యద్యుక్తం తద్గ్రాహ్యం - పిత్రోరభావే భ్రాతరో ధనభాజః ॥ తథాచమనుః ॥ పితాహరేదపుత్రస్య రిక్థంభ్రాతరఏవవేతి । భ్రాతృష్వపిసోదర్యాః ప్రథమంధనభాజః - తేషాం ప్రత్యాసన్నత్వాత్ ॥ అతఏవమనుః ॥ అనంతరస్సంపిండాద్యస్తస్యతస్యధనంభవేదితి ॥ భ్రాతృణామభావేభ్రాతృపుత్రాః- పితృవ్యధనం పితృతో గృహ్ణాతి - భ్రాతృపుత్రేష్వపి సోదరభ్రాతృపుత్రాః ప్రథమం ధనభాజః - తేషామభావే భిన్నోదరభ్రాతృపుత్రాఇతి - పూర్వవదవగంతవ్యం॥ భ్రాతృభ్రాతృపుత్రసమవాయేపి భ్రాతృపుత్రాణాంసంబంధో నాస్తి- భ్రాత్రభావే భ్రాతృపుత్రాణామధికారశ్రవణాత్ - యదాత్వపుత్రేభ్రాతరిమృతేతద్భ్రాతృణామవిశేషేణ ధనసంబంధేసతి అపుత్రభ్రాతృ ధనవిభాగాత్ప్రాగేవ యదికశ్చిద్భ్రాతామ్రియేతతత్పుత్రాశ్చసంతి- తత్పుత్రాణాంపితృతోధికారప్రాప్తేస్తేషాం భ్రాతృణాంచ విభాగోయుక్తః - భ్రాతృపుత్రాణామభావే గోత్రజాధనం గృహ్ణంతి ॥ గోత్రజాశ్చపితామహీసపిండాస్సమానోదకాశ్చ॥ తత్రప్రథమం పితామహీధనంగృహ్ణాతి ॥ యత్తుమాతర్యపిచవృత్తాయాంపితుర్మాతాధనంహరేదితి॥ మాత్రనంతరం పితామహ్యాధనగ్రహణ ప్రాపకవచనం తదనపత్యస్యస్వర్యాతస్య ధనంపత్న్యభిగామి - తదభావే దుహితృగామి - తదభావేపితృగామి - తదభావే మాతృగామి - తదభావేభ్రాతృగామి - తదభావేభ్రాతృపుత్రగామి - తదభావేకుల్యగామి - తదభావేబంధుగామి - తదభావేసహాధ్యాయిగామి - తదభావేబ్రాహ్మ

ణధనవర్జం రాజగామి - బ్రాహ్మణధనంబ్రాహ్మణా ఏవగృహ్ణీయురితి॥ అపుత్రస్యా
థకులజా పత్నీదుహితరోపివా। తదభావే పితామాతా భ్రాతాపుత్రాశ్చ కీర్తి
తాః॥ ఇత్యాదిక్రమప్రతిపాదక బహువచన విరోధాత్ - పితామహ్యాధన సం
బంధమాత్రప్రాపకం నక్రమపరమిత్యవగమ్యతే- పితామహ్యాఅభావే పితృవ్యాస్త
త్పుత్రాశ్చ యథాక్రమంధనంగృహ్ణంతి- పితామహసంతానాభావేప్రపితామహీ
ప్రపితామహ స్తత్పుత్ర స్తత్పుత్ర శ్చేతి- సప్తమపర్యంతంగోత్రజాధనంగృహ్ణంతిస
మానోదకాశ్చసపిండానాముపరిస ప్తపురుషాః-జన్మనామజ్ఞానపర్యంతావా॥తదు
క్తంబృహన్మనునా॥ సపిండతాతుపురుషే సప్తమేవినివర్తతే। సమానోదకభా
వస్తు నివర్తేతాచతుర్దశాత్॥ జన్మనామ్నోఃస్మృతేరేకే తత్పరంగోత్రముచ్య
తే॥ గోత్రజానామభావే బాంధవా ధనం గృహ్ణంతి॥ బాంధవాశ్చ త్రివిధాబో
ధాయనేనదర్శితాః। ఆత్మపితృష్వసుఃపుత్రా ఆత్మమాతృష్వసుస్సుతాః॥ ఆత్మ
మాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయాఆత్మబాంధవాః॥ పితుఃపితృష్వసుఃపుత్రాః పితృమాతృ
ష్వసుస్సుతాః। పితృమాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయాః పితృబాంధవాః॥ మాతుః
పితృష్వసుఃపుత్రాః మాతుర్మాతృ ష్వసుస్సుతాః। మాతుర్మా తులపుత్రా
శ్చ విజ్ఞేయామాతృ బాంధవాఇతి॥ బంధుష్వపి యస్త్వాసన్నతర స్సఏవపూ
ర్వంగృహ్ణాతి॥ అతఏవ బృహస్పతిః॥ బహవోజ్ఞాతయోయత్ర సకుల్యాబాంధవా స్త
థా। యస్త్వాసన్నతరస్తేషాం సోనపత్యధనంహరేదితి॥ బంధూనా మభావేఆ
చార్యః - తస్యాభావేశిష్యః॥ తదాహమనుః॥ యోయోహ్యనంతరః పిండా త్తస్య
తస్యధనంభవేత్। అతఊర్ధ్వంసకుల్యస్స్యా రాచార్యశ్శిష్యఏవవేతి॥ ఆపస్తంబో
పి॥ సపిండాభావే ఆచార్యఆచార్యాభావేంతేవాసీ శిష్యాభావే సబ్రహ్మచారీ
తస్యాభావేయఃకశ్చిచ్ఛ్రోత్రియోగృహ్ణంతి॥ తదాహగౌతమః॥శ్రోత్రియాబ్రాహ్మణ
స్యానపత్యస్యరిక్థంభజేరన్నితి॥ తదభావే బ్రాహ్మణమాత్రః॥ తదాహమనుః॥
సర్వేషామప్యభావేతు బ్రాహ్మణారిక్థభాగినః। త్రైవిద్యాశ్శుచయోదాంతా స్త
దాధర్మోనహీయతఇతి॥ బ్రాహ్మణధనంనకదాచిదపి రాజగామి - క్షత్రియాది ధ
నంతు సబ్రహ్మచారిపర్యంతానామభావే రాజగామి॥ తదుక్తంమనునా॥ అహా
ర్యంబ్రాహ్మణద్రవ్యం రాజ్ఞానిత్యమితిస్థితిః। ఇతరేషాంతువర్ణానాం సర్వాభా
వేహరేన్నృపః॥ నారదోపి॥ బ్రాహ్మణార్థస్యతన్నాశే దాయాదశ్చేన్నకశ్చన।
బ్రాహ్మణాయైవదాతవ్య మేనస్వీస్యాన్నృపోన్యథేతి॥ సంగ్రహకారేణాపి॥ పిత

ర్యవిద్యమానేపి ధనంతత్పితృసంతతేః ॥ తస్యామవిద్యమానాయాం తత్పితామహ
సంతతేః । అసత్యామపితస్యాంతు ప్రపితామహసంతతేః । ఏవమేవోపరితనాః
సపిండారిక్థభాగినః ॥ తదభావేసపిండాస్స్యురాచార్యశ్శిష్యఏవవా । సబ్రహ్మచారీ
సద్విప్రాః పూర్వాభావేపరఃపరఇతి ॥ శూద్రస్య సోదకాభావే రాజాతద్ధనమా
ప్నుయాత్ । అథాచార్యస్యాప్యభావే యథాక్షత్రియవైశ్యయోరితి ॥ నన్వన
పత్యస్యధనంప్రథమంపత్నీగృహ్ణాతీత్యనుపపన్నం - పత్నీసద్భావేపి భ్రాతృణాం
ధనగ్రహణస్యపత్నీనాంచ భరణమాత్రస్యచనారదేనోక్తత్వాత్ ॥ భ్రాతృణా
మప్రజాఃప్రేయాత్ కశ్చిచ్చేత్ప్రవ్రజేతవా । విభజేరన్ధనంతస్యశేషాస్తే స్త్రీధనం
వినా । భరణంచాస్యకుర్వీరన్ స్త్రీణామాజీవితక్షయాత్ । రక్షంతిశయ్యాంభర్తు
శ్చే దాచ్ఛిద్యురితరాసుతదితి - తన్న - సంసృష్టానాంతుయోభాగస్తేషామేవ
సఇష్యతే । అతోన్యథాంశభాగిన్యా నిర్బీజేష్వితరానియాదితి ॥ అనేన పౌనరు
క్త్యప్రసంగాత్ - అపౌనరుక్త్య ప్రసంగాదవిభక్తవిషయత్వమస్తు ॥ యాజ్ఞవ
ల్క్యవచనంతు ॥ విభక్తాసంసృష్టినోభర్తుర్ధనంప్రథమంపత్న్యేవగృహ్ణాతీత్యేవంప
రమిత్యవిరోధః ॥ యత్తుమనునోక్తం ॥ పితాహరేదపుత్రస్యరిక్థంభ్రాతరఏవవేతి॥య
దపికాత్యాయనేనోక్తం ॥ విభక్తేసంస్థితేద్రవ్యం పుత్రాభావేపితాహరేత్ ॥ భ్రా
తావాజననీవాథ మాతావాతత్పితాక్రమాత్ ఇతి ॥ తత్రమనువచనం ॥ తావత్ -
నక్రమప్రతిపాదనపరం- భ్రాతరఏవవేతివికల్పశ్రవణాత్ ॥ కాత్యాయనవచనంతు॥
పత్న్యామవ్యభిచారిణ్యాం పిత్రాదేరనపత్యధనగ్రాహిత్వప్రతిపాదనపరం- పత్యు
ర్ధనహారీపత్నీయాస్యాదవ్యభిచారిణీ । అపచారక్రియాయుక్తా నిర్లజ్జావార్థనాశి
కా ॥ వ్యభిచారరతాయాచ స్త్రీధనంనచసార్హతీతి ॥ తేనైవోక్తత్వాత్ ॥ ధనం
జీవనాయోపక్లృప్తం త్వేతాంశంనార్హతీత్యర్థః ॥ ధారేశ్వరస్తుఅనపత్యధనంప
త్నీగృహ్ణాతీత్యేవమాదివచనజాతస్యప్రకారాంతరేణ విషయవ్యవస్థామాహ ॥ ని
యోగార్థినీపత్నీఅనపత్యస్య విభక్తస్యపత్యుర్ధనంగృహ్ణాతీతి॥తథాచమనుః॥ ధనం
యోబిభృయాద్భ్రాతుర్మృతస్యస్త్రియమేవవా ।సోపత్యంభ్రాతురుత్పాద్యదద్యా
త్తస్యైవతద్ధనం ॥ కనీయాన్ జ్యేష్ఠభార్యాయాం పుత్రముత్పాదయేద్యది । సమస్త
త్రవిభాగస్స్యాదితిధర్మోవ్యవస్థితఇతి ॥ విభక్తధనేభ్రాతరిమృతేఅపత్యద్వారే
ణైవపత్న్యాధన సంబంధోనాన్యథా॥ అవిభక్తధనేపితద్ద్వారేవేత్యభిప్రాయః ॥ గౌ
తమోపి॥ పిండగోత్రర్షిసంబంధాఋక్థంభజేరన్ స్త్రీవాఅనపత్యస్యబీజంవాలిప్సే

తేతి ॥ సంగ్రహకారోఽపి॥ భ్రాతృషు ప్రవిభక్తేషు సంసృష్టేష్వప్యసత్సు చ। సర్వా
దేశాన్నియోగస్థా పత్నీ ధనమవాప్నుయాదితి ॥ తదనుపపన్నం ॥ పత్నీదుహితరశ్చ
త్యత్ర నియోగాశ్రవణాత్ - అశ్రుతోఽపి నియోగః గౌతమవచనబలాత్ - కల్ప్యత ఇతి
చేత్ తన్న - గౌతమాదివచనస్యార్థాంతరవిషయత్వాత్ ॥ తథాహి తత్ర యద్గౌ
తమవచనం పిండగోత్రర్షిసంబంధా రిక్థం భజేరన్ స్త్రీ వా అనపత్యస్య బీజం వా లి
ప్సేతేతి॥ తత్రాయమర్థః- యది బీజం లిప్సేత తదా పత్నీ అనపత్యస్య ధనం పిండగోత్ర
ర్షిసంబంధా గృహ్ణీయాత్ సా స్త్రీ బీజం వా లిప్సేత సంయతా వా భవేదితి - వాశబ్ద
స్య పక్షాంతరవచనత్వేన యద్యర్థప్రయోగాభావాత్ ॥ యదపి ధనం యో బిభృయాది
త్యాది మనువచనం తదపి క్షేత్రజస్యైవ ధనసంబంధం వక్తి న పత్న్యా ఇతి॥ సంగ్రహవ
చనమపి సంయతాయా ఏవ ధనసంబంధం వక్తి న తు దేవరాదిని యుక్తాయాః - అన్య
థా ॥ అపుత్రా శయనం భర్తుః పాలయంతీ వ్రతే స్థితా। పత్న్యేవ దద్యాత్తత్పిండం
కృత్స్నమంశం లభేత చేతి॥ తథా అపుత్రా శయనం భర్తుః పాలయంతీ వ్రతే స్థితా। భుం
జీతామరణాత్ క్షాంతా దాయాదా ఊర్ధ్వమాప్నుయుః॥ ఇతి మనుకాత్యాయనవ
చనవిరోధప్రసంగాత్ - తస్మాదనపత్యస్యావిభక్తస్యాసంసృష్టినోఽపి తస్య ధనం పత్నీ
గృహ్ణాతీత్యేవం వ్యవస్థా జ్యాయసీ॥ యత్తు స్త్రీణాం ధనసంబంధాభావప్రతిపాదకవచ
నం॥ యజ్ఞార్థం ద్రవ్యముత్పన్నం తత్ర నాధికృతాః స్త్రియః। అరిక్థభాజస్తాస్సర్వా గ్రా
సాచ్ఛాదనభాజనాః॥ యజ్ఞార్థం విహితం ద్రవ్యం తస్మాత్తద్వినియోజయేత్। స్థానేషు ధ
ర్మజుష్టేషు న స్త్రీమూర్ఖవిధర్మిషు ఇతి॥ తద్యజ్ఞార్థమేవ సంపాదితధనవిషయం॥ యదపి
కాత్యాయనేనోక్తం। అదాయికం రాజగామి యోషిద్భృత్యౌర్ధ్వదైహికం॥ అపాస్య
శ్రోత్రియద్రవ్యం శ్రోత్రియేభ్యస్తదర్పయేదితి ॥ అయమర్థః- స్త్రీణామశనాచ్ఛా
దనోపయుక్తం ధనినః శ్రాద్ధాద్యుపయుక్తం చాపాస్య - అదాయికమన్యద్ధనం రాజ
గామి భవతి - శ్రోత్రియద్రవ్యం తు యోషిద్భృత్యౌర్ధ్వదైహికం అపాస్య శ్రోత్రియ
స్యైవ న రాజ్ఞ ఇతి ॥ అత ఏవ చ నారదేనోక్తం ॥ అన్యత్ర బ్రాహ్మణాత్ కించిద్రాజా
ధర్మపరాయణః। తత్స్త్రీణాం జీవనం దద్యాదేష ధర్మో విధిః స్మృతః ఇతి॥ తదుభయమ
ప్యవరుద్ధస్త్రీవిషయం పత్నీశబ్దాశ్రవణాత్ ॥ యదపి చ హారీతేనోక్తం॥ విధవాయౌ
వనస్థా చేన్నారీ భవతి కర్కశా। ఆయుషః క్షపణార్థం తు దాతవ్యం జీవనం సదేతి - త
దపి శంకితవ్యభిచారిణీస్త్రీవిషయం॥ యదపి ప్రజాపతివచనం॥ అథకంభర్తృహీనాయా
దద్యాదామరణాత్ స్త్రియా ఇతి ॥ యదపి స్మృత్యంతరం॥ అన్నార్థం తండులప్రస్థమ

పత్నీహ్యేతుసేంధనమిత్తి ॥ తదేతద్వచనద్వయమపి పరిగీతవచనేనసమానార్థకం ॥
యాచశ్రుతిః॥ తస్మాత్ స్త్రియోనిరింద్రియాఅదాయాదీరితి ॥ సాపత్నీవత్రగ్రహే
పత్న్యా అంశోనాస్తీత్యేవంపరా - ఇంద్రియశబ్దస్యఇంద్రియం వైసోమపీథఇతిసో
మేప్రయోగదర్శనాత్ ॥ యత్తుపత్న్యాస్థావరగ్రహణ నిషేధకంబృహస్పతివచ
నం ॥ యద్విభక్తేధనంకించిదాధ్యాదివివిధంస్మృతం । తజ్జాయాస్థావరంముక్త్వా
లభేతమృతభర్తృకేతి । తదితరదాయాదానుమతి మంతరేణస్థావరదాన విక్రయా
దినిషేధపరం॥అన్యథా॥స్థావరంజంగమంహేమకుప్యంధాన్యంరసాంబరం।ఆదాయ
దాపయేచ్ఛ్రాద్ధం మాసషాణ్మాసికాదికమ్ । పితృవ్యగురుదౌహిత్రాన్ భర్తుః
స్వస్రీయమాతులాన్ ॥ పూజయేత్కవ్యపూర్తాభ్యాంవృద్ధానాథాతిథీంస్తథేతి॥
అనేనవిరోధ ప్రసంగాత్ ॥ సంసృష్టినోవిభాగ ప్రకారమాహమనుః ॥ విభక్తాస్స
హజీవంతో విభజేరన్పునర్యది । సమస్తత్రవిభాగస్స్యాజ్జ్యైష్ఠ్యం తత్రనవిద్యతఇ
తి॥పునర్విషమవిభాగనిరాకరణంవిషమధనేన సంసృష్టానాంధనానుసారేణవిషమవి
భాగప్రాప్త్యర్థం॥సంసర్గః కైరిత్యపేక్షితేబృహస్పతిః॥ విభక్తోయఃపునఃపిత్రాభ్రా
త్రావైక్రమసంస్థితః।పితృవ్యేణాథవాప్రీత్యాతత్సంసృష్టఃసఉచ్యతఇతి॥యఃపూర్వంపి
త్రాదినా విభక్తఃపుత్రాదిఃపునఃప్రీత్యాతేనసహవాసమాపన్నఃససంసృష్టఉచ్యతే॥
సయేనకేనాపి సహవాసమాపన్నఇత్యర్థః క్వచిత్॥ సంసృష్టినాంతుయఃకశ్చిద్వి
ద్యాశౌర్యాదినాధికం।ప్రాప్నోతితత్రిదాతవ్యోద్వ్యంశ శ్శేషాస్సమాంశినః ॥ ఇతి-
విద్యాదినాప్రాప్తేధికే ధనేఅంశద్వయందాతవ్యంనసర్వస్వమితి ॥ ఏతత్సంసృష్ట
ద్రవ్యానురోధేన ఆర్జితేపివిభాజ్యత్వప్రాప్త్యర్థం ॥ అపుత్రస్యసంసృష్టినో రిక్థ
గ్రాహిణందర్శయతి ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ సంసృష్టినస్తుసంసృష్టీ సోదరస్యతుసోద
రః । దద్యాదపహరేచ్చాంశం జాతస్యచమృతస్యచేతి ॥ అయమర్థః॥ సంసృష్టినో
మృతస్యాంశంవిభాగకాలే అవిజ్ఞాతగర్భాయాం భార్యాయాం పశ్చాదుత్పన్నపు
త్రస్య ఇతరసంసృష్టీదద్యాత్- పుత్రాభావేసంసృష్ట్యేవాపహరేత్ నపత్న్యాదిభిః
పత్నీనామప్రత్తదుహితౄణాంచ భరణమాత్రం ॥ తదాహనారదః ॥ భరణంచా
స్యకర్తవ్యం స్త్రీణామాజీవితక్షయాత్ । రక్షంతిశయ్యాంభర్తుశ్చేదాచ్ఛింద్యురి
తరాసుతత్ ॥ యాతస్యదుహితాతస్యాః పిత్ర్యంశాద్భరణంమతమ్ । ఆసంస్కా
రాద్భరేద్భాగం పరతోబిభృయాత్పతిరితి ॥ సోదరస్యతుసోదరఇతి సోదర సంసృష్టి
నో మృతస్యాంశంసోదరసంసృష్టీపశ్చాదుత్పన్నస్యపుత్రస్యదద్యాత్ తదభావేస్వ

యమేవాపహరేత్ నభిన్నోదరసంసృష్టీతి - పూర్వోక్తస్యాపవాదః - సంసృష్టినో
భిన్నోదరస్యాసోదరస్యాసంసృష్టినస్సద్భావే ఉభయోరపివిభజ్యధనగ్రహణమిత్యా
హసఏవ ॥ అన్యోదరస్తుసంసృష్టీనాన్యోదర్యోధనంహరేత్ ।అసంసృష్ట్యపిచాదద్యా
త్ సోదర్యోనాన్యమాతృజఇతి॥ అన్యోదర్యోభ్రాతాసంసృష్టీ అన్యోదర్యధనం
హరేత్ నత్వసంసృష్టీ - అసంసృష్టోపిసోదరః సోదరస్యధనమాదదీత ॥ నపునరన్యో
దర్యోసంసృష్ట్యేవ॥ అతఏవమనుః ॥ యేషాంజ్యేష్ఠఃకనిష్ఠోవా హీయేతాంశప్రదా
నతః।మ్రియేతాన్యతరోవాపితస్యభాగోనలుప్యతే। సోదర్యావిభజేయుస్తం సమే
త్యసహితాస్సమం । భ్రాతరోయేచసంసృష్టా భగిన్యశ్చసనాభయఇతి॥ అయమ
ర్థః॥యేషాంసంసృష్టిభిన్నోదరాణాం మధ్యేయఃకోపిజ్యేష్ఠఃకనిష్ఠో వామధ్యమో
వావిభాగకాలే దేశాంతరగమనాదినాస్వాంశాద్భ్రశ్యేతతస్యభాగోనలుప్యతే -
పృథగుత్పద్ధరణీయోనసంసృష్టినఏవగృహ్ణీయుః ॥ కింతుతముద్ధృతంభాగం అసంసృ
ష్టినఃసోదరాఃసంసృష్టి నశ్చభిన్నోదరాఃసనాభయోభగిన్యశ్చ దేశాంతరగతా అపి
సమాగమంసంభూయసమన్యూనాధికభాగమంతరేణవిభజేరన్ -అన్యేమన్యంతే- అ
సంసృష్ట్యపిచాదద్యాత్సంసృష్టోనాన్యమాతృజఇతి ॥ అస్యాయమర్థః ॥ యత్రసం
సృష్టభిన్నోదరాః అసంసృష్టాశ్చసోదరాః తత్రసంసృష్టాఅపిసోదరా ఏవధనంగృ
హ్ణీయుః - నతుభిన్నోదరాః సంసృష్టాఅపి ॥ యత్తుయేషాంజ్యేష్ఠ ఇత్యాది మనువ
చనంసంసృష్టానాం భిన్నోదరాణాంచసర్వేషాం ధనగ్రహణప్రతిపాదకం-తత్స్థా
వరజంగమాత్మకోభయద్రవ్యసద్భావవిషయం॥ అతఏవప్రజాపతిః ॥ అంతర్ధనంతు
యద్ద్రవ్యం సంసృష్టానాంతుతద్భవేత్ । భూమింగృహంత్వ సంసృష్టాః ప్రగృహ్ణీ
యుర్యథాంశత ఇతి ॥ అయమర్థః ॥ సంసృష్టానాంభిన్నోదరాణాం భ్రాతృ
ణామంతర్ధనంగూఢ ధనంద్రవ్యంచజంగమాత్మకం - యథాంశతోభవేత్॥ సోద
రాణామసంసృష్టానాం గృహక్షేత్రాదికంస్థావరరూపం యథాంశతోభవేదితి -
యాజ్ఞవల్క్యవచనంతు॥జంగమస్థావరయోరన్యతర సద్భావవిషయమితి-యదుక్తం
తద్గ్రాహ్యం ॥ యదాసంసృష్టభిన్నోదరాభావః - తదాపితాపితృవ్యోవాయః సం
సృష్టస్సఏవగృహ్ణీయాత్ ॥ తథాచగౌతమః ॥ సంసృష్టిని ప్రేతే సంసృష్టీరిక్థభాగి
తి ॥ యదా పితాపితృవ్యోవా సంసృష్టో న విద్యతే ॥ తదా త్వసంసృష్ట భిన్నో
దరభ్రాతా గృహ్ణీయాత్ - తదభావే త్వసంసృష్టః పితాతదభావే మాతా తద
భావేపత్నీ ॥ తథాచ శంఖః ॥ స్వర్యాతస్యహ్య పుత్రస్య భ్రాతృగామి ద్రవ్యం

తదభావే పితరౌ హరేయాతాం తదభావే జ్యేష్ఠాపత్నీతి - జ్యేష్ఠాగుణజ్యేష్ఠా
సంయతా నతు పూర్వోఢా ॥ సంసృష్టభ్రాతృపుత్రాణాం పత్న్యాశ్చ సమవా
యే ధనగ్రహణప్రకారమాహ నారదః॥ మృతేపత్యౌతుభార్యాస్స్యురభ్రాతృపితృ
మాతృకాః । సర్వేసపిండాః స్వధనం విభజేయుర్యథాంశత ఇతి॥ పత్న్యోఽభ్రా
తృపితృమాతృభావవిశిష్టాః అభ్రాతృపితృమాతృకాః భార్యాస్సర్వే సపిండాః భ్రాతృపు
త్రాదయః- తత్రభ్రాతృపుత్రాణాం స్వపిత్రంశతః భార్యాణాం భర్త్రంశతః సంసృ
ష్టధనస్య విభాగ ఇత్యర్థః - పత్నీనామభావే సంసృష్టాపుత్రాం శంతద్భగినీగృహ్ణాతి॥
తథాచ బృహస్పతిః ॥ యాతస్య భగినీ సాతు తతోంశం లబ్ధుమర్హతి । అనపత్యస్య
ధర్మోయం అభార్యాపితృకస్యచేతి ॥ చశబ్దో భ్రాతృమాత్ర భావసముచ్చయా
ర్థః ॥ కేచిత్తు యాతస్య దుహితేతి పఠిత్వా పత్నీనామభావే దుహితా గృహ్ణాతీత్యా
హుః దుహితృభగిన్యోరభావే అనంతరస్సపిండో యస్తస్యాస్యధనం భవేదిత్యుక్త్యా
ప్రత్యాసత్తిక్రమేణ సర్వే సపిండాదయో ధనం గృహ్ణీయుః ప్రతిపదోక్తానామభావా
త్ ॥ అతఏవ బృహస్పతిః ॥ మృతోనపత్యో భార్యాస్తద్భ్రాతృపితృమాతృకః । సర్వే
సపిండాస్తద్దాయం విభజేరన్ యథాంశత ఇతి ॥ వానప్రస్థయతి నైష్ఠిక బ్రహ్మచా
రిణాం ధనం కోవా గృహ్ణాతీత్యపేక్షిత ఆహ॥ యాజ్ఞవల్క్యః॥ వానప్రస్థయతిబ్రహ్మ
చారిణాం రిక్థభాగినః। క్రమేణాచార్యసచ్ఛిష్య ధర్మభ్రాత్రేకతీర్థిన ఇతి॥ అత్ర ప్రా
తిలోమ్యక్రమేణ నైష్ఠిక బ్రహ్మచారిణో ధనమాచార్యో గృహ్ణాతి - నపిత్రాదిః ॥ ఉ
పకుర్వాణస్య ధనం పిత్రాదయ ఏవ గృహ్ణంతి - యతేస్తు ధనమధ్యాత్మశాస్త్ర శ్రవ
ణధారణానుష్ఠానక్షమః - సచ్ఛిష్యో గృహ్ణాతి - దుర్వృత్తస్య భాగానర్హత్వా
త్ - వానప్రస్థస్య ధనం ధర్మభ్రాత్రేకతీర్థీ గృహ్ణాంతి ॥ ధర్మభ్రాతా సమా
నాచార్యకః. ఏకతీర్థీ ఏకాశ్రమీ. ధర్మభ్రాతా చాసావేకతీర్థీ చ - అథవా వా
నప్రస్థయతిబ్రహ్మచారిణాం ధనం ॥ ఆచార్యసచ్ఛిష్య ధర్మభ్రాత్రేకతీర్థినః
క్రమేణ గృహ్ణంతి - పూర్వస్య పూర్వస్యాభావే - ఉత్తరోత్తరో గృహ్ణాతీత్య
ర్థః ॥ యత్తు వసిష్ఠేనోక్తం॥ అనంశాస్త్వాశ్రమాంతరగతా ఇతి ॥ అన్యాశ్రమిణా
మన్యాశ్రమిధనగ్రహణనిషేధపరం - నతు సమానాశ్రమిణాం పరస్పర రిక్థగ్రహణ
నిషేధపరమ్ - నన్వేషాం ధనసంబంధ ఏవ నాస్తి కుతస్తద్విభాగః ప్రతిగ్రహార్జనా
ర్జనోపాయస్యనిషిద్ధత్వాత్ - అర్థానిచయో భిక్షురితి గౌతమస్మరణాచ్చ - తన్న
అహ్నా మాసస్య షణ్ణాం వా తథా సంవత్సరస్య చ । అర్థానాం నిచయం కుర్యా

తత్కృతమాశ్వయుజిత్యజేదితి॥ వానప్రస్థస్యధనసంయోగోనాస్తి॥ కౌపీనాచ్ఛాదనార్థం
తువాసోపిబిభృయాద్యతిః। యోగసంభారభేదాంశ్చ గృహ్ణీయాత్పాదుకే తథే
త్యేవమాదివచనాద్యతేరపి వస్త్రపుస్తకాదికంవిద్యతఏవ - నైష్ఠికస్యాపిశరీరయా
త్రార్థం వస్త్రాదిపరిగ్రహాన్నైవపతితద్విభాగోఘటతఏవ॥ దాయానర్హానాహ
మనుః॥ అనంశౌక్లీబపతితౌ జాత్యంధబధిరౌతథా। ఉన్మత్తజడమూకాశ్చయేచకే
చన్నిరింద్రియా ఇతి॥ నిరింద్రియాఃవ్యాధినావికలేంద్రియాః॥ నారదోపి॥ పితృద్విట్ప
తితఃషండో యశ్చస్యాదౌపపాతికః। ఔరసాఅపినైతేంశం లభేరన్ క్షేత్రజాఃకు
తః। దీర్ఘతీవ్రామయగ్రస్తా యేజడోన్మత్తపంగవః। భర్తవ్యాస్స్యుఃకులస్యైతే
తత్పుత్రాస్త్వంశభాగినఇతి॥ వసిష్ఠోపి॥ అనంశాస్త్వాశ్రమాంతరగతా ఇతి॥ యాజ్ఞ
వల్క్యోపి॥ క్లీబోంధఃపతితస్తజ్జః పంగురున్మత్తకోజడః। అంధోచికిత్స్యరోగా
ద్యా భర్తవ్యాస్స్యుర్నిరంశకా ఇతి॥ తజ్జఃపతితోత్పన్నః-ఆద్యశబ్దేనమూకాదయో
గృహ్యంతే - ఏతేనిరంశకాః - రిక్థభాజినోనభవంతి - కేవలమశనాచ్ఛాదనదానేన
భర్తవ్యాః॥ అభరణేప్రత్యవాయమాహమనుః॥ సర్వేషామపితున్యాయ్యందా
తుంశక్త్యామనీషిభిః। గ్రాసాచ్ఛాదనమత్యంతం పతితోహ్యదదద్భవేత్ ఇతి॥ అత్యం
తంయావజ్జీవమిత్యర్థః - పతితస్యభర్తవ్యత్వంనాస్తీత్యాహ దేవలః॥ తేషాంప
తితవర్జేభ్యో భక్తంవస్త్రంప్రదీయతఇతి॥ పతితశబ్దేనతజ్జోప్యుపలక్ష్యతే॥ పతిత
తజ్జవర్జంబిభృయాదితిబోధాయనస్మరణాత్॥ ఆశ్రమాంతరగతా అపినభర్త
వ్యాః॥ అతఏవవసిష్ఠః॥ అనంశాస్త్వాశ్రమాంతరగతాఃక్లీబోన్మత్తపతితాశ్చభర
ణం క్లీబోన్మత్తానామితి॥ అంశానర్హాణాంపుత్రాస్త్వంశభాజః॥ తదాహదేవ
లః॥ తత్పుత్రాఃపితృదాయాంశాన్ లభేరన్ దోషవర్జితా ఇతి॥ నిరంశకానాం
పుత్రాణాంపుత్రాః ఔరసాః క్షేత్రజాశ్చక్లైబ్యాదిదోషవర్జితాః భాగహారి
ణోనదత్తకాదయః॥ అతఏవయాజ్ఞవల్క్యః పరిసంచష్టే॥ ఔరసాఃక్షేత్రజాస్త్వే
షాం నిర్దోషాభాగహారిణ ఇతి॥ నిరంశకానాం దుహితరో యావద్వివాహం
భర్తవ్యాఃసంస్కర్తవ్యాశ్చ సాధువృత్తయోయోషితశ్చయావజ్జీవంభర్తవ్యాః॥
తథాచసఏవ॥ సుతాశ్చైషాం ప్రభర్తవ్యా యావద్వై భర్తృసాత్కృతాః.
అపుత్రా యోషితశ్చైషాం భర్తవ్యాః సాధువృత్తయః। నిర్వాస్యాః వ్యభి
చారిణ్యఃప్రతికూలాస్తథైవచేతి॥ అన్యాయమిభాగానర్హాన్దర్శయతివ్యాసః॥ అక్ర
మోఢాసుతశ్చైవ నరిక్థంతేషుచార్హతీతి॥ మనురపి॥ అనియుక్తాసుతశ్చైవపుత్రి

ణ్యాప్తశ్చ దేవరాత్ । ఉభౌ చానర్హతా భాగం జారజాతకకామజావితి ॥ స్త్రీ
ధనవిభాగమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ పితృమాతృపతిభ్రాతృదత్తమధ్యగ్న్యుపాగతమ్ ॥
ఆధివేదనికాద్యంచ స్త్రీధనం పరికీర్తితమ్ । బంధుదత్తం తథా శుల్కం అన్వాధేయక
మేవ చ । అప్రజాయామతీతాయాం బాంధవాస్తదవాప్నుయురితి ॥ అధ్యగ్న్యు
పాగతం వివాహకాలే అగ్నిసన్నిధౌ మాతులాదిభిర్దత్తం ॥ తథా చ కాత్యాయ
నః ॥ వివాహకాలే యత్ స్త్రీభ్యో దీయతే హ్యగ్నిసన్నిధౌ । తదధ్యగ్నికృతం సద్భిః
స్త్రీధనం పరికీర్తితమితి ॥ ఆధివేదనికం - అధివేదననిమిత్తం - అధివిన్నస్త్రియై దత్తం
ఆద్యశబ్దేనాధ్యాహావనికప్రీతిదత్తక్రయాదిప్రాప్తం సంగృహ్యతే ॥ తథా చ మనుః ॥ అధ్య
గ్న్యధ్యాహావనికం దత్తం చ ప్రీతికర్మణి । భ్రాతృమాతృపితృప్రాప్తం షడ్విధం
స్త్రీధనం స్మృతమితి ॥ షడ్విధమితి న్యూనసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థం - నాధికసంఖ్యావ్య
వచ్ఛేదార్థం ॥ అధ్యాహావనికప్రీతిదత్తయోః స్వరూపం కాత్యాయనేనోక్తం ॥
యత్పునర్లభతే నారీ నీయమానా పితృగృహాత్ । అధ్యాహావనికం నామ స్త్రీధ
నం తదుదాహృతమ్ । ప్రీత్యా దత్తం తు యత్కించిత్ శ్వశ్ర్వా వా శ్వశురేణ వా । పా
దవందనికం చైవ ప్రీతిదత్తం తదుచ్యత ఇతి ॥ బంధుదత్తం కన్యాయాః మాతృపితృబంధు
భిర్దత్తం - శుల్కం యద్గృహీత్వా కన్యా దీయతే - అన్వాధేయకం పరిణయనాదను ప
శ్చాద్దత్తం ॥ తదుక్తం కాత్యాయనేన ॥ గృహోపస్కరవాహ్యానాం దోహ్యాభరణకర్మి
ణాం । మూల్యం లబ్ధం తు యత్కించిత్ శుల్కం తత్పరికీర్తితమ్ । వివాహాత్పరతో
యత్తు లబ్ధం భర్తృకులాత్ స్త్రియా । అన్వాధేయం తు తద్ద్రవ్యం లబ్ధం పితృకులాత్త
థేతి ॥ పిత్రాదిభిః స్త్రీభ్యో ధనదానే విశేషమాహ కాత్యాయనః ॥ పితృమాతృప
తిభ్రాతృజ్ఞాతిభిః స్త్రీధనం స్త్రియై । యథాశక్త్యా ద్విసాహస్రాద్ దాతవ్యం స్థావరా
దృత ఇతి ॥ యథాశక్తి స్థావరవ్యతిరిక్తం ధనం ద్విసాహస్రకార్షాపణపరిమితం దా
తవ్యమిత్యర్థః - అయం చ నియమః ప్రత్యబ్దదానే వేదితవ్యః అనేకాబ్దేషు తూపజీవ
నార్థం సకృదేవ దానే నాయమవధినియమః - సాపి స్థావరపర్యుదాసః అత ఏవ సౌ
దాయికే స్థావరేపి యథేష్టవినియోగార్హత్వముక్తం తేనైవ ॥ ఊఢయా కన్యయా
వాపి భర్తుః పితృగృహేపి వా । భ్రాతుః సకాశాత్పిత్రోర్వా లబ్ధం సౌదాయికం
స్మృతమ్ । సౌదాయికం ధనం ప్రాప్య స్త్రీణాం స్వాతంత్ర్యమిష్యతే । యస్మాత్త
దానృశంస్యార్థం తైర్దత్తముపజీవనమ్ । సౌదాయికే సదా స్త్రీణాం స్వాతం
త్ర్యం పరికీర్తితమ్ । విక్రయే చైవ దానే చ యథేష్టం స్థావరేష్వపీతి ॥ పితృదత్తస్థా

వరేతు విశేషమాహనారదః ॥ భర్త్రా ప్రీతేనయద్దత్తం స్త్రియైతస్మిన్మృతేపితత్ ।
సాయథాకామమశ్నీయా ద్దద్యాద్వాస్థావరాదృతే ఇతి ॥ పిత్రాదిభిరుపాధ్యాభినా
దత్తం స్త్రీధనం నభవతీత్యాహ కాత్యాయనః॥ తత్రసోపాధియద్దత్తం యచ్ఛయో
గవశేనవా । భ్రాత్రాపిత్రాధవాపత్యా నతత్స్త్రీధనమిష్యతే ఇతి॥ ఉత్సవాదౌ ధా
రణార్థం దత్తమలంకారాదికం సోపాధిదత్తం - యోగవశేన వంచనాది నేత్యర్థః
శిల్పాదిప్రాప్తమపి స్త్రీధనం నభవతీత్యాహ సఏవ ॥ శిల్పాదితస్తుయద్దత్తం ప్రీత్యా
చైవయదన్యతః । భర్తుః స్వామ్యం తదా తత్ర శేషంతు స్త్రీధనం స్మృతమితి॥ అన్య
తః - సఖ్యాదితి యావత్ - తదేతత్స్త్రీధనం దుహితృదౌహిత్రీ దౌహిత్ర పుత్రపౌ
త్రరహితాయాం స్త్రియాం మృతాయాం బాంధవా భ్రాత్రాదయో గృహ్ణంతి- అత్రై
వంక్రమః - మాతరి ప్రమీతాయాం ప్రథమం దుహితా గృహ్ణాతి ॥ అతఏవోక్తం తే
నైవ ॥ మాతుర్దుహితరశ్శేషమృణాత్తాభ్య ఋతేన్వయ ఇతి॥ గౌతమోపి॥ స్త్రీధ
నం దుహితౄణా మప్రత్తానామ ప్రతిష్ఠితానాం చేతి ॥ దుహితౄణామభా
వే దుహితృదుహితరో గృహ్ణంతి - దుహితౄణాం ప్రసూతా చేదితి యాజ్ఞ
వల్క్యస్మరణాత్ ॥ భిన్నమాతృకాణాం దుహితౄణాం విషమాణాం స
మవాయే మాతృతో భాగకల్పనా ॥ తథాచ గౌతమః ॥ ప్రతిమాతృవాసే వ
ర్గే భాగవిశేష ఇతి॥ దుహితృదౌహిత్రీణాం సమవాయే మనుః॥ యాస్తాసాంస్యు
ర్దుహితరః తాసామపి యథార్హతః। మాతామహ్యా ధనాత్కించిత్ప్రదేయం
ప్రీతిపూర్వకమితి॥ దౌహిత్రీణామభావే దౌహిత్రాధనహారిణః ॥ తథాచనారదః॥
మాతుర్దుహితరో భావే దుహితౄణాం తదన్వయ ఇతి॥ దుహితృదౌహిత్రీణామభా
వే తదన్వయో దౌహిత్రో గృహ్ణాతీత్యర్థః - దౌహిత్రీణామభావే-విభజేరన్సుతాః పి
త్రోరూర్ధ్వం రిక్థమృణం సమమిత్యాదియాజ్ఞవల్క్యవచనతః॥ మాతృఋణాపాక
రణావశిష్టం మాతుర్ధనం పుత్రా గృహ్ణంతి ॥ యత్తు మనునోక్తం ॥ జనన్యాం
సంస్థితాయాంతు సమం సర్వే సహోదరాః । భజేరన్మాతృకం రిక్థం భగి
న్యశ్చ సనాభయః ॥ ఇత్యేతత్పుత్రాణాం దుహితౄణాంచ సంభూయ మా
తృరిక్థగ్రాహిత్వపరం నభవతి ॥ కింతు తేషాం ధనసంబంధే ప్రాప్తే సమవిభా
గప్రాప్త్యర్థం సమశబ్దశ్రవణాత్ ॥ యదపి శంఖలిఖితాభ్యాముక్తం ॥ సమంస
ర్వే సహోదరా మాతృకం రిక్థమర్హంతి కుమార్యశ్చేతి ॥ తదపిమనువచనేన
సమానార్థకం అథవైతద్వచనద్వయం భర్తృకులలబ్ధస్త్రీధనవిషయం॥ తస్మిన్నేవ

విషయే బృహస్పతిః॥ స్త్రీధనం తదపత్యానాం దుహితా చ తదంశినీ ॥ అపుత్రా చేత్స
మూఢా తు లభతే మానమాత్రికమితి॥ అపత్యానాం పుమపత్యానాం॥ యత్తు పారస్క
రేణోక్తం ॥ అప్రత్తాయాస్తు దుహితుః స్త్రీధనం పరికీర్తితం । పుత్రస్తు నైవ లభతే
ప్రత్తాయాంతు సమాంశభాగితి॥ తదప్రత్తదుహితృవిషయం॥ అతఏవ మనుః॥ మాతు
స్తు యౌతకం యస్స్యాత్ కుమారీభాగ ఏవ స ఇతి॥ యౌతకం పితృకులలబ్ధం॥ అనపత్యాహీ
నజాతి స్త్రీధనం ఉత్తమజాతిసపత్నీదుహితా గృహ్ణాతి తదభావే తదపత్యం॥ తదుక్తం
మనునా॥ స్త్రియాస్తు యద్భవేద్విత్తం పిత్రా దత్తం కథంచన। బ్రాహ్మణీ తద్ధరేత్కన్యా
తదపత్యస్య వా భవేదితి॥ బ్రాహ్మణీత్యుత్తమజాత్యుపలక్షణార్థం॥ పుత్రాణామభా
వే పౌత్రా గృహ్ణన్తి- పౌత్రాణామపి పితామహ్యా ఋణాపాకరణే పుత్రపౌత్రైః ఋ
ణం దేయమిత్యధికారశ్రవణాత్ ॥ అస్తు ఋణాపాకరణే అధికారః - రిక్థభాక్త్వం
కథమితి చేన్న- రిక్థభాజ ఋణం ప్రతికుర్యురితి గౌతమవచనేన రిక్థభాజామేవ ఋణా
పాకరణాధికారశ్రవణాత్ - పౌత్రాణామభావే భర్త్రాదయోపి రిక్థభాజః॥ అ
త్ర వివాహభేదేన విశేషమాహ మనుః । బ్రాహ్మదైవార్షగాంధర్వప్రాజా
పత్యేషు యద్ధనం ॥ అప్రజాయామతీతాయాం భర్తురేవ తదిష్యతే । యత్తు స్యా
త్తద్ధనం దత్తం వివాహేష్వాసురాదిషు ॥ అప్రజాయామతీతాయాం మాతా
పిత్రోస్తదిష్యత ఇతి ॥ బ్రాహ్మదైవార్షగాంధర్వప్రాజాపత్యేషు వివాహేషు సం
స్కృతాయా భార్యాయా యద్ధనం ॥ తద్దుహిత్రాదిపౌత్రాంత ధనహారిసంతతేర
భావే సతి భర్తృగామి న పునర్మాత్రాదిగామీత్యర్థః॥ ఆసురరాక్షసపైశాచవివాహ
సంస్కృతాయా భార్యాయా ధనం మాతాపిత్రోర్భవతీత్యర్థః ॥ యత్తు కాత్యాయ
నేనోక్తం॥ బంధుదత్తం తు బంధూనామభావే భర్తృగామి తదితి॥ తదాసురాదివివా
హసంస్కృతస్త్రీధనవిషయం ॥ అతఏవోక్తం తేనైవ॥ ఆసురాదిషు యల్లబ్ధం పైతృ
కం స్త్రీధనం స్త్రియాః । అభావే తదపత్యానాం మాతాపిత్రోస్తదిష్యత ఇతి ॥ భ
ర్త్రాదిభిర్దత్తమపి శుల్కాఖ్యం స్త్రీధనం సోదరా ఏవ గృహ్ణన్తి॥ తథా చ గౌతమః॥
భగినీశుల్కం సోదర్యాణామూర్ధ్వం మాతురితి ॥ సోదర్యాణామభావే మాతుర్భ
వతీత్యర్థః ॥ యత్తు పునస్తేనైవోక్తం॥ స్వం చ శుల్కం వోఢా హరతీతి- తత్ శుల్కగ్ర
హణానంతరం సంస్కారాత్ప్రాక్ మృతాయాం ద్రష్టవ్యం॥ అతఏవ యాజ్ఞవల్క్యః॥
మృతాయాం దత్తమాదద్యాత్పరిశోధ్యోభయవ్యయమితి ॥ యత్తు కన్యాయై మాతా
మహాదిభిర్దత్తం భూషణాది - తదపి సోదరా ఏవ గృహ్ణీయుః॥ తథా చ బోధాయనః॥

రిక్థంమృతాయాఃకన్యాయాః గృహ్ణీయుస్సోదరాస్సమమ్ । తదభావే భవేన్మాతు
స్తదభావేపితుర్భవేదితి ॥ అనపత్యపుత్రికాధనమపి సోదరోగృహ్ణాతి ॥ తథాచవైతీ
నసిః ॥ ప్రేతాయాంపుత్రికాయాంతు నభర్తాద్రవ్యమర్హతి । అపుత్రాయాంకుమా
ర్యాంచ భ్రాతాతద్గ్రాహ్యమిష్యతఇతి॥పుత్రికాయాఃపితుః పశ్చాదౌరససద్భావే
సఏవగృహ్ణీయాన్నభర్తా ॥ యత్తుమనువచనం ॥ అపుత్రాయాంమృతాయాంతు
పుత్రికాయాంకథంచన । ధనంతత్పుత్రికాభర్తా హరేతైవావిచారయన్నితి ॥ తత్ప
శ్చాదుత్పన్నభ్రాత్రభావే వేదితవ్యం యత్తుక్వచిదనపత్యస్త్రీధనం స్వస్త్రీయాదీనాం
భవతీత్యుక్తంబృహస్పతినా ॥ మాతృష్వసామాతులానీ పితృవ్యస్త్రీపితృష్వసా। శ్వ
శ్రూఃపూర్వజపత్నీచ మాతృతుల్యాఃప్రకీర్తితాః ॥ యదాసామౌరసోనస్యాత్సు
తోదౌహిత్రఏవవా। తత్సుతోవాధనంతాసాం స్వస్త్రీయాద్యాస్సమాప్నుయురితి॥
అస్యాయమర్థః॥ బ్రాహ్మాదివివాహేషుభర్తురభావే ఆసురాదివివాహేషు మాతా
పిత్రోరభావే మాతృష్వస్త్రీయాదీనాం ధనంయథాక్రమంమాతృష్వస్త్రీయాద్యాః
గృహ్ణీయుః॥క్వచిత్ జీవంత్యాస్స్వప్రజాయాఅపిపత్న్యాధనంభర్తా గృహ్ణీయాది
త్యాహయాజ్ఞవల్క్యః॥దుర్భిక్షేధర్మకార్యేచవ్యాధౌసంప్రతిరోధకే।గృహీతంస్త్రీ
ధనంభర్తా నాకామోదాతుమర్హతీతి॥సంప్రతిరోధకేబంది(గ్రహాదౌస్వకీయద్రవ్యా
భావేస్త్రీధనంగృహీత్వాపునస్తస్యైనదద్యాత్-ప్రకారాంతరేణగృహీతంపునదద్యా
ద్యాదేవ ॥ తథాచకాత్యాయనః ॥ నభర్తానైవచసుతో నపితా భ్రాతరోనచ । ఆ
దానేవావిసర్గేవా స్త్రీధనేప్రభవిష్ణవః ॥ యదిహ్యేకతరోప్యేషాం స్త్రీధనంభక్ష
యేద్బలాత్ । సవృద్ధికంప్రదాప్యస్స్యాద్దండంచైవసమాప్నుయాత్ ॥ తదేవతద
నుజ్ఞాప్య భక్షయేత్ప్రీతిపూర్వకమ్ । మూలమేవసదాప్యస్స్యాద్యదసౌధనవాన్భ
వేదితి ॥ దేవలోపి ॥ వృత్తిరాభరణంశుల్కం లాభశ్చస్త్రీధనంస్మృతమ్।భోక్త్రీత
త్స్వయమేవేదం పతిర్నార్హత్యనాపది ॥ వృథామోక్షేచభోగేచ స్త్రియైదద్యా
త్సవృద్ధికమితి॥ విభాజ్యద్రవ్యమాహకాత్యాయనః॥పైతామహంచపిత్ర్యంచయచ్చా
న్యత్స్వయమార్జితమ్ । దాయానాంతువిభాగేతు సర్వమేవవిభజ్యతఇతి ॥ పితృద్ర
వ్యోపజీవనేన స్వయమార్జితం-తదననుజీవనేనార్జితస్యావిభాజ్యత్వాత్ - ఏత
త్త్రయమపిఋణావశిష్టంవిభజేత్॥తథాచసఏవ॥ ఋణంప్రీతిప్రదానంచ దత్వా
శేషంవిభాజయేదితి॥ ఋణప్రదానార్థధనాభావేపిఋణమపివిభజేత్ ॥ రిక్థమృ
ణంసమమితివచనాత్ ॥ రిక్థంఋణంవంచనాదినివృత్త్యర్థంశోధ్యమిత్యాహసవ॥

ఋణమేవంవిధంశోధ్యం విభాగేబంధుభిస్సహ॥ గృహోపస్కరవాహ్యాశ్చదోహ్యాభ
రణకర్మిణః। దృశ్యమానా విభజ్యంతే కోశంగూఢేబ్రవీద్భృగురితి॥ అత్రకోశగ్రహ
ణమితర విశేషార్థం॥ తథాచసఏవ ॥ శంకావిశ్వాససంధానే విభాగే రిక్థినాంస
దా। క్రియాసమూహకర్తృత్వే కోశమేవప్రదాపయేదితి॥ అవిభాజ్యద్రవ్యమాహ
యాజ్ఞవల్క్యః॥ పితృద్రవ్యావిరోధేనయదన్య త్స్వయమార్జితం। మైత్రమౌద్వా
హికంచైవ దాయాదానాంనతద్భవేత్॥ క్రమాదభ్యాగతంద్రవ్యంహృతమభ్యుద్ధరే
త్తుయః। దాయాదేభ్యోనతద్దద్యా ద్విద్యయాలబ్ధమేవచేతి॥ పితృద్రవ్యావినాశేన
యత్స్వయంకృష్యాదినోపార్జితం- యచ్చమిత్రసకాశాల్లబ్ధం-వివాహాచ్చయల్లబ్ధం-
తద్భ్రాత్రాదీనాంనభవేత్ - యత్పిత్రాది క్రమాయాతం చోరాదిభిరపహృతం
పిత్రాదిభిరనుద్ధృతం ద్రవ్యం పుత్రాణాం మధ్యేయఇతరాభ్యనుజ్ఞయోద్ధరతి-తత్త
స్యైవభవతి॥ క్షేత్రేతుతురీయాంశమేవో ద్ధర్తాగృహ్ణాతి శేషంతు సర్వేషాంసమ
మేవ॥ తథాచశంఖః॥ పూర్వనష్టాంతుయోభూమి మేకశ్చేదుద్ధరేత్క్రమాత్।
యథాభాగంలభంతేన్యే దత్వాంశంతు తురీయకమితి॥ తథా విద్యయాధ్యాప
నాదినాలబ్ధమపి స్వస్యైవభవతి - పితృద్రవ్యావిరోధేనేతిసర్వశేషః॥ అతఏవమ
నుః॥ అనుపఘ్నన్పితృద్రవ్యం శ్రమేణయదుపార్జితమ్। దాయాదేభ్యో నతద్ద
ద్యాత్ విద్యయాలబ్ధమేవచేతి॥ శ్రమేణకృష్యాదినా-పితృగ్రహణ మవిభక్తోపలక్ష
ణార్థం॥ వ్యాసః॥ విద్యాప్రాప్తంశౌర్యధనం యచ్చసౌదాయకంభవేత్। విభా
గకాలేత్వన్యస్య నాన్వేష్టవ్యం స్వరిక్థిభిరితి॥ అవిభాజ్యవిద్యాధనస్యలక్షణమాహ
కాత్యాయనః॥ పరభక్తోపయోగేన ప్రాప్తావిద్యాన్యతస్తుయా। తథాలబ్ధం ధ
నంయచ్చ విద్యాప్రాప్తంతదుచ్యతే। ఉపన్యస్తేషుయల్లబ్ధం విద్యయా పణపూర్వ
కమ్। విద్యాధనంతుతద్విద్యా ద్విభాగేననియోజ్యతే॥ శిష్యాదార్త్విజ్యతఃప్రశ్నా
త్సందిగ్ధప్రశ్ననిర్ణయాత్। స్వజ్ఞానశంసనాద్వాదా ల్లబ్ధంప్రాధ్యయనాచ్చయత్।
విద్యాధనంతుతత్ప్రాహు ర్విభాగేనవిభాజ్యతే। పరంనిరస్యయల్లబ్ధం విద్యా
తోద్యూతపూర్వకమ్। విద్యాధనంతుతద్విద్యా న్నవిభాజ్యంబృహస్పతిః। శిల్పి
ష్వపిహిధర్మోయం మూల్యాద్యచ్చాధికంభవేత్। విద్యాబలకృతంచైవ యా
జ్యాత్శిష్యత స్తథా॥ ఏత ద్విద్యా ధనం ప్రాహుః సామాన్యం యదతోన్య
థేతి॥ అతో విద్యా ధనా దన్యథా భూతమవిభక్తపిత్రాది ద్రవ్యోపయోగేన
ప్రాప్తం తదవిభక్తానాం సామాన్యం సాధారణమితి యావత్ - క్వచిద్విద్యా

[illegible]ధనమవిభాజ్యమిత్యాహ నారదః ॥ కుటుంబం బిభృయాద్భ్రాతుర్యో విద్యా
మధిగచ్ఛతః । భాగం విద్యాధనాత్తస్మాత్స లభేతాశ్రుతోపి సన్ ॥ కాత్యా
యనః ॥ కుశలేనసితవిద్యానాం భ్రాతౄణాం పితృతోపి వా । శౌర్యప్రాప్తం తు యద్వి
త్తం విభాజ్యం తద్బృహస్పతిరితి ॥ అవిభక్తస్వకులేపిత్వా [illegible] పితృతో మాత్రప్రాప్త
విద్యానాం యద్ధనం - శౌర్యప్రాప్తం విద్యయైవ ప్రాప్తం - తద్విద్యాధనమవిభాజ్యమి
తి ॥ పితృద్రవ్యవిరోధేనార్జితే విద్యాధనే భాగద్వయం అర్జకస్యాహ వసిష్ఠః ॥
యేన చైషాం స్వయముపార్జితం స్యాత్స ద్వ్యంశమేవ లభేతేతి ॥ యత్తు ॥ ప్రాహ నా
సమూత్థానే విభాగస్తు సమః స్మృత ఇతి ॥ తద్విద్యేతర కృష్యాద్యుపార్జి
తధనవిషయం ॥ అవిభాజ్య విద్యాధనే అర్జకేచ్ఛయాంశమాహ గౌతమః ॥ స్వార్జిత
శ్చైవ విద్యాభ్యో వైద్యః కామం దద్యాదితి ॥ అనిచ్ఛాయాం నేత్యాహ నారదః ॥
వైద్యో వైద్యాయ నాకామో దద్యాదంశం స్వతో ధనాత్ । పితృద్రవ్యం సమాశ్రిత్య
న చేత్తేన తదాహృతమితి ॥ వైద్యః అవైద్యాయ సకామోపి న దద్యాత్తదాహ కా
త్యాయనః ॥ నావిద్యానాం తు వైద్యేన దేయం విద్యాధనాత్క్వచిత్ । సమవిద్యాధి
కానాం తు దేయం వైద్యేన తద్ధనమితి ॥ విద్యాప్రాప్తధనవత్ శౌర్యాదిప్రాప్తధ
నమపి న విభాజ్యమిత్యాహ స ఏవ ॥ శౌర్యప్రాప్తం విద్యయా చ స్త్రీధనం చైవ య
త్స్మృతమ్ । ఏతత్సర్వం విభాగే తు విభాజ్యం నైవ రిక్థిభిరితి ॥ ధ్వజాహృతం భవేద్య
త్తు విభాజ్యం నైవ తత్స్మృతమితి ॥ ధ్వజాహృతలక్షణం తేనైవోక్తం ॥ సంగ్రామా
దాహృతం యత్తు విద్రావ్య ద్విషతాం బలమ్ । స్వామ్యర్థే జీవితం త్యక్త్వా తద్ధ్వజా
హృతముచ్యత ఇతి ॥ బృహస్పతిః ॥ పితామహపితృభ్యాం చ దత్తం మాత్రా చ య
ద్భవేత్ । తస్య తన్నాపహర్తవ్యం శౌర్యభార్యాధనే తథేతి ॥ శౌర్యప్రాప్తధనస్వ
రూపం కాత్యాయనేన ప్రదర్శితమ్ ॥ ఆరుహ్య సంశయం యత్ర ప్రసభం కర్మ కుర్వ
తే । తస్మిన్కర్మణి తుష్టేన ప్రసాదస్స్వామినా కృతః । తత్ర లబ్ధం తు యత్కించి
ద్ధనం శౌర్యేణ తద్భవేదితి ॥ పిత్రాది ద్రవ్యోపజీవనేన విద్యాప్రాప్త ధనమి
వ శౌర్యప్రాప్తధనే ప్యర్జకస్య భాగద్వయమాహ వ్యాసః ॥ సాధారణం సమా
శ్రిత్య యత్కించిద్వాహనాయుధమ్ । శౌర్యాదినాప్నోతి ధనం భ్రాతరస్తత్ర భాగి
నః । తస్య భాగద్వయం దేయం శేషాస్తు సమభాగిన ఇతి ॥ అన్యదప్యవిభాజ్యమాహ
మనుః ॥ వస్త్రం పత్త్రమలంకారం కృతాన్నముదకం స్త్రియః । యోగక్షేమం ప్రచా
రం చ న విభాజ్యం ప్రచక్షతే ॥ [illegible]

విభాగే శ్రాద్ధభోక్త్రే దాతవ్యం ॥ తథాచ బృహస్పతిః ॥ వస్త్రాలంకారశయ్యాది
పితుర్యద్వాహనాదికమ్ । గంధమాల్యైస్సమభ్యర్చ్య శ్రాద్ధభోక్త్రే తదర్పయేత్ ॥ గ్రహ
అన్యానితురగవస్త్రాణి విభాజ్యాన్యేవ - పత్రమశ్వాదిశిబికావివాహనం తు యు
ద్ధ్యేనారూఢం తత్తస్యైవ - అనారూఢంతుసర్వం విభాజ్యం - అలంకారోఽపి
యోయేనధృతస్సతస్యైవ - అధృతః సాధారణోవిభాజ్య ఏవ ॥ పత్యౌజీవతియః
స్త్రీభిరలంకారోధృతోభవేత్ । నతంభజేరన్దాయాదాః భజమానాః పతంతితే
ఇతి ॥ తేనైవధృతఇతివిశేషణోపాదానాత్ - కృతాన్నంమోదుకతండులాది - తదపి
యథాసంభవంభోక్తవ్యం - నవిభాజ్యం - ఉదకంతదాధారః కూపాది సోఽపివిషమః
పర్యాయేణభోక్తవ్యోనమూల్యద్వారేణవిభాజ్యః - స్త్రియశ్చదాస్యః విషమాః
పర్యాయేణకర్మకారయితవ్యాః ॥ తథాచబృహస్పతిః ॥ ఏకాంస్త్రీంకారయేత్క
ర్మయథాంశేనగృహేగృహే । బహ్వ్యస్సమాంశతోదేయాదాసానామప్యయం
విధిరితి ॥ పిత్రాఅవరుద్ధాస్తు సమాఅపినవిభాజ్యాః ॥ తథాచగౌతమః ॥ స్త్రీషు
సంయతాస్వవిభాగఇతి - యోగఇతి అలబ్ధఇతి కారణం - శ్రౌతస్మార్తాది సాధ్య
మిష్టంకర్మలభ్యతే - క్షేమఇతిలబ్ధపరిరక్షణహేతురూపం - బహిర్వేదిదానతటాకా
రామనిర్మాణాదిపూర్తంకర్మలక్ష్యతే - తదుభయంపితృద్రవ్యవిరోధార్జితమపిఅవి
భాజ్యం॥తదుక్తంలోకాక్షిణా॥క్షేమంపూర్తంయోగమిష్టమిత్యాహుస్తత్త్వదర్శినః।
అవిభాజ్యేచతేప్రోక్తే శయనాసనమేవచేతి ॥ అథవాయోగక్షేమశబ్దేనఛత్రచామ
రశస్త్రోపానత్ప్రభృతయః ఉచ్యంతేఇతికేచిత్ - రాజమంత్రిపురోహితాదయ
ఇత్యన్యే ప్రచారోగ్రహారామాదిషుప్రవేశనిర్గమనమార్గః సోఽప్యవిభాజ్యస్త్వముక్తం
అవిభాజ్యంసగోత్రాణాం ఆసహస్రకులాదపి । యాజ్యంక్షేత్రంచపత్రంచ కృతా
న్నముదకంస్త్రియఇతి ॥ తత్ప్రతిగ్రహలబ్ధం క్షేత్రంక్షత్రియాసుతేన సార్ధంబ్రాహ్మ
ణీసుతేనావిభాజ్యమిత్యేవంపరం॥ నప్రతిగ్రహభూర్దేయాక్షత్రియాదిసుతాయ వై।
ఇతిస్మరణాత్ - అన్యేమన్యంతేవస్త్రాదయోఽపివిభాజ్యాఏవ ॥ తథాచబృహస్పతిః॥
వస్త్రాదయోవిభాజ్యాయైరుక్తంతైర్నవిచారితమ్ । ధనంభవేత్సమృద్ధానాం
వస్త్రాలంకారసంశ్రితమ్। మధ్యస్థితమనాజీవ్యం దాతుంనైకస్యశక్యతే। యుక్త్యా
విభజనీయ తదన్యథానర్థకంభవేత్ । విక్రీయవస్త్రాభరణ మృణముద్గ్రాహ్యలేఖి
తమ్ । కృతాన్నంచాకృతాన్నేనపరివర్త్యవిభజ్యతే । ప్రచారశ్చయథాంశేనకర్త
వ్యోక్తిర్భిన్నమేవ ॥ ఏతేన వస్త్రాదీనామవిభాజ్యత్వప్రతిపాదకమనువచనముక్తం

వేదనంచాన్యాదరణీయమితి - తదనుపపన్నం - విరోధేహి వచనానాం విషయవ్యవస్థాశ్రయణంయుక్తం నబాధాశ్రయణం - బృహస్పతివచనానాం త్వధృతవస్త్రాదివిషయత్వం - మన్వాదివచనస్య ధృతవస్త్రాదివిషయత్వంపూర్వమేవోక్తమితి విషయవ్యవస్థాఘటత ఇతి ॥ విభాగకాలే కేనచిద్వంచితం పశ్చాదుద్భావితంచేత్సర్వేసమంవిభజేయుః ॥ తథాచయాజ్ఞవల్క్యః ॥ అన్యోన్యాపహృతంద్రవ్యం విభక్తేయత్తుదృశ్యతే । తత్పునస్తేస్సమైరంశైర్విభజేరన్నితిస్థితిరితి ॥ సమశబ్దోవిషమభాగనిరాసార్థః - విభజేరన్నిత బహువచనం యేనదృష్టం తేనైవగ్రాహ్యమితి దర్శయితుం ॥ మనురపి ॥ ఋణేధనేచసర్వస్మిన్ ప్రవిభక్తేయథావిధి । పశ్చాద్దృశ్యేతయత్కించిత్తత్సర్వంసమతాంనయేదితి ॥ అపహృతద్రవ్యవచ్చాస్త్రోక్తక్రమేణ విషమభాగతయావిభక్తమపి సమతాంనయేత్ ॥ తథాచకాత్యాయనః ॥ అన్యోన్యాపహృతంద్రవ్యం దుర్విభక్తంచయద్భవేత్ । పశ్చాత్ప్రాప్తవిభజ్యేత సమభాగేనతద్భృగురితి ॥ ఏవంచసతివంచితద్రవ్యస్య పశ్చాద్దృష్టస్యైవవిభాగవిధానం - విభక్తస్య పునర్విభాగోనాస్తీత్యవగమ్యతే ॥ యత్తుమనునోక్తం ॥ విభాగేతు కృతే కించిత్సామాన్యం యత్రదృశ్యతే । నాసౌ విభాగోవిజ్ఞేయః కర్తవ్యః పునరేవహీతి ॥ తద్విభక్తద్రవ్యేషు ఆయవ్యయకరణాదర్వాగేవదితవ్యం - అన్యథా అన్యోన్యాపహృతమిత్యాది వచనానాం నిర్విషయతాపత్తేః - అత్రానోన్యవంచనదోషోప్యస్తి ॥ తథాచశ్రుతిః ॥ యోవై భాగినంభాగాన్నుదతేచయతఏవైనం నచయత్యథపుత్రం అథపౌత్రంచ యాత ఇతి - అయమర్థః - యోభాగినంభాగార్హంభాగాన్నుదతే - భాగాదపాకరోతిభాగంతస్మైనప్రయచ్ఛతీతి యావత్ - సభాగాచ్చ్యావితః ఏనమపహారకంచయతేనాశయతి పాపినంకరోతీతియావత్ యదితంననాశయతితదాతస్యపుత్రంపౌత్రంవానాశయతీతి ॥ యత్తుమనునోక్తం ॥ యోజ్యేష్ఠోవినికుర్వీతలోభాద్భ్రాతౄన్యవీయసః । సోజ్యేష్ఠఃస్యాదభాగశ్చనియంతవ్యశ్చరాజభిరితి ॥ తత్స్వతంత్రస్యాపిజ్యేష్ఠస్య సముదాయద్రవ్యాపహారేదోషోస్తీతిమత్వాస్వతంత్రాణాం యవీయసామిత్యేవం ప్రతిపాదనపరం అన్యథాస్వాతంత్ర్యసంకోచాపత్తేః ॥ విభక్తానాంకర్తవ్యమాహనారదః ॥ యద్యేకజాతా బహవః పృథగ్ధర్మాఃపృథక్క్రియాః । పృథగ్కర్మగుణోపేతా నచేత్కార్యేషుసమ్మతాః ॥ స్వభాగాన్యదిదద్యుస్తే విక్రీణీయురథాపివా । కుర్యుర్యథేష్టంతత్సర్వమీశాస్తేస్వధనస్యవేతి ॥ ఏకస్మాజ్జాతావిభక్తాఃభ్రాతరఃపరస్పరానుమతిమంతరేణ ధనసాధ్యేష్టాపూర్తాదిధర్మకారిణోభవేయుః తథాద్రవ్యవ్యయసాధ్యకృష్యాది కర్మకారిణోభవేయుః తథాభిన్నోలూఖలముసలాదికర్మోపసర్జనద్రవ్యోపేతాస్స్యుః - తథాకార్యేషుభ్రాతరోనసమ్మతాః - తదాతానసనాదృత్యకార్యంకుర్యుః - తథావిభక్తాభ్రాతరఃస్వభాగాన్యది దద్యుర్విక్రీణీయురాదద్యుర్వా తత్సర్వం యథేష్టంకుర్యుః తస్మాత్తేవిభ-

జ్ఞాతిర్ధనస్యేశాః స్వతంత్రాః స్స్వామిన ఇత్యర్థః॥ యత్తు బృహస్పతిః॥ విభక్తా అవిభ
క్తా వా దాయాదాః స్థావరే సమాః। ఏకో హ్యనీశస్సర్వత్ర దానాధమనవిక్రయే ఇతి॥
తదేవం వ్యాఖ్యేయం-అవిభక్తేషు ద్రవ్యసాధారణస్యానీశ్వరత్వాత్-సర్వాభ్యనుజ్ఞా
పేక్ష్యం దానాద్యం విభక్తేషు తూత్తరకాలం విభక్తావిభక్తసంశయవ్యుదాసేన వ్యవహార
సౌకర్యాయ సర్వాభ్యనుజ్ఞా న పునరేకస్యానీశ్వరత్వే నాతో విభక్తా సమత్వ్యాతిరే
కేణాపి వ్యవహారః సిధ్యత్యేవేతి॥ యత్తు స్మృత్యంతరం॥ స్వగ్రామజ్ఞాతిసామంతదా
యాదానుమతేన చ। హిరణ్యోదకదానేన షడ్భిర్గచ్ఛతి మేదినీతి॥ అస్యాయమభిప్రా
యః తత్ర గ్రామానుమతిః ప్రతిగ్రహప్రకాశః॥ స్థావరేషు విశేషత ఇతి స్మరణా
త్ వ్యవహారప్రకాశనార్థమేవాపేక్ష్యతే న పునర్గ్రామానుమతిమంతరేణ వ్యవహా
రో న సిధ్యతీతి॥ సామంతానుమతిః సీమావిప్రతిపత్తినిరాసార్థమేవ - జ్ఞాతిదాయా
దానుమతిరపి విభక్తావిభక్తసంశయవ్యుదాసేన వ్యవహారసౌకర్యార్థమేవ హిర
ణ్యోదకదానం తు దానరూపేణ స్థావరవిక్రయం కుర్యాదిత్యేవమర్థః - స్థావరే విక్ర
యో నాస్తి కుర్యాదాధిమనుజ్ఞయేతి॥ స్థావరవిక్రయస్య నిషిద్ధత్వాత్॥ భూమిం
యః ప్రతిగృహ్ణాతి యశ్చ భూమిం ప్రయచ్ఛతి। తావుభౌ పుణ్యకర్మాణౌ నియ
తౌ స్వర్గగామినావితి॥ దానప్రతిగ్రహయోః ప్రశస్తత్వాచ్చ॥ విభాగాపలా
పనిర్ణయహేతూనాహ॥ యాజ్ఞవల్క్యః॥ విభాగనిహ్నవే జ్ఞాతిబంధుసా
క్ష్యాదిలేఖితైః। విభాగభావనా జ్ఞేయా గృహక్షేత్రైశ్చ యౌతకైరితి॥ జ్ఞాత
యః పితృబాంధవాః బంధవస్తు మాతులాదయః లేఖ్యం విభాగపత్రం - ఏభిర్విభాగని
ర్ణయో జ్ఞాతవ్యః యౌతకైః పృథక్కృతైః గృహక్షేత్రైశ్చ॥ అన్యదపి విభాగగమక
మాహ నారదః॥ విభాగధర్మసందేహే దాయాదానాం వినిర్ణయః। జ్ఞాతిభిర్భా
గలేఖ్యేన పృథక్కార్యప్రవర్తనాత్॥ భ్రాతౄణామవిభక్తానామేకో ధర్మః ప్రవ
ర్తతే। విభాగే సతి ధర్మోఽపి భవేత్తేషాం పృథక్పృథక్॥ సాక్షిత్వం ప్రాతిభా
వ్యం చ దానం గ్రహణమేవ చ। విభక్తా భ్రాతరః కుర్యుః నావిభక్తాః పరస్పరమితి॥ దాన
గ్రహణం చాత్ర పశ్వన్నక్షేత్రగృహప్రతిగ్రహః॥ విభక్తానాం పృథక్ జ్ఞేయా దానధ
ర్మవ్యయాగమాః॥ యేషామేతాః క్రియా లోకే ప్రవర్తంతే స్వరిక్థిషు। విభక్తా
నవగచ్ఛేయుర్లేఖ్యమప్యంతరేణ తానితి॥ బృహస్పతిః॥ పృథగాయవ్యయధనాః కుసీ
దం చ పరస్పరం। వణిక్పథం చ యే కుర్యుః విభక్తాస్తే న సంశయ ఇతి॥ కుసీదవాణిజ్యాది
భిర్లింగైర్విభాగనిర్ణయః సాక్ష్యాద్యభావే వేదితవ్యః॥ తథా చ స ఏవ॥ సాహసం
స్థావరం స్వామ్యం ప్రాగ్విభాగస్య రిక్థినాం। అనుమానేన విజ్ఞేయం న స్యుర్యత్ర చ సాక్షి
ణ ఇతి॥ సాహసాదిసాధనలింగాన్యపి స ఏవాహ॥ కుల్యానుబంధవ్యాఘాతకలహా
దం సాహససాధనం। ఉపన్యస్తభోగః స్థావరస్య విభాగస్య పృథగ్ధనమితి॥ కుల్యాను
బంధః పూర్వపూరుషవైరానుబంధః - వ్యాఘాతః పరస్పరస్పర్ధా - [illegible]

...దృత్యే ద్రవ్యతేశ దత్త్వనం - స్వస్వాత్మవోభాగః పరస్పరపృథగ్గ్రహణాదే ర్విభాగ లింగత్వం అవిభక్తేష్వనిషిద్ధత్వే నావగంతవ్యం॥ తథాచ యాజ్ఞవల్క్యః॥ భ్రాతౄణా మథ దంపత్యోః పితుః పుత్రస్య చైవహి। ప్రాతిభావ్య మృణం సాక్ష్య మవిభక్తే న తు స్మృతమితి॥ సాక్షిలేఖ్యభుక్తినిర్ణయస్యాశక్యత్వే యుక్తిపవ్వస్య సమర్థానస్స స్వర్థైరేవ నిర్ణయేదిత్ ప్రాప్తేదిత్యేతన్నిషేధః వృద్ధయాజ్ఞవల్క్యః॥ విభాగధర్మసందేహే బంధుసాక్ష్యభిలేఖితైః। విభాగభావనా కార్యా న భవేద్దైవికీ క్రియేతి॥ కథంతత్ర నిర్ణయ ఇత్యాకాంక్షాయామాహ మనుః॥ విభాగే యత్ర సందేహో దాయాదానాం పరస్పరం। పునర్విభాగః కర్తవ్యః పృథక్స్థానస్థితైరపి॥ యత్ర సందేహో యుక్తిభిరపి నాపైతి తత్ర పునర్విభాగః కర్తవ్య ఇత్యర్థః॥ యత్తు తేనైవోక్తం॥ సకృదంశో నిపతతి సకృత్కన్యా ప్రదీయతే। సకృదాహ దదామీతి త్రీణ్యేతాని సకృత్సకృదితి॥ తద్యుక్త్యాదిభిర్నిర్ణేతుం శక్యత్వే సత్యేవం వేదితవ్యం॥ స్వయం కృతస్య సందిగ్ధస్య విభాగస్య పునః ప్రవర్తకో రాజ్ఞా దండనీయ ఇత్యాహ బృహస్పతిః॥ స్వేచ్ఛాకృత విభాగో యః పునరేవ విసంవదేత్। స తదా దండనీయస్స్యాత్ స్వమార్గాజ్ఞానుబంధత ఇతి॥ అనుబంధతో నిర్బంధతః॥ —(*) ఇతి దాయవిభాగః. (*)—

—(*) అథ ద్యూతసమాహ్వయాఖ్యే వివాదపదే నిరూప్యతే. (*)—

తయోః స్వరూపమాహ మనుః॥ అప్రాణిభిర్యత్క్రియతే తల్లోకే ద్యూతముచ్యతే। ప్రాణిభిః క్రియతే యస్తు స విజ్ఞేయస్సమాహ్వయ ఇతి॥ అప్రాణిభిః - అక్షవర్ధ్రశలాకాదిభిః ప్రాణిభిః కుక్కుటాదిభిః॥ తథాచ నారదః॥ అక్షవర్ధ్రశలాకాద్యై ర్దేవనం జిహ్మకారితం। పణక్రీడావయోభిశ్చ పదం ద్యూతసమాహ్వయమితి॥ అక్షాః పాశకాః వర్ధ్రాశ్చర్మపట్టికాః శలాకాః దంతాదిమయ్యో దీర్ఘచతురశ్రాః - ఆద్యశబ్దేన కపర్దికాదయో గృహ్యంతే - తైః పణపూర్వకం యద్దేవనం క్రీడితం క్రియతే తద్ద్యూతం - వయోభిః పక్షిభిః కుక్కుటాదిభిశ్చకారాన్మల్లాదిభిర్మేషాదిభిశ్చ ప్రాణిభిర్యా పణపూర్వికా క్రీడా క్రియతే సా సమాహ్వయ ఇత్యర్థః॥ బృహస్పతిః॥ అన్యోన్యం పరిగృహీతాః పక్షిమేషవృషాదయః। ప్రహారం తే కృతపణా స్తం వదంతి సమాహ్వయమ్॥ ద్యూతస్థానం సభికేనాధిష్ఠితం కర్తవ్యమిత్యాహ స ఏవ॥ సభికాధిష్ఠితం కార్యం తస్కరజ్ఞానహేతునేతి॥ అత్ర పక్షాంతరమాహ నారదః॥ అథవా కితవా రాజ్ఞే దత్వా భాగం యథోదితం। ప్రకాశం దేవనం కుర్యురేవం దోషో న విద్యత ఇతి॥ ద్యూతసభాధికారిణో వృత్తిమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ గ్లహే శతికవృద్ధేస్తు సభికః పంచకం శతం। గృహ్ణీయాద్ధూర్తకితవా దితరాద్దశకం శతమితి॥ పరస్పరసంప్రతిపత్త్యా కితవ! పరికల్పితః పణో గ్లహః - తత్ర తదాశ్రయా శతికా శతపరిమితా - తదధికస్సదిమాస్యావా - వృద్ధిర్యస్యాసౌ శతికవృద్ధిః - తస్మాద్ధూర్తకితవాత్పంచకం శ...[illegible]...గృహ్ణీయాత్॥ ...పణా ...స్మిన్ శతే తత్పంచ

కళతంజితగ్లహస్యవింశతితమంభాగంగృహ్ణీయాదిత్యర్థః ॥ కితవనివాసాధ్యా-
క్షా తత్రాధిష్ఠితః సభికసభాపతి సుకల్పితాక్షాదినిఖిలక్రీడోపకరణః తదుచితద్రవ్యో
పజీవిఇతరస్మాత్ పూర్ణశతికవృద్ధేః కితవాద్దశకంశతం జితద్రవ్యస్యదశమంభాగం
గృహ్ణీయాదిత్యర్థః॥ ఏవంస్థాపితస్యసభికస్య కృత్యమాహసఏవ ॥ ససమ్యక్పాలితో
దద్యాద్రాజ్ఞేభాగం యథాకృతం । జితముద్గ్రాహయేజ్జేత్రేదద్యాత్సత్యంవచః
క్షమీ॥ యః కౢప్తప్రవృత్తిద్యూతాధికారీ రాజ్ఞాధూర్తకితవేభ్యోరక్షితః సరాజ్ఞేయ
థాప్రతిపన్నమంశం దద్యాత్ - తజ్జితద్రవ్యం పరాజితసకాశాదాసేధాదినా
ఉద్ధృత్యజేత్రేదద్యాత్ - తథాక్షమీభూత్వాద్యూతకారిణాంవిశ్వాసార్థం సత్యం
చవచోదద్యాత్ ॥ బృహస్పతిరపి ॥ సభికోగ్రాహకస్తత్ర దద్యాజ్జేత్రే నృపా
యచేతి ॥ పరాజితకితవానాంబంధనాదినా పణగ్రాహకోభవేత్ ॥ పణగ్రహ
ణాదర్వాగేవస్వకీయం రాజ్ఞేజేత్రేచ యథాభాగం దద్యాదిత్యర్థః ॥ తథాచ కా
త్యాయనః॥ జేతుర్దద్యాత్స్వకంద్రవ్యం జితంగ్రాహ్యంత్రిపక్షకం । సద్యోవాసభి
కేనైవకితవాస్తునసంశయఇతి॥ యదాసభికోజేత్రేజితంద్రవ్యందాపయితుంనశక్తః॥
తదారాజాదాపయేదిత్యాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ ప్రాప్తేనృపతినాభాగే ప్రసిద్ధేధూ
ర్తమండలే।జితంససభికేస్థానే దాపయేదన్యథానతు॥ అన్యథాప్రచ్ఛన్నేసభికర
హితే అదత్తరాజభాగేద్యూతేజితంపణం జేత్రేనదాపయేదిత్యర్థః॥ అత్రజయపరా
జయవిప్రతిపత్తౌ నిర్ణయకారణమాహసఏవ॥ద్రష్టారోవ్యవహారాణాం సాక్షిణశ్చ
తఏవహి॥ ద్యూతవ్యవహారాణాం ద్రష్టారః సభికాః కితవాఏవరాజ్ఞానియోక్తవ్యాః-
నతుశ్రుతాధ్యయనసంపన్నా ఇత్యాద్యుక్తలక్షణాః సాక్షిణః సఏవద్యూతకరాఏవ॥
విష్ణురపి ॥ కితవేష్వత్సైరణ కితవాః స్వసంశయం ప్రతి యఏవాత్ర ద్రష్టారస్సఏవై
షాంతుసాక్షిణఇతి॥సాక్షిణాం పరస్పరవిరోధే రాజావిచారయేదిత్యాహ బృహ
స్పతిః ॥ ఉభయోరపిసందిగ్ధేకితవాస్స్యుః పరీక్షకాః।యదావిద్వేషిణస్తేతుతదారా
జావిచారయేదితి ॥ కూటద్యూతకారిణోదండమాహయాజ్ఞవల్క్యః॥ రాజ్ఞాసచి
హ్నానిర్వాస్యాః కూటాక్షోపధిదేవినఇతి । కూటైరక్షాదిభిఃఉపధినామణిమంత్రా
దినా అతివంచనేనయేదీవ్యంతి తాన్ శ్వపదేనాంకయిత్వాస్వరాష్ట్రాన్నిర్వాస
యేదిత్యర్థః ॥ నివాసనేవిశేషమాహనారదః ॥ కూటస్థదేవినః పాపాన్రా
జా రాష్ట్రాద్వివాసయేత్ । కంఠేక్షమాలామాసజ్య సహ్యేషాం వినయః
స్మృతః ॥ అనిర్దిష్టస్తుయోరాజ్ఞాద్యూతం కుర్వీతమానవః । సశతంప్రాప్ను
యాద్దండంవినయంచైవసోర్హతీతి॥ ద్యూతవిహితకర్మజాతం సమాహ్వయేతిదిశ
తి॥యాజ్ఞవల్క్యః॥ ఏషఏవవిధిర్జ్ఞేయః ప్రాణిద్యూతేసమాహ్వయఇతి ॥ సభికవృ
త్తికల్పనాదిలక్షణాదిధర్మః సమాహ్వయేపిజ్ఞేయఇత్యర్థః - ప్రాణిద్యూతే ప్రాణి
నాంజయపరాభయా తత్స్వామినోరితిత్యాహబృహస్పతిః ॥ ద్వంద్వయుద్ధేనయే

తశ్చి దవసాదమవాప్నుయాత్ । తత్స్వామినోఽపణోక్తేయో యస్తత్ర పరికల్పితః ఇతి ॥ పణపరికల్పనమపి కృతాకృతమిత్యాహ నారదః ॥ పరిహాసకృతం యచ్చ యచ్చాప్యవిదితం నృపే । తత్ర నావాప్నుయాత్కామ మధవానునుతం తయోరితి ॥ కామం కామ్యపణం॥ యత్తు మనునోక్తం॥ ద్యూతం సమాహ్వయం చైవ యఃకుర్యాత్కారయేత వా । తాన్సర్వాన్ఘాతయేద్రాజా శూద్రాంశ్చద్విజలింగినః । ప్రకాశ మేతత్తాస్కర్యం సదా ద్యూత సమాహ్వయౌ । తయోర్నిత్యం ప్రతీఘాతే నృపతిర్యత్నవాన్భవేత్ । ద్యూతం సమాహ్వయం చైవ రాజా రాష్ట్రాన్నివారయేత్ । రాజ్యాంతకరణావేతౌ ద్వౌదోషౌ పృథివీక్షితామ్ । కితవాన్కుశీలవాన్క్రూరాన్ పాషండస్థాంశ్చ మానవాన్ । వికర్మస్థాన్శౌండికాంశ్చ క్షిప్రం నిర్వాసయేత్పురాదితి ॥ తత్సర్వం కూటాక్షదేవనవిషయతయా రాజాధ్యక్షసభికరహితవిషయతయా చయోజ్యం ॥ [illegible] యవబృహస్పతిః ॥ ద్యూతం నిషిద్ధం మానఘ్నం సత్యశౌచధనాపహమ్ । అభ్యనుజ్ఞాతమన్యైస్తు రాజభాగసమన్వితమ్ । సభికాధిష్ఠితం కార్యం తస్కరజ్ఞానహేతునేతి ॥ .... ❋

—❋ ఇతి ద్యూతసమాహ్వయాఖ్యే వివాదపదే నిరూపితే. ❋—

{ ఇతి మనునోక్తోద్దేశక్రమానురోధేన ఋణాదానాది సమాహ్వయాంతాన్యష్టాదశ వ్యవహారపదాని నిరూపితాని. }

అథ బృహస్పతినా నిరూపితం ప్రకీర్ణకాఖ్యం వ్యవహారపద మభిధీయతే॥ తస్యలక్షణభేదౌ నారదేన నిరూపితౌ ॥ ప్రకీర్ణకేషు నజ్ఞేయా వ్యవహారా నృపాశ్రయాః । రాజ్ఞామాజ్ఞాప్రతీఘాతో తత్కర్మకరణంతథా । పురప్రాకారసంభేదః ప్రకృతీనాంత థైవచ । పాషండినైగమశ్రేణి గణధర్మవిపర్యయాః । పితాపుత్రవివాదశ్చ ప్రాయశ్చిత్తవ్యతిక్రమః । ప్రతిగ్రహవిలోపశ్చ కోపఆశ్రమిణామపి । వర్ణసంకరదోషశ్చ తద్వృత్తినియమస్తథా । నదృష్టం యచ్చపూర్వేషు సర్వం తత్స్యాత్ప్రకీర్ణకమితి ॥ ప్రకీర్ణకే వివాదపదే యే వివాదా రాజ్ఞామాజ్ఞోల్లంఘన తత్కర్మకరణాదివిషయాస్తే నృపసమవాయేన ఏవతత్రస్మృత్యాచారవ్యపేతమార్గే వర్తమానానాం ప్రతికూలతామాజ్ఞాయ వ్యవహారనిర్ణయం నృపఏవకుర్యాత్ - ఏవం వదతా యోన్నృపాదయో వ్యవహారస్తత్ప్రకీర్ణకమిత్యుక్తం భవతి ॥ తత్ర రాజ్ఞాప్రతీఘాతవిశేషే దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ న్యూనం వాభ్యధికం వాపి లిఖేద్యోరాజశాసనమ్ । పారదారికచోరౌవాముంచతో దండఉత్తమ ఇతి॥ రాజదత్తాయా నిబంధస్యవా పరిమాణస్య న్యూనత్వమాధిక్యం వా ప్రకాశయన్ రాజశాసనం యోలిఖతి యచ్చ పారదారికం చోరం వా గృహీత్వా రాజ్ఞేఅనివేద్య ముంచతి తావుభౌ ఉత్తమ సాహసం దండనీయౌ ॥ వ్యాసోఽపి ॥ న్యాయస్థానే గృహీత్వార్థమధర్మేణ వినిర్ణయమ్ । కుర్వంత్యుత్తరకార్యాణి రాజద్రవ్యవినాశకాః । తేషాం [illegible] చజీవినో ద్రవ్య

హీనాఙ్గకృత్యాభిభాసయేదితి ॥ తత్కర్తృకారణే దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ రాజయానాసనారోఢుర్దండ ఉత్తమసాహసఇతి ॥ కాత్యాయనోపి ॥ రాజక్రీడాసు యే సక్తా రాజభృత్యోపజీవినః । అప్రియం వా సమాఖ్యాతో దమం తేషాం ప్రకల్పయేదితి॥ రాజ్ఞః కోశాపహర్తౄంశ్చ ప్రతికూలే వ్యవస్థితాన్ । ఘాతయేద్వివిధైర్దండైరరీణాం చోపజాపకానితి॥ వివిధైస్సర్వస్వాపహారైః॥ యద్యస్యజీవనోపకరణం తస్యాపహర్తవ్యమిత్యాహ నారదః ॥ ఆయుధాన్యాయుధీయానాం బీజాని కృషిజీవినామ్ । వేశ్యాస్త్రీణామలంకారా వాద్యాతోద్యాని తద్విదామ్ । యచ్చ యస్యోపకరణం యేన జీవంతి కారుకాః। సర్వస్వహరణేప్యేతన్న రాజా హర్తుమర్హతీతి॥ బ్రాహ్మణస్య వధస్థానే మౌండ్యమాహ మనుః॥ బ్రాహ్మణస్య వధే మౌండ్యం పురాన్నిర్వాసనం కనేలలాటే చాభిశస్తాంకః ప్రయాణం గర్దభేన చేతి॥ కోపాత్పరస్య నేత్రభేదకానాం దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ద్వినేత్రభేదినో రాజద్విష్టాదేశకృతస్తథా । విప్రత్వేన తు శూద్రస్య జీవతోష్టశతో దమ ఇతి ॥ యత్తు స్మృత్యంతరేభిహితం ॥ ద్విజాతిలింగినశ్శూద్రాన్ ఘాతయేదితి - తద్వృత్త్యర్థబ్రాహ్మణలింగధారణే వేదితవ్యం- బ్రాహ్మణపీడాకారిణో దండమాహ మనుః ॥ బ్రాహ్మణాన్బాధమానం తు కామాదవరవర్ణజమ్ । హన్యాచ్చిత్రైర్వధోపాయైస్తముద్వేగకరైర్నృప ఇతి ॥ శూద్రాణాం ప్రవ్రజ్యాయాం దండమాహ కాత్యాయనః ॥ ప్రవ్రజ్యావసితం శూద్రం జపహోమపరం తథా । వధేన శాసయేత్పాపం దండ్యో వా ద్విగుణం దమమితి॥ యమః॥ ఏవం ధర్మప్రవృత్తస్య రాజ్ఞో దండధరస్య చ । యశోస్మిన్ప్రథితే లోకే స్వర్గేవాసస్తథాక్షయ ఇతి ॥ మనురపి ॥ ఏవం సర్వానిమాన్రాజా వ్యవహారాన్సమాపయేత్ । వ్యపోహ్య కిల్బిషం సర్వం ప్రాప్నోతి పరమాం గతిమ్॥.......................❋

ఇతి శ్రీమహారాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర వైదికమార్గ ప్రవర్తక
శ్రీవీరబుక్కణ భూపాల సామ్రాజ్య ధురంధరస్య మాధ
వామాత్యస్య కృతౌ - పరాశరస్మృతి వ్యాఖ్యాయాం
మాధవీయాయాం తృతీయో వ్యవహారకాండ
స్సమాప్తః.

శ్రీశక్తిపుత్రస్మృతిరత్నసంస్థశ్శ్రీమాధవీయో వ్యవహారకాండః ।
కల్యాణరామేణ సుశోధితోయం శ్రీమాధవాచార్యగురుప్రసాదాత్ ॥
పారాశరీమాధవీయే కాండోయం వ్యావహారికః ।
లక్ష్మీసుందర కల్యాణ రామాభ్యాం ముద్రితోభవత్ ॥
